

ANUL V. FASC. 17.

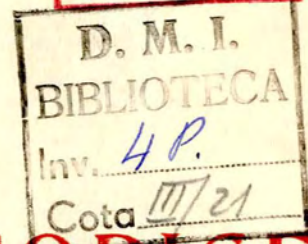
IANUARIE-MARTIE 1912.

54

BULETINUL

COMISIUNII

MONUMENTELOR ISTORICE

PUBLIKAȚIUNE TRIMESTRIALĂ

IN

EDITURA ADMINISTRAȚIEI CASEI BISERICII

BUCUREȘTI

TIPOGRAFIA „GUTENBERG“ JOSEPH GÖBL S-sori.

20. — STRADA DOAMNEI. — 20.

<http://patrimoniul.gov.ro>

CUPRINSUL

TEXT

	Pag.
Ruinele bizantine din Messembria, de G. BALȘ și N. GHIKA-BUDEȘTI	1
Cercetări istorice cu privire la meșterii bisericilor moldovene din sec. XVI, de ALEX. LĂPĂDATU	23
Schitul Fedeleșcioiu, de N. IORGA	30
Bibliografie : Gabriel Millet, Portraits byzantins, de I. KALINDERU	36
Raport general al Comisiunii Monumentelor Istorice pe 1911	39
Anexe la Raportul general : memorii, de N. GHIKA-BUDEȘTI, I. D. TRAJANĂSCU și GH. LUPU	43

ILUSTRĂȚII

	Pag.		Pag.
1. Vedere a Messembriei	1	23. Turnul mănăstirii Sf. Benedict din Galata	16
2. Vedere a Messembriei	1	24. Planul bisericii Pantocratorului	16
3. O vedere din Messembria	2	25. Biserica Pantocratorului Vedere spre absidă	17
4. Vedere a bisericii Sf. Dumitru din Târnova	2	26. Biserica Pantocratorului. Vedere spre miază noapte	18
5. Vedere a bisericii Sf. Ion Aliturghitos (după Hommaire de Hell)	4	27. Biserica Pantocratorului. Vedere spre apus	19
6. Detalii de la biserica Sf. Ion Aliturghitos (după Hommaire de Hell)	5	28. Planul clopotniței, vedere a bolților și profil de consolă de la bis. Sf. Ion Aliturghitos	19
7. Planul Mitropoliei vechi	6	29. Biserica Sf. Arhangheli	20
8. Vedere a Mitropoliei vechi	6	30. Planul bisericii Sf. Arhangheli	20
9. Planul Mitropoliei noi	7	31. Biserica Sf. Arhangheli. Detaliu din fațadă	20
10. Vedere a Mitropoliei noi	7	32. Planul bisericii Sf. Paraschiva	21
11. Mitropolia nouă. Vedere spre absidă	8	33. Biserica Sf. Paraschiva. Fațada	21
12. Planul bisericii Sf. Ion	9	34. Turla bisericii Pantocratorului	22
13. Biserica Sf. Ion. Vedere spre altar	9	1. Vedere generală a schitului Fedeleșcioiu	30
14. Biserica Sf. Ion. Vedere spre apus	10	2. Biserica schitului	30
15. Planul bisericii Sf. Ion Aliturghitos	10	3. Portalul și ușa bisericii	31
16. Biserica Sf. Ion Aliturghitos. Vedere generală	11	4. Vedere exterioară a schitului	32
17. Biserica Sf. Ion Aliturghitos. Vedere spre absidă	11	5. Rămășițele caselor domnești	32
18. Biserica Sf. Ion Aliturghitos. Vedere spre apus	12	6. Portretele ctitorilor schitului Fedeleșcioiu	33
19. Biserica Sf. Ion Aliturghitos. Detaliu din fațadă	13	7. Ușile împărătești dela tâmpla bisericii	34
20. Biserica Sf. Ion Aliturghitos. Detaliu din fațadă	14	8. Stema familiei Ghica	34
21. Decorații de teracotă la bis. Sf. Ion Aliturghitos	14	9. Panouri dela strana arhiepiscopă	34
22. Vedere a Palatului Tekfur Serai	15	10. Paftale dela Fedeleșcioiu	35

1. Vedere a Messembriei.

RUINELE BIZANTINE DIN MESSEMBRIA

Istoria arhitecturii noastre religioase presintă încă multe puncte obscure, cari nu prea par a se desluși

și cele din țările mai vizitate de obicei, au fost adesea descrise; am crezut însă că înafară de aceste cer-

2. Vedere a Messembriei.

prin studiile, ori cât de amănunțite, ale monumentelor noastre pământene.

Chestiunea originii stilurilor noastre și a diferitelor schimbări de orientare ce par a fi suferit în evoluția lor, e încă foarte puțin lămurită. Trebuie deci căutată și în afară din țară soluția acestei probleme.

Multe monumente, cele principale

cetări, e mai de folos pentru noi studierea monumentelor mai puțin cunoscute ale țărilor ce ne sunt imediat vecine, pentru a vedea ce relații pot exista între ele și ale noastre.

Dacă în Serbia sunt numeroase bisericile și mănăstirile de mare interes, în Bulgaria, din contra, clădirile religioase anterioare venirei

Turcilor sunt puține și în general fără mare importanță. La Nicopoli se găsește o biserică vechie cu-

3. O vedere din Messembria.

noscută sub numele de Mănăstire: mai avea, în 1871, când a văzut-o Kainitz, două turle mici pe pronaosul care acum e distrus. Studiul acestui monument ar putea fi interesant pentru o comparație cu biserica Domnească din Curtea-de-Ărgeș. La Cărnova sunt câte-va biserici de o arhitectură destul de simplă: Mitropolia, biserica celor 40 mucenici, biserica Sf. Dumitru (fig. 4). Nici ca plan nici ca arhitectură nu par a avea vre-o înrudire cu monumentele noastre; ele țin de bisericile bizantine din secolul al XIV-lea. Ornamentele de pământ ars smălțuit în formă de flori, cruciulițele sau gurile de trompetă joacă un rol destul de important în ornamentația fațadelor. Vom vorbi mai în urmă în mod mai dezvoltat despre acest gen

de ornamente. Într'un cuvânt arhitectura Cărnovei e din cele mai modeste și, față de vechimea acestui frumos oraș și de trecutul lui strălucit, arheologul bizantinist nu poate de cât să fie desilusionat în așteptările lui.

Messembria însă, cu numeroasele ei ruine, atrage atenția noastră într'un grad mult mai înalt, ea fiind, printre cele rămase, locul de căpetenie pentru studiul care ne interesează. Acolo avem prilejul să admirăm rămășițe din cele mai frumoase ale epocii bizantine, superioare poate celor din aceeași vreme în Constantinopol sau în Sfântul Munte, pentru că au rămas neschimbate, neatinse de mâna omului și pentru că ne permit a vedea

4. Vedere a bisericii Sf. Dumitru din Tărnova.

până în detaliile lor principiile constructive și decorative. E interesant

în acelaș grad ca și Mistra și în genere orașele moarte.

Asupra Messembriei găsim foarte puțin prin cărți. Orașul e adesea pomenit în istorie, dar din punctul de vedere al interesului arheologic a fost puțin cercetat. Hommaire de Hell, în călătoria lui în Orient ¹⁾, i-a consacrat câte-va rânduri precum și două frumoase litografii, pe cari le reproducem (fig. 5 și 6). Kanitz ²⁾ a făcut și el o scurtă descripție și citează monumentele cele mai de seamă. În «Epopea bizantină» a lui Schlumberger găsim o ilustrație care reprezintă una din bisericile acestui oraș. În fine frații Scornilov au publicat în «Sbornik» ³⁾ un articol, care se mărginește însă la o descripție minuțioasă, fără a intra în critică sau a desvolta vre-o considerație, care ar putea să ne călăuzească în privința originelor, a influențelor sau a datelor monumentelor cercetate; ceia ce face însă importanța acestui studiu, sunt numeroasele planuri, în general exacte, care îl însoțesc.

*

Frumoasele și călduroasele zile de Iulie în cari am întreprins această călătorie ne vor rămâne ca una din cele mai plăcute amintiri ale noastre. Din Varna, unde nu am putut apuca vaporășul, care face obișnuit cursa spre porturile Rumeliei, am plecat peste Balcanul estic (Emineh Balkan) și după o lungă călătorie printre pădurile și locurile cele mai părăsite, călătorie nu fără peripeții emoționante dar încântătoare, trecând mai multe

șiruri de dealuri și întrezărind din când în când albastra întindere a mării, am ajuns la poalele sudice ale munților. Printr'o câmpie întinsă și mărginită spre mare de melancolice dune de nisip, am atins în fine ținta călătoriei noastre.

Pe o peninsulă sau mai bine o insulă, căci e unită cu țărmlul numai printr'o îngustă limbă de pământ (fig. 1), micul orașel turcesc prezintă o înfățișare aproape meridională, cu străzile lui înguste și întortochiate, cu casele în bolovani de piatră (fig. 2) cu catul de sus în lemn și cu balcoane proeminente (fig. 3) îmbrăcate cu viță, cu acoperișuri joase de olane și cu grădini închise cu împrejmuiri de piatră. Lumina orbitoare a unei zile splendide, albastrul neturburat al apei unit cu albastrul cerului, intrerupt numai spre nord de puternicul masiv al Balcanului, care pare că se sfârșește în mare, și spre apus de dunga albă a dunelor de nisip, liniștea orașelului aproape pustiu, fac o adâncă impresie de odihnă asupra călătorului obișnuit cu viața sgomotoasă a orașelor noastre occidentalizate.

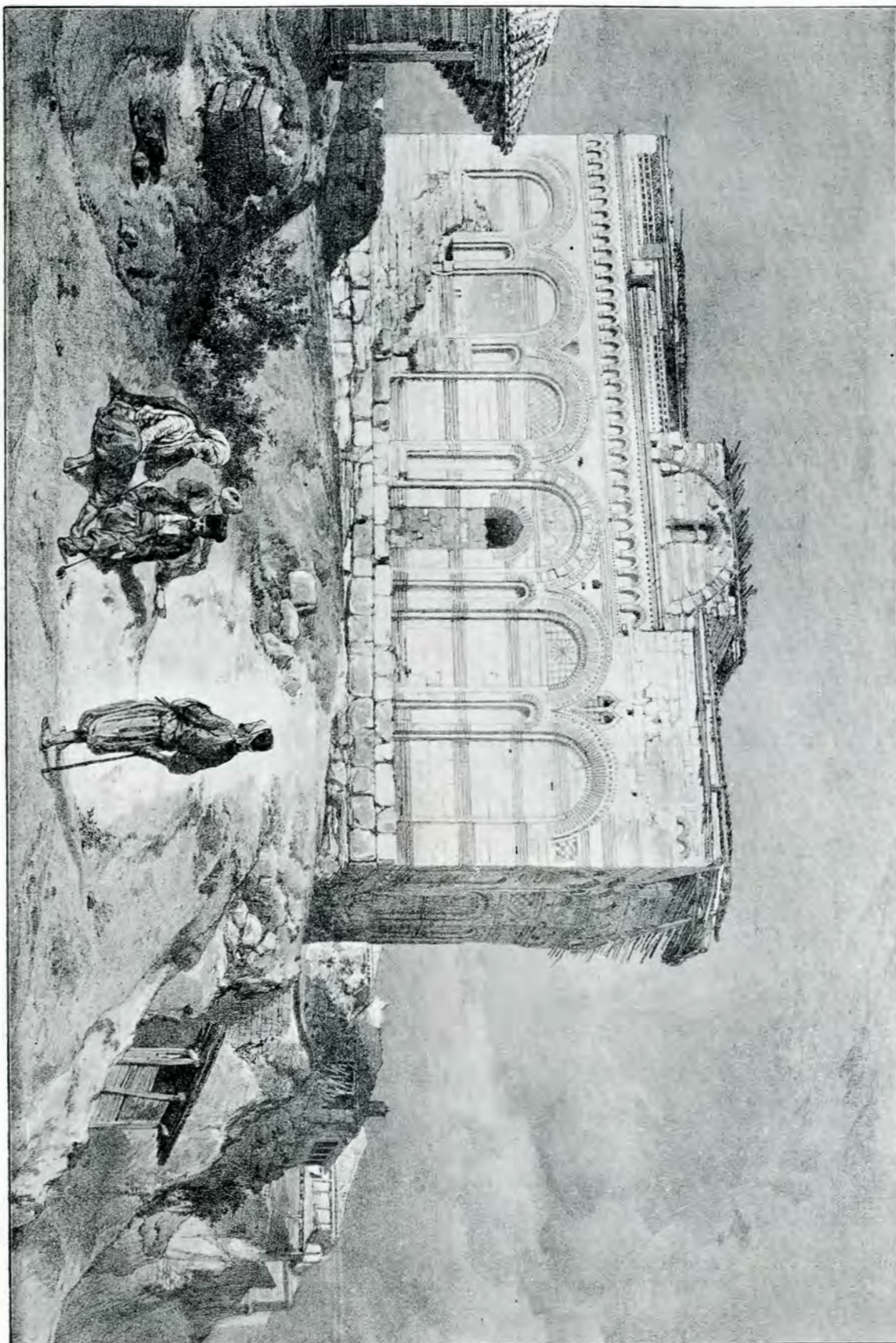
Posiția Messembriei, de abia legată cu continentul, a făcut ca din toate timpurile să fie o cetate de seamă; mai ales în vremea Bizantinilor a fost unul din așezămintele lor cele mai importante de pe țărmurile Mării Negre și un punct de sprijin al flotei lor. Adesea căzută în mâinile Bulgarilor și adesea reluată, a fost, în vremea Imperiului Latin de Răsărit, și în stăpânirea Venețienilor. Sub jugul Turcilor Messembria a căzut vre-o trei luni după Constantinopol. Dovezile importanței acestui oraș în trecut sunt, o dată cu resturile puternicilor ziduri ce îl apărau într'o vreme, și însemnatele biserici, cele

1) Hommaire de Hell, Voyage en Turquie et en Perse 1846-47-48, Paris 1859.

2) F. Kanitz, La Bulgarie danubienne et le Balkan, 1882.

3) Sbornik-ul Ministerului de Instrucție bulgar, v. III, Sofia 1890.

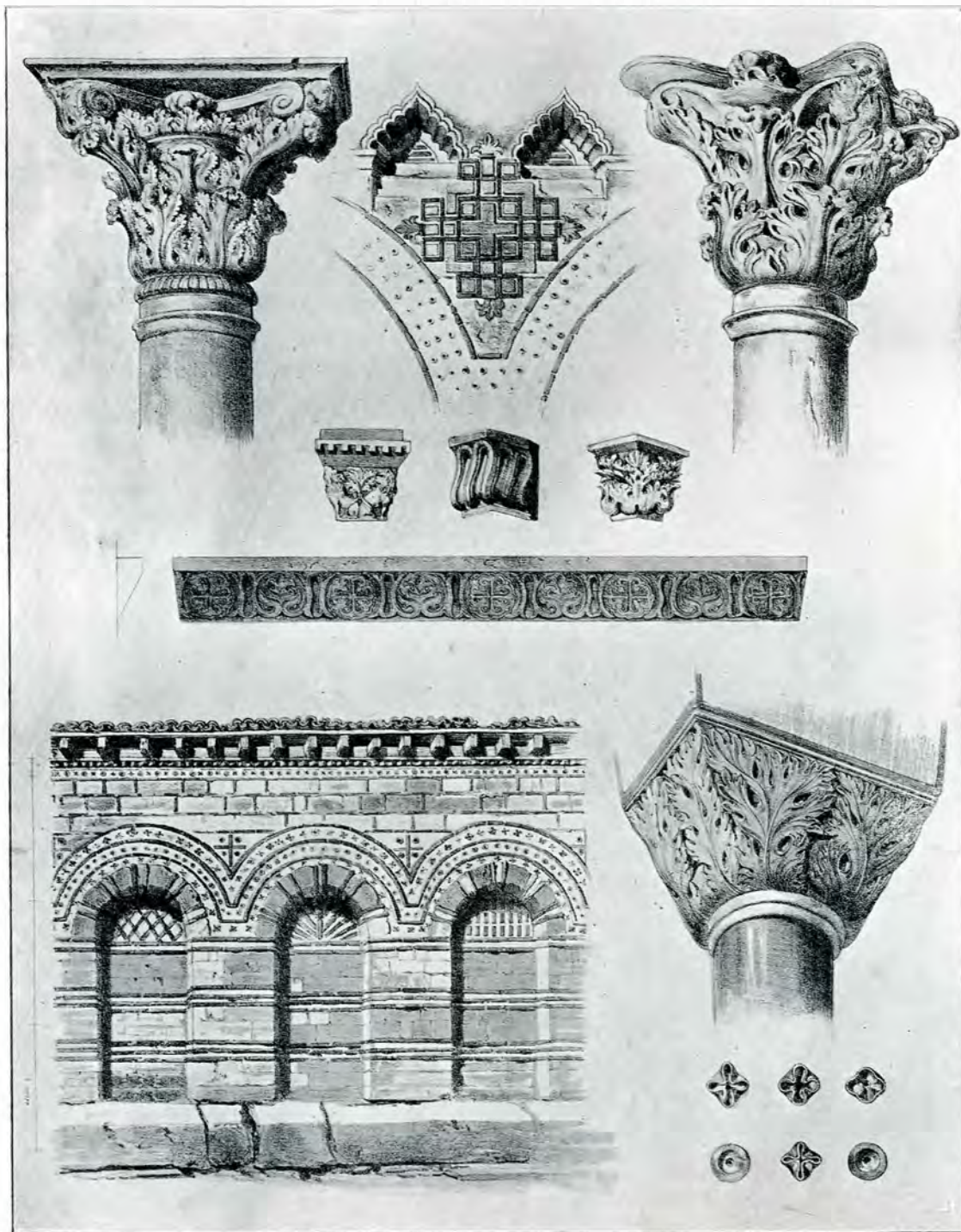
5. Vedere a bisericii Sf. Ion Altunghios (după Hommaire de Bell).

mai multe în ruină, răspândite pe toată suprafața lui.

Se zice că ar fi fost până la 80

adevărată legenda după care o însemnată parte din oraș a dispărut în mare pe urma unui cutremur.

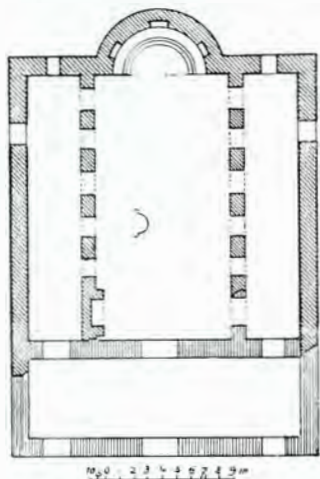
6. Detalii de la biserica Sf. Ion Aliturghitos (după Hommaire de Hell).

de biserici—actualmente sunt mult mai puține rămase—și acest mare număr s'ar putea explica numai dacă ar fi

Ceia ce face deosebitul interes al acestor clădiri este faptul că au rămas neatrinse—sau aproape—în tot cursul

veacurilor trecute de la clădirea lor: e un minunat prilej de studiu al ar-

7. Planul Mitropoliei vechi.

hitecturii bizantine până în vremea

și alte elemente, așa că nu se pot clasa printre tipurile cunoscute, ci cu drept cuvânt le putem considera ca un tip aparte.

Necunoștința datei construcției lor îngreunează, firește, studiul și descurcarea influențelor; totuși se pot deosebi două trei curente, cari par a se fi contopit aici. N'avem pretenția, bine înțeles, a da o soluție definitivă problemelor complexe ridicate printr'un studiu complet al acestor monumente și a determina precis ce loc ocupă ele în dezvoltarea arhitecturii bizantine; ne vom mulțumi a le descrie în câte-va cuvinte, adăogând și reflecțiunile ime-

8. Vedere a Mitropoliei vechi.

cuceririi. Dar mai au un interes special, și anume că presintă un tip care trebuie clasat ca ceva deosebit.

Asemănări sunt și cu ceia ce se mai vede la Târnova și în numeroase alte orașe bizantine din restul peninsulei, dar afară de acestea presintă

diate rezultate din examinarea lor.

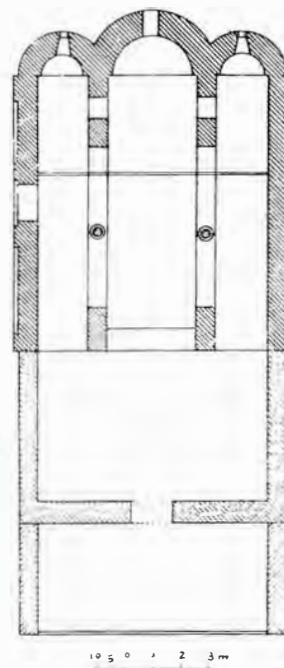
Publicăm fotografiile și planuri⁴⁾, cari vor putea servi ca documente și ca bază pentru o cercetare mai amă-

4) Din articolul d-lor Scornilov din Sbornik. Din parte-ne ne-am mulțumit să corectăm câte-va mici erori fără mare importanță.

nunțită și cari vor îndemna poate pe alții la un studiu mai complet ce l-ar merita pe deplin aceste foarte interesante monumente destinate să dispară. Vom descrie acum principalele biserici ce au mai rămas astăzi.

Mitropolia veche — E o biserică care are forma basilicală (fig. 7) din primele veacuri după Cristos, cu trei nave și cu stâlpi dreptunghiulari, uniți prin arcuri în plin centru, pe două caturi. Biserica n'a fost boltită, și astăzi pe zidurile ei exterioare și-au ridicat vecinii casele lor (fig. 8). Deasupra arcului singurei abside să află un fronton triunghiular cu 3 ferestre ⁵⁾; este de observat că arcul cel mare al absi-

9. Planul Mitropoliei noi.

10. Vedere a Mitropoliei noi.

dei este ușor frânt la creștetul lui. Se zice că biserica ar fi fost cea a Latinilor în vremea stăpânirii lor.

Zidăria este de piatră brută, în

straturi groase, separate prin stra-

⁵⁾ O dispoziție la fel se vede la Djumanin Djamisi (Panagia în Adalia) citată de H. Rott (Kleinasiatische Denkmäler), care ar fi mai veche ca se-

turi orizontale de cărămizi în mai multe rânduri; arcurile sunt de asemenea de cărămidă. În această biserică se găsea lespeda de piatră (acum transportată în biserica Analipsis) a unei prințese Matheisa Cantacuzino Paleologhina, decedată la 1441.

Mitropolia nouă. — Se compune și ea din trei nave, cea centrală mai

vei centrale (fig. 10) au o formă curbă și se ridică mai sus de cât acoperișul, ca la unele basilici și biserici romane (medievale) din Occident. În aceste frontoane se află câte trei ferestre în arc, alăturate. Aci forma basilicală arată o tendință de transformare, care se manifestă în plan prin formarea în centrul bisericii a unui spațiu mai liber, obținut prin subțierea punctelor

11. Mitropolia nouă. Vedere spre absidă.

ridicată ca celelalte; separația năvilor e formată prin stâlpi dreptunghiulari și prin două coloane aflate cam la partea centrală a bisericii. Sunt trei abside semi-circulare cu acoperișuri semi-conice mai joase ca acel al corpului bisericii.

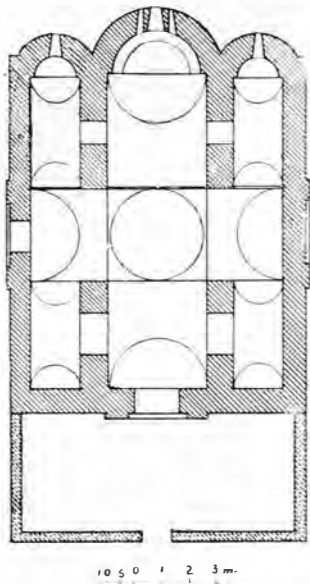
Frontoanele de la extremitățile nă-

colul al VII-lea, însă a fost refăcută în secolul al XII-lea; ar fi servit și Cruciaților, ale căror pajure se mai văd pe ziduri; arcul cel mare al absidei este ușor ogival.

de sprijin, care din dreptunghiulare devin coloane rotunde. Această îndrumare duce progresiv la planul în cruce, unde o navă transversală taie nava centrală, formând, prin intersecția lor, locul unde să va ridica turla Pantocratorului. La Mistra sunt mai multe biserici cari se aseamănă în plan cu aceasta. Cele trei abside (fig. 11) au sub cornișă câte un rând de mici arcuri, susținute prin console de piatră, cari au forma unui mic scut și

destul de rudimentare. Arcaturile de

12. Planul bisericii Sf. Ion.

cărămidă au extradosul lor însemnat

13. Biserica Sf. Ion. Vedere spre altar.

prin două rânduri de cărămizi așe-

zate în lung și separate prin rânduri de ornamente de teracotă pe cari le vom descrie mai la vale. Zidăria e grosolană și se compune tot din rândurile obișnuite de piatră și cărămidă alternate.

Biserica Sf. Ion.—Are în plan (fig. 12) forma unui dreptunghi și se compune în principiu din două nave perpendiculare, la intersecțiunea cărora să ridică turla Pantocratorului. Forma crucii să distinge bine în fațadă (fig. 14), prin cele două brațe ale ei terminate prin fronton în unghiu; turla, relativ înaltă, este rotundă și are la baza ei o serie de ferestre mici în plin centru, din cari cele mai multe sunt zidite. Alte patru arcuri în plin centru, dar înfundate, formează, la partea superioară a turlei, ca o cornișă, care poate să fi fost adăogată ulterior. Bolțile năvilor sunt toate cilindrice. Ca la biserica precedentă, altarul și absidele sunt semi-cilindre, cu acoperișuri separate, alipite de zidul care termină, spre răsărit, corpul celor trei nave (fig. 13). Această biserică are un plan similar cu cel răspândit la Mistra (Evanghelistria: sfârșitul veacului al XIII-lea și începutul veacului al XIV-lea, Peribleptos: a 2-a jumătate a veacului XIV-lea), în cari coloanele dinspre apus ar fi înlocuite prin stâlpi; dispoziția acoperișului seamănă de asemenea. Zidăria e de piatră brută; câte-va rămășițe de marmoră sculptată sunt prinse în massa ei. Ornamente nu sunt; numai la arcurile de asupra intrării laterale și la ferestrele absidei, cărămizile formează, prin aranjamentul lor, niște modeste ornamente; însă, cu toată simplitatea ei, această biserică produce un efect foarte pitoresc, din cauza proporției

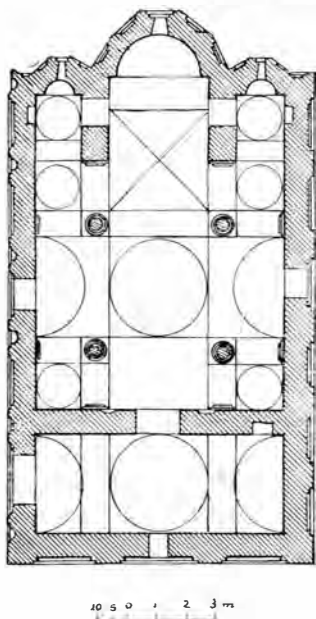
potrivite și a coloritului ce l-a căpătat cu timpul zidăria de piatră și

14. Biserica Sf. Ion. Vedere spre apus.

cărămidă și olanele înegrite.

Bisericile Sf. Ion Aliturghitos, Pan-

15. Planul bisericii Sf. Ion Aliturghitos.

tocrator, Sfinții Mihail și Gavriil și

Sf. Paraschiva formează un grup mai omogen, cel mai important ca interes arhitectural și ca frumusețe. Ele par a proveni din aceeași inspirație.

Biserica Sf. Ion Aliturghitos.— E după planul obișnuit al bisericii zisă Teotokos (fig. 15), de altmintrelea unul din cele mai răspândite și pe care îl găsim, afară de mici diferențe, la Biserica Domnească din Curtea-de-Ărgeș precum și la Biserica Domnească, din Cârșova, dacă exceptăm pridvorul și bolțile pronaosului. Este planul zis în cruce greacă, cu o turlă la intersecția celor două nave principale și cu câte o calotă sferică la cele patru colțuri dintre brațele crucii. Aci mai avem câte o calotă la fie care absidă și o boltă crucieră la altar; pe fie care fațadă laterală e câte o ușă, care răspunde în axa transeptului; altă ușă de pe fațada dinspre miazănoapte răspunde în pronaosul bisericii, care e boltit cilindric, cu o calotă sferică proptită între două arcuri. Actualmente cele patru coloane cari susțin turla Pantocratorului au dispărut și totuși bolțile se mențin încă în mare parte, afară de turlă, care a căzut; în 1872, când Kanitz a vizitat Messembria, aceste coloane erau încă în ființă; el ne spune că amintesc epoca romană, iar frații Scornilov le descriu ca coloane de marmură corintiană (poate capitelele ce să văd pe planșa din Hommaire de Hell produsă aci). Tot atunci mai erau în ființă și frescurile de pe pereții interiori, din cari acum nu se mai văd de cât rămășițe, cari abia să pot distinge. Dacă interiorul nu presintă în definitiv nici un interes deosebit, exteriorul ne arată din contră un tip de ornamentație cu totul neobișnuit

și de o bogăție rară (fig. 16). - Straturile de piatră cioplită alternează, ale arcadelor oarbe și ale timpanurilor (fig 17 și 18), ornamentație care

16. Biserica Sf. Ion Aliturghitos. Vedere generală.

ca de obicei, cu cele de cărămidă, formează, cu ajutorul cărămizilor și atât la ziduri cât și la arcade; ceia a marmorei lucrate în feldefel de îm-

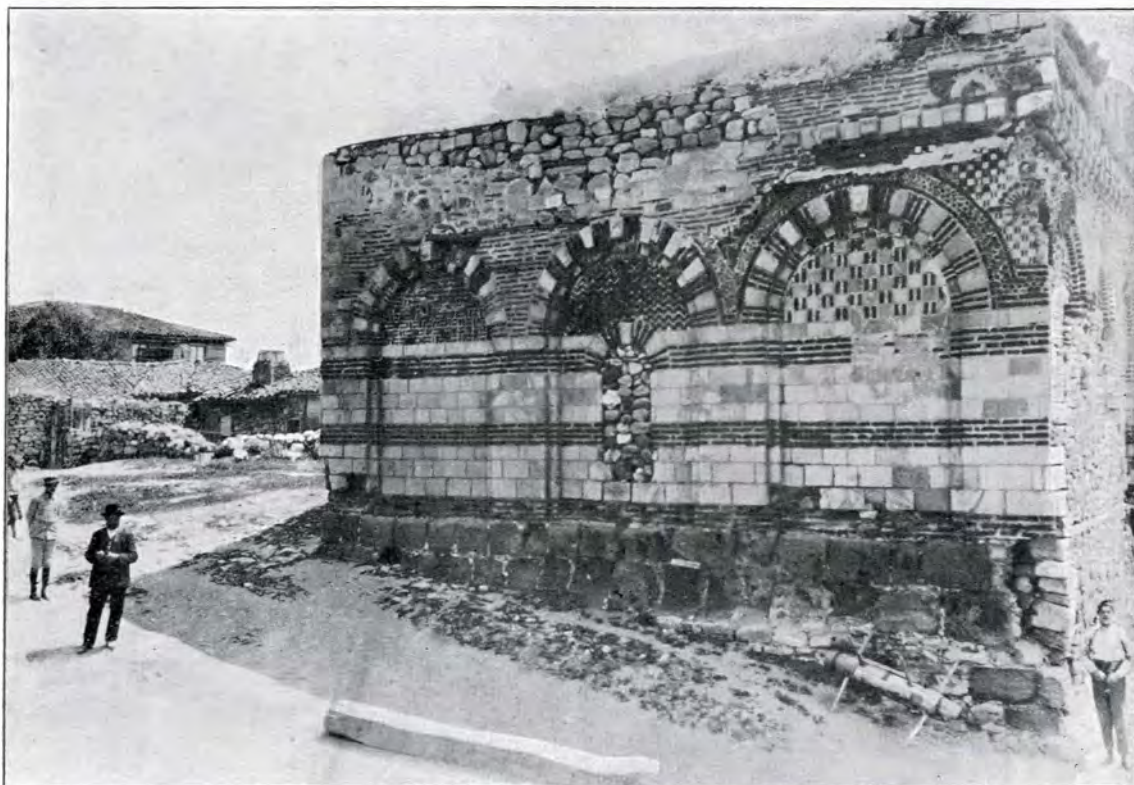

17. Biserica Sf. Ion Aliturghitos. Vedere spre absidă.

ce ese, însă, din cele obișnuite, e podobiri, rețele, zigzaguri, damiere, ornamentația suprafețelor interioare împletituri și altele, cari ajung la o

adevărată „marqueterie“. Nișe concave și plate dau mai multă varietate fațadelor și, prin jocul de umbre ce-l produc, ajută mult la frumusețea clădirii (fig. 19 și 20); alte nișe mici au arhivolte de piatră în monolit și decorate cu festoane; în altă parte cărămizile formează o cruce ornamentată, ale cărei vârfuri sunt decorate cu flori de piatră, cari au un aspect cu totul oriental. Mici console, fru-

poate preciza exact; în fațada dinspre miază-zi se mai vede o cornișă profilată de piatră cioplită; partea superioară a zidurilor este foarte degradată și unele părți cari fuseseră ruinate s'au umplut și completat cu zidărie informă, astfel că nu se poate ghici care este configurația zidăriei în acele părți. În fine extradaturile arcurilor sunt subliniate prin rânduri de cărămizi pe lat și prin mici orna-

18. Biserica Sf. Ion Aliturghitos. Vedere spre apus

mos lucrate în piatră, susțin arcade succesiv de piatră și de cărămidă, alternativ în plin centru și în acoladă. Multe din aceste console, ca și cheile arcurilor mari, sunt frumos sculptate și reprezintă frunze stilizate, animale heraldice, ca zgripțori, lei, vulțuri și alte. La abside cornișă se compune din două rânduri de mici arcade suprapuse; s'ar părea chiar că a existat, la partea superioară a zidului, un coronament, a cărui formă nu se

mente de teracotă, a căror șiruri urmează liniile principale și cornișele. Aceste ornamente, pe cari le-am văzut și la Târnova, sunt de două feluri: unele sunt ca niște farfurioare mici sau ca guri de trompete (fig. 21): ele sunt smălțuite în verde; altele au o formă de cruculiță sau floare, sau mai bine o cupă mică, ale cărei margini subțiate sunt ușor readuse spre centrul ei în patru părți: ele sunt fixate în zidărie prin o coadă relativ lungă;

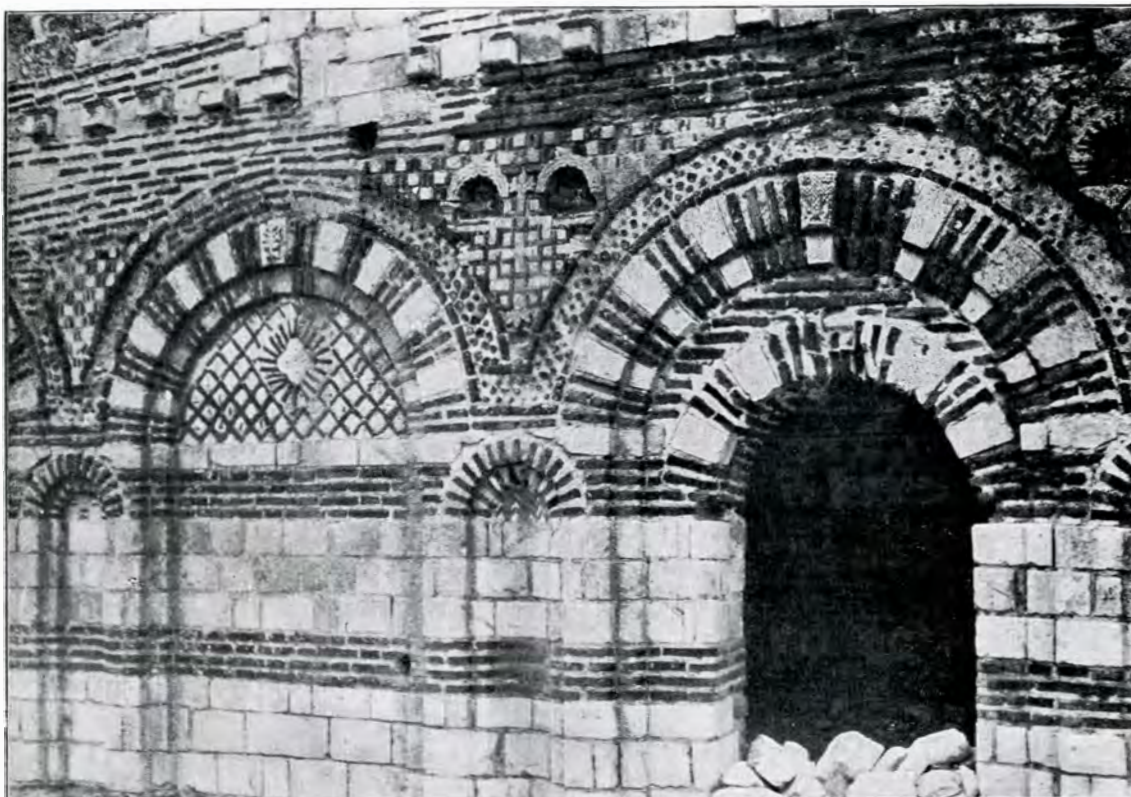

aceste cruciulițe nu sunt smălțuite.

Care poate fi origina acestei bogate podoabe? În toată epoca Paleologilor s'a dezvoltat gustul fațadelor de cărămidă ornamentată prin jocul însuși al cărămizilor așezate în felurite moduri. La Mistra sunt numeroase pilde, așa: Sf. Paraschiva, Sf. Gheorghe, Brontochion, Sf. Sofia, Evanghelistria, câte-va case etc.

ne arată aceleași fațade împodobite.

Toate aceste caractere concordante ne permit a așeza grupul de biserici din Messembria, despre care ne ocupăm, în această epocă a Paleologilor. Există însă un monument care pare a se înrudi și mai de aproape cu bisericile în chestie și ale cărui asemănări sunt și mai isbitoare: e palatul Hebdomon, numit azi Tekfur-Serai, de la

19. Biserica Sf. Ion Aliturghitos. Detaliu din fațadă.

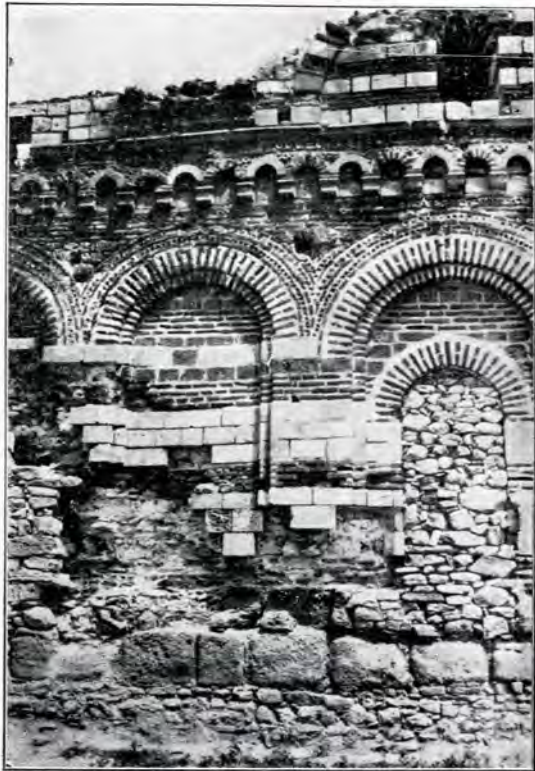
(vezi G. Millet); la Arta este Sf. Vasile; în Macedonia Sf. Sofia și Sf. Clement din Ochrida, Liubotin (1337) (vezi Kondakof), Marko (1341) și, în fine, în Serbia la Ravanița (1381) și Krușevaț (1377), unde regăsim de altmintrelea, ca și la Peribleptos din Mistra, cruciulițele de pământ ars⁶⁾. La Salonic: Sf. Ilie și mai ales Sf. Apostoli (începutul secolului XIV)

6) La Kamenitã și Koroglas în Serbia se găsesc și discuri mici de pământ smălțuit în formă de farfurioare.

Constantinopol (fig 22).

Aceeaș succesiune de straturi de piatră îngrijit cioplită și de cărămidă; aceleași arcuri duble constituite în acelaș mod; putem zice aceeaș împărțire a plinurilor și a golurilor; în fine și aci timpanele sunt acoperite cu feldefel de motive, formate de marmoră și de cărămizi, între cari regăsim unele din cele de la Messembria și formând, ca și acolo, un fel de „marqueterie“. Mai mult, și la Tekfur-Serai extradaturile arhivoltelor sunt

însemnate prin aceleași teracote ca la Messembria (vezi Gurlitt, Salzen-

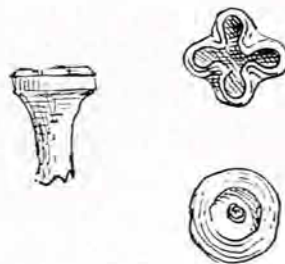
20. Biserica Sf. Ion Aliturgheșos. Detaliu din fațadă.

berg). Tekfur-Serai, mult timp socotit ca palatul lui Constantin Porfirogenetul, pare, după toate probabilitățile, a fi fost ridicat de Mihail Paleologul (1261—1282) (vezi Millingen, citat în Beylié, *L'habitation byzantine*); Choisy este de aceeaș părere. Biserica Sf. Ion Aliturgheșos trebuie deci să fi fost construită între sfârșitul secolului al XIII-lea și începutul secolului al XIV-lea. E regretabil că lipsa aproape totală a picturilor nu ne permite a face o comparație în această direcție.

La caracterele de mai sus, cari ne arată înrudirea bisericilor din Messembria cu monumentele bizantine din localitățile pomenite, se mai adaugă alte caractere, cari nu se prea găsesc aiurea în clădirile de acelaș stil: sunt aceste cornișe compuse din mici arcade pe console de piatră. Acest gen

de cornișă este foarte rar în Orient și foarte comun în bisericile romane medievale din Occident. Trebuie oare căutat aici o influență occidentală ori alta? Este de notat că turnul mănăstirii Sf. Benedict din Galata (Constantinopol) (fig. 23), care datează din secolul al XIV-lea, are o cornișă foarte asemuitoare cu cea a bisericii Pantocrator de la Messembria; de comparat este și cornișă moscheii din Tegirghe lângă Brusa, construită de Sultanul Murad I (vezi Texier, *Description de l'Asie Mineure*, I, p. 19) ⁷⁾. Micile nișe în acolade festonate arată neîndoios o influență orientală (vezi la Hommaire de Hell: Diarbekir) precum și chipurile de animale cari împodobesc consolele. Avem deci, în afară de stilul ornamental propriu arhitecturii din vremea Paleologilor, încă unul sau două curente de înrâuriri venite din alte direcțiuni greu de precizat.

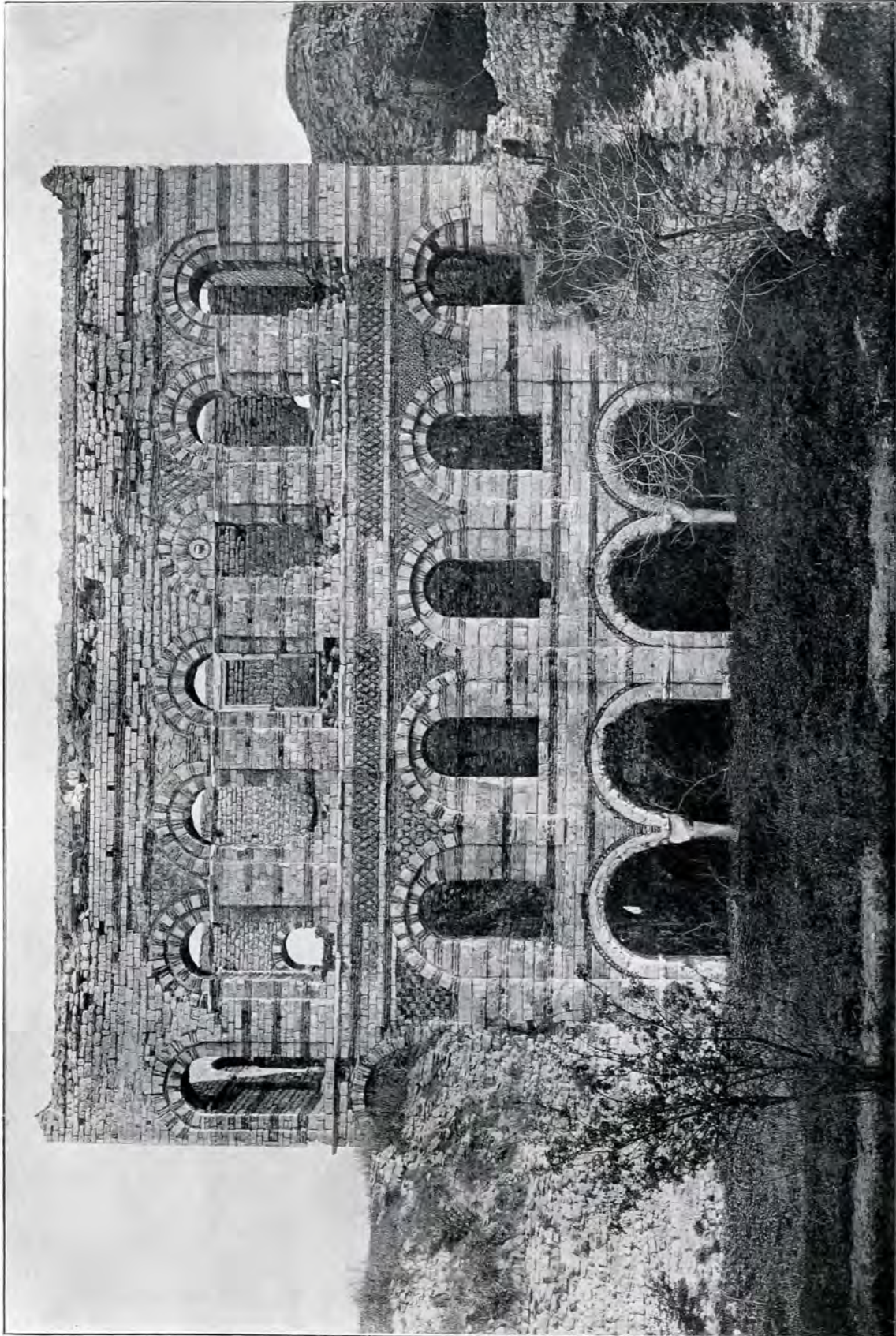
Biserica Pantocratorului.—Are un plan care diferă sensibil de planurile obișnuite (fig. 24): e tot în «cruce greacă», însă colțurile dintre brațele crucii sunt dreptunghiuri lungi, în loc de a fi pătrate și boltite cilindric, în loc de calote sferice. Acest caracter îl găsim și la bisericile din Serbia, unde însă în colțurile extreme ale acestor drept-

21. Decorații de teracotă la bis. Sf. Ion Aliturgheșos. unghiuri se ridică câte odată o mică

⁷⁾ Aceleași arcuri trilobate să găsim și la decorația fațadelor și la cornișă bisericii Trei-Ierarhi din Iași; dar această biserică e zidită mult mai în urmă, așa că nu se poate stabili vre'o relație între ele.

22. Vedere a Palatului Tekfur Sarai

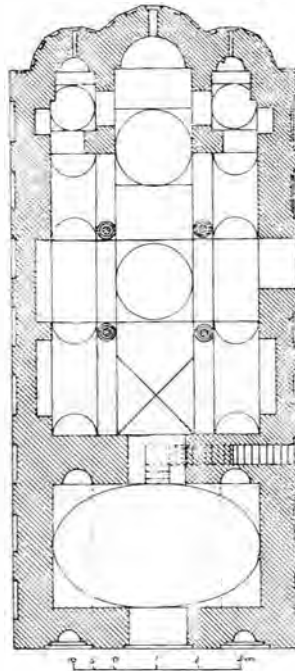
turlă. Acest plan tras în lung îl întâlnim și la Mistra, și e un caracter al secolului al XIV-lea. O cupolă boltește altarul și alte două mici absidele. Pronaosul

23. Turnul mănăstirii Sf. Benedict din Galata.

este boltit eliptic. O mică scară în grosimea zidului duce la etajul superior, care servește de clopotniță, caracter occidental ce să găsește și la Mistra; partea superioară a clopotniței (fig. 27) este pătrată ca plan și avea o boltă probabil sferică, care acum este ruinată; era răzămată pe un octogon compus din 4 trompe la colțurile pătratului și patru arcuri pe mijlocul laturilor (fig. 28). Turla Pantocratorului, care să menține încă în parte, are opt ferestre în arc (fig. 25); la colțurile octogonului ce îl formează se mai văd unele din capitelele de piatră ale colonetelor ce decorează aceste colțuri; în interior pereții verticali ai turlei

presintă de jurîmprejur nișe concave formând ca niște coaste, întocmai ca la turla Bisericii Domnești din Curtea-de-Ărgeș; în pandantivi să văd oale de rezonanță ca la Sf. Ion Aliturghitos. Mai toate caracterele descrise la această din urmă biserică se găsesc și la biserica Pantocratorului, afară numai de sculpturile în piatră și de decorația timanelor arcadelor în «marqueterie» de marmoră și cărămidă. Dacă împodobirea nu este așa de bogată ca la Sf. Ion Aliturghitos, în schimb compoziția și dispozițiile arhitectonice sunt mai variate și efectul general este mult mai plăcut ochilor. Mai bine păstrată ca cele lalte, această biserică are o înfățișare mai pitorească, cu Pantocratorul care domină toată compoziția, cu clopotnița ridicată pe pronaos, cu frontoanele semi-circulare dinspre miază-zi și miază-noapte, decorate cu câte o arcadă despărțită în trei părți

24. Planul bisericii Pantocratorului.

prin două elegante colonete de piatră cu capitele (fig. 26); bolțile de deasupra

altarului și naosului sunt luminate prin ferestre în arcuri cu penetrațiuni, ceea ce dă la aspect multă varietate. Fațada dinspre altar (fig. 25), în loc de a presenta, ca la bisericile descrise

mici, iar acoperișurile acestora alipite într'o parte și într'alta de nava principală; fațada posterioară capătă astfel o înfățișare mai interesantă. Această dispozițiune se întâlnește și

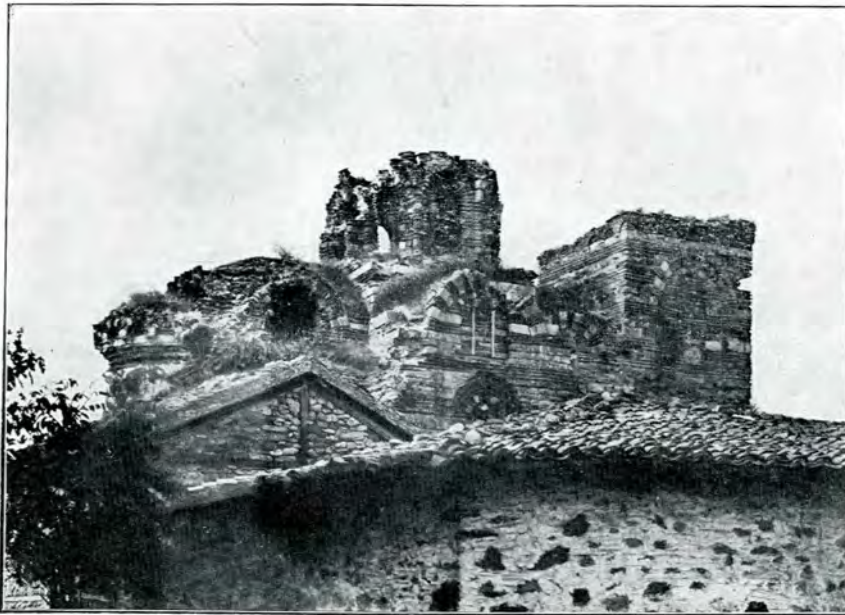
25. Biserica Pantocratorului. Vedere spre absidă.

până acum, cele trei abside poligonale sau semi-circulare, proeminente și alipite de zidul dinspre răsărit al corpului bisericii, presintă absida altarului mai înaltă și făcând corp cu nava centrală a bisericii, iar absidele laterale mai joase, făcând corp cu năvile

la Biserica Domnească din Curtea-de-Ârgeș și la biserica din Bucovăț. Cornișa e compusă din mici arcade pe console în piatră, proeminente; spre altar, sub cornișe, se află un alt rând de arcade, formând firide lungi, amintind, ca proporție, pe acele ale biseri-

cilor lui Stefan-cel-Mare. Aceste firide sunt tăiate, pe la mijlocul înălțimei, prin un frumos brâu decorat în formă de grecă și compus din cărămizi. Un alt brâu, sub aceste firide, este compus din ornamente de teracotă, ca cele descrise la biserica Sf. Ion Aliturghitos, dispuse în trei șiruri, din cari cel de la mijloc în formă de farfurioare rotunde, cel superior și cel inferior în formă de cruciulițe; sub acest brâu să află un șir de arcade semi-circulare de piatră, iar deasupra

turlă, acum surpată, era susținută și proptită prin patru arcuri largi, cari sunt frumos motivate pe fațadele laterale, dând naștere la o arcadă mare în plin centru, decorată prin trei ferestre și încadrată într'un arhivolt proeminent, răzimat pe console de piatră (fig. 29); principiile decorative din exterior sunt tot aceleași ca la Sf. Ion Aliturghitos și la Pantocrator, însă mai simple; proporția generală e mai joasă. Pe pronaosul bisericii, care e boltit sferic, se afla

26. Biserica Pantocratorului. Vedere spre miază noapte.

lui, la absidele laterale, un alt șir de arcade alternativ în formă de trilob și de acoladă. Cele patru coloane din interiorul bisericii lipsesc; se zice că erau de marmoră.

Biserica Sf. Arhangheli Mihail și Gavriil.—E construită pe un plan mai simplu (fig. 30), fără coloane interioare; ea presintă o soluțiune interesantă a problemei anulării împingerii produsă prin greutatea turlei Pantocratorului, care aci are un diametru mai mare ca la celelalte biserici; această

un turn clopotniță, astăzi surpat; o scară în grosimea zidului ducă sus.

Biserica Sf. Paraschiva (fig. 32 și 33).—E mult mai modestă și ca plan și ca decorație, cu toate că e de acelaș gen ca cele precedente. La Mistra găsim biserica Sf. Ioan, care are un plan foarte asemănător cu acesta.

Celelalte ruine din Messembria sunt prea stricate sau prea schimbate, ca o descripție a lor să aibă vre un interes mai deosebit.

În resumat, dacă facem abstracție de Mitropolia vechie, care pare a fi din primele secole ale creștinismului, celelalte biserici din Messembria sunt

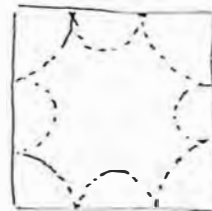
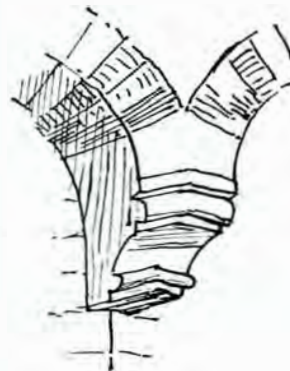
cilor messembriane asupra artei noastre religioase? Nu se vede; căci dacă un detaliu sau două se regăsesc și la noi, nimic nu ne dovedește că e venit de acolo.

27. Biserica Pantocratorului. Vedere spre apus.

probabil toate din vremea Paleologilor; cea mai veche e Sf. Ioan, celelalte sunt mai recente și, fără a greși mult, le putem atribui la a doua jumătate a secolului al XIV-lea sau la cea dintâi jumătate a secolului al XV-lea.

Să fi fost o înrăurire a biseri-

28. Planul clopotniței, vedere a bolților și profil de consolă de la bis. Sf. Ion Aliturghitos.

Am văzut că unele din bisericile descrise mai sus au, ca plan, mare asemănare cu Biserica Domnească din Curtea-de-Ărgeș, a cărei clădire nu are o dată certă; aceasta din urmă este de sigur mai puțin bogată ca decorație, cu un plan mai primitiv ca tip, dar cu aceleași principii de compoziție și construcție

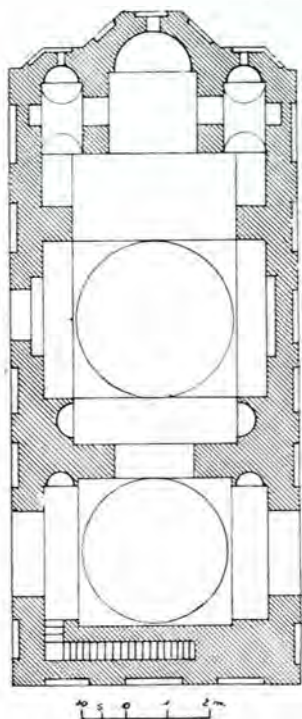
în piatră alternată cu cărămidă; din aceeași inspirație se trag și bisericile

în dispozițiuni variate. Aceeaș tehnică o găsim și la bisericile lui Ște-

29. Biserica Sf. Arhangheli.

românești din secolul al XVI-lea și chiar al XVII-lea, ca Bucovățul ve-

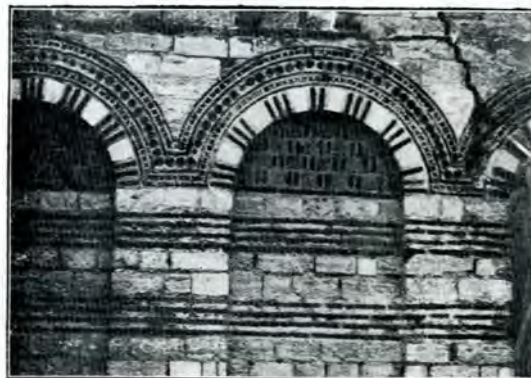

30. Planul bisericii Sf. Arhangheli.

chiu, Arnota, Călușul, cari întrebuințază decorații în cărămizi aparente

fan-cel-Mare în Moldova: piatră cioplită, sculptată sau brută, cu cărămizi și teracote smălțuite. Teracote și smalțuri găsim și în Muntenia la biserica Stelea din Târgoviște, Golești, Cobia, Sf. Vinere din Cârțov, etc.

Procedeele sunt aceleași, iar formele de sigur variază după localități și după epoci.

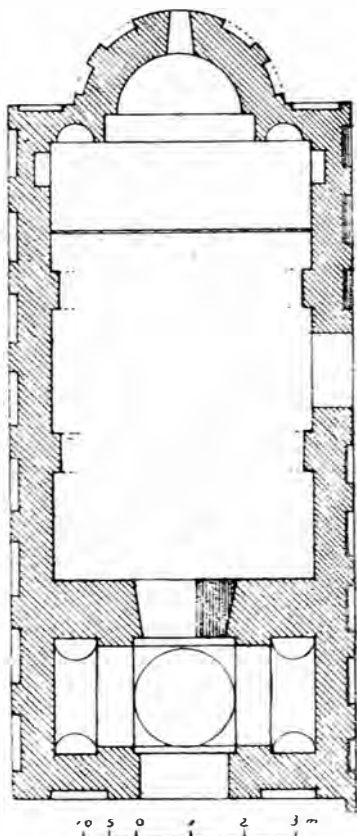

31. Biserica Sf. Arhangheli. Detaliu din fațadă.

Credem însă că cestiunea trebuie pusă mai larg: este evident că atât

bisericile messembriane cât și monu-

32. Planul bisericii Sf. Paraschiva.

mentele, pe cari le găsim în Mace-

și cele din Asia Mică până în Georgia, Armenia și Rusia, pentru a nu vorbi de cât de cele din Orient, sunt manifestațiuni artistice pornite din acelaș sâmbure al civilizațiunii bizantine, care a încolțit în diferitele țări asupra cărora și-a întins înrâurirea. Toate aceste manifestațiuni au un caracter deosebit, după țara în care s'au produs, însă se poate ușor degaja fondul comun adus de civilizația bizantină. Ca atare, aceste manifestațiuni ne interesează în cel mai înalt grad, căci ele ne învață a cunoaște mai bine principiile cari constituie pentru noi ade-vărata tradiție de artă, care a solicitat geniul nostru strămosesc, punându-i temelia pe care s'a dezvoltat în urmă.

Am arătat cum monumentele din Messembria (precum, de altmintrelea, cele din Mistra) ne învață a cunoaște, mai bine ca ori cari alte, esența artei bizantine din ultima perioadă de în-

33. Biserica Sf. Paraschiva. Fațada.

donia, la Muntele Athos ori în Grecia, în Serbia și la noi în România, cât

florire, tocmai epoca în care își a întins înrâurirea și la noi, adică se-

colul XIV și XV. Ele ne lămuresc nu numai asupra admirabilei tehnice a construcțiilor bizantine, care e destul de bine cunoscută și studiată, dar, lucru de un interes deosebit, și asupra principiilor estetice, asupra caracterului formelor arhitectonice și a decorațiunii acestei arte, cari ne sunt relativ puțin cunoscute, din cauza modificărilor ce au suferit puținele monumente bizantine ce s'au păstrat până astăzi.

Ele ne arată ce admirabil efect decorativ au știut să obțină Bizanții cu materiale relativ modeste: piatră în dimensiuni mici, cărămizi și teracotă smălțuită, adică tocmai materialele pe cari și noi le avem la dispoziție și pe cari le-au între-

buițat și strămoșii noștri, fie-care însă după tehnica lui naturală, iară nu cum să obișnuiește astăzi la noi, ascunse sub tencueli, cari cată a imita formele arhitectonice ale pietrei de talie din alte țări.

Un mare învățământ se degajează din studiile de mai sus, care ar trebui să fie mereu viu înaintea minții noastre, pentru a ne servi ca pildă în drumul spre reîntregirea tradițiunii noastre artistice—astăzi uitată—și spre a putea fi bazați pe de o parte pe tradițiunea mămă și pe de altă parte pe geniul nostru etnic propriu: să reclădim cu temei pe baze sigure edificiul artei noastre naționale, astăzi înstrăinată.

G. BĂLȘ și N. GHICA-BUDEȘTI.

34. Turla bisericii Pantocratorului.

MEȘTERII BISERICILOR MOLDOVENE

DIN SEC. XVI.

Propunându-mi a trata acest subiect numai pe temeiul de mărturie specială, trebuie să arăt motivul pentru care încep cercetarea cu sec. XVI, eliminând din cadrul ei, cel puțin în titlu, epocile anterioare.—Motivul acesta e simplu: totala lipsă de atari mărturie până la Alexandru cel Bun și extrema lor raritate de la acest Voivod încoace până la începutul sec. XVI.

Intr'adevăr, pentru a doua jumătate a sec. XVI, nu posedăm absolut nici o știre cu privire la meșterii întâelor lăcașuri bisericești ale lui Bogdan-Vodă Descălecătorul și ale urmașilor săi Mușatini, iar pentru întreg sec. XV abia dacă posedăm câteva asemenea știri: una de la Alexandru cel Bun însuși, care ne dă, într'un document, numele meșterului polon ce a lucrat la ctitoriile sale ¹⁾, trei din vremea lui Ștefan cel Mare — numele a trei meșteri din acei mulți ce au trebuit să lucreze la bisericile și mănăstirile cu care acest evlavios Domnitor a împodobit cuprinsul țării sale: un zidar, Iohannes Murator, care veni de la Lemberg ²⁾, un ciopliitor pietrar, Maistor Ianoș, care a săpat frumoasele inscripții de pe mormintele dom-

¹⁾ Apud N. Iorga, *Meșteșugul în pictură și sculptură în trecutul românesc*, în *Istoria Românilor în chipuri și icoane*, III (București 1906), p. 10. Cf., pentru întreaga cestiune, și conferința *Vechiul meșteșug de clădire al Românilor*, tipărită în aceeași publicație, v. II (București 1905).

²⁾ La 1479.— N. Iorga, *Relațiile comerciale ale Țărilor noastre cu Lembergul*, București 1900, p. 13.

nești de la Rădăuți ³⁾, și un arhitect, Ioan Privana, care a zidit, la 1482, biserica Sf. Nicolae din cetatea Chiliei ⁴⁾.

Aceasta nu însemnează însă că dacă nu știm cine, nu știm nici de unde erau meșterii vechilor clădiri bisericești moldovene. Afară de acesta din urmă, care, prin excepție, dat fiind așezarea vechei cetăți, e un levantin ⁵⁾, ei erau din Polonia. — Faptul reese din natura împrejurărilor istorice ce au condiționat viața de la început a principatului moldovenesc. Anume, dezvoltarea politică, economică și bisericească (în ce privește Catolicismul) în legătură de Polonia, ne indică că la zidirea întâelor lăcașuri dom-

³⁾ E. Kozak, *Die Inschriften aus der Bukowina*, Wien 1903, p. 102.

⁴⁾ Apud N. Iorga, *Basarabia noastră*, Vălenii de Munte 1912, p. 26.

Până târziu meșterii nu obișnuiau a-și însemna numele pe lucrările lor. Aveau însă anumite semne — Steinmetzzeichen — pe care le săpau pe pietre și cărămizi. Aceste semne designau atât pe lucrători personal, cât și confrățiile, corporațiile, breslele cărora ei aparțineau. Un studiu întins asupra lor a publicat Fr. Rziha în *Mitteilungen der k. k. Zentral-Kommission für histor. Denkmale* din Viena pe 1881 și 1883.

Pentru bisericile moldovene din sec. XV și XVI, Romstorfer a dat la iveală multe asemenea semne găsite pe la monumentele restaurate de dânsul în Bucovina și cu ocazia săpăturilor făcute pentru desgroparea cetății Sucevii. Cf. articolele sale din *Mitteilungen des k. k. Zentral-Kommission* pe 1895 și din *Jahrbuch des Bukowiner Lades-Museums* pe acelaș an. Asemenea scrierea *Das alte Fürstenschloss* în *Suczawa*, C. ernowitz 1902, tabla II.

⁵⁾ N. Iorga, *Basarabia noastră*, I. c.

nești religioase din Moldova, meșterii poloni, special din Galiția, ca cei mai bine cunoscuți, au trebuit să fie în primul loc întrebuițați ⁶⁾. De la ei vin elementele gotice ale vechii arhitecturi moldovene ⁷⁾.

Întrebuițarea meșterilor poloni, atestată documentar pentru vremea lui Alexandru cel Bun, s'a continuat și după acest Voivod până târziu, în tot timpul domniei lui Ștefan cel Mare, chiar și după ce acesta stabilește, prin primirea ca feud a Ciceului (1475), legături — politice și economice — mai intime cu Ungaria, țara de unde, după Polonia, ne puteau veni meșterii de biserici. Deducem aceasta din faptul că în corespondența ⁸⁾, destul de întinsă, a marelui Domn cu cetățile ardelene de la graniță — Bistrița, Brașovul și Sibiiul — nu întâlnim cereri de meșteri zidari, cum întâlnim în corespondența din aceeași vreme a Domnilor din Țara Românească ⁹⁾ și cum vom întâlni mai târziu, în sec. XVI, în acea a Domnilor din Moldova.

Evident, aceasta nu va să zică, că atunci nu lucrau în Moldova și meșteri de peste munți (dovadă acel Maistor Ianoș, care pare a fi ardelean), ci numai că nu începuse încă căutarea specială de zidari în Ungaria. Aceștia veniau tot de la Poloni — și cum nu puteau fi atât de numeroși cât să dovedească lucrul mult ce era în acea vreme în țară, e de admis, că, precum se întâmplă chiar mai

⁶⁾ N. Iorga, *Les éléments originaux de l'ancienne civilisation roumaine*, Jassy 1911, p. 15, și studiile citate mai sus, în nota 1.

⁷⁾ O verificare pe monumente, pentru timpurile vechi, nu mai e cu putință, căci până la Ștefan cel Mare nu ni s'a păstrat nimic întreg sau netransformat din tot ceia ce s'a zidit în Moldova înainte. Singură biserica catolică din Baia a trăit mai mult. Descrierile ce avem despre ea (la A. Lăpădatu, *Antichitățile de la Baia*, în acest Buletin, a. II, p. 38 sq. și, în trad. germană, în revista *Die Karpathen*, a. IV, No. 1 și 2) și ruinele de azi vădesc însă o construcție specific gotică. Cf. N. Ghika-Budești, tot în acest Buletin, a. II, p. 65 sq.

⁸⁾ Tipărită: cea latină și germană (foarte puțină ungară) de d. N. Iorga în colecția *Țurmuzaki*, vol. XV (până la 1600) și XVI (sub presă), cea slavonă de d. I. Bogdan în publicațiile sale bine cunoscute, iar cea română de d. N. Iorga, în *Documente românești din Arhivele Bistriței*, 2 vol. (București 1899) și în Brașovul și România, București 1905 (= vol. X din *Studii și Documente*).

⁹⁾ I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Țara Ungurească și cu Ardealul în sec. XV și XVI*, vol. I (București 1905), pp. 177 (Basarab cel Tânăr) și 241 (Radul cel Mare).

târziu, în sec. XVI și XVII, cu meșterii ardeleni ¹⁰⁾, ei erau mai ales conducători ai lucrărilor.

Așa dară, până la începutul sec. XVI, constructorii bisericilor moldovene erau în deosebi din Polonia ¹¹⁾. În prima jumătate a acestui secol se produce însă o schimbare: meșterii de biserici încep a fi căutați în Ardeal. Aceasta se datorește lui Petru-Vodă Rareș. Până la dânsul, cum am arătat, corespondența cu Bistrița și Brașovul nu cuprinde nici o mărturie în această privință. Trebuie deci să admitem că și biserica Sf. Gheorghe din Suceava, fosta catedrală mitropolitană a țării, începută de Bogdan cel Orb și terminată de Ștefăniță-Vodă ¹²⁾, a fost construită tot cu meșteri din Polonia, de unde de altfel ctitorii au adus și acea parte din materialul de construcție ce nu se găsea sau nu se putea prepara în țară — plumbul pentru învelit ¹³⁾.

După aceste prealabile lămuriri, trecem la cercetarea mărturiilor ce cunoaștem cu privire la întrebuițarea meșterilor zidari ardeleni în Moldova în sec. XVI.

Cel dintâi Voivod care se adresează Bistrițenilor pentru astfel de meșteri, e, cum am zis, Rareș. Într'o scrisoare de la 10 Mai 1529, el roagă să i se trimeată un zidar priceput, ca să lucreze la cetatea Neamțului, făgăduind a-l plăti bine și a-l lăsa să se întoarcă acasă fără piedică ¹⁴⁾. Din cuprinsul acestei scrisori se confirmă ceia ce s'a emis mai sus, cum că până atunci nu se prea cunoșteau zidarii de peste munți în Moldova, căci altmintrelea Domnul n'ar fi putut declara vecinilor săi: aflăm de la supușii noștri că Domniile voastre ați avea mulți meșteri zidari în cetățile voastre ¹⁵⁾.

Bistrițenii au satisfăcut cererea. Meșterul

¹⁰⁾ N. Iorga, *Documentele Bistriței*, I, p. 75: Vasile Lupul cere dela Bistrițeni doi meșteri pietrari și doi olari (pentru acopereminte), «nu pentru alt lucru, ci numai să arate cestora meșteri ce sînt aicea».

¹¹⁾ Dacă corespondența Domnilor noștri din sec. XV cu Lembergul și cu alte centre din Galiția și Podolia ni s'ar fi păstrat, precum ni s'a păstrat acea cu centrele ardeleni, am fi înregistrat astăzi negreșit o sumă de prețioase știri în această privință.

¹²⁾ Pisania la Kozak, op. cit., p. 133.

¹³⁾ Pentru Ștefăniță, v. Columna lui Traian, a. 1870, No. 45; pentru Bogdan, *Documente Țurmuzaki*, II-3, p. 16.

¹⁴⁾ N. Iorga, *Documente Țurmuzaki*, XV, p. 317.

¹⁵⁾ Idem, ibidem, I. c.

solicitat e, negreșit, acel pentru a cărui retrimiteră intervine Petru-Vodă, două luni mai apoi, la 1 Iulie ¹⁶⁾. Se vede dar că după ce se înțelesese cu Vodă, el s'a fost întors acasă, pedeoparte, să ducă, cum mărturișește scrisoarea, provizii soției sale, pedealta să angajeze tovarăși de lucru. Din cauza vrășmășiei ce provocase între Bistrițeni cedarea către Rareș a cetății lor și a Ungurașului, aceștia puseră însă la opreală pe meșter și pe soții săi. Pentru liberarea și trimiterea lor intervine atunci, cu toată energia, Domnul Moldovei, în aceeaș scrisoare în care poruncia supușilor săi — subditi nostri — din Bistrița să dea Ungurașul în stăpânirea Pârcălabilor dela Ciceu. Băgați de samă, le scria el, să nu ațâțați iarăși mânia noastră ¹⁷⁾. Dacă, după aceasta, meșterii puși la opreală vor fi fost liberați și retrimiși în Moldova, nu avem nici o știre. Nimic nu ne face însă a ne îndoi de aceasta.

Un alt meșter zidar cu care Rareș a avut afaceri, trebuie să fie acel Adrian, pentru care el intervine la Sfatul bistrițean în 18 Ianuarie 1536, cerând să i se facă dreptate împotriva lui Toma Pielarul, «comansor civitatis nostre bistriciensis», care i-ar fi risipit o moștenire ¹⁸⁾. Se pare deci că pe când acest Adrian lucra în Moldova, concetățianul său pomenit, profitând de lipsa lui de acasă, i-a împrăștiat o avere de moștenire, ceiace aflând păgubașul se plânse lui Petru-Vodă, stăpânul Bistriței, care interveni în favoarea lui.

Aceste sunt singurele mărturii pe cari scrisorile domnești moldovenești din arhiva Bistriței le scot la iveală, pentru întâia domnie a lui Petru Rareș, în ce privește legăturile lui cu meșterii zidari ardeleni. De aci încolo, până într'a doua domnie, nu mai avem nimic. Cu toate acestea, relații de asemenea natură între Voivodul moldovean și Bistrițeni au trebuit să mai existe. Dacă însă nu avem mărturii documentare asupra lor, e pentru că Domnul obișnuia a corespunde și direct cu meșterii, nu numai cu Sfatul orașenesc, căruia se adresa, de obicei, în cazuri când era vorba de interveniri sau urmăriri.

Corespondența aceasta particulară nu ni s'a păstrat însă decât în parte. Astfel sunt cele din-

¹⁶⁾ Idem, ibidem, p. 325.

¹⁷⁾ Idem, ibidem, l. c.

¹⁸⁾ Idem, ibidem, p. 371.

tăi scrisori din a doua domnie — una dela 22 Aprilie 1543 ¹⁹⁾, alta dela 12 Februarie 1545 ²⁰⁾, amândouă adresate personal meșterilor, cărora li se reproșează faptul că zăbovesc cu venirea lor în Moldova. Aceștia erau deci cunoscuți lui Rareș. Fuseseră, probabil, angajați pentru anumite lucrări; survenind însă neînțelegeri, îl părăsiră. Așa cel puțin arată făgăduelile de bun tratament și asigurările pentru deplină plată, pe care Domnul le face ambilor meșteri, numai să vină la dânsul — unul pentru a-i lucra la cetatea Sorociei, celălalt pentru a-i face o biserică asemenea celei din Suceava, care e biserica Sf. Dumitru și care se vedește astfel a fi fost construită, dacă nu chiar de acelaș meșter, pe care acum îl chema să-i clădească o altă asemenea biserică (după d. Iorga e vorba de biserica din Hârlău), cel puțin după normele cunoscute acestuia, — deci tot de meșteri ardeleni ²¹⁾.

Cătră sfârșitul domniei sale, Petru-Vodă intervine la Bistrițeni, des și stăruitor, pentru un alt meșter zidar. Ai noștrii îi ziceau, de sigur, Ion Zidarul, Sașii îl chemau Hans Maurer, iar scrisorile latinești îl numesc Ioannes Murator, Murarius, Cementarius și Lapidarius ²²⁾. Acesta nu era însă ardelean, ci supus moldovean, din Suceava ²³⁾, refugiat la Bistrița, în următoarele împrejurări: primind dela Rareș, încă din întâia sa domnie, suma de 1500 floreni tătărești spre a-i face o biserică de piatră, el construi greșit clădirea, din care cauză aceasta se dărâmă. Domnul zidi o alta în alt loc, fără concursul meșterului, pe care îl ținu dator cu suma de bani primită ²⁴⁾. Neputând sau nevoind să se plătească, acesta, când cu expediția lui Soliman cel Mare din 1538, se refugie la Bistrița ²⁵⁾. De aci îl reclama mereu și stăruitor bătrânul Voivod, spre a-i construi biserica episcopiei din Roman sau o alta oare

¹⁹⁾ Idem, ibidem, p. 432.

²⁰⁾ Idem, ibidem, p. 440.

²¹⁾ După semnele de pietrari găsite la această biserică, s'a constatat că lucrarea ei se datorește, ca și cea a bisericii Sf. Gheorghe tot din Suceava, meșterilor din corporația germană de pietrari din întâia jumătate a sec. XVI. — Cf. articolele citate din Mitteilungen și Jahrbuch.

²²⁾ Iorga, Documente Hürmuzaki, XV, pp. 447-8, 455, 495, 497 și 514.

²³⁾ Idem, ibidem, p. 455.

²⁴⁾ Idem, ibidem, p. 447.

²⁵⁾ Idem, ibidem, pp. 518-9.

care, căci, cum zicea el în scrisoarea de la 9 Februarie 1546²⁶⁾, cu ajutorul lui Dumnezeu, a început a zidi multe biserici. În zadar însă: meșterul, pretextând teamă și boală, nu veni, cu toate că Rareș ținea să asigure, atât pe el cât și pe Bistrițeni, că-l chiamă, nu să lucreze însuși, ci numai să „învețe” pe alți — deci să conducă lucrarea²⁷⁾.

Din pricina refuzului lui Ion Zidarul de a se întoarce în Moldova, se născu un îndelung proces, care, început de Petru-Vodă la 1546 înaintea Sfatului orășenesc al Bistriței și susținut de Iliș-Vodă și Alexandru Lăpușeanu înaintea Universității săsești, se termină, zece ani în urmă, la 1556, înaintea Impăratului Ferdinand I la Pojun. Fazele acestui proces, foarte interesante de altfel, nu pot fi expuse aci, într-un câat ar constitui un prea greu balast pentru cestiunea ce ne preocupă. Le voi expune deci într'un articol separat ce se va publica ca întregire la cercetarea de față. Tratarea aparte se impune de altminterea și prin caracterul particular al cestiunii, care, fără a pierde un moment terenul informației celei mai autentice, capătă, în desfășurarea ei, înfățișarea unei povestiri ce trece peste interesul istoric obișnuit.

Lăsând deci la o parte afacerea — cum i-am zice astăzi— lui Ion Zidarul, revenim la meșterii de biserici ai lui Petru-Vodă Rareș. Incepând a clădi paralel mai multe sfinte lăcașuri, negreșit el trebuia să aibă pe lângă sine un mare număr de zidari. Din ei însă nu cunoaștem, până acum, de cât prea puțini. Astfel sunt cei trei meșteri pe cari Domnul îi chiamă, cu scrisoarea din 4 Martie 1546, dela Bistrițeni: Adrian, George și Andrei, cari primiseră bani dela magistrul Luca, fără a-și fi împlinit, se vede, angajamentele²⁸⁾. Și aceștia se întorseseră deci acasă în cursul lucrării.

Cine era Luca, magistrul lor, știm dintr'o scrisoare a lui Iliș-Vodă dela 2 Aprilie 1548: fusese tocmît de Rareș a construi biserica episcopală din Roman²⁹⁾, în locul lui Ion Zidarul, care, cu toate stăruințele ce se puneau, refuza totuși a veni în Moldova.

Prost tratat de Episcopul Macarie, vestitul cronicar, care, ca ispravnic al clădirii, nu-i dădea mâncare și băutură suficientă, Luca, cu tovarășii săi, la cari se vor mai fi adaos zidarii ceruți, tot dela Bistrițeni, de Iliș-Vodă la 18 Februarie 1547³⁰⁾, părăsi lucrarea, întorcându-se acasă. Astfel zidirea bisericii se întrerupe acum a doua oară. Întâia oară fu în timpul lui Rareș, când cu stăruințele pentru venirea lui Ion Zidarul. Întreruperile aceste se confirmă de altminteri și prin mărturia cuprinsă în pisanina bisericii, cum că lucrarea a durat opt ani³¹⁾, câtă vreme orice biserică în timpul acela se zidia cel mult în doi trei ani.

Biserica episcopală din Roman fu terminată la 1550, sub Iliș-Vodă, care, împreună cu maică-sa Doamna Elena, rămase să continue și să ducă la capăt locașurile sfinte ale părintelui său. El scrise mai întâi lui Luca, personal³²⁾. Neputându-l însă decide să-și reia lucrul, se adresă Sfatului, la 2 Aprilie 1548, cu rugămintea de a interveni pe lângă meșter în favoarea sa, căci, asigură Domnul, îi va plăti după învoiala făcută cu Rareș, iar în ce privește tratamentul a luat dispozițiuni în măsură a-l mulțumi, căci, în locul Vlădicăi, a numit ispravnic al bisericii pe unul din boerii săi, care-i va da, lui și lucrătorilor săi, mâncare și băutură din destul, după pofta inimei lor³³⁾. E de crezut că după această intervenire, magistrul Luca și-a re-luat lucrul, căci, nu mult în urmă, biserica fu terminată.

Așa dar biserica episcopală din Roman e clădită de meșteri sași din Bistrița. Asemenea biserica Sf. Dumitru din Suceava (1535). Dacă și celelalte biserici ale lui Petru-Vodă Rareș și ale Doamnei sale Elena — de la Probota, (1530), Hârlău, Baia (1532), Moldovița (1532), T.-Frumos și Botoșani: Sf. Gheorghe (1551) și Țspenia (1552)— au fost clădite de atari meșteri nu putem ști. Corespondența oficială, păstrată, a Domnului cu cetățile ardelenene nu ne dă știri. Poate corespondența sa privată, în parte

²⁶⁾ Idem, ibidem, p. 447.

²⁷⁾ Idem, ibidem, pp. 447—8.

²⁸⁾ Idem, ibidem, pp. 447—8.

²⁹⁾ Idem, ibidem, p. 465.

³⁰⁾ Idem, ibidem, p. 460.

³¹⁾ Melchisedec, Cronica Romanului, I, (București 1874), p. 183—4.

³²⁾ Iorga, Documente Hurmuzaki, XV, p. 465.

³³⁾ Idem, ibidem, I. c.

pierdută, să fi cuprins ceva în această privință. Cele două scrisori păstrate, întâmplător, în arhiva Bistriței susțin presupunerea. Ori cum, e absolut cert, că Rareș a trebuit să aibă în serviciul său mult mai mulți meșteri zidari ardeleni, decât cei menționați mai sus — cari vor fi lucrat — cel puțin ca conducători — pe la mai toate fundațiile sale religioase.

Petru-Vodă Rareș e deci cel dintâi Domn care caută și aduce meșteri din Ardeal pentru bisericile, mănăstirile și cetățile sale. După dânsul, până la sfârșitul secolului XVI, doi sunt Domnii ce se mai disting în Moldova prin monumentale fundații bisericești: Alexandru Lăpușneanu cu Slatina și Petru Schiopul cu Galata. —Ca și precedesorul lor, ambii aduc meșteri din Ardeal. Iată mărturiile. Mai întâi în ce privește Slatina, splendidă mănăstire, care întrecea în proporții, în bogăție și frumusețe tot ce se zidise până atunci în Moldova.

Se cunosc începuturile acestei mănăstiri. Pornită la 1553³⁴⁾ și continuată la 1555, cu toate că fu sfințită la 1557³⁵⁾, ea nu fu definitiv terminată de cât mult mai târziu, în a doua domnie a Ctitorului, după 1564, an în care Lăpușneanu, vom vedea, întreprinde ultimele lucrări la Slatina. Încă din primăvara anului 1560, acest Voivod scria Bistrițenilor, la 10 Martie, că cu voia Celui de sus, dorește să înalțe câteva biserici de piatră, și cum în Moldova sunt zidari puțini și greu de căpătat, roagă a i se trimite de la dânsii, având mare lipsă de astfel de meșteri³⁶⁾. Ii trebuiau pentru Slatina, unde se lucra intens. Zece zile mai apoi, la 20 Martie³⁷⁾, el trimite un om al său la Bistrița să cumpere anumite lucruri—câlți și altele—de care avea nevoie la zidirea acestei mănăstiri.

Meșterii vor fi venit și lucrurile trebuitoare i se vor fi adus, de sigur, căci, în luna viitoare, la 6 Aprilie, Domnul, după ce făcuse o intervenire anterioară prin curteanul

său Cristofor, scrie vecinilor săi, cerându-le meșteri pentru o fântână și pentru alte lucrări de care are cea mai mare trebuință. Ruga să i se trimită 20 sau chiar mai mulți astfel de meșteri, pe care-i va mulțumi cu prisos, se adaugă, ca în toate scrisorile de acest fel³⁸⁾. Cererea aceasta, în ce privește meșterii fântânari, Lăpușneanu o repetă la 13 Mai acelaș an³⁹⁾. Era vorba desigur de o fântână tot pentru Slatina—acea pe care o comemora când-va inscripția din 1561 ce se găsește astăzi, pusă bine 'nțeleș mai târziu, la casele egumenești ale mănăstirii⁴⁰⁾.

Tot pentru Slatina cere Alexandru-Vodă de la Bistrițeni, la 2 Decembrie 1564, niște meșteri țiglar⁴¹⁾. Vă dăm de știre, le scria el, că am zidit o mănăstire numită Slatina, pe care n'am făcut-o încă *perfectă*, după hotărîrea noastră: quod nondum perfecte iuxta statutum nostrum confecimus. Căci am decis s'o acoperim cu țigle, cum se obișnuesc în alte părți: ut solent in aliis regionibus. Și fiind că meșteri țiglar⁴²⁾ lipsesc la noi, știind că Domniile voastre aveți destui, vă rugăm să bine voiți a ne trimite și nouă astfel de meșteri. Apoi, după ce le dădea asigurările obișnuite pentru bună plată și liberă întoarcere acasă, le arata că la târgul Băii se găsește lut foarte bun pentru fabricarea țiglelor.

Din această scrisoare, pe care am dat-o mai pe larg, rezultă că până atunci nu se obișnuia în Moldova acoperimintele de țigle, materialul îndătinat pentru învelit fiind șindila și, în cazuri excepționale, pentru biserici însemnate, plumbul și arama. Chiar și curțile domnești din Suceava erau acoperite cu șindilă. Și aceasta până târziu, la începutul sec. XVII⁴²⁾.

Din potrivă, în Țara Românească întrebuințarea olanelor (nu țiglelor) e atestată, pe

³⁴⁾ Idem, ibidem, p. 557.

³⁵⁾ Idem, ibidem, l. c.

³⁶⁾ Iorga, Inscriptii din Bisericile României, I, p. 45.

³⁷⁾ Iorga, Documente Hurmuzaki, XV, p. 610.

³⁸⁾ Iorga, Documentele Bistriței, I, p. 24: se cere cuie de șindilă „să acoperim curțile Măriei Dumisale Domnu nostru în urăș la Suceavă“.

În legătură cu această cestiune e caracteristică mărturia arhitectului Romstorfer, care a desgropt vechia cetate a Sucevii, că în decursul întregii explorări n'a găsit de fel țigle sau olane pentru acoperământ, ci numai resturi de plumb și aramă.

³⁴⁾ Cronica lui Eftimie, la I. Bogdan, Vechile cronice moldovenești până la Țrechia, București 1891, p. 221.

³⁵⁾ Cronica lui Țrechie, la M. Kogălniceanu, Cronicele României, București 1872, I, 210.

³⁶⁾ Iorga, Documente Hurmuzaki, XV, p. 556.

³⁷⁾ Idem, ibidem, p. 556.

lângă șindilă și plumb, încă din sec. XV: Basarab cel Tânăr cere dela Brașoveni doi meșteri, unul care să știe să învâlească cu cărămidă scobită (deci olane), iar altul să-i facă o mănăstire de cărămidă cu piatră⁴³⁾.

Din aceeaș scrisoare redată mai sus, constatăm că materialele pentru zidirea bisericilor se căutau și se pregăteau în țară, afară de cele speciale, pe cari Domnii le aduceau mai înainte din Polonia⁴⁴⁾, iar acum le aduc din Ardeal. Așa bună oară am văzut că Lăpușneanu aduce de la Bistrița călți și alte lucruri necesare la zidărie. Tot de acolo aduce el aramă pentru clopote⁴⁵⁾, iar de la Hațeg, din preajma munților apuseni ai Transilvaniei, lespezi de marmură pentru biserică—«Marmelstain zu einer Khierchen»⁴⁶⁾. Erau, cred, pietrele destinate mormintelor domnești de la Slatina. Astfel de pietre adusesse, tot din Ardeal, de la Sibiu, unde ele se și lucraseră, Petru Rareș⁴⁷⁾.

Intre ultimii meșteri pe cari Lăpușneanu îi cere de la Bistrițeni, sunt acei pe care îi întrebuințează la zidirea băii din Iași. E vorba de baia pe care o cunoșteam până aci numai din mărturia lui Ioan Zamoyski de la 1595⁴⁸⁾ și care, știm astăzi sigur, se datorește lui Lăpușneanu. În adevăr, acest Domnitor, strămutând, în a doua sa domnie, capitala dela Suceava la Iași, simți trebuința de a clădi și aci o baie domnească, cum era și se chema acea din vechea capitală a țării. Zidirea s'a făcut la 1564 cu ajutorul meșterilor de la Bistrița, pe care Domnul îi cere cu scrisoarea sa de la 19 Mai⁴⁹⁾, curând deci după ce se întoarse din Constantinopol, de unde adusesse cu sine un arhitect special în construire de băi orientale, zise turcești.

Aceasta o știm din o altă scrisoare, de la 10 Iunie 1564, adresată Bistrițenilor ca

⁴³⁾ I. Bogdan, Documente privitoare la relațiile Țării Românești etc., I, p. 177.

⁴⁴⁾ Pe lângă mențiunile de mai sus pentru Bogdan cel Orb și Ștefăniță, dăm și pentru Lăpușneanu una, la Iorga, Relațiile cu Lembergul, p. 40.

⁴⁵⁾ Iorga, Documente Țurmezaki, XV, p. 559.

⁴⁶⁾ Idem, ibidem, p. 568.

⁴⁷⁾ Iorga, Istoria Românilor în chipuri și icoane, III, p. 38.

⁴⁸⁾ Apud N. Iorga, Istoria armatei românești, Vălenii de Munte 1910, I, p. 397, No. 3.

⁴⁹⁾ Iorga, Documente Țurmezaki, XV, p. 599.

lămurire la răspunsul pe care aceștia i-l dăduseră în cestiunea meșterilor ceruți: că toți, ca de obicei, ar fi ocupați cu diferite lucrări. Lăpușneanu le arată că n'are trebuință de un meșter mare—cum se gândiau ei a-i trimite—ci de zidari comuni, meșteri obișnuiți. «Nam magistrum primarium habemus», scria, în numele Domnului moldovean, diacul său Ștefan din Deș⁵⁰⁾: era *arhitectul* pe care-l adusesse din Constantinopol să-i facă o baie după modelul celor de acolo.—Așa o și făcu. Cancelarul Poloniei Zamoyski relatează că era o clădire mare «asiatici operis»⁵¹⁾.

Din cele arătate mai sus, se vede că Lăpușneanu a întrebuințat în măsură mai mare decât Rareș meșteri zidari ardeleni pentru lucrările sale. E și explicabil, dat fiind faptul că legăturile lui cu Ardealul, special cu Bistrița și Brașovul, sub raport economic, au fost mult mai intense⁵²⁾.

Cu privire la Galata lui Petru-Vodă Șchiopul, scrisorile bistrițene ne dau numai o singură mărturie, suficientă însă pentru a cunoaște că și această mănăstire se datorește, poate, tot meșterilor ardeleni. E o scrisoare dela 24 Iunie 1577, în care Petru-Vodă arată Bistrițenilor că și-a propus, spre lauda lui D-zeu, să ridice o mănăstire. Cum însă noi — spune el — nu avem meșteri cari să ne mulțumească, vă rugăm să ne dați câțiva zidari pricepuți dela d-v, căci, pe lângă plată bună, le voi da și daruri: să fie vre-o 15—16 inși, chiar și mai mulți. Apoi, în postscriptum, cerea să li se treacă numele într'un izvod, pe care să-l trimeată la sine și să pună pe unul din ei vâtaf (gubernator) peste dânșii, căci vrea ca nimeni să le poruncească în țara sa⁵³⁾.

Acești meșteri vor fi lucrat la construcția cea dintâi, a Galatii din vale, pe care Domnul o zidi la 1578 și care, se știe, se surpă curând după zidire⁵⁴⁾. Petru Șchiopul ridică atunci mănăstirea din nou, la 1584,

⁵⁰⁾ Idem, ibidem, p. 600.

⁵¹⁾ Iorga, Istoria armatei, I. c. — Cf. și A. Lăpădatu, Baia domnească din Târgoviște, în acest Buletin, III, p. 89 sq., cu adăusele d-lui N. Iorga din Neamul românesc literar, II, p. 563.

⁵²⁾ V. N. Iorga, Documentele Bistriței, I, prefață

⁵³⁾ Iorga, Documente Țurmezaki, XV, p. 669.

⁵⁴⁾ Cronica lui Urechie, ed. Kogălniceanu, I, p. 236.

de astă dată sus, pe deal, acolo unde ea străjuește și astăzi din spre apus vechia capitală a Moldovei. Dacă aceasta nouă zidire s'a lucrat de meșteri aduși din Ardeal, nu putem ști, căci mărturiile pe cari corespundența Domnilor noștri cu cetățile săsești dela graniță ni le dau asupra meșterilor zidari ardeleni întrebuițați în Moldova în sec. XVI, se opresc aci.

A doua categorie de meșteri bisericești sunt zugrafi. Aceștia nu ne puteau veni, ca cei dintâi, dela vecinii catolici din Polonia și Ungaria, ci ceva mai dedeaparte — din Orientul bizantin grecesc al Ortodoxiei. Faptul e firesc și nu cere dovezi. Din acest Orient au venit deci sau au trebuit să fie aduși zugrafi celor mai vechi biserici și mănăstiri moldovene. Numele lor ne sunt necunoscute și probabil așa ne vor rămâne pentru totdeauna. Căci numai târziu de tot, la sfârșitul sec. XV sau începutul sec. XVI, un epitaful, cu data în parte distrusă⁵⁵⁾, ne atestă pe cel dintâi zugraf cunoscut până acum în țara de peste Milcov: „Gheorghe zugraful din părțile Tricalei“, înmormântat în biserica domnească a lui Ștefan-cel-Mare din Hârlău — poate deci zugraful acestuia.

Din faptul că s'a îngropat la Hârlău, unde

marele Domn zidise un palat, în care au rezidat și urmașii săi Bogdan, Ștefăniță și Rareș, reese că Gheorghe zugraful, ca meșter de calitate superioară, se bucura de cinste deosebită, căci pare a fi avut chiar rang de boerie (Stolnic), dacă cumva întregirea lecturii din inscripție e sigură.

Tot în o astfel de situație deosebită întâlnim și pe al doilea zugraf ce cunoaștem în Moldova, pe Toma Zugraful lui Petru-Vodă Rareș, care, într'o mărturie dată Bistrițenilor la 6 Mai 1541, își zice «Thomas Zograph de Chochavia, spectabilis et magnifici domini moldaviensis, Petri Wayvode, *familiaris*»⁵⁶⁾. Era deci curtean al Domnului, trăind pe lângă dânsul la Suceava.

Cu această ultimă mențiune despre Toma Zugraful încheiu prezentele cercetări istorice cu privire la meșterii bisericilor moldovene din sec. XVI, — rămânând a le continua, pentru secolul următor, după ce mai întâi, din scrutarea aceluiaș prețios și bogat material istoric, publicat de d. N. Iorga în colecția Hurmuzaki, voi da cercetări similare cu privire la meșterii de biserici, din Țara Românească și cu privire la proveniența obiectelor de artă religioasă din amândouă Țările Române în sec. XV și XVI.

ALEX. LĂPÉDATU

⁵⁵⁾ Iorga, *Inscripții din Bisericile României*, I, p. 6.

⁵⁶⁾ Iorga, *Documente Hurmuzaki*, XV, p. 400.

1. Vedere generală a schitului Fedeleșcioiu.

SCHITUL FEDELEȘCIOIU

La un ceas de distanță de Râmnicu-Vâlci, la capătul unui drum ce șerpuește supt dealuri, pe marginea

cioare, schitul Fedeleșcioiu. Nicăiri n'au căzut încă zimții de cărămidă tare și casele domnești păstrează încă toate

2. Biserica schitului.

chiar a Oltului răsfațat larg, fără piedici și strânsuri de stâncă, se ridică, pe o înălțime goală, într'un cuprins de înalte ziduri, încă în pi-

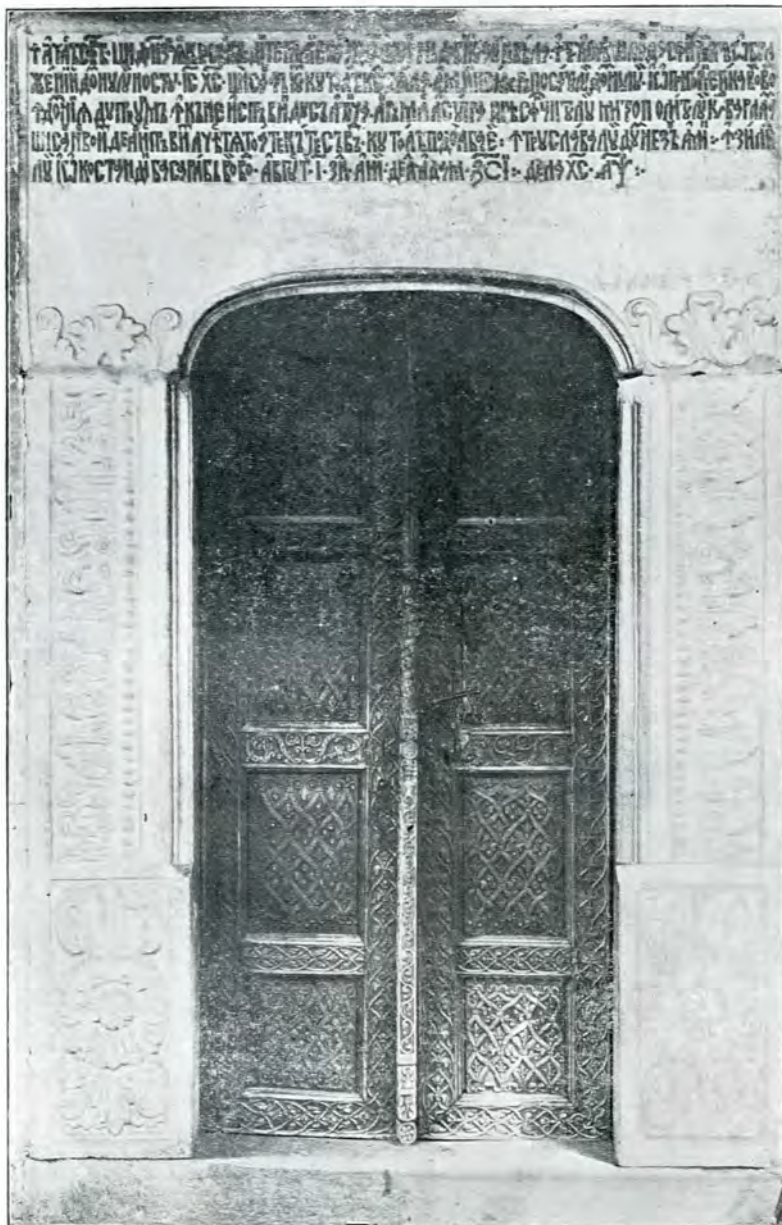
liniile lor, deosebindu-se, de-asupra pivniților adânci, odaie de odaie: ba chiar în mijlocul unui arc de zidărie ce stă să se frângă stema să-

pată în piatră a familiei Ghica stăpânește încă adâncul (fig. 8).

Biserica e mică: pridvor cu doi stâlpi slab împodobiți, un singur turn

NULUI NOSTRU IS. HS. ȘI S'AŪ FĂCUTŪ CU TOATĂ CHELTUIALA A MĂRII SALE RĂPOSA-TULUI DOMNULUI IO GRIGORIE GHICA VOI-VODŪ ÎN DOMNIA DUPRE URMĂ; ÎNCĂ NE-ISPRĂVINDU-ȘĂ ATUNÇA AU RĂMAS ASUPRA

3. Portalul și ușa bisericii.

cu fereștele arcuite. De-asupra ușii de o foarte fină săpătură în lemn se cetește inscripția în slove scoase tare în relief:

AČASTĂ SFĂNTĂ ȘI D[U]MN[E]ZĂIASCĂ BI-SEARICA DINŪ TEMELIE S'AŪ ZIDITŪ ȘI S'AŪ ÎNPODOBITŪ CU ZUGRĂVEALA ÎNTRU CIN-STEA ȘI LAUDA SFINTEI PRAEOBRAJENII DOM-

PREASF[I]NȚITULUI MITROPOLITULUI CHIRŪ VARLAAMŪ ȘI S'AŪ NEVOITŪ DE AŪ ISPRĂ-VITŪ ACEASTIA TOATE CĂTE SĂ VĂDŪ, CU TOATĂ PODOABA EI, ÎNTRU SLAVA LUI DUM-NEZEŪ, AMINŪ; ÎNŪ ZILELE LUI IO CONSTAN-DINŪ BASARABŪ VOIVODŪ, AVGUSTŪ 10 ZIL[E], ANII DE LA ADAM 7210, DELA HS. 1700 1111C 43 [AM SCRIS EU] ATHANASIE OTŪ]111Ū].

De o lature și alta ușa, având jos obișnuita floare larg deschisă, e îm-

Pe peretele de intrare înăuntru se văd încă, din fericire neîndreptate,

4. Vedere exterioară a schitului.

5. Rămășițele caselor domnești.

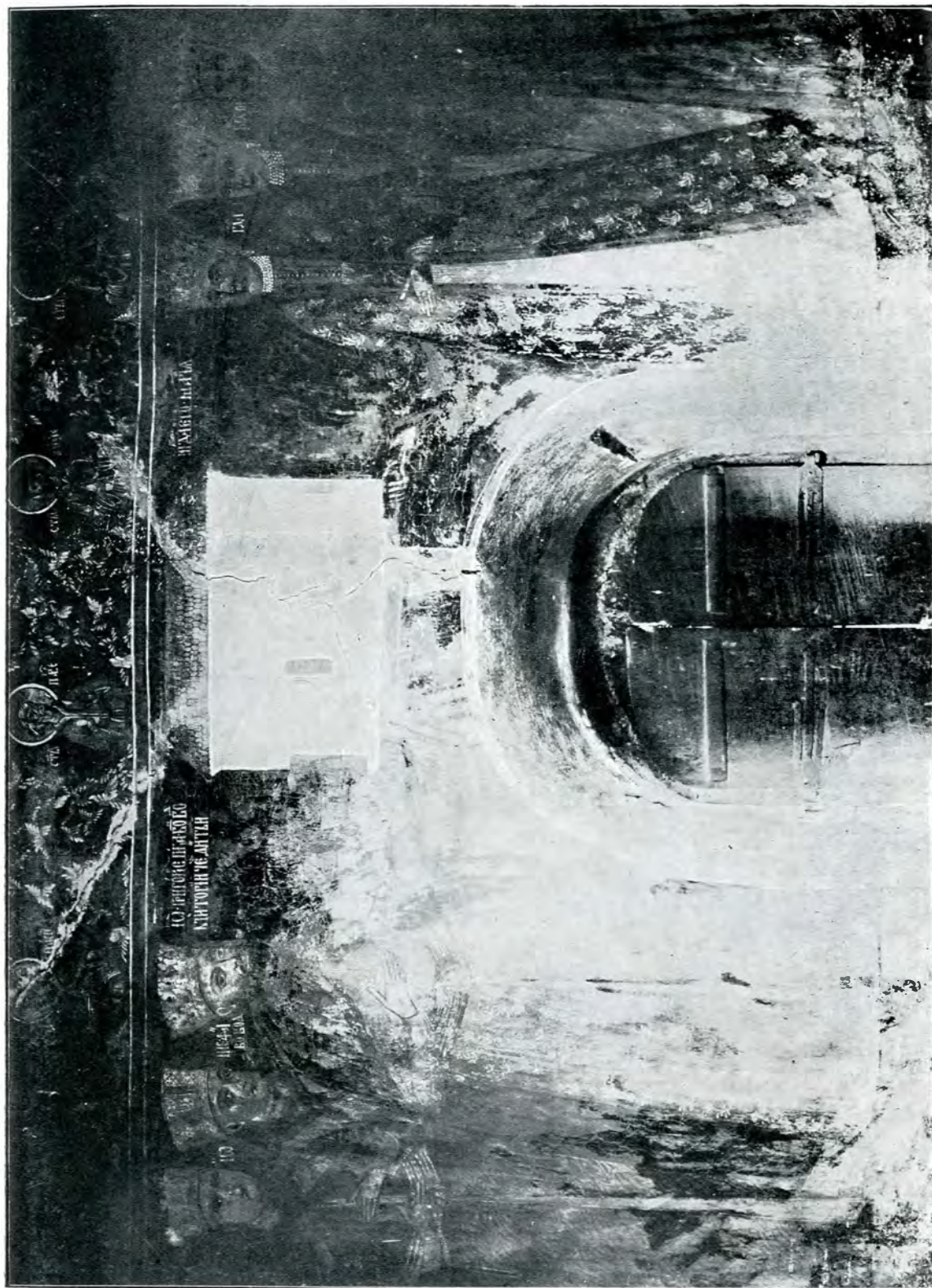
podobită cu săpături ce se desfășură *în lat*, iar sus ornamentele se mântue în formă de capitel.

chipurile „ctitorilor celor d'întăiu : Grigore Ghica и Господжа его Марія, fiica lor Cărstina, și fii Matei și Ște-

fan, dintre cari Matei era să urmeze neamul, fiind tatăl lui Grigorie-Vodă

romănesc titular, fu pedepsit prin tăierea capului pentru încheierea pă-

6. Portretele citorilor schitului Fedeleșcioiu.

cel de-al doilea și al lui Alexandru, care, Dragoman al Porții și Domn

cii din Belgrad cu Germanii, cari l-ar fi cumpărat. De cealaltă parte a ușii

apare acel Vlădică, om al lui Ghica-Vodă, care, mutat dela Râmnic la Mitropolie prin bunăvoința acestuia, isprăvi biserica, dar nu ca arhiepiscop al țării, ci ca mazil, înainte de a-și găsi locul de veșnică odihnă la Trivale lângă Pitești, altă ctitorie a lui. Cetim : „Varlaam Mitropolit, căș-

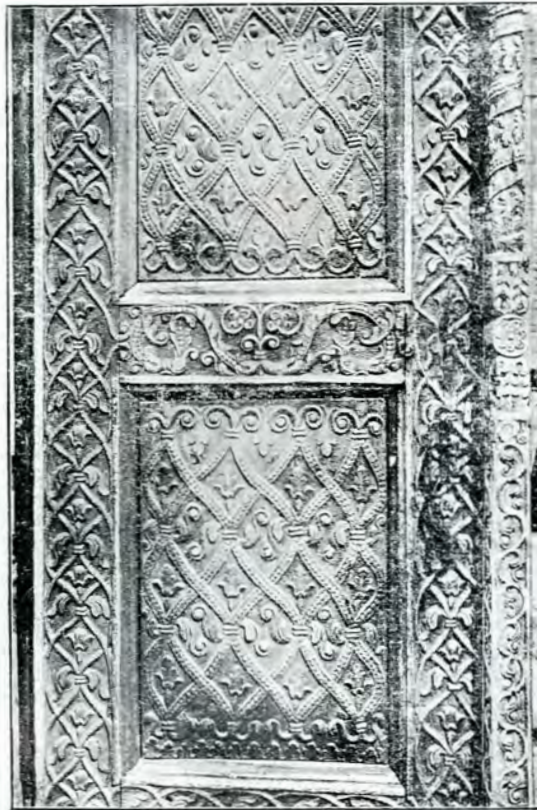

7. Ușile împărătești dela tâmpla bisericii.

tigătorul locului acestuia și al doilea ctitor“. Urmează „Antim Mitropolit, Ghenadie Arhmandrit de Argeș și Ioan Arhmandrit de Hurez, Onisifor ispravnicul monah“. Pe frontispiciu se mai cetește: „Lupo poleitoru“ și „popa Grigorie ot Costești“, iar în fund, supt ferestruca altarului, data

8. Piatra cu stema familiei Ghica

9. Panouri dela strana arhierească.

cele d'întâi zidiri și numele arhitectului: „1686, Oprea meșter“¹⁾).

O însemnare contemporană arată pe Varlaam ca inspirator al „marii și drept-credincioasei și blagocestivei Doamne Maria“. Lucrul începe Miercuri la 30 Iulie 1673, cu 90.000 de bucăți de cărămidă de Jiblea, câte o mie la 80 de bani sau un leu. «Meșterul de zid» a fost Stoica, având cu el pe Marin zidarul, doi vârniceri și săteni din Jiblea, Rădăcinești, Scă-

dură dramuri 188, altă scândură dramuri 200, călcăiul cu vergelele cu tot, dramuri 98“, crucea, potirul, discosus pe care e „semnat Hristos, mitutel“, „în mijloc cu savat“ zvezda, lingura, còpia, cadelnița, candela cu „zalele“. Vlădica adaugă o cadelniță, o cruce, o „liturghie de Mosc“. El cumpără cu banii Doamnei Maria dela o jupâneasă din Păușești sălașe de țigani Rudeni sau Rumâni. Se închină schitului săracul sat Fede-

10. Paftale dela Fedeleșcioiu.

unești, Dolofani pentru var Piatra s'a adus dela Albești și a fost lucrată de Stoica vâtaful de pietrari : vătășeii aduc „buduri“ și „cuiburi“ de piatră. „Meșterii de lemn“ nu sunt numiți.

O Neacșa dă odoare: Evanghelia ferecată cu argint, „trăgând o scân-

leșcioiul, luat dela moșneni pe 15 galbeni, Rudenii, metoșul episcopal din Râmnic, «cu locul de sus de moara de hârtie», pământuri la Runcul, la Ulmet, la Piua, la Surpați, la Vigoeni¹⁾).

N. IORGA

1) Pe o cazanie: blestem împotriva furilor întâmplători ai cărții «cumu au mai furatū alte inū vreme răzmiriți dinū lăzăretū». Apoi pe o piatră de mormânt lângă zid afară: «Drept lâng' aciastă piatră odihnește d'ocamdată Spiridon preotu Răsuceanu, nemerind aici sârmanul, frate bun fiind, să [să] știe, cu d. Vel. Clucer Efthimie. Ioaniclje Arhimandrit Fe-

deleșanu au scris, luna și anu : Mart 31, 838 leat, sfârșit l-a apucat, in Joia cea Mare îngropat, in lat de 15 palme căutați : c'aci doarme. De-l va duce la Cernica, piatra rămâne nemica.

1) N. Iorga, *Studii și Documente*, vol. V, pp. 484—8. — «Cf. și *Istoria eparhiei Râmnicului Noul Severin*, București, 1906, pag. 58.

GABRIEL MILLET, PORTRAITS BYZANTINS,

PARIS, HONORÉ CHAMPION, 1911, 7 PP., 4 MARE, CU O PLANȘE. DIN REVUE DE L'ART CHRÉTIEN.

Din partea d-lui Gabriel Millet am primit două exemplare din studiul d-sale «Portraits byzantins», spre a le remite, unul Comisiunii Monumentelor Istorice, celalt Academiei Române.

Având deosebita plăcere de a fi în relații cu această distinsă persoană, cred că fac bine să arăt care este situațiunea sa, înainte de a vă da o mică relațiune despre studiul primit.

Domnul Millet este profesor de istoria creștinismului bizantin la Școala de Inalte Studii și totodată director al micului muzeu bizantin creat de d-sa pe lângă aceeaș școală. Se bucură de o bună reputație în Franța, ca savant care cunoaște, poate mai bine decât oricare altul, monumentele creștine ale Orientului. Lucrările sale sunt deja numeroase. Ca membru al Școlii franceze din Atena, îndemnat de fostul ei director, d-l Th. Homolle, d-l Millet s'a interesat și a studiat monumentele creștine, pe cari arheologii din trecut le disprețuiau, ba chiar le și dărâmau, spre a găsi sub ele urme de construcțiuni antice.

În prima misiune d-sa a vizitat Constantinopolul și, după ce a studiat monumentele de acolo, a trecut în Asia mică, mai ales la Trebizunda, de unde a adus rezultate frumoase.

Din Asia mică, a trecut la muntele Athos, pe care l-a explorat în chip amănunțit, aducând mii de fotografii și estampaje de inscripțiuni.

Aceste din urmă au format chiar obiectul unei monografii, scrisă în colaborație cu J. Pargoire și L. Petit, *Recueil des inscriptions chrétiennes du mont Athos* (Paris 1904, 191 pp.), plus numeroase planșe (*Bibliothèque des écoles françaises d'Athènes et*

de Rome). Această culegere ne interesează și pe noi, pentru că în ea găsim numeroase inscripțiuni referitoare la domniile noastre, ca Ștefan-cel-Mare, Neagoe Basarab, Radul Mișnea, Scarlat Callimah, etc.

Dela muntele Athos, d-l Millet a trecut în Macedonia, vizitând orașele de acolo, și apoi a ajuns în Serbia veche și în cea dunăreană, de unde a cules iarăși un material prețios, încă nepublicat.

În urmă a fost însărcinat de o societate locală să continue săpăturile începute la Parenzo, unde s'a explorat o biserică veche. Rezultatele acestei misiuni au fost foarte fructuoase. În parte ele au și fost publicate într'o revistă locală din Parenzo, dar se așteaptă cu nerăbdare de toți monografia completă, căci la Parenzo sunt, după cum se știe, în afară de monumentele arhitectonice însemnate, mozaicuri de o frumusețe neîntrecută.

Reputația d-lui Millet au stabilit-o lucrările sale despre monumentele bizantine din Grecia. Într'o publicațiune monumentală: *Le monastère de Daphni* (în Grecia centrală), d-sa a studiat în chip magistral acest lăcaș care datează din secolul al XI-lea. În ea găsim un model de cum trebuie studiat un monument: arhitectura, mozaicurile, incinta, totul e tratat cu o minuțiozitate extremă, cu un simț arheologic rar, cu un ochiu de artist, luminat de o erudiție vastă

Într'o nouă misiune, acordată de Statul francez, d-l Millet, însoțit de arhitecți, desenatori și pictori, studiază amănunțit monumentele din Mistra (Sparta), vechea capitală a principatului lui Villehardouin. Rezultatul acestei misiuni este de o mare însemnătate pentru istoria artei în Orient. În fine, pe lângă diferite articole publicate, în 1910 a

apărut un album de 152 planșe: *Monuments byzantins de Mistra* (Paris, Leroux). În planșele acestea, figurează bisericile, zidurile etc, planurile lor, *fragmentele sculpturale descoperite și adunate de d-l Millet într'un muzeu local*, frescurile, toate fotografiate de d-sa sau desenate de d-na Sophie Millet, Eustache, Jules Ronsin și artistul grec Petru Rumpos. Textul încă nu a apărut și este așteptat cu nerăbdare.

II

În studiul din urmă cu titlul «Portraits byzantis» ce vă prezintă, d-l Millet arată că Bizantinii au continuat tradiția helenistică a portretului, de oarece acesta a ocupat la ei un loc de frunte în viață, fiind venerat cu aceeași pietate ca și chipul unui sfânt: veacurile, scrie d-sa, se scurg pe pământul Greciei, formele se schimbă, dar sentimentele rămân. Peste tot, la cămin, în locurile publice, împrejurul altarului, portretele atrăgeau privirile Bizantinilor și le atingeau sensibilitatea lor.

Autorul ne prezintă un asemenea portret dela începutul secolului al XV-lea, reprodus în aquarelă, după frescurile dela Mistra (Brontochion). Inscricția ce însoțește portretul, ne arată că chipul zugrăvit reprezintă pe «fratele Împăratului, Theodoret monahul». Prin urmare este vorba de un personaj însemnat, care s'a călugărit, ca și Banul Barbu Craiovescu, ctitorul mănăstirii Bistrița olteană dela noi. D. Millet crede că personajul în chestiune, adică monahul Theodoret, fratele Împăratului, este Theodoret I, Despotul Mistrei, fratele Împăratului Manuel Paleologul și care a murit în 1407, în timpul unei lupte contra Latinilor. Interesant este de observat că, deși nici un text nu atestă că acest despot ar fi îmbrăcat rasa călugărească, totuși el este zugrăvit în costum călugăresc și poartă chiar numele schimbat Theodoret, după uzul monahic, în loc de Theodor, numele său ca mirean.

D. Millet atribue această modă unei manifestări cu totul platonice de umilință creștinească, scriind: «Il est donc possible que Thédore Paléologue se soit aussi borné à cette manifestation toute platonique d'humilité chrétienne» (pag. 5). Prin urmare, Theodor I, Despotul Mistrei, n'a fost călugăr; el a avut dorința, și pentru aceasta, fiind încă

în viață, și-a manifestat această dorință, comandându-și portretul său funerar.

Motivul zugrăvirii lui Theodor I Paleologul, Despotul Mistrei, ca monah, este dictat fără îndoială de un adânc sentiment religios, care se traduce printr'o înclinare a înaltei aristocrații către umilința monahală și care atunci se constată că domină, ca o modă, în întreg Orientul creștin, atât la Bizantini cât și la Sârbi și la Români.

Și într'adevăr, aruncând o privire comparativă asupra vieții noastre religioase de atunci, constatăm că în epoca lui Theodor I Paleologul, Despotul Mistrei, mort în 1407, cu vreo 40—50 de ani în urmă, a trăit la noi un Voevod cu numele de Vlad Călugărul, al cărui portret însă nu-l cunoaștem, iar mai târziu a domnit în Țara Românească Radu-Paisie, zis și Petru Voevod, care, precum se vede, poartă două nume: unul mirenesc, Petru, și altul călugăresc Paisie (format, după uzul monahal, din numele de bottez Petru, păstrând inițiala P, în Paisie).

Acest Voevod, împreună cu fiul său, se află zugrăviți ca Domn și ctitori la biserica bolniței mănăstirii Cozia din Vâlcea. Portretele lor sunt descrise de d. N. Iorga în *Sate și Mănăstiri*, 1905, la pag. 304, astfel: «Ctitorii (adică Petru Vodă, zis și Petru dela Argeș sau Radu Paisie, Domn până la 1545, și fiul său Marcu), se văd în mâna stângă a naosului: Petru în haină verde de brocard de aur, blănită cu cacom, căzând peste o alta roșie cu flori de aur; Marcu, și el încoronat, în brocard albastru, tot așa blănit, peste o haină dedesupt roșie».

Mult mai interesantă ni se prezintă însă figura marelui Ban Barbu Craiovescu, zis și Palhomie monahul, ctitorul mănăstirii Bistrița din județul Vâlcea, pentru că există mare apropiere între manifestarea vieții acestui mare boier român și felul cum ne apare Theodor I, Despotul Mistrei.

Între aceste două personaje, pe cari îi desparte o epocă de 70—80 de ani, se poate face următoarea apropiere: ca și Theodor I, Despotul Mistrei, înrudit cu Împăratul din Bizanț, Banul Barbu este cel dintâiu sfetnic al Domnului nostru și înrudit cu el; amândoi sunt ctitori la mănăstiri, și atât unul cât și celalt îmbracă rasa monahală către sfârșitul vieții.

Dar putem încă stabili istoricește o legă-

tură mai evidentă între manifestarea vieții marelui Ban Barbu Craiovescu și moda religioasă creștino-bizantină, pe care o ilustrează portretul lui Theodor I, dela Mistra. Și anume, după relațiunea lui Ioan Comnen, medicul lui Brâncoveanu, care vizită muntele Athos la 1701, la mănăstirea Xenofon din Sfântul Munte se află pictați Banul Barbu, Danciul Vornicul, Pârnu și Radu (A se vedea Proschinitarion de Ioan Comnen, tipărit la Snagov, 1701, în limba greacă; traducere latină în Montfaucon, Palaeographia graeca, Paris 1708, pag. 494).

Tot Banul Barbu, însă cu rangul de Logofăt, se află trecut ca ctitor al mănăstirii Pantocrator din muntele Athos (Comnen, Proschinitarion, ediția Montfaucon, pag. 481).

Zidind mănăstirea Bistrița din Vâlcea, acest mare boier, care a fost ctitor și la Sfântul Munte, a pus de i s'a zugrăvit portretul și aici, la Bistrița, unde ni se păstrează în copie modernă, după restaurarea bisericii din secolul trecut.

Portretul se vede în interiorul bisericii, la stânga, unde se citește și inscripția: „Barbu Craiovescu, întâiul fondator al acestei mănăstiri, 1498”. După descrierea regretatului coleg Tocilescu, el «este reprezentat în haină imblănită, cu anteriu și brâu; are o barbă albă și ține mâinele la piept». Mai jos, în fund, se reprezintă mănăstirea Bistrița. La dreapta se află portretul lui «Barbu Dimitrie Știrbeiu, principele Domnitor, 1855» (Tocilescu, Raporturi asupra câtorva mănăstiri, schituri și biserici din țară, București 1887, pag. 44)

Tot la această mănăstire se mai păstrează încă: 1) în copie modernă «un tablou pe pânză», reprezentând plecarea lui Barbu Craiovescu la mănăstire, ca să se călugărească; se vede mai întâiu biserica și casele cele vechi înconjurată de ziduri cu creneluri. Mai sus este Arnota, mai jos schitul Păpușa. Barbu, cu barba albă, îmbrăcat în costumul timpului, ține capul aplecat pe mâna dreaptă, iar mâna stânga o ține la ureche, în semn de adio pentru cele lumești; după dânsul vine un tânăr cu dulama imblănită, în pozițiune precatorie, urmat de o ceată de alte 18 persoane, toate în dulame roșii cu blană—întreaga

familie a Craioveștilor. Pe pânză se citește: „această mușama s'au scos după cea veche prin osârdua Sfinției sale Părintele Chyr Gheorghe Zugrav ot Cozia. 1830. Octom. 25” (Tocilescu, op. cit., pag. 44).

O reproducere după acest tablou se află în Eraldica Română de Ștefan Grecianu anexa la pag. XXXI.

II) În Colecțiile Comisiunii Monumentelor Istorice, provenind dela Bistrița, se află iarăși o icoană, înfățișând pe Banul Barbu, însă copil, prezentând lanțurile robiei sfântului Procopie.

Toate aceste portrete și tablouri, adică portretul dela m-reă Xenofon din Sfântul Munte, portretul dela m-reă Bistrița din Vâlcea, precum și pânza cu plecarea Banului Barbu la mănăstire, ca și icoana ce ni-l înfățișează încă de mic înclinat spre cele sfinte, dovedesc pe deplin că Banul Barbu este tipul cel mai desăvârșit al boerului român, înclinat spre monahism, deci un reprezentant de frunte al modei creștino-bizantine la noi, și, adăugăm încă, cel dintâi, ca dată, de vreme ce acest mare boier a trăit la începutul primelor noastre legături cu Sfântul Munte. El ilustrează dar o epocă în viața noastră religioasă, prin pătrunderea curentului bizantin.

Intrebarea este dacă Vlad Călugărul, Radu Paisie și Banul Barbu-Pahomie monahul au fost în realitate călugări, ori numai au dorit să fie, și s'au manifestat așa, în mod platonice, cum crede d-l Millet despre Theodoret monahul dela Mistra. Chestiunea fiind interesantă pentru istoria vieții noastre religioase, adânc influențată de moda bizantină și sârbească, ar trebui cercetată mai amănunțit și de alții.

Prin prezenta comunicare am dorit să relevez însămnătatea studiilor d-lui Gabriel Millet asupra artei creștine din Orient, care și pe noi ne interesează în prima linie și cu atât mai mult cu cât d-l Millet se ocupă dela o vreme încoace de monumentele noastre.

Și sunt convins că trebuie a se aduce mulțumiri acestui savant bizantinist, pentru trimiterea acestui mic, dar atât de important și luminos studiu.

ION KALINDERU.

R A P O R T G E N E R A L

CU PRIVIRE LA LUCRĂRILE

COMISIUNII MONUMENTELOR ISTORICE

IN

1911

— o —

Domnule Ministru,

În conformitate cu art. 16 din regulamentul legii pentru conservarea și restaurarea monumentelor istorice, avem onoare a Vă înainta următorul raport general cu privire la lucrările Comisiunii noastre în 1911.

Începem cu lucrările de restaurare și conservare, cari sunt de două categorii: lucrări vechi, de restaurare, în continuare, și lucrări noi, parte de restaurare, cele mai multe însă de conservare, începute și, aceste din urmă, efectuate chiar în campania anului trecut.

În prima categorie intră lucrările dela biserica Stavropoleos din București, m-rea Hurezi, biserica Albă din Baia, m-rea Căldăroșani, biserica Sf. Gheorghe din Botoșani, biserica fostului schit Mamu din Vâlcea, Biserica Domnească din Târgoviște și biserica din Vădeni-Gorj. Tot în grupul acestora ar fi să însemnăm biserica Golia din Iași biserica Bucur din Capitală și m-rea Comana din Vlașca. Cu regret însă trebuie să arătăm că lucrările pentru restaurarea acestor din urmă monumente au fost întrerupte anul trecut, — la cele două dintâi din cauza lipsei de fonduri, iar la cel din urmă din cauză că fondul promis de Ministerul de Justiție și de Județ, în vederea căruia s'au și făcut cercetările și studiile necesare, nu s'a mai dat.

În categoria a doua intră, ca lucrări noi

de restaurare, Biserica Domnească din Curtea de Argeș, m-rea Cetățuia de lângă Iași, fosta catedrală mitropolitană din Târgoviște (cedată acum doi ani de serviciul D-lui Lecomte serviciului nostru de monumente), biserica din Popești-Vlașca și biserica mică a m-rei din Sinaia — la care însă s'au examinat și aprobat numai planurile de restaurare, lucrarea rămânând a se executa de Eforia Spitalelor Civile, căreia aparține.

Lucrări, mai mult sau mai puțin însemnate de conservare și întreținere, s'au efectuat, dincoace de Milcov, la biserica fostului schit Crasna din Gorj, la biserica Stelea din Târgoviște, la ruina Săn-Nicoară din Curtea de Argeș și la biserica Radu-Vodă din Capitală, iar, dincolo de Milcov, la m-rele Slătina, Neamțu și Secu, la bisericile Frumoasa și Galata de lângă Iași și la bisericile Barnovski, Sf. Sava și Mitropolia veche din acest oraș.

Iată acum, după rapoartele domnilor arhitecți diriginți ai acestor lucrări, cele ce s'au executat la fiecare biserică în parte.

La biserica Stavropoleos.— S'a lucrat mai mult la atenansele clădite în preajma bisericii. Pictura a rămas să se facă în anul curent. Cu această lucrare, restaurarea bisericii Stavropoleos va fi încheiată.

La m-rea Hurezi.— 1. S'a transformat

fostul local al spitalului, alipit mănăstirii, așa fel ca să se prezinte în armonie cu clădirile mănăstirii și ca încăperile să poată fi utilizate pentru ateliere de țesătorie și pentru camere de oaspeți. Lucrarea s'a terminat din roșu. În timpul iernii s'a pregătit tâmplăria și pietrăria necesară campaniei anului curent. 2. S'a terminat restaurarea chiliilor din incinta mănăstirii, dărămându-se cele dela răsărit (clădite în timpuri mai noi), spre a se deschide poarta cea veche, care duce la Bolniță. 3. S'a completat și refăcut zidul de împrejmuire al bisericii de la Bolniță și s'a reparat Foișorul de alături. 4. S'a restaurat, în exterior, schitul Sf. Apostoli, completându-se și reparându-se, și aci, ca și la schitul din vale, al Sf. Stefan, zidul de împrejmuire. 5. S'au făcut, în fine, lucrări de gospodărie, s'a început amenajarea chiliilor de lângă poarta de jos a primei incinte, s'au executat lucrări de terasament la curtea din lăuntru și multe reparații la întreg complexul mănăstirii, după cum se poate vedea din memoriul anexat acestui raport.

La biserica Albă din Baia. — S'a terminat mobilierul lucrat la Școala superioară de Arte și Meserii din Capitală, după planurile și desemnurile d-lui Arhitect șef al monumentelor, examinate și aprobate la timpul său de Comisiune. Icoanele dela tâmplă s'au pictat de d. A. G. Verona. S'a lucrat apoi, în cursul iernii, la proiectul clopotniței și al casei de pază ce se va construi, odată cu împrejmuirea bisericii, în cursul anului curent. Pentru aceste din urmă lucrări s'a destinat suma de 25.000 lei.

La m-rea Căldăroșani.—S'a terminat complet restaurarea corpului de chilii dela Nord și s'a început, după acelaș plan, restaurarea corpului de chilii dela Sud, care a rămas a se termina în anul corent. S'a executat și așezat în lăuntru bisericii mobilierul—tâmplă și stranele. Ce privește clădirea dela răsărit, cu trapeza, a rămas nerenovată: ea se va conserva pe cât se poate așa cum se găsește, făcându-i-se, bine înțeles, reparațiile necesare. Astfel, anul acesta, restaurarea bisericii și mănăstirii Căldăroșani va fi un fapt implinit.

La biserica Sf. Gheorghe din Botoșani. — S'a terminat complet restaurarea în exterior, restabilindu-se forma din început a bisericii, după cum se poate vedea, în amănunțime,

din memoriul d-lui Arhitect șef al monumentelor, anexat la sfârșitul acestui raport.

La biserica fostului schit Mamu. — S'a refăcut acoperișul, pe șarpanta nouă, învălindu-se cu aramă, și s'a restaurat biserica în exterior. S'a completat și reparat apoi zidul de împrejmuire, deschizându-se o poartă nouă. Au mai rămas astfel lucrările interioare. Detalii se dau în memoriul anexat la sfârșit.

La biserica Domnească din Târgoviște.— S'a lucrat și așezat o ușă de stejar într'un portal nou de piatră, ambele sculptate după modelul celor dela Hurezi.

La biserica din Vădeni-Gorj. — S'a executat ultima lucrare — ușa de stejar și portalul de piatră, sculptate în stilul epocii brâncovenești. Inscricția comemorativă de restaurare s'a așezat deasupra ușii de intrare, iar pisanăa cea veche în zidul bisericii, de a dreapta.

La Biserica Domnească din Curtea-de-Argeș, — S'a consolidat corpul bisericii și turla prin legături de fier, cari mențin întreaga clădire. S'au reparat radical arcurile principale ale bisericii și părțile stricate ale turlei. S'a refăcut frontonul din fațada dela Apus. S'a executat șarpanta nouă la învelitoare, acoperindu-se cu aramă, dând bisericii mai multă unitate, prin studiul ei mai rațional. În fine s'au restaurat cornișele, fațadele, etc. Lucrările de consolidare și restaurare s'au executat după calculele și planurile d-lui Arh. Gr. Cerkez, membru al Comisii. În timpul lucrării s'a găsit sub învelitoarea veche mai multe indicii, cari dau loc la diferite ipoteze ce s'ar putea face cu privire la forma primitivă a bisericii. Neputându-se, în starea actuală a cunoștințelor, să se verifice și rezolve aceste ipoteze, d-nii arhitecți directori ai lucrării—Gr. Cerkez și N. Ghika—s'au mărginit a menține pe cât cu putință formele așa cum se găseau înainte de lucrări, suprimând numai ceia ce nu făcea parte integrantă din clădirea primordială, precum turlele mici de tinichea și pridvoarele dela intrare. Spre a lăsa câmp deschis cercetărilor ce vor trebui să se mai facă asupra stilului acestei biserici, s'a consemnat într'un memoriu detaliat toate constatările și observațiile făcute în cursul lucrărilor, memoriu ce se va publica la timpul său în Buletinul Comisiunii noastre.

La m-rea Cetățuia-Iași. — S'au restaurat chiliile de lângă sala gotică, s'au curățit cu totul ruinele și pivnițele, s'a dărâmat o casă veche a egumenilor greci și s'au zidit temelile și parterul clădirii noi dela chiliile monahilor, s'au făcut nivelări de terenuri și șanțul din jurul mănăstirii, s'au studiat, în sfârșit, detaliile de construcție ale clădirii celei noi și proiectul de restaurare a sălei gotice. Despre toate acestea se raportează mai pe larg în memoriul anexat la sfârșit.

La fosta Mitropolie din Târgoviște. — S'a întocmit proiectul pieții ce se deschide în fața bisericii și s'a lucrat proiectul clopotniței noi ce urmează a se ridica în locul celei vechi, în legătură cu împrejmuirea.

La biserica din Popești-Vlașca. — S'a făcut acoperiș de olane pe șarpantă nouă, s'a reclădit clopotnița de pe pronaos, s'a restaurat cornișa și s'au făcut ferestre noi, rămâind, pentru anul curent, să se tencuească pereții exteriori dela corpul bisericii și să se așeze noua ușe de la intrare. Amănunte în memoriul din anexe.

La biserica mică a m-rii din Sinaia, aparținătoare Eforiei Spitalelor Civile, Comisiunea nu a avut decât să cerceteze planurile de restaurare trimise ei, potrivit legii, spre aprobare. Planurile aceste, examinate mai întâi de Biuroul tehnic al Comisiunii, au și fost aprobate, cu anumite restricții ce s'au comunicat Eforiei, spre a fi ținute în seamă la executarea lucrării. De asemenea s'a aprobat restaurarea picturii, cu condiție ca pictorul restaurator, păr. V. Damian, să nu modifice și să nu înnoiască absolut nimic din frescurile existente, fără numai să restaureze părțile distruse și să curețe locurile acoperite de fum și praf.

Trecând la lucrările de conservare, însemnăm :

La schitul Crasna, în Gorj, s'a acoperit biserica și clopotnița și s'a amenajat, reparându-se, din vechile chilii, patru camere pentru vizitatori. — La biserica Stelea din Târgoviște: reparații provizorii la acoperământ. — La ruina Săn-Nicoară din Curtea-de-Argeș: lucrări urgente de consolidare. — La bis. Radu-Vodă din Capitală: s'a tencuit, în interior, turla Pantocratorului și s'a făcut o ușe nouă la altar. — La m-rile Slatina, Neamțu și Secu: lucrări de întreținere și

conservare, la cea dintâi, sub privigherea Șefului de regie al Domeniului Coroanei Mălini, la cele două din urmă sub privigherea părinților egumeni respectivi. — La bisericile Frumoasa și Galata de lângă Iași: s'a refăcut acoperișurile din nou, cu tablă plumbuită. — La bis. Barnovski din Iași: s'a făcut învelitoarea clopotniței și s'au executat mici lucrări la întreținere. — În sfârșit, la bis. Sf. Sava și Mitropolia veche din aceeași localitate: lucrări de întreținere și ferestre noi în fier.

Aceste sunt, Domnule Ministru, lucrările de restaurare și conservare efectuate sub auspiciile Comisiunii de către Serviciul monumentelor în 1911.

În afară de ele, atât Comisiunea cât și Serviciul ei, au avut a se ocupa și de alte cestiuni privitoare la îngrijirea monumentelor noastre. Astfel s'a dat în studiu cestiunea restarării bisericii Logofătului Tăutul din Bălinești, a bisericii Sf. Ion din Vaslui, și a fostului schit Dobrușa din Vâlcea. S'au cercetat apoi toate cererile, foarte numeroase, primite pentru lucrări de întreținere și conservare la diferite biserici și mănăstiri ale țării declarate monumente istorice, cereri, cari, însă, cu regret trebuie să constatăm, au rămas, în cea mai mare parte a lor, nesatisfăcute, din cauza lipsei de mijloace.

Ce privește cestiunea săpăturilor de la cetatea Neamțu, din cauza unor împrejurări neprevăzute, a rămas să se rezolve din nou în anul acesta, iar ce privește cestiunea împrejmuirii castrului roman dela T.-Severin, solicitată cu stăruință de d. Primar al acestui oraș, Comisiunea a aprobat propunerile d-lui Director al Muzeului național, care, ca delegat al Comisiunii, a cercetat lucrurile la fața locului, stabilind exproprierile necesare de făcut în lăuntru castrului și determinând teritoriul de împrejmuit, după cum se poate vedea din raportul respectiv al d-lui Prof. V. Pârvan, ce se va publica în Buletinul Comisiunii.

Colecțiile Comisiunii s'au îmbogățit în decursul anului trecut cu o frumoasă serie de muluri reprezentând piese sculpturale dela Văcărești și Antim, lucrare executată sub direcția d-lui Prof. sculptor C. Bălăcescu, care lucrează pe baza unui program al Comisiunii. După acest program d-sa a exe-

cutat în anul trecut muluri numai la monumentele din Capitală, rămânând ca anul acesta să treacă și la cele din țară. Dintre bisericile indicate în București (Mitropolia, Mihai-Vodă, Cotroceni, Colțea, Antim, Stavropoleos și Văcărești), s'a lucrat, cum am zis, numai la Văcărești, Antim și Colțea. Ceia ce s'a extras dela aceasta din urmă (un portal) s'a trimis la Expoziția din Roma iar piesele ce s'au extras dela Văcărești și Antim (portali, coloane, capitele, inscripții, steme, chenare de ferestre, etc.) s'au depozitat provizoriu la Adm. Casei Bisericii, rămânând să se aranjeze și expună apoi la Palatul Artelor, unde urmează a se întocmi un mic muzeu de muluri al Comisiunii.

Bursierii pentru pictura bisericească au trecut din Italia, unde au lucrat la Veneția, Ravenna și Roma, la Sf. Munte, unde au rămas până la începutul anului curent. Ei au urmat în această privință întinerariul indi-

cat din capul locului de Comisiune, lucrând după un plan dat tot de dânsa. Lucrările trimise mai ales copii de mozaicuri și picturi bizantine, sunt dovada serioasei activități a tinerilor noștri bursieri, cari, cu mergerea lor în Sicilia, vor încheia programul de studii, rămânând ca în urmă, la întoarcerea lor în țară, să fie întrebuințați la lucrările Comisiunii.

În sfârșit, ce privește publicațiile, Buletinul a continuat să apară în aceleași condițiuni ca și în trecut, cu concursul însă a noi colaboratori, iar Adm. Casei Bisericii a dat la iveală, sub auspiciile Comisiunii, albumul, pus la cale acum doi ani, «Odoarele dela Neamțu și Secu».

Cu acestea, încheind cele ce aveam a Vă raporta cu privire la lucrările Comisiunii Monumentelor Istorice în 1911, Vă rugăm, Domnule Ministru, să binevoiți a primi încredințarea înaltei noastre stime.

București, Ianuarie 1912.

PREȘEDINTE, ION KALINDERU.

Secretar, ALEX. LĂPĚDATU.

Când s'a hotărât restaurarea acestui vechiu monument, întemeiat de Doamna Elena lui Petru Rareș în anul 1551, el se găsea în stare atât de jalnică încât cu greu se putea întrevede adevărata lui structură din timpul întemeierii.

Corpul bisericii era supra-înălțat cu o zidărie de vre-o doi metri, decorată cu mici arcaturi ogivale în tencuială, întinzându-se de jur împrejurul bisericii, și încoronată cu o cornișă din lespezi de piatră brută, acoperită cu un profil tencuit, totul fără nici un caracter și amintind formele extremei decadente a goticului austriac dela începutul secolului al XIX-lea, care a lăsat în țara noastră atâtea urme de tristă memorie.

Acoperișul bisericii, din cauza acestei supra-înălțări a zidurilor din fațade, ascundea amândouă bazele poligonale stelate ale turlei.

În fața ușii bisericii și făcând corp cu ea, se ridica o clopotniță pătrată, înaltă și masivă, clădită la 1817, probabil odată cu «restaurarea» ce s'a făcut atunci acestei biserici. Tot din acea epocă era și veșmântarul ce să găsea alipit la sudul altarului și prezenta forma unui cub acoperit cu o învelitoare formând spre sud un fronton triunghiular.

Atât clopotnița cât și turla bisericii erau acoperite cu învelitori bulbucate. Tot exteriorul era tencuit în mod inform. Ferestrele dela pronaos, altar și sânuri erau lărgite prin spargerea zidului, iar chenarele de piatră lipseau. Bazele stelate ale turlei, ascunse sub acoperiș, erau atât de deteriorate, încât nu mai aveau formă. Contraforții mici dela turlă erau ruinați. Soclul bisericii, era îngropat în pământ cu aproape un metru, iar brâul de piatră nu mai exista, pietrăria dela ușa bisericii era în parte ruinată.

Cercetările ce s'au făcut au dovedit întâi că mai toată zidăria bisericii este de piatră brută; sub tencuială în unele părți erau cărămizi cari completau pietrele căzute; părțile superioare ale bisericii, firidele, erau de cărămizi probabil aparente la origină, însă deteriorate mai târziu și tencuite din această cauză în urmă. La soclu, contraforți, ferestre etc. s'a găsit piatră cioplită de dimensiuni mai mari, însă în mare parte deteriorată.

În dărâmarea clopotniței s'a găsit în interiorul zidărilor pietre vechi cioplite, cari s'au constatat că sunt chenarele ferestrelor vechi dela altar și sânuri, ce s'au putut astfel reconstitui exact. Ferestrele

pronaosu'ui cari erau astupate, s'au găsit de asemenea: cea dela apus era desfigurată și în parte, ascunsă; cea dela miază-zi era cu totul zidită, din care cauză se deschisese alta alături.

După ce s'a dărâmat clopotnița și veșmântarul, cari nu făceau parte din vechea biserică s'a început desfacerea cornișei și a zidăriei supra-înălțate a corpului bisericii, din cari s'au scos lespezi mari de piatră brută, cari în urmă s'au cioplit, pentru a se face cu ele trotuarul din jurul bisericii.

Spre a nu se expune biserică și bolțile la ploi, s'a proptit acoperișul vechiu și s'a lucrat zidăria și cornișa nouă la adăpostul lui.

În acelaș timp s'a făcut de jur împrejurul bisericii o săpătură, care a dat la iveală nivelul primitiv al pământului care se înălțase cu timpul. Soclul bisericii, foarte deteriorat, s'a completat cu piatră tare din Bucovina, iar la colțuri cu piatră de talie în blocuri mai mari, apoi s'a așezat deasupra soclului un brâu profilat din piatră tare din cariera de la Piatra-N.

Zidăria pereților din fațade, care era foarte neregulată și stricată, s'a îndreptat peste tot, dărâmându-se părțile deteriorate și impluturile făcute în urmă și completându-se cu piatră zidită cu ciment. Muchiile verticale ale colțurilor fațadelor și ale contraforților s'au îmbrăcat cu pietre cioplite, formând colțare alternate succesiv într'o parte și într'alta, după modelul bisericilor din timpul lui Ștefan cel Mare.

Toată zidăria de cărămidă aparentă, firidele și filarele verticale s'au făcut din cărămidă de Ciurea; interiorul firidelor s'au tencuit cu mortar cu praf de piatră. Ferestrele dela altar și sânuri s'au reconstituit după modelul pietrelor ce s'au găsit în dărâmăturile clopotniței, iar ferestrele mari originale de la pronaos s'au corectat și completat spre a se obține o formă pe cât s'a putut de regulată. Tot asemenea și pietrele dela chenarul ușii bisericii au trebuit să se înlocuiască în parte, iară restul să se corecteze, cioplindu-se și cărpindu-se, spre a se obține profile cât mai geometrice. Aceste lucrări de piatră cioplită s'au făcut cu piatră din Bucovina. Cornișa bisericii s'a făcut după tipul obișnuit, din cărămizi aparente, așezate în dinți de ferestru, de oarece nu s'a găsit nici un indiciu despre forma primitivă a acestei cornișe.

Toată zidăria de la partea superioară a corpului bisericii precum și aceea care ține șarpanta, a trebuit a se

reface din nou, apoi șarpanta de la acoperiș cu strașină de lemn cu console vopsite cu carbolineum. Acoperișului i s'a dat pantă mică la corpul bisericii, spre a se lăsa degajată basa turlei și s'a învălit cu olane din fabrica Gorj din Târgu-Jiu, așezate pe astereală și ruberoid. Bazele turlei s'au refăcut amândouă restituindu-se formele primitive și acoperindu-se cu olane. Turla s'a îmbrăcat toată cu cărămidă aparentă, după formele găsite sub tencuială, și s'a completat cu o cornișă la fel cu cea de la corpul bisericii. Două din cele patru ferestre de la turlă s'au refăcut din nou și celelalte s'au completat și corectat, iar interiorul firidelor s'a tencuit ca și celelalte. Sub fe-

restrele turlei s'a așezat un brâu de piatră care inconjoară turla la locul unde structura zidăriei și alte turlle similare ne-au arătat că fusese mai înainte. Contraforții turlei s'au refăcut cu totul împreună cu copertinele lor de piatră. Acoperișul turlei s'a făcut poligonal, ca și pereții turlei, iar forma s'a ales înaltă, spre a se accentua caracterul general al bisericilor din Moldova, care se deosebesc prin proporțiuni mai înalte și prin predominarea liniilor verticale.

În sfârșit, s'a așezat cruci noi cu extremitățile în treflă și cu paftale poleite, după exemplul crăcilor vechi de biserică foarte răspândite în Moldova.

Arhitect N. GHICA-BUDEȘTI.

II.

MEMORIU

ASUPRA LUCRĂRILOR DE RESTAURARE EXECUTATE LA MĂNĂȘTIREA HUREZI ÎN 1911

1. La clopotniță.

S'a preschimbat acoperișul cu olane noi, înlocuindu-se olanele stricate și legându-se cu mortar de var alb la anumite intervale șirurile orizontale și verticale, pentru o mai mare stabilitate.

2. La stăreție.

a) S'a desfundat tavanul din camera zisă «a preoților», dela extremitatea răsăriteană, lăsându-se aparentă bolta cea veche, a cărei tencuială s'a reparat; s'a făcut din nou dușumeaua și o sobă.

b) Sub această cameră, la parter, în încăperile din rândul pivnițelor unde se afla o magazie s'a amenajat bucătăria stăreției, cu o intrare separată și cu o câmară; vechea bucătărie, alipită de zidul din fundul curții, s'a dărâmat.

3. La chiliile nordice.

a) S'a făcut reparații la uși, ferestre, sobe, făcându-se chiar din nou pe unde a trebuit.

b) S'a făcut o poartă de intrare la încăperea cea mare dela parter din spre capătul răsăritean.

4. La chiliile estice.

a) S'a făcut reparații la uși, ferestre, sobe, făcându-se din nou pe unde au fost de trebuință.

b) S'a amenajat în chilii încăperile de jos din partea stângă, refăcându-se temeliele, tavanele, sobele, bucătăria, dușumelele și tâmplăria.

5. La chiliile sudice.

S'a amenajat în chilii încăperea de jos din partea dreaptă, refăcându-se tencuiala, tavanul, dușumelele, soba, de asemenea locul gol de sub scara ce duce la clopotniță s'a amenajat în câmară pentru această chilie.

6. La chiliile răsăritene.

Aceste chilii, construite în spre altar și alipite la zidul ce închide curtea, sunt făcute cu mult în urmă (1842), deci, potrivit avizului Comisiunii, s'au dărâmat în parte, urmând ca restul să se dărâme în vara viitoare. Zidul s'a reparat, asemenea și tencuiala, iar vechea poartă de trecere ce era astupată s'a desfundat făcându-se o poartă nouă de stejar în stilul celor vechi.

7. La Bolniță.

a) S'a aliniat și plantat cu brazi alea ce duce la poarta bisericii de la Bolniță.

b) S'a restaurat poarta de trecere în grădina Bolniței, reparându-se și a iniindu-se zidul inconjurător, ce era în parte dărâmat.

c) S'a subzidit zidurile din pivniță ale Foișorului, amenințate să se dărâme prin surpura malurilor de sub temelie. În acest scop s'a umplut groapa ghețării, s'a nivelat și s'a închis intrarea cu o poartă de stejar.

Tot aci s'a făcut și o mică alee de comunicație cu curtea, prin ajutorul unei scări de piatră brută, care s'a refăcut dinpreună cu parapetul său.

d) Prin cimitirul Bolniței s'a trasat de asemenea o alee ce leagă drumul Foișorului cu porțița din zidul de afară, reparat și el, și în care s'a practicat o deschizătură boltită, înlesnind trecerea spre poteca ce duce la schitul Sf. Apostoli.

e) În jurul Bolniței s'a făcut un trotuar de bolovani și șanțuri de scurgere a apelor din ploi, îndepărtându-se astfel apa dela zidurile Bolniței.

8. La schitul S-ții Apostoli.

a) S'au reparat și s'au rezidit zidurile inconjurătoare ale curții, făcându-se o poartă de zidărie cu arc deasupra și închizându-se cu o porțiță din lemn de stejar.

b) S'a refăcut acoperișul cu șarpanta nouă, atât la schit cât și la turlă, și s'a învelit cu șindrilă îmbibată cu carbolineum.

c) S'au reparat tencuielile și s'au văruiat, refăcându-se și soclul, iar la turlă s'au așezat ferestrele cele noi din lemn de stejar, prevăzute patru din ele cu o despărțitură în formă de jaluzele pentru ventilație. Ferestrele celelalte sunt și ele lucrate, urmând a se așeza în vara viitoare.

d) În jurul schitului s'a făcut un trotuar de bolovani și s'a nivelat curtea, înlesnindu-se scurgerea apelor.

e) S'au descoperit zidurile chiliilor dărâmate precum și zidurile stăreției, curățindu-se curtea de pământul depus și molozul provenit din dărâmături.

f) S'a dărâmat pridvorașul din față, care amenința să cază, fiind crăpat și slăbit, s'a pregătit toată pietrăria lui, astfel ca în campania viitoare să se poată

reface, întocmai după cum a fost. O parte din arcul zugrăvit se păstrează în biserică, spre a se lua pentru muzeu sau spre a se avea la îndemână pentru a servi la zugrăvirea pridvorului nou.

g) Poarta și parte din zidurile inconjurătoare s'au acoperit cu olane, urmând ca în vara viitoare să se completeze acoperirea în acelaș fel și la restul zidurilor.

9. La schitul Sf. Ștefan.

a) S'au reparat și rezidit zidurile inconjurătoare, închizându-se complet curtea schitului, iar la intrare s'a lăsat loc de poartă, care s'a închis cu o poartă de lemn de stejar cu zăbrele.

b) S'a reparat soclul schitului cu mortar de var alb și s'a tencuit aspru.

10. La aripa de vest (Spitalul).

S'au făcut transformările prevăzute în proiectul aprobat, terminându-se lucrările de zidărie și acoperișul învelit cu olane.

Astfel, parterul din grădină s'a amenajat în încăperi ce vor servi de bucătărie cămări, camere de servitori, pivniță și magazie, precum și o galerie de trecere dela scara principală în grădină.

Etajul I s'a amenajat în încăperi pentru locuit, având și o sală mare ce va putea servi pentru ateliere de țesătorie.

Etajul II s'a amenajat în încăperi de locuit, având și o sală mare, cu acces într'o galerie deschisă, sprijinită pe stâlpi de piatră.

Tot aci, scara de serviciu se continuă în sus până în pod, unde, printr'o galerie, ajungem în foisorul sprijinit în parte pe zidurile din pod iar pe două laturi având o galerie deschisă pe coloane de piatră.

Etajele sunt legate între ele prin scara principală și prin cea de serviciu. Intrarea principală s'a amenajat prin colțul dinspre clopotniță, lângă zidul din afară al mănăstirii, la acelaș nivel cu intrarea în mănăstire.

Ferestrele și o ușă exterioară s'au încadrat în rame de piatră la fel cu cele dela biserică, iar colozadele galeriei și foisorului la fel cu cele dela galeliile chiliilor.

Vara viitoare se vor continua și completa temeliile și celelalte lucrări interioare.

11. Aducerea apei.

Pentru aceasta s'au urmărit vechile conducte de olane, care ne-au condus la un rezervoriu de apă de formă lunguiată, adânc de un metru și lat de 0.60. Ceva mai jos de acest rezervor s'a făcut un mare rezervor de 27 m c. din beton boltit deasupra și adăpostit de o casă prevăzută cu capace și poartă de fer, precum și ventilație.

În acest rezervoriu se adună apele din rezervoriul cel vechiu și din altul făcut mai la vale și adâncit până la stratul de pietriș unde se află apă în abundență.

Aceste două resurse alimentează rezervoriul mare, iar de aci, prin țevi de fer asfaltat, pe o lungime de 470 m., se aduce apă în mănăstire la două robinete: unul în colțul sud-vestic al curții, iar altul la vechia fântână brâncovenească, ce se va restaura în vara următoare. Apa e bună, limpede și rece și are presiune destul de mare, diferența de nivel fiind de

aproape 30 metri. Cu oarecare completări aduse surselor și rezervoriului se va putea avea apă suficientă și în timpurile de secetă din lunile Iulie și August, și astfel se va putea distribui apa prin bucătării, camere, etc.

12. La chiliile din vale.

S'au făcut amenajări și reparațiuni, spre a servi de chilii, vechii căprării și magazii din colț, pentru parte din maicile care locuiau în chiliile dela spatele altarului.

Tot aci s'a început unele lucrări de restaurare. Astfel prin dărâmarea tencuielelor s'a putut vedea vechia structură a zidurilor și forma originală a golurilor. Toate acestea au servit la alcătuirea proiectului de restaurare a acestor chilii, astfel ca să se afle în armonie cu celelalte părți ale mănăstirii.

Deasupra porții dela intrare s'a găsit, sub tencuială, o icoană în fresc, în parte stricată prin ciocăniturile celor ce au aplicat această tencuială peste icoana de toată frumusețea. Cu oarecare greutate se va mai putea restabili și această icoană, când va veni timpul restaurării zugrăvelilor din întreaga mănăstire și din cele două schituri vecine.

Aci este locul să amintesc și despre cercetările făcute asupra tâmplilor dela aceste două schituri, cum și asupra aceleia dela schitul Sfântul Ioan, din care nu ne-a rămas decât o ruină la depărtare de 2 ore în sus de mănăstire, pe apa Romanului.

Tâmpla dela acest schit se află în bună stare și aproape neschimbată la biserică din Romanii-de-sus, unde am văzut-o pusă la locul ei.

Tâmpla dela schitul Sf. Ștefan am găsit-o în satul Râmești, așezată în biserică la locul ei, însă completată, tăiată, cărpită pentru a fi adaptată dimensiunilor acestei biserici. Mai sunt aci rămășițe din vechia tâmplă, părți admirabil sculptate și aurite, cum și parte din scaunul episcopal sau chiar domnesc. Această tâmplă fiind prea îmbucătățită ar fi poate greu de restaurat și adus la locul ei în schit; mai degrabă s'ar putea aduna toate resturile despărțite de trupul ei, pentruca, cu ceea ce se află în tâmplă, să servească de model pentru o tâmplă din nou, după cea veche, spre a se împodobi schitul așa cum a fost odinioară.

Tâmpla dela schitul Sf. Apostoli se află în biserică din Bogdănești, un sat la trei kilometri depărtare mai la vale de mănăstirea Hurez.

Această tâmplă se păstrează bine și s'ar putea aduce la locul ei în schit, făcându-se o altă tâmplă pentru biserică din Bogdănești.

Toate aceste tâmp'le au fost luate în regulă pentru folosul bisericilor despre care am vorbit, adică cu încuviințarea autorităților superioare bisericesti. Se vede că pe acea vreme se pierduse credința, că va veni o zi când mănăstirile și schiturile lăsate în părăsire vor fi cercetate și ocrotite cu evlavie, ca niște sfinte moaște ale trecutului nostru.

Către sfârșitul campaniei, în luna Octombrie, s'au strâns în ordine toate materialele rămase ori aprovizionate în urmă, s'au inventariat și, prin proces-verbal s'au dat în primire Jandarmerii locale.

Arhitect ION D. TRAJANESCU

III.

MEMORIU

ASUPRA LUCRĂRILOR DE RESTAURARE EXECUTATE ÎN 1911 LA MĂNĂSTIREA CETĂŢUIA-IAŞI

La Palatul Duca-Vodă (corpul de clădiri cu așa zisa sală gotică).

S'a dărâmat casa egumenească din fața sălii gotice. Această clădire pe lângă că era în mare ruină, nu prezenta nicio importanță istorică și arhitectonică, fiind zidită în urmă de călugării greci. Ea strica tot aspectul sălei gotice, cătră care era alipită, neavând nici o legătură arhitectonică cu restul clădirilor zidite pe timpul lui Duca-Vodă.

Din toate încăperile acestei clădiri s'a păstrat una sin ură, aceea alipită lângă zidul exterior al mănăstirii, amenajându-se provizoriu ca trapeză, până la terminarea chiliilor nouă, ce s'au început în vara aceasta.

Piatra provenită din dărâmarea casei egumenești s'a așezat în figuri, întrebuițându-se, în urmă, ca material la clădirea chiliilor noi.

S'a reparat invelitoarea de țiglă pe întreaga clădire fixându-se țiglele dislocate și înlocuindu-se cele stricate cu altele.

S'a săpat în jurul clădirii terenul ce astupa aproape în întregime unele intrări și ferestre dela pivniți, scoțându-se cu acest prilej și molozul dinlăuntru.

S'au amenajat două scări provizorii la intrările exterioare.

S'au reparat pe dinăuntru toate încăperile ce depind de sala gotică, făcându-li-se diferite lucrări de reparațiuni și amenajări ca : repararea tuturor bolților, facerea tencueleurilor din nou, spoirea cu var, dușumele prin odăi, pardoseli de cărămidă prin săli; s'au pus uși de brad în interior, de stejar în exterior, precum și ferestre duble cu toc și cercevelele exterioare de stejar.

S'a pus sobe de teracotă prin odăi, dându-li-se fumurile în coșuri ce s'au tăiat în grosimea zidurilor și adaptându-le olane în interior.

În fine s'au mai făcut alte mai mici reparațiuni și îmbunătățiri acestor încăperi, pentru a putea fi locuite.

Către sfârșitul lunii Noembrie, toate aceste reparațiuni și amenajări au fost terminate. Stăreția, care până acuma ocupa o parte din locuința domnească, s'a putut muta aci, în acest corp de clădire; iar locuința domnească a rămas locuită numai de călugări până ce se vor termina chiliile cele nouă.

Pentru paza grajdului de lemn, improvizat în afara mănăstirii, s'a amenajat în bastionul sud-estic o cameră de păzitor.

Zidul de piatră ce susținea platforma din jurul bisericii — lucrare recentă — s'a dărâmat, urmând ca diferența de nivel să se completeze cu un taluz de pământ.

Către sfârșitul toamnei s'a început și facerea unui șanț împrejmuitor al întregii proprietăți a mănăstirii.

La chiliile nouă.

În partea nord-vestică a mănăstirii ca pendant stărâții actuale (locuința domnească), s'au început tot

în campania anului curent chiliile nouă. Proiectul s'a studiat în serviciul de arhitectură al Comisiunii Monumentelor Istorice. El conține douăzeci chilii grupate două câte două, cu câte o mică intrare și un mic depozit comun, o bucătărie cu o mică cameră alătura, o trapeză, pridvoare și comodități. Distribuția lor este în două caturi și anume : zece chilii și bucătărie în catul de jos, iar restul chiliilor și trapeza în catul de sus.

La această clădire, după cum s'a spus mai sus, s'a întrebuințat piatră provenită din dărâmarea caselor egumenești precum și dela zidul de susținere al platformei din jurul bisericii.

Înainte de a se începe săpăturile, s'a nivelat terenul ce pre întă o pantă destul de mare, iar după trasarea planului s'au început săpăturile fundațiilor, cari în unele locuri au ajuns până la doi metri și ceva adâncime.

Zidăria fundațiilor s'a făcut din piatră brută cu mortar de var hidraulic

Deasupra acestor fundațiuni, la suprafața terenului, s'a așternut un strat izolator de asfalt peste care s'a început zidăria parterului.

În parter, zidurile exterioare s'au făcut după arhitectura fațadelor studiate și în conformitate cu clădirile existente, parte cu piatră cioplită parte cu piatră brută, iar în interior s'au căptușit cu cărămidă.

Zidurile interioare au fost făcute toate în cărămidă.

Cărămida e de bună calitate, din fabrica Socola.

Timpul fiind înaintat, pela mijlocul lunii Noembrie, lucrările au încetat, după care s'a acoperit cu pae și scânduri toate zidurile, rămânând ca la anul viitor să se continue restul clădirii.

Odată terminată descrierea amănunțită a lucrărilor efectuate, rămâne să arătăm și dificultățile întâmpinate în cursul executării lor.

1. Șoseaua nouă, executată de Ministerul Lucrărilor Publice pentru înlesnirea comunicației mănăstirii cu exteriorul, terminându-se abia prin Noembrie, transportarea materialelor a trebuit să se facă tot pe drumul vechiu, cu pante prea repezi, și deci cu destul de mare greutate.

2. Nisipul se găsește numai cu mare anevoie prin împrejurimi, și acela de o calitate inferioară.

3. În fine o altă dificultate mare în efectuarea lucrărilor s'a întâmpinat prin lipsa de apă. Ne-am servit de apă adusă cu sacaua dela diferite fântâni din vale, ceiace a atras o mărime simțitoare a prețului zidăriei.

Pentru înlăturarea acestui mare inconvenient s'au făcut sondaje în diverse puncte din apropierea mănăstirii, dar fără rezultate fericite; abia s'a putut capta într'o fântână mai în vale, vre-o două isvoare, obținând numai o mică cantitate de apă și care, nefiind potabilă, nu se poate întrebuința decât pentru adaparea vitelor.

Acum se studiază aducerea apei din conducta comunei Iași, dar și această soluție prezintă dificultăți, nivelul înălțării Cetățuia fiind cu vre-o

doi metri mai înalt decât nivelul rezervorului de distribuție al orașului, situat pe dealul Copoului.

Arhitect G. G. LUPU

IV.

MEMORIU

ASUPRA LUCRĂRILOR DE RESTAURARE EXECUTATE ÎN 1911 LA BISERICA FOSTEI MANĂSTIRI MAMU (VĂLCEA).

Lucrările executate în această campanie se pot rezuma astfel:

1. S'a completat acoperișul cu tablă de aramă la corpul mare al bisericii, învelindu-se și sâmurile și altarul, precum și turnul scării ce duce la clopotnița. La altar s'a așezat crucea cu baza ei.

2. S'au reparat tencuelile exterioare pe toată întinderea bisericii, iar soclul s'a tencuit din nou dinpreună cu profilul.

De jurimprejur s'a făcut un pavagiu de cărămidă de 1 m. lățime.

Tot cu cărămidă s'a pardosit și pridvorul de la intrarea bisericii. Pereții s'au văruiți.

3. S'a lucrat și s'a așezat la locul lor ușa de la intrare și ferestrele din lemn de stejar. Ramele de piatră ale ferestrelor s'au spălat cu soluție de sodă caustică, curățându-se de stratul de vopsea ce acoperia piatra. La aceste rame s-a reparat și s-a vopsit cu negru gratiile de fer.

4. În interior s'a făcut șchela pentru zugrăvirea turlii și cu această ocazie s'a spălat cu o soluție slabă de natrium o parte din pictura în ulei de la sâmul bisericii și s'a descoperit sub ulei vechea zugrăveală al fresco, care este de la fondarea bisericii (1696). Această descoperire a sugestionat ideea de

a se spăla întreaga pictură și a se zugrăvi turla în stilul găsit. Pridvorul s'ar putea și el zugrăvi tot în stilul vechiu, iar icoana de hram spălată de uleiul de de-asupra și restaurată.

5. Zidul înconjurător al curții s'a completat închizându-se peste tot.

Depozitul de dărâmături depus peste ruinele din fața bisericii s'a ridicat, astfel ca să se pue în evidență aceste ruine. De asemenea și urmele de ziduri ale chiliailor de la spatele altarului.

Curtea s'a curățit și nivelat, dându-i-se o pantă de scurgere în spre răpa apei Mamului.

6. Gangul de intrare și poarta mare s'au reparat, împreună cu bolțile tavanului și s'au văruiți.

Dându-se tencuiala jos, s'a descoperit un gang boltit, prin care mai înainte vreme se făcea trecerea din încăperile stăreției în curtea bisericii.

Cu această ocazie s'a putut constata valoarea corpului de case ce închide curtea spre miază-zi și care se ruinează din ce în ce, din cauza părăsirii și a acoperișului de șindrilă spart și putrezit peste tot.

De asemenea și cele două ceardace, care acum sunt închise, s'ar putea deschide, așa cum au fost la început.

Arhitect ION D. CRAJANESCU

V.

MEMORIU

ASUPRA LUCRĂRILOR DE RESTAURARE A BISERICII DIN COMUNA POPEȘTI (VLAȘCA) EXECUTATE ÎN 1911.

Aceste lucrări se pot rezuma în două părți principale, și anume: schimbarea acoperișului bisericii și zidirea turnului clopotniței în locul celui de lemn, dimpreună cu intrarea în clopotniță.

1. Pentru schimbarea acoperișului, a fost necesar a se dărâma zidăria adăogată de jurimprejur deasupra vechii cornișe restabilind astfel nivelul adevărat al acestei cornișe.

S'a restaurat apoi cornișa, peste care s'a așezat cosoroaba de jur împrejur și, peste ea, consolele orizontale făcute din stejarul vechiu ce s'a găsit bun în vechiul acoperiș de șindrilă.

Streașina s'a câptușit cu scânduri de stejar și de brad, fățuite și lămbuite iar acoperișul s'a învelit cu olane aduse de la Giurgiu. La marginea streașinei s'a bătut o scândură dințată decorativă.

2. Turla clopotniței s'a făcut din nou de zidărie peste cele patru arcuri din biserică. Are o bază pătrată apoi o retragere acoperită cu olane și mai sus se ridică corpul patrat al turlii, având în fie

care față câte o fereastră deschisă cu arc la partea de sus. Streașina s'a tratat ca și cea de la biserică de asemenea și acoperișul s'a învelit cu olane.

Intrarea în clopotniță s'a făcut în acelaș fel, dându-i-se forma poligonală pe care a avut-o de la început.

Atât clopotnița cât și intrarea s'au tencuit și văruiți, având aspectul definitiv ca și acoperișul bisericii.

3. Crucile cele vechi s'au reparat, vopsit și aurit și s'au fixat la locul lor în popi de stejar, prin puternice legături de fier și anume crucea clopotniței și cea de la altar, iar una din cruci ce era la frontonul dărâmat s'a depus în colecțiile Comisiunii.

Bazele crucilor s'au făcut din tablă de zinc și s'au arămit, spre a se armoniza cu acoperișul de olane.

4. Pentru funcționarea sobei din biserică s'a amenajat în grosimea zidului sudic un coș scos și în afară pe acoperiș din zidărie și tencuit și învelit cu olane.

5. Ușa și ferestrele s'au făcut potrivite cu golurile existente, din lemn de stejar, urmând a se așeza la loc în vara anului 1912, când se vor continua și celelalte lucrări ramase neterminate din cauza timpului prea avansat.

La ferestre se vor adapta și gratiile de fer aflate la ferestrele vechi, iar deasupra ușei se va fixa pisania aflată în biserică.

6. Pridvorul de lemn din fața bisericii s'a des-

ființat, fiind făcut în urmă și în rele condițiuni de prezentare.

Lucrările aci arătate s'au executat în intervalul dela 18 Iunie până la 4 Noembrie, când s'au făcut ultimele plăți în această campanie.

În tot timpul lucrului biserică a funcționat continuu, adunând sărbătorile și duminicile pe credincioșii satului, cari vedeau cu bucurie preînnoirea vechi și frumoasei lor biserici.

Arhitect ION D. TRAJANESCU

1. Cu începere dela Ianuarie 1908 se va publica – sub direcțiunea Comisiunii Monumentelor Istorice și în editura Administrației Casei Bisericii – o revistă periodică numită *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*.

2. Acest Buletin va apare trimestrial și va cuprinde:

a) O parte științifică, în care se vor publica tot felul de monografii, studii, lucrări, comunicări și materialuri de natură istorică, arhitectonică și artistică, privitoare direct și numai la monumentele noastre istorice;

b) O parte oficială, în care se vor publica rapoartele anuale ale Comisiunii, referatele arhitecților însărcinați cu conducerea și executarea lucrărilor de conservare și restaurare, precum și eventualele circulări, informațiuni și deciziuni ale Ministerului și ale Comisiunii.

3. Buletinul apare sub direcția membrilor Comisiunii, cari, împreună cu administratorul Casei Bisericii, alcătuiesc comitetul de redacție. El e pus sub îngrijirea secretarului Comisiunii, care e îndatorat să pregătească și să procure materialul necesar, să-l aducă la cunoștința comitetului de redacție și să supravegheze tipărirea lui.

4. Pentru ca publicațiunea să se prezinte cât mai sistematică și cât mai folositoare, se stabilește următorul program cu privire la felul lucrărilor ce va trebui să cuprindă Buletinul;

a) Monografii istorice, arhitectonice și artistice asupra

monumentelor noastre, monografiile ce vor fi ilustrate și documentate cu reproduceri necesare de fotografii, desemnuri, acuarele etc.

b) Releveuri dela cele mai însemnate și caracteristice, din punct de vedere arhitectonic, monumente istorice.

c) Studii și lucrări unitare, asemenea ilustrate și documentate, bunăoară: asupra inscripțiilor din epoca lui Ștefan-cel Mare, Matei Basarab, Vasile Lupu, Constantin Brâncoveanu etc., asupra artei decorative, în sculptură și pictură, întrebuințată în bisericile și mănăstirile noastre în anumite epoci, asupra portretelor murale de ctitori: Domni, Doamne, Arhieri, Boeri, Jupânese etc., asupra picturii bisericești, asupra costumelor etc.

d) Materialuri: scurte fragmente, comunicări, însemnări și note de interes deosebit privitoare la monumentele noastre istorice;

e) Note bibliografice și critice asupra publicațiilor și periodicelor de specialitate;

f) În sfârșit, suplimente artistice, în culori, cari să înfățișeze biserici, mănăstiri, reproduceri de portrete murale, de picturi, de ornamentațiuni etc.

În cadrul lucrărilor înșirate mai sus se cuprind și acele privitoare la monumentele istorice din afară de Regat, întru cât aceste vor fi de origine românească – înălțate de Voievozii noștri sau în legătură directă cu trecutul nostru.

Redacția: la Administrația Casei Bisericii, București.

— Biroul Comisiunii Monumentelor Istorice —

**ABONAMENTUL ÎN ȚARĂ ȘI STRĂINĂTATE:
PREȚUL A PATRU FASCICOLE PLUS PORTUL.**

Buletinul se găsește de vânzare la librăriile

ALCALAY, NAȚIONALĂ, SFETEA și SOCEC,

prin cari se fac abonamente și se pot procura colecții complete din anii precedenți (afară de anul I, 1908).

PREȚUL LEI 2,50

BULETINUL

COMISIUNII

MONUMENTELOR ISTORICE

PUBLIICAȚIUNE TRIMESTRIALĂ

IN

EDITURA ADMINISTRAȚIEI CASEI BISERICII

BUCUREȘTI

TIPOGRAFIA „GUTENBERG“ JOSEPH GÖBL S-sori.

20. - STRADA DOAMNEI. - 20.

1912.

COMITETUL DE REDACȚIE

D-nii : ION KALINDERU, D. ONCIUL, GR. CERKEZ, E. A. PANGRATI, V. PÂRVAN

Membri Comisiunii Monumentelor Istorice

și

Dr. D. BOROIANU

Administratorul Casei Bisericii

Secretar,

ALEX. LĂPĂDATU.

CUPRINSUL

TEXT

	Pag.
Biserica Sf. Gheorghe din Botoșani : { Istoric, de ALEX. LĂPĂDATU	49
{ Descriere, de N. GHICA-BUDEȘTI	57
Biserica și culele din Măldărești (Vâlcea), de ION D. TRAJANESCU	60
Stampe vechi înfățișând vederi din București, de O. LUGOȘIANU	79
Ioan Zidarul lui Petru-Vodă Rareș, de ALEX. LĂPĂDATU	83
Oficiale : Raportul D-lui PROF. V. PÂRVAN, Directorul Muzeului Național, adresat D-lui Ministru al Instrucțiunii și Cultelor, asupra măsurilor de luat pentru conservarea castrului roman dela T.-Severin	87
Cetatea și schitul Negru-Vodă : raport adresat Comisiunii Monumentelor Istorice asupra anti-chităților din comuna Cetățeni, județul Muscel, de VIRG. DRĂGHICEANU	89
Comunicări : I. Cât a costat zidirea bisericii Sf. Spiridon din Iași ? (A. L.). — II. Inscricțiunile bisericii Sf. Nicolae-Domnesc din Curtea-de-Argeș (V. DRĂGHICEANU)	95
Errata	96

ILUSTRĂȚII

	Pag.		Pag.
Biserica Sf. Gheorghe-Botoșani :		Cula cea veche : căminul din ascunzătoare	71
Altarul și fațada dela nord cu clopotnița, înainte de restaurare	49	Cula cea nouă : fațada principală	72
Altarul și fațada dela sud, înainte de restaurare	50	Cula cea nouă : fațada principală	73
Vederea dela No. 1, în timpul lucrărilor	50	Cula cea nouă : fațada laterală	74
Vederea dela No. 2, în timpul lucrărilor	51	Cula cea nouă : fațada laterală	75
Fațada dela nord, în curs de restaurare	51	Cula cea nouă : planul parterului, etajului I și etajului II	76
Fațada dela nord, după restaurare	52	Cula cea nouă : căminuri	77
Fațada dela sud, după restaurare	55	Cula cea nouă : decorațiuni pe tavanul cerdacului și al cămării	77
Portalul ușei de intrare și pisania	54	Cula cea nouă : decorațiuni în jurul ferestrelor din camera cea mare	78
Planul bisericii	55	Palatul domnesc din București la 1801	80
Planul acoperișului	55	O vedere din apropierea Bucureștilor la 1801	81
Fațada dela nord, restaurată	56	Castrul roman dela Turnu-Severin	88
Secțiune prin axa longitudinală	57	Colțul bisericii. Stânci indicând natura terenului pe care se află cetatea și biserica lui Negru-Vodă	89
Vedere din față, după restaurare	58	Biserica lui Negru-Vodă : zidită într'o stâncă din cetate	90
Biserica și culele din Măldărești :		Tâmpla altarului românesc din interiorul bisericii lui Negru-Vodă	91
Biserica	61	Altarul papiștănesc din pronaosul bisericii lui Negru-Vodă	92
Ușa și inscripția bisericii	62	Ctitorii schitului Negru-Vodă : Io Radul Negru-Voevod și Nicolae Alexandru-Voevod	95
Planul bisericii	63	Colții Doamnei	95
Fațada bisericii	64		
Cula cea veche : fațada principală	66		
Cula cea veche : fațada principală	67		
Cula cea veche : fațada laterală	68		
Cula cea veche : fațada laterală	69		
Cula cea veche : planul pivniței, parterului și etajului	70		
Cula cea veche : piatră sculptată de la fereastra pivniței	71		

1. Istoric.

Biserica Sf. Gheorghe din Botoșani e ctitorie a Doamnei Elena a lui Petru-Vodă Rareș. Ea fu zidită puțin mai înainte unei a doua biserici pe care această Doamnă o ridică tot în Botoșani — biserica Uspeniei sau a Adormirii Maicii Domnului. Faptul că această evlavioasă ctitoră — care însă, după cronicarul contimporan Eftimie, nu era tocmai cuvioasă în gânduri și fapte, căci îndemna pe Ștefan-Vodă, fiul său, a prizoni și tăia pe boerii țării — înălță, în acelaș târg, una după alta, două biserici, se ex-

plică, după d. Iorga, prin împrejurarea că Petru-Vodă Rareș fu, poate, acela care dăruie mai întâi soției sale venitul târgului Botoșani. Căci știut este

cum că din timpuri depărtate până la începutul sec. trecut, acest târg făcea parte din apanagiul Doamnelor Moldovei, de unde și numele ce-l mai purta de *târg al Doamnei*.

Așezându-se deci, după moartea lui Rareș, la «curtea domnească» din Botoșani — menționată în documente până către sfârșitul sec. XVII — unde și lui Petru-Vodă îi plăcuse a șede, Elena Doamna începu a zidi, din prisosul veniturilor sale, cele două biserici, pe care le termină în timpul domniei fiului său al doilea, Ștefan-Vodă Rareș: Sf. Gheorghe la 1551, Uspenia la

1552. Inscripția acesteia din urmă e precisă — la 15 August biserica era isprăvită și, desigur, târnosită. Cu Sf. Gheorghe lucrul nu e așa de sigur.

1. Bis. Sf. Gheorghe-Botoșani.
Altarul și fațada dela nord cu clopotnița, înainte de restaurare -

2. Bis. Sf. Gheorghe-Botoșani.
— Altarul și fațada dela sud, înainte de restaurare —

Căci inscripția acestei biserici, care, după modul cum e redactată, cred că e pusă ulterior, după moartea silnică a Doamnei Elena, dă, ca an al zidirei, 7049 (=1541), în loc de 7059 (=1551). Iată această inscripție, dată și în reproducere la pagina 54:

Елена Деспоткина гижда Петра Воевод поконицаг създа сн храм въ навк стго великомучника Гевргѣа въ Ботѣшанохъ тръгъ, въ дни гниі Іо Стефан Воевода, и скръшише в лто 7049, мѣца охтобрія.

=ELENA LUI DESPOT, DOAMNA RĂPOSATULUI PETRU VOEVOD, A ZIDIT ACEST HRAM ÎNTRU NUMELE SFÂNTULUI MARELUI MUCENIC GHEORGHIE ÎN TÂRGUL BOTOȘANILOR, ÎN ZILELE DOMNULUI IO ȘTEFAN VOEVOD; ȘI S'A SAVÂRȘIT ÎN ANUL 7049 (= 1541), LUNA LUI OCTOMVRIE.

Ce fel de meșteri vor fi lucrat la bisericile Doamnei Elena nu cunoaștem. Știm însă că atât Petru Rareș

cât și fiul său Ilie-Vodă s'au slujit mult, pentru construcțiile lor religioase, cu meșteri sași din Ardeal. Se poate dar ca și Elena Doamna să fi adus atari meșteri, cari construiau după datina moldovenească — iuxta consuetudinem nostram, se spune lămurit într'un din scrisorile vremii, prin care se cer meșteri zidari dela Bistrițeni — adică cum construiseră Ștefan-cel-Mare, între altele chiar aci în apropiere, la Păpăuși, biserica Sf. Nicolae, cu care Sf. Gheorghe — și negreșit și Uspenia — în forma sa primordială are multă asemănare.

Bisericile Doamnei lui Petru-Vodă Rareș fură zidite în vremuri neașezate, turburi... Puțin timp după sfârșitul Uspeniei, Ștefan-Vodă fu asasinat și Elena Doamna însăși sugrumată. E explicabil deci de ce ele au rămas nezugrăvite, biserici albe, cum

3. Bis. Sf. Gheorghe-Botoșani.
— Vederea dela No. 1, în timpul lucrărilor —

4. Bis. Sf. Gheorghe-Botoșani.
— Vederea dela No. 2, în timpul lucrărilor —

se numiau îndeobște în Moldova — ca bis. Albă a lui Ștefan-cel-Mare din Baia, vechia bis. Albă din Iași, în locul căreia s'a zidit mai târziu Mitropolia, bis. Albă din Botoșani, care era chiar Uspenia ș. a.

Ca biserici de mir, Sf. Gheorghe și Uspenia rămaseră în grija orașului. Soarta lor, se pare, fu mai bună decât cea a bisericii lui Ștefan-cel-Mare din Păpăuții învecinați. Căci, pe când aceasta, înainte de a fi fost înzestrată și prefăcută la 1751 în mănăstire de Constantin-Vodă Racoviță, ajunsese aproape de ruinare, bisericile Doamnei Elena se păstrau în bună stare. Cel puțin nu avem mărturii care să ni le arate altfel. Ele erau bine întreținute de târgoveți, cari le creară anumite venituri. Astfel, pe lângă venitul marilor iarmaroace dela Sf. Ilie

și Sf. Maria ce se țineau în Botoșani, Uspenia mai avea venitul vătăjiei de arabagii, iar Sf. Gheorghe venitul peceții târgului. Iată în ce consta aceasta.

Pecetea târgului, care se ținea de șoltuz și pângari și trebuia să figureze pe actele emanate dela aceștia, se punea numai în schimbul unei taxe, în bani sau în natură. Această taxă constituia venitul peceții, care, se vede, era destinat pentru anumite trebuințe ale târgului. Așa, pe la 1780, venitul peceții orașului Botoșani se destină bisericii Sf. Gheorghe, cea ce aduse schimbarea herbului: păunul de până aci fu înlocuit cu chipul războinic al Sf. Gheorghe, sdrobind capul balaurului. Pe câmpul peceții, înaintea sfântului călare, se puse imaginea unei biserici, închipuind, de sigur, ctitoria Doamnei Elena. Inscricția nouă a peceții fu următoarea: PECETÛ TĂRGULUI BOTOȘANI, AFIEROSIT(Ă) LA SFETI

5. Bis. Sf. Gheorghe-Botoșani.
— Fațada dela nord, în curs de restaurare —

GHEORGHI, 1870. Această pecete, reproducă de d. Iorga în Studii și Docu-

dela deregătorii târgului, în schimbul unei taxe, care, după un act de

6. Biserica Sf. Gheorghe-Botoșani.
— Fațada dela nord, după restaurare —

mente, vol. V, pag. 260-anexă, se pu-

mai târziu, din anul 1827, era o oca
de țeară, prețuită în bani.

Cum am văzut mai sus, bisericile Uspenia și Sf. Gheorghe au suferit în decursul timpului. Astfel ele fură «înnoite», restaurate, la 1724-5

7. Biserica Sf. Gheorghe-Botoșani.
— Fața dela sud, după restaurare

proape aceeaș soartă. Aceasta și în privința adauselor și prefacerilor ce de Mihai-Vodă Racoviță. Pentru Uspenia lucrul e atestat de o inscripție,

iar pentru Sf. Gheorghe de pomelnicul bisericii, care pune în rândul ctitorilor pe : Ioan Mihai Racoviță Voevod cu Anna Doamna și fiii lor : Constantin, Ioan, Ștefan, Mihai, Anastasia, Ruxanda, Catrina și iarăși Ruxanda.

La începutul sec. XIX, prin îngriji-

gust 15 la Uspenia, «prin silința episcopilor și a preoților slujitori», și în 1819 Iulie 30 la Sf. Gheorghe. Urătoarea inscripție mărturisește lucru astfel :

AČASTĂ CLOPOTNIȚĂ S'AŪ FĂCUT CU CHELTUIALĂ A BISERICII ȘI CU AJUTORU

8. Biserica Sf. Gheorghe-Botoșani.
— Portalul ușei de intrare și pisania —

rea Epitropiei târgului, o organizație municipală ce precedă, la Botoșani, pe aceia ce o dădu târgurilor noastre Regulamentul organic, ambele biserici fură din nou reparate. Cu acest prilej li se adause marile clopotnițe zidite în dreptul intrărilor : în 1819 Au-

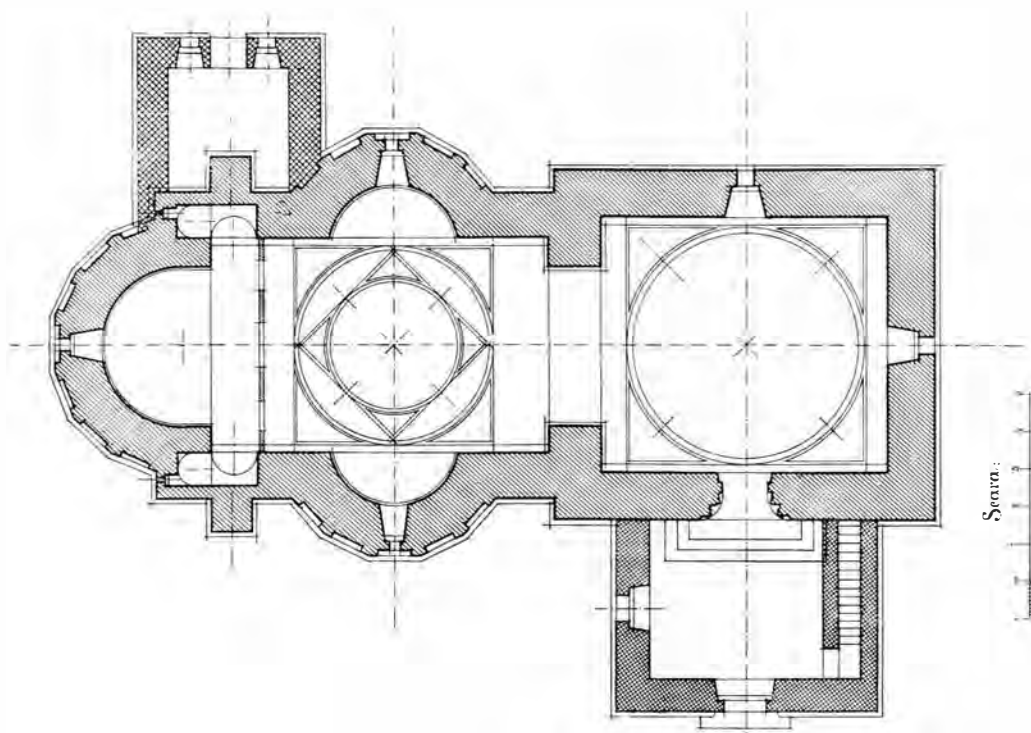
CREȘTINILOR, PRIN SILINȚA SFIINȚII SALE PĂRINTELUI ICONOM ILIE ȘI A EPITROPILOR ;
— 1819 IULI 30.

În sfârșit, la 1864, s'a reparat pentru ultima oară biserica, refăcându-i-se acoperământul și adăugându-i-se, probabil, și veșmântarul din partea

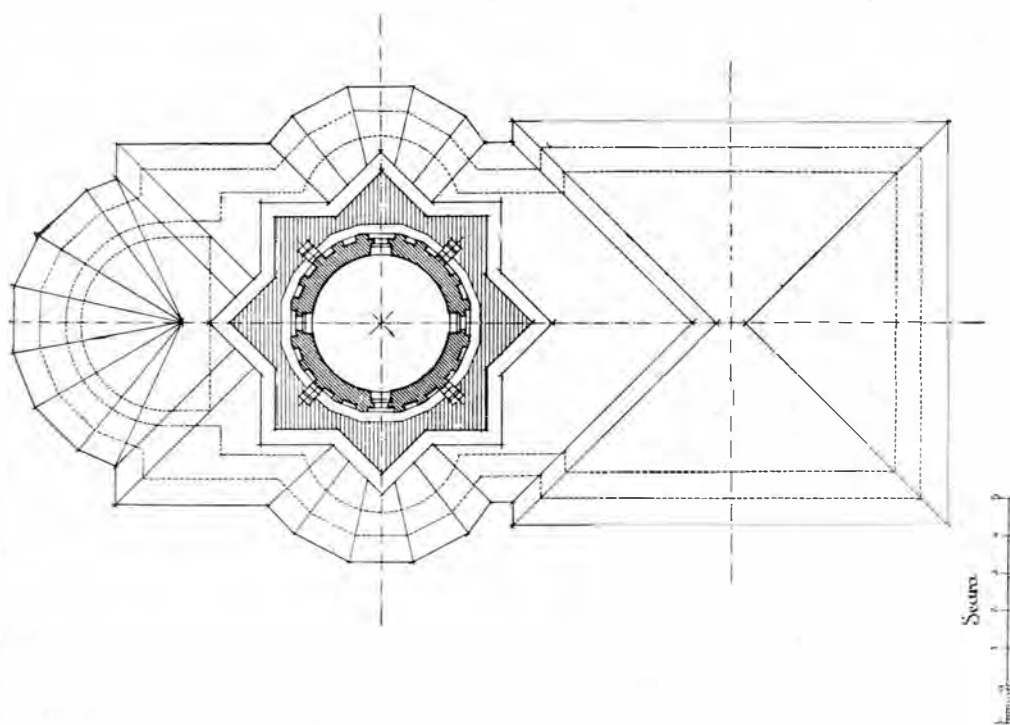

de miază-zi a altarului. Iată și in-

ĂCĂSTĂ CLOPOTNIȚĂ, ADĂUGIRE LA ZĂ-

9. Planul bis. Sf. Gheorghe-Botoșani.

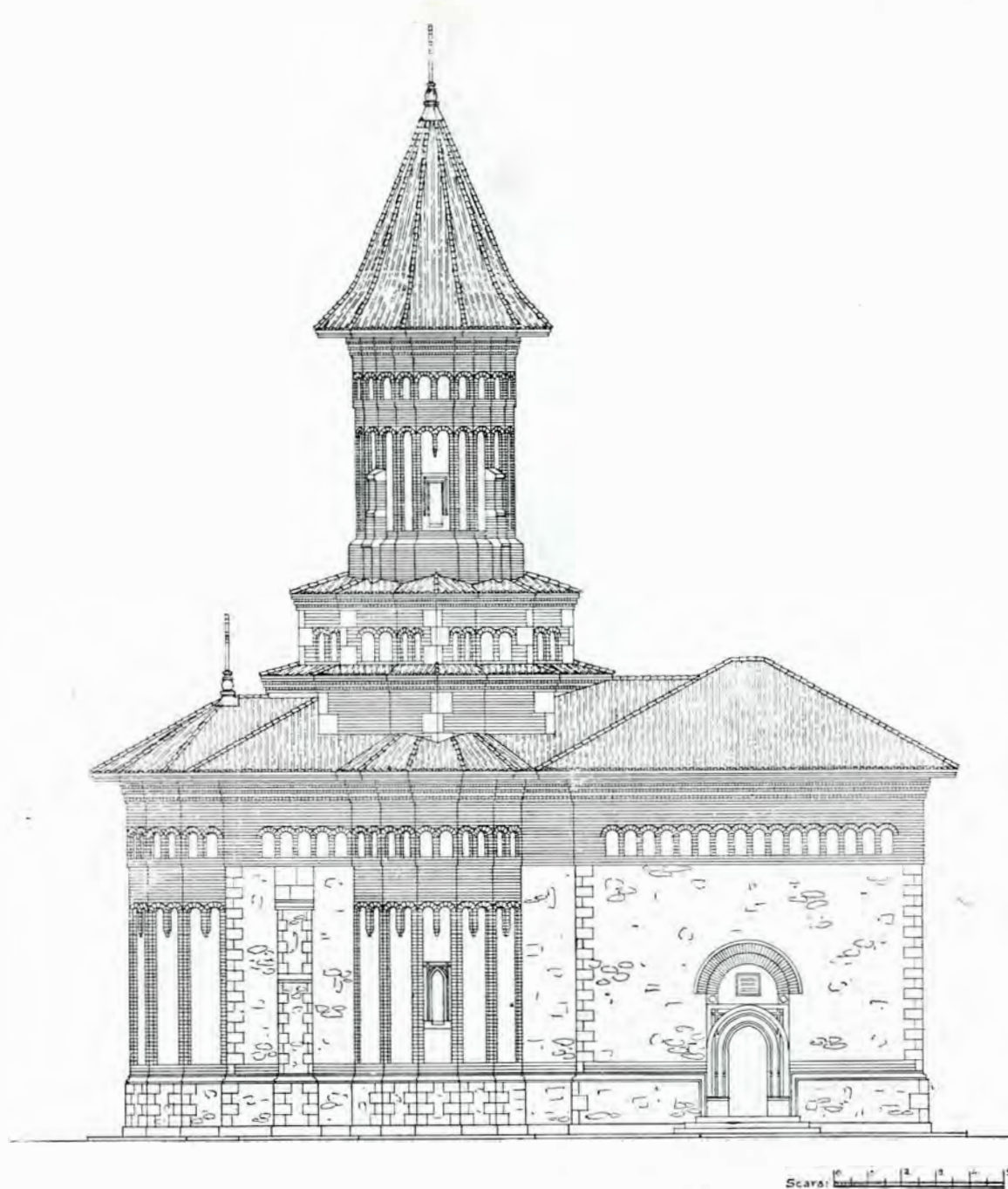
10. Planul acoperișului bis. Sf. Gheorghe-Botoșani.

scripția acestei ultime reparațiuni: DIRE BISĂRICI, PRECUM ȘI ACOPERĂMĂNTUL,

S'AŪ FĂCUT CU CHELTUIALA BISĂRICI, ÎN VREME EPITROPILOR DIMITRI CRĂSTE, PREIŃ] OSTINELILE INTREBUINŢATE DI SĂRGUITO-

RIUL ACESTUI SF. LĂCAŞ, SFINŢIE SA ICONOMU ALECSANDRU URZICĂ, LA ANUL 1864, AVGUST 16 ¹⁾.

ALEX. LĂPĚDATU.

11. Biserica Sf. Gheorghe-Botoşani.
— Faşada dela nord, restaurată —

¹⁾ Pentru redactarea acestui *istoric*, s'au folosit următoarele scrieri : 1. Cronica lui Eftimie, ed I. Bogdan, în *Vechele cronice moldoveneşti până la Urechia*, Bucureşti 1891 ; 2. Notiţă istorică despre oraşul Botoşani, de Al. Papadopol-Callimach, în *Ănelele Academiei Române*, ser. II, tom. IX, 1887 ; 3. N lorga, *Inscripţii Botoşănene*, Bucureşti 1905 (din *Ins-*

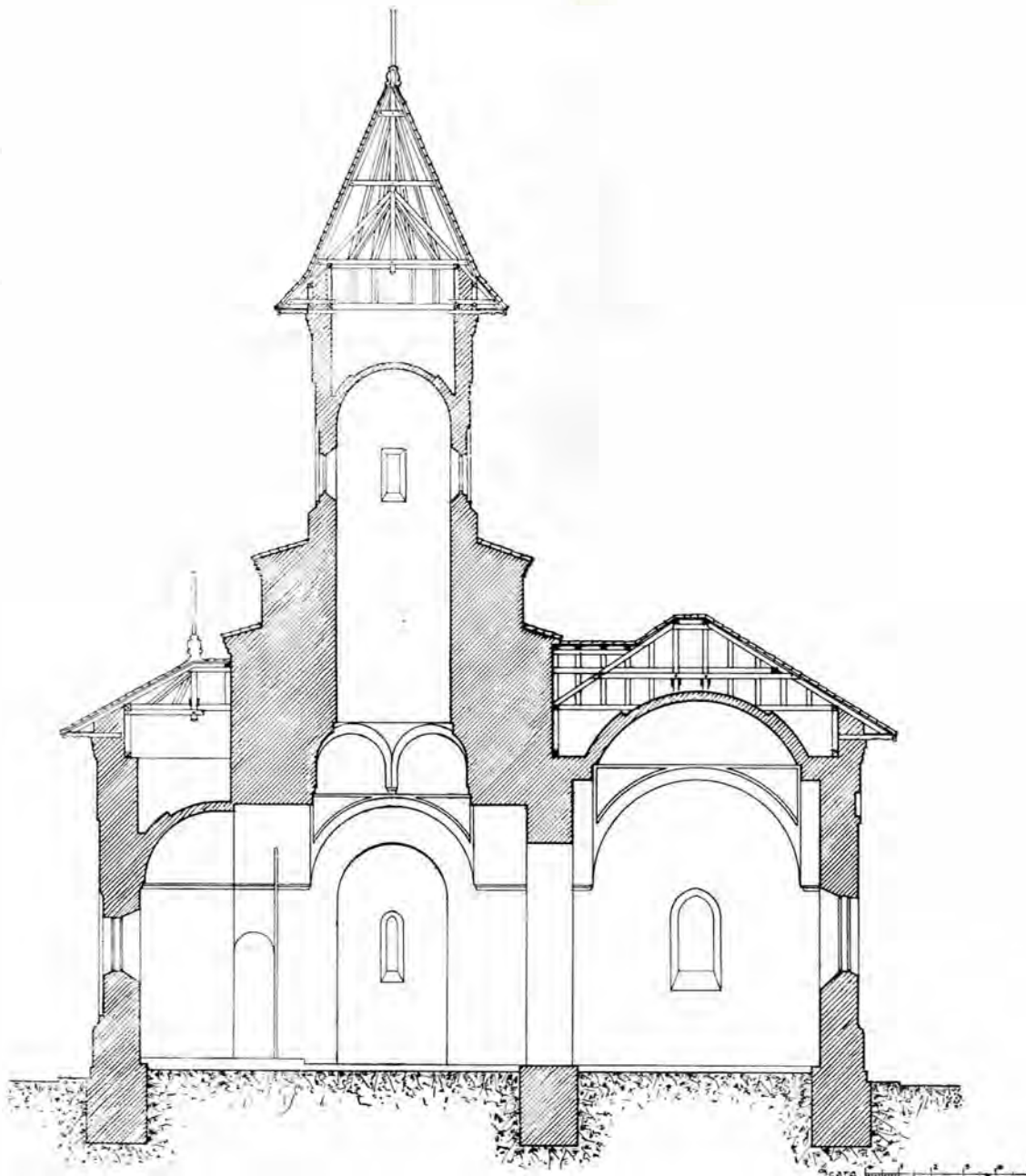
cripţii din Bisericile României, vol. I) ; 4. Acelaş, *Documente relative la Botoşani şi note la ele*, în *Studii şi Documente*, vol. V, Bucureşti 1903 ; 5. Acelaş *Un oraş românesc : Botoşanii*, în *Istoria Românilor în chipuri şi icoane*, vol. II, Bucureşti 1905 ; 6. Acelaş, *Documente Hurmuzaki*, vol. XV ; 7. Ch. Codrescu, *Documente*, în *Uricarul*, vol. II.

2. Descriere.

Biserica Sf. Gheorghe din Botoșani se poate considera ca un tip foarte răspândit la bisericile de stil moldovenesc din secolul al XVI-lea. Ea pre-

iași, Precista din Bacău, însă fără cărămizile și teracotele smălțuite ale acestora și cu pietrăria cioplită lucrată mai simplu. Prototipul tuturor acestor biserici este Sf. Ioan din Siret.

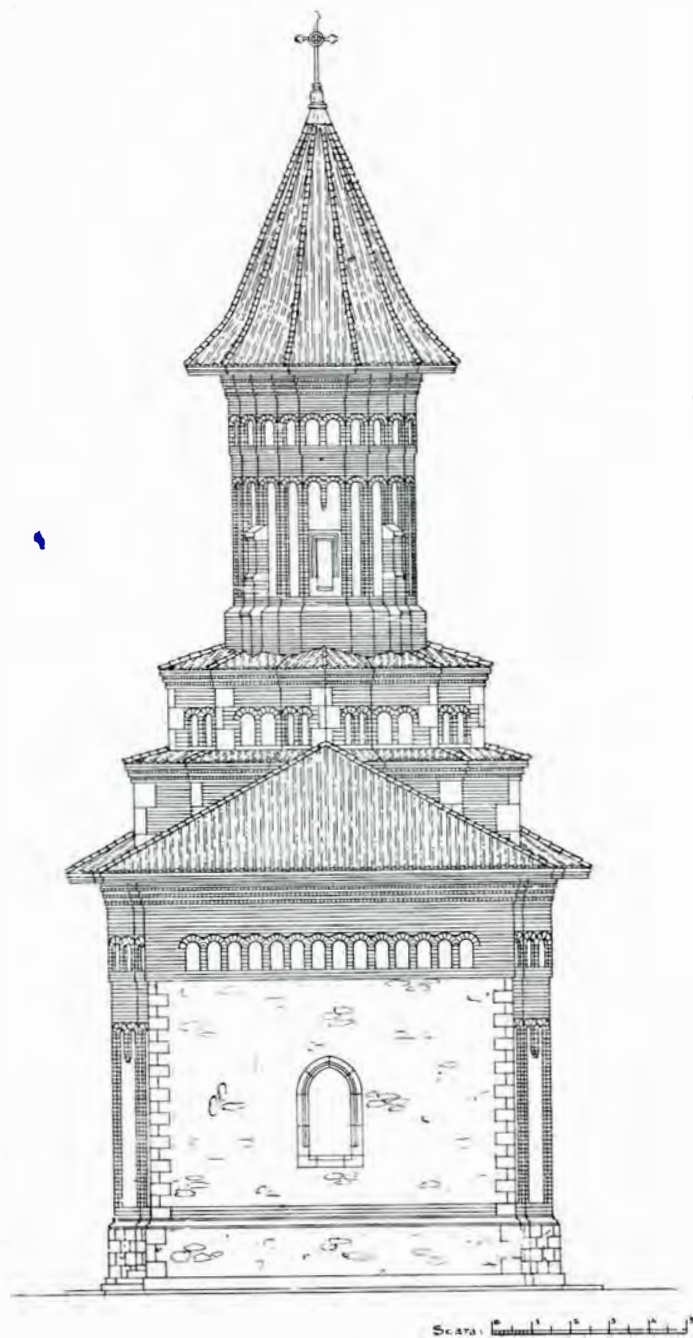
12. Biserica Sf. Gheorghe-Botoșani.
— Secțiune prin axa longitudinală —

zintă aceleași caractere ca bisericile din timpul lui Ștefan-cel-Mare, însă cu materiale și mijloace mai simple. Se aseamănă cu bis. Păpăuți, Sf. Nicolae din Dorohoi, Sf. Gheorghe din Țârlău, Sf. Nicolae Domnesc din

Ele constau, în linii generale, din un naos, cu planul în formă de treflă (cu altar și sânnuri semi-rotunde în interior și poligonale în exterior); peste naos se ridică turla unică, pe cunoscutul sistem de bolți, care constă din

patru arcuri diagonale, răzimate pe cheile celor patru arcuri ce se răzică pe colțurile naosului. Se știe că acest sistem de construcție este

În exterior caracterele acestor biserici sunt: proporția potrivită între masa cubică a pronaosului și naosul înălțat prin suprapunerea turlei; înăl-

13. Biserica Sf. Gheorghe-Botoșani.
— Vedere din față —

exclusiv moldovenesc.

Pronaosul este patrat, mai larg ca naosul și acoperit cu o calotă sferică; aceste biserici n'au pridvor; câte odată el li s'a adăugat în urmă.

țimea relativ mare a corpului bisericii până la cornișe; bogata decorație a fațadelor, obținută prin cărămizi câte odată smălțuite și discuri de teracotă colorată. Fațadele altarului, ale sânu-

rilor și ale turlei sunt decorate în întregime până la soclu cu firide, arcuri de diferite forme și filare verticale pe muchile poligoanelor. Aceasta în opoziție cu fațadele pronaosului, unde decorația se mărginește de obicei la partea superioară. Ferestrele altarului și ale sânușilor sunt mici și dreptunghiulare, acele ale pronaosului din contră mari și ogivale, câte odată decorate cu bogate rozace gotice.

Turla poligonală, în genere luminată prin patru ferestre mici la partea ei inferioară și cu patru contraforți pe diagonală. Bazele turlei sunt com-

puse din două părți suprapuse, cea de jos patrată, cea de sus poligonală și stelată; altădată amândouă stelate. Aceste biserici au câte odată patru contraforți exteriori, așezați într-o parte și alta a sânușilor, altădată numai doi la altar și unul mic sub fereastra altarului, în axul bisericii.

Cu toate că aceste biserici au caractere comune atât de accentuate, totuși diferențele dintre ele sunt multe: fiecare își are aspectul ei particular, forme și dispozițiuni variate, cari toate ne arată cu ce măiestrie știau meșterii de atunci să mănuească arta lor ¹⁾.

N. GHIKA-BUDEȘTI

¹⁾ Pentru lucrările de restaurare, a se vedea memoriul publicat în acest Buletin, fasc precedent, ca

anexă la Raportul general cu privire la lucrările Comisiunii Monumentelor Istorice în 1911.

BISERICA ȘI CULELE DIN MĂLDĂREȘTI

(VÂLCEA)

În satul Măldărești din județul Vâlcea se află o biserică și două cule, cari, prin felul alcătuirii lor, au multe asemănări între ele, fiind făcute de aceeași ctitori și de urmașii lor aproape în aceeași epocă; căci, după cum vom vedea, biserica și cula cea mică s'au zidit către finele secolului al XVIII-lea, iar cula cea mare către începutul secolului al XIX-lea.

Prin elementele lor arhitectonice și decorative și prin plăsmuirea fundamentală a lor, atât biserica cât și culele prezintă un deosebit interes din punctul de vedere al dezvoltării artei noastre din acea vreme. — Pe lângă aceasta, grija ce au avut fondatorii lor de a le întări ca pe niște fortărețe, ne arată starea de nesiguranță și prădăciune cauzată de frământările lumii în timpurile când ele au fost zidite.

Pentru aceste considerațiuni și pentru a putea înlesni cercetarea lor din toate punctele de vedere, ne-am propus de a ne apropia de fie-care din ele și a le consacra lucrarea de față, care, pornită mai mult dintr'un spirit de curiozitate artistică, ar putea, la trebuință, să fie folosită de cei ce și-ar propune să studieze mai de aproape destinația culelor la noi și de pe aiurea.

Lăsând de-o parte soseaua ce trece prin satul Măldărești și, cum vii dinspre târgul Horez, apucând la stânga pe drumul mai îngust ce se ridică pe un piept de deal, în scurt timp ajungi la o răspântie ce se întinde mai pe toată spinarea dealului.

În partea stângă a răspântiei se vede, ridicându-se, pe de-asupra copacilor, acoperișul înegrit al uneia din cule, anume al aceleia mai nouă, zisă Măldărescu; ceva mai înainte,

pe dreapta, așezată pe povârnișul ce se lasă spre apa Luncavățului, se arată a doua culă, cea mai veche, zisă Grecianu; iar în fund, la capătul răspântiei, se înalță biserica satului, o biserică mică, cu pridvor deschis, cu două turle, învelite, ca și biserica, cu acoperișuri de șindrilă, joase, întinse și cu streșini largi.

Intrăm în pridvorul bisericii — un pridvor sprijinit pe stâlpi de zidărie, zugrăviți, ca și pereții. încă în bună tradițiune, și ne oprim dinaintea ușei de intrare, încadrată în ramă de piatră.

Această ramă este împodobită cu bogate sculpturi ce reprezintă ramuri, flori și frunze, înconjurând ușa de jurîmprejur: la partea de sus este cioplită cu litere chirilice pisană, care are următorul cuprins:

†CU AJUTORIUL SFINTEI TROIȚI, ZIDITU-S'AU ACIASTĂ SFÂNTĂ ȘI DUMNEZEIASCĂ BISERICĂ, UNDE SE PRĂZNUEȘTE HRAMUL SFÂNTULUI ARHANGHEL MIHAIL ȘI A SFÂNTULUI ARHIREU NICOLAE ȘI SFÂNTUL MARELE MUCENIC GHEORGHE. ȘI S'AU ZIDIT DIN TEMELIE CU TOATĂ CHELTUIALA DUMNEALUI JUPAN GHEORGHE SĂN CONSTANDIN MĂLDĂRESCU, CE L-AU CHEMAT PĂ CĂLUGĂRIE CLIMENT I DUMNEAEI JUPĂNIȚA EGO EVA ȘI CU AJUTORIUL CE AU LĂSAT DUMNEALUI JUPAN RADU BRAT I JUPAN BARBU BRAT I JUPAN ION BRAT, CA SĂ LE FIE DUMNEALOR ȘI COCONILOR ȘI MOȘILOR ȘI A TOT NEAMUL POMENIRE ÎN VIAC. ȘI ACEST DUMNEZEESC LUCRU S'AU ÎNCEPUT ÎN ZILELE PREA LUMINATULUI DOMN ION ALEXANDRU IPSILANT VOIVOD CU BLAGOSLOVENIA PREA SFINȚIEI SALE CHIR CHIR CHESARIE IEPISCOP RĂMNICULUI, FIIND IZPRĂVNICEL DUMNEALUI JUPAN ZAMFIR MĂLDĂRESCU, I DE LA HRISTOS 1791 (= 7299).

Din cuprinsul acestei inscripțiuni se vede lămurit cine au fost ctitorii și în ce timp s'a zidit biserica. Ea ne servă astfel de călăuză pentru cercetarea celor două cule.

Trecând de aci la cula Greceanu nu găsim nici o însemnare pe ziduri, pe piatră sau pe lemn, care să ne mărturisească timpul când ea s'a zidit; aflăm însă aci, pe lângă elementele organice, arhitectonice și decorative ale culei, prețioasele deslușiri ale stăpânitorilor de azi ai culei, urmași buni ai vechilor Măldărești, cei ce au zidit biserica.

Trecând de aci la cula Măldărescu aflăm că este mai nouă de cât cealaltă și anume zidită în anul 1823, fapt care se confirmă atât prin alcătuirea ei, fiind mai mult o casă de locuit de cât o casă de apărare, cât și prin însemnarea ce se păstrează pe un perete al salei din etajul al doilea, unde se vede tencuit cu cifre în relief anul 1823.

1. Biserica din Măldărești.

Astfel aflăm că aci, în această culă, au trăit jupân Gheorghe Măldărescu și cu jupânița sa Eva, zidindu-și și pentru ei un adăpost, după ce mai întâi au zidit biserica, — în cât se poate spune că această culă este contemporană cu biserica, care, după cum am văzut, s'a zidit în anul 1791, către sfârșitul veacului al XVIII.

Așa dar această culă s'a zidit după 33 ani dela facerea primei cule, la începutul veacului al XIX.

Pentru înțelegerea mai bună a acestor trei lucrări, de o netăgăduită valoare artistică din punctul de vedere al artei trecutului nostru, vom cerceta cu deamăruntul pe fiecare dintre ele, începând cu cea mai veche, cu biserica.

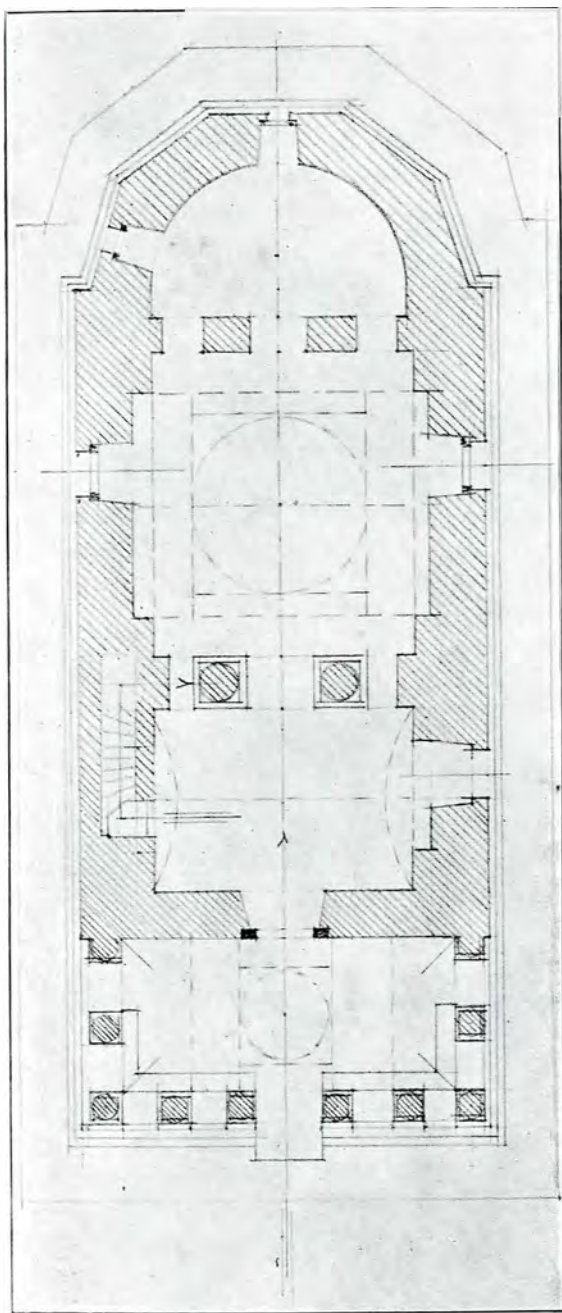

2. Ușa și inscripția bisericii din Măldărești.

I. BISERICA

După cum se poate vedea din releveu, biserica are un plan corect, de o formă simplă și fără sănuri:

3. Planul bisericii din Măldărești.

Pridvorul este sprijinit de zece stâlpi rotunzi de zidărie, având baze și capitele tot de zidărie; zidul despărțitor dintre naos și pronaos este și el sprijinit de doi stâlpi rotunzi de zidărie și alți doi pilastri alăturați de pereți.

Pe din afară biserica este bogat decorată cu un brâu lat ce o încinge de jurîmprejur, ridicându-se, la pridvor, deasupra arcurilor.

Acest brâu este compus dintr'o fâșie cuprinsă sus și jos între două șiruri de cărămizi așezate pe mușe, producând un frumos joc de umbre și lumini prin ieșiturile și adânciturile lor zugrăvite cu colori vii.

Sub acest brâu, așezat mai sus de jumătatea înălțimii și anume la linia de naștere a bolților, câmpul zidului este lăsat simplu, nedecorat de cât de ciubucul soclului, iar deasupra lui, până la ciubucul de sub streășină, câmpul fațadei este împărțit de jurîmprejur în firide rotunjite la partea superioară și încadrate de un ciubuc semirotund. Aceste firide se micșorează în înălțime în dreptul pridvorului, prin ridicătura brâului în această parte. Ele sunt decorate cu zugrăveli de sfinți de o factură inferioară, care totuși, prin culoritul lor cum și al stâlpilor pridvorului, produc un plăcut efect în raport cu culoarea albă a zidului.

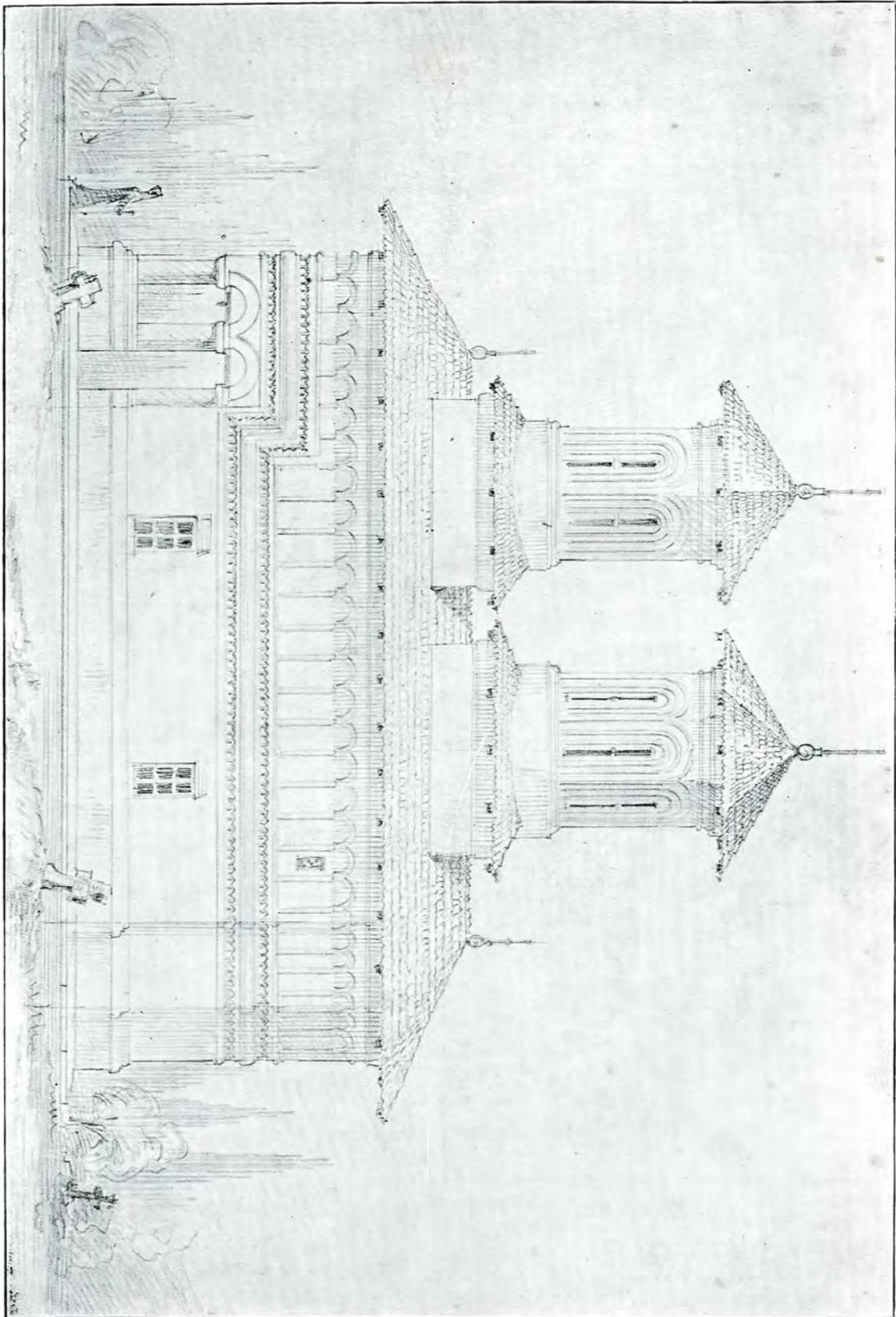
În rândul acestor firide se mai văd și patru ferestre de piatră ajurată, așezate câte două în pereții lungi ai bisericii.

Firidele ce cad în fațada principală se întrerup aproape de colțuri, spre a face loc la trei medalioane circulare, în care sunt zugrăvite icoanele sfinților Gheorghe, Nicolae și Sf. Arhangheli.

Deasupra acoperișului de șindrilă se ridică cele două turlă, dintre care cea din față servește de clopotniță, iar cealaltă de turla Pantocratorului. Ambele sunt bine proporționate și sprijinite pe baze pătrate, învelite și ele tot cu șindrilă ca și turlăle.

Turla clopotniței are o formă exagonală, iar cea a Pantocratorului o formă octogonală. O particularitate a acestor două turlă este aceea că trecerea de la aceste forme poligonale la baza pătrată se face la ambele prin mijlocirea a două baze circulare cari circumscriu poligoanele turlălelor. Fețele turlălelor sunt decorate, ca și biserica, prin firide rotunjite la partea superioară, câte una în fiecare față, înconjurate de ciubuce semirotunde. În fiecare față este câte o fereastră îngustă, iar la clopotniță ferestrele sunt deschise, spre a se înlesni sunetul clopotelor.

Crucile din vârful turlălelor sunt vechi și sunt înfipte în baze de piatră în formă de ghem, fixate și ele prin drugi de fer în bol-

4. Fațada bise:icii din Maldarești.

țile turlelor. Streașinele mari și întinse ale bisericii și turlelor dau o notă particulară de liniște, apărând zidurile și zugrăveala ce se adăpostește sub ele.

Ciubucul de zidărie de deasupra ferestrelor bisericii ne spune că aceste la început au fost mai înguste, iar mai târziu, reparându-se, s'au mai lărgit.

Intrând în interiorul bisericii ne oprim un moment în pridvorul cel boltit și împodobit cu zugrăveli.

Din plan se văd bolțile interesante ce-l acoperă: astfel, în sens transversal, se văd două arcuri dublouri, cari în interiorul lor susțin o cupolă mică, mărginită de alte două arcuri dublouri mai mici; iar în cele două părți laterale se sprijină două bolți cu muchii ce se pierd în pereții laterali ai pridvorului.

Tot aci, spre perețele din spre intrare, admirăm o frumoasă ușe de stejar (vezi ilustrația dela pag. 62), împodobită cu bogate înpletituri și cioplituri și încadrată într'o ramă de piatră care amintește pe aceea dela intrarea în biserică mănăstirii Hurez.

La partea de sus a acestei rame descifrăm cu ușurință pisania mai sus amintită, în care se vede leatul bisericii 1791, cum și ctitorii săi: dumnealui jupân Gheorghe sãn Constandin Măldărescu și dumneaei jupănița ego Eva. Restul peretelui este zugrăvit cu scene tipice ce reprezintă ladul și Raiul.

Intrând în interior găsim în pronaos, la stânga, o ușe joasă, scobită în zid, ce dă acces la un tunel jos și îngust, scobit în grosimea zidului, pentru a ascunde scara ce duce la clopotniță.

Pronaosul e acoperit de o boltă cilindrică zugrăvită, iar pe jos este, ca și restul bisericii, pardosit cu lespezi de piatră. Pe perețele apusean sunt zugrăviți, în stânga ușii, ctitorii «Gheorghită Măldărescu jupănu cel mare, ctitorul» și copiii Niculae și Ion, Zamfir Măldărescu și soția lui jupănița Catinca cu copiii; iar în dreapta ușei «soția ego Eva» și nevestele lui Ion și Radu Brat. Pe perețele sudic sunt zugrăviți călugării cari au slujit aci, iar pe perețele nordic jupân Barbu Brat și jupân Ioan Brat. Naosul are forma pătrată, iar deasupra lui se înalță turla Pantocratorului, luminată de cele opt ferestre arătate și în fațadă.

Diametrul turlei este micșorat față de lărgimea dintre cele patru arcuri principale,

prin mijlocirea a patru arcuri ce se sprijină pe cele principale, dând interiorului o plăcută înfățișare de cutezanță. Atât pereții turlei cât și ai naosului și altarului sunt zugrăviți cu sfinți și scene religioase.

Zugrăveala interioară este veche și de o factură mai bună de cât cea de afară, prefăcută mai târziu.

Tâmpla și jețul arhieresc sunt împodobite cu bogate sculpturi formate din flori și înpletituri bizantine.

Culoritul închis al zugrăvelii, luminat de lumina stinsă ce pătrunde de afară prin ferestrele cele înguste, dau interiorului un farmec deosebit de vechime și misticism ce ne umple sufletul de o profundă pietate.

În preajma bisericii se află cimitirul cel vechiu, în care se găsesc, prin mulțimea de cruci de lemn și de piatră, două cruci mai mari: una s'a ridicat pe locul unde se afla pistolul schitului ce se găsea la facerea acestei biserici, iar alta mai nouă este așezată la mormântul unuia din neamul Măldăreștilor, după cum ne spune inscripția aproape ștearsă de pe ea.

Zidul vechiu, care închide curtea bisericii și cimitirul acum părăsit, cum și poarta de la intrare, completează pitorescul acestei bisericețe, care, prin ansamblul ei original și arhaic, ne îndeamnă s'o prețuim ca pe o lucrare de bun gust.

II.

‘CULA CEA VECHIE

Este așezată peste drum de cula Măldărescului (cea nouă) și mai la vale, pe coasta povârnișului ce se lasă spre apa Luncavățului; abia se ghicește prin frunzișul copacilor această bătrână culă, azi în stăpânirea familiei Greceanu.

Cum intrăm în curtea ei, o și vedem ridicându-și spinarea spre noi și, pentru ca s'o putem vedea în față, trebuie s'o ocolim, coborînd curtea spre miazăzi. Dar acest ocol făcut cu nerăbdare e îndeajuns despăgubit prin înfățișarea neașteptată a culei.

Față cu masivitatea celeilalte, aci încercăm impresiuni noi: căci, dacă zidurile pline ale colțurilor mărginașe, străpunse de goluri înguste, ne întărește credința că ne aflăm

în fața unei case de apărare, apoi gingășia celor două cerdace de la mijloc ne spune lămurit că avem dinaintea noastră o lucrare de artă de bună tradiție, care s'a păstrat până acum fără prefaceri păgubitoare.

Singur acoperișul pare că a suferit schim-

zintă, ciubucăriile de sub streășină dau impresiunea că această parte trebuie să fi fost continuată în sus (vezi vederea laterală) și deci cu mult mai înaltă. Dar cum nici o mărturie a acelor vremuri de nestatornicie nu este care să ne întărească în bănuiala

5. Cula cea vecljie.
Fațada principală.

bări mai mari, căci, așa improvizat cum se prezintă, mai cu seamă partea de la spate, pare că a fost făcut, cum s'a putut, în urma vre unui foc sau a unor vremuri de părăsire.

Zidăria corpului de la spate pare că și ea a suferit schimbări, căci, după cum se pre-

noastră, ne mulțumim să gustăm farmecul zidurilor rămase în picioare, așa cum se găsesc, și rând pe rând să cercetăm cele trei rânduri de încăperi ale culei, începând cu pivnița.

Ăci pătrundem prin poarta cea mare și

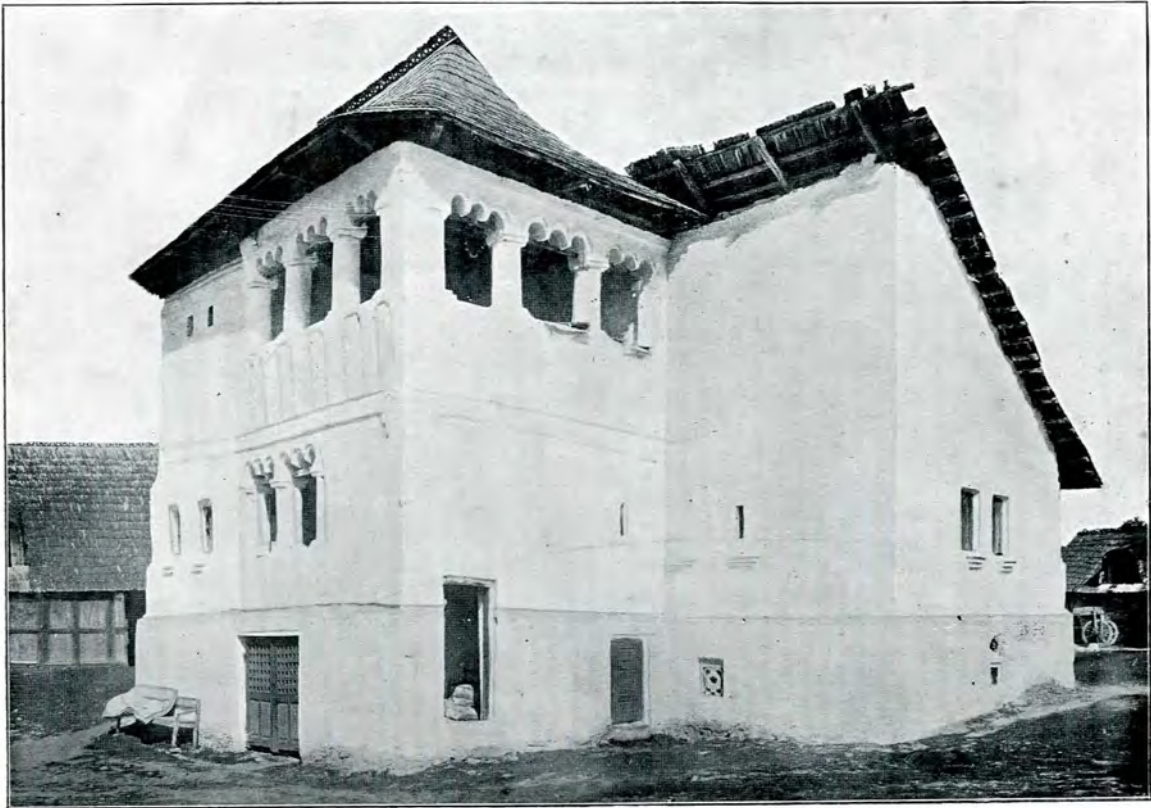
reață o avem așa dar de cum pătrundem în această culă, în care, la fie-care pas ce facem în cuprinsul ei, aflăm și auzim o mulțime de mărturii ale unor vremuri de demult. Suim repede treptele scării de lemn ce duce la primul foișor și de pe odihna scării privim afară printr'o fereastră îngustă care se micșorează și mai mult spre exterior.

Zidul gros de aproape un metru și poziția acestei ferestre ca aceia a apărătoarei dela intrare ne face să ne gândim iarăși la întrebuințarea războinică a acestei ferestre.

ferestre înfundate și o firidă; iar pe peretele dinspre nord vedem urmele unei uși și ea astupată: avem impresiunea că ne aflăm într'o fostă cameră cu acces direct afară, dar care acum, prin forța împrejurărilor, servește mai mult de magazie.

Prin ușa din peretele răsăritean pătrundem într'o încăpere ceva mai mică, care însă dela început ne atrage prin bolțile tavanului ei.

Este o mare boltă cu patru fețe, întretăiată la baza ei de alte bolți circulare mai mici, așezate curmeziș pe fețele boltei mari, pro-

7. Cula cea vechje.
Fațada laterală.

În axa ei, pe peretele opus, se vede o deschizătură mărginită în părțile laterale de două semi-coloane angajate în grosimea zidului, având deasupra un arc. Pătrundem în încăperea de alături; aci, pe peretele nordic, vedem o ușe prin care intrăm într'o încăpere mare, care acum este fără tavan. De sigur că vreun incendiu a distrus această parte, care este acoperită, cum s'a putut, printr'o polată în prelungirea pantei acoperișului dela corpul principal, lăsând să se vadă în această încăpere lemnăria acoperișului și șindrila.

Pe peretele apusean vedem urmele a două

ducând un minunat efect prin întretăierile lor în formă de lunete. Pe doi din pereții alăturați se află câte două ferestre aproape pătrate și o firidă pe peretele nordic.

Această cameră și cea alăturată, fiind destul de încăpătoare, par a fi fost odăile de locuit ale stăpânului casei și familiei sale. Amândouă sunt văruițe cu alb, ceiace le dă un aer familiar. Ne reîntorcem iarăși în cerdacul cel mic, din care, prin ușa de miazănoapte, pătrundem într'o odăiță mică de o înfățișare foarte ciudată. Ea este luminată de trei ferestre cu ochiuri mici și înguste, prin cari se luminează slab pereții prăfuiți cum

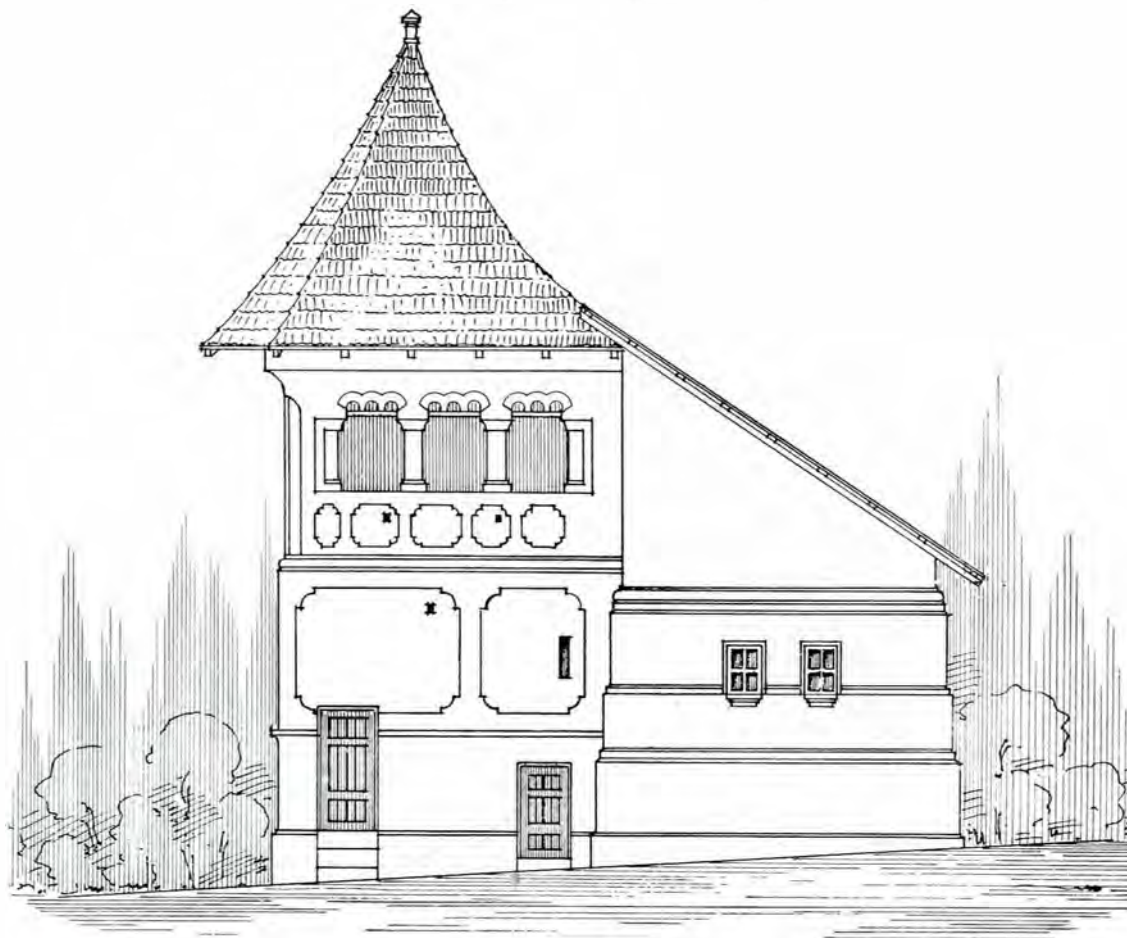
și bolțile tavanului. Aceste bolți sunt la fel cu cele din camera cea mare descrisă mai sus, iar în colțul nord-estic se vede o gură pătrată, de marginea căreia stă rezimată o scară de lemn, așezată aproape în poziție verticală.

În dreptul acestei scări, pe peretele apropiat, este o sobă îngropată pe jumătate în grosimea zidului. Prin neîngrijirea din cuprinsul ei, această cameră pare a fi întrebuițată

(vezi detaliul, pag. 71) cu vatră și cu coș larg pentru fum, în formă de cotlon.

Aflăm că suntem în ascunzătoarea culei! Aci se refugiau ai casei, femeile, copiii și se ascundeau obiectele de preț, pe când bărbații se luptau pe jos în foșoare până ce izbutiau să îndepărteze pe prădători.

Cu respirația oprită ne așezăm pe patul de scânduri și pe vatră și ca purtați de vraja unor puteri nevăzute, ascultăm în

8. Cula cea vechie.
Fațada laterală

numai arare ori, iar misterul ce plutește în aerul ei închis, se mărește cu atât mai mult cu cât privim spre gura bolților de sus: ce-o fi acolo? Stăpâniți parcă de o teamă neînțeleasă, urcăm cu multă greutate scara cea repede, cățărându-ne pe bețele cioplite rotund și așezate destul de rar în chip de trepte. Iacă-ne sus: aci ne găsim într'o cameră mică, îngustă și întunecoasă, căci lumina zilei abia se strecoară înăuntru prin cele trei ochiuri de ferestruici pitulate sub streșină.

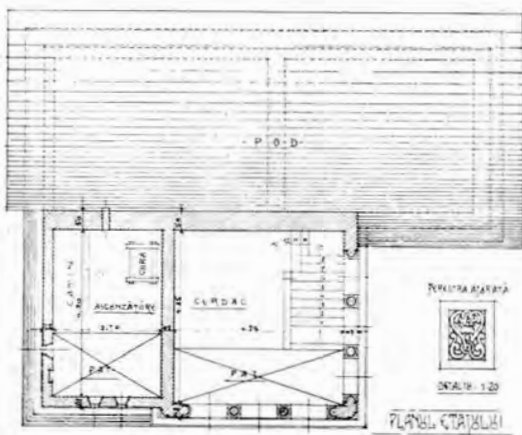
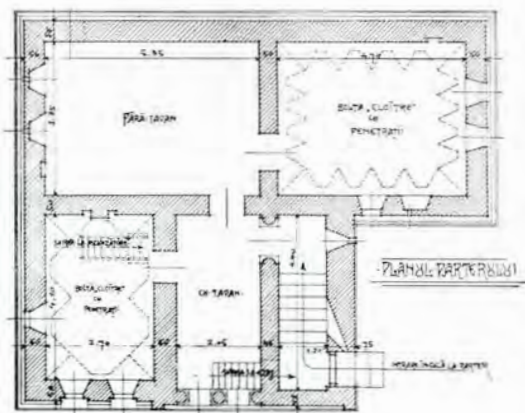
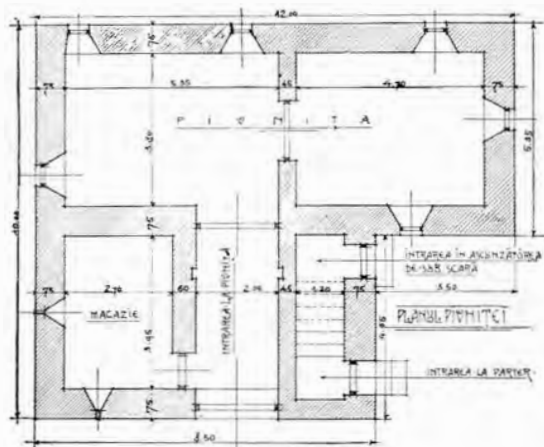
Lângă peretele mic găsim un pat (vezi planul etajului), iar pe peretele mare un cămin

taină cum se deapănă domol legenda acestor ziduri vechi:

«Către sfârșitul veacului al 18-lea trăiau prin aceste locuri neamul Măldăreștilor. Cel mai de seamă era dumnealui jupân Gheorghe sânn Constandin Măldărescu și dumneaei jupânița Eva, soția lui, cari, cu ajutorul dumnealor Radu, Barbu și Ion Brat, rubedenii de ale dumnealor, au pus de au ridicat biserica din sat ce se vede și azi.

«Apoi, după ce au ridicat casa Domnului, s'au gândit să-și ridice și lor o casă, spre a le fi de adăpost, lor și urmașilor lor, și

așa au pus de au zidit această culă. Aci au trăit ei multă vreme în liniște, până când Jupân Gheorghe, ajuns la adânci bătrânețe, închise ochii. Jupânița Eva, rămasă singură,

9. Cula cea vechie.

Planul pivniței, parterului și etajului.

a mai trăit până la al nouzecilea an, mergându-i numele pentru milosteniile ce făptuia, dar mai ales pentru bogățiile ce avea, când, într'o zi, îi sosi și ei ceasul cel de pe

urmă. În ziua aceea, pe înserate, se pregătia de ploaie, iar nori negri-vineți alergau văzduhurile, tunând și fulgerând. Jupânița se retrase de grabă în etacul ei, aprinse lumânarea dela Paști și îngenunchind în fața icoanei se ruga; când, deodată, aude glasuri de oameni streini în curte. Se înoptase bine, când i se păru că cineva lovește în ușe. Zăvoarele erau puse și ușile încuiate; totuși frica o cuprinse când auzi cum tâlharii loviau cu putere în ușe. Atunci strigă ajutor... dar nimeni n'o mai auzia din cauza vijeliei și a ploaiei ce se pornise ca un potop !

«Auzi cum ușa căzu sub loviturile tâlhărilor... Atunci fuși în camera de alături și pe ușa din dos eși afară în curte, abia putând să fugă spre grădina din vale. Dar soarta nu iartă, căci, la scăpărarea unui fulger, un tâlhar o vede, o fugărește, o prinde și o aduce la tovarășii lui de pradă. Bătrâna încremenise cu degetele încheștate pe lumânarea dela Paști, cu care fugise afară... Tâlharii o târâră în casă... Dar când aprinseră lumânarea și când îi cerură cheile dela lada cu bani și o văzură țeapănă și învinețită de gھیara morței, se speriară atât de groaznic, încât o scăpără din mâini și ca niște năluci fugiră în noapte...»

Înfiorați de cele ce auzim, părăsim în tăcere această misterioasă ascunzătoare, spre a ne coborî pe povârnișul repede al scării, pentru a ajunge iarăși în primul cerdac. Setoși de aer și lumină, urcăm și aci o scăriță de stejar: la capătul ei găsim o odihnă de unde suim încă 12 trepte de stejar și ajungem la foișorul de sus, la sagnașiu !

De aci se desfășoară înainte, spre miazăzi și răsărit, frumoasa priveliște a văii Luncavățului, mărginită de dealuri ce se pierd în depărtare spre valea Oltului. Păduri de fagi și mestecini îmbracă aceste dealuri și se coboară în vale până la malurile apei; iar toamna frunzișul lor se aprinde de un colorit viu galben-roșiatic, care, prin aspectul său feeric, ne poartă gândirea în poezia vremurilor apuse.

Colțuri din aceste păduri umbroase ascund ici și colo drumul ce se întinde pe malul apei, pierzându-se în depărtare ca o dungă albicioasă alături de argintiul sclipitor al apei.

Pe acest drum se strecurau odinioară

cetele de haiduci prădalnici, punând ochii pe cei ce aveau de atacat în timpul nopții; dar mișcările lor erau la timp văzute de strejerii cari stau de pază în foișor. Atunci ei dau alarma și fiecare slujitor trecea la postul său și dimpreună cu stăpânii apărau, cu prețul vieții, familia și avutul lor.

Aci, în această încăpere pătrată, deschisă în spre răsărit și miazăzi, câte scene mișcătoare trebuie să se fi petrecut!

Parapetul pe care se sprijină stâlpii cerdacului este străpuns de cinci găuri largi înăuntru și înguste în afară, ca și cele ale cerdacului de jos. Prin ele atacau pe dușman, fiind apărați de parapete. Tot aci găsim și un pat lung cât peretele cerdacului și destul de lat, care ne spune că dacă în timpuri grele acest cerdac precum și cel de jos erau locuri de adăpostire a celor refugiați înăuntru, apoi în timpuri de liniște tot aci, în încăperea lui primitoare, plină de lumină și de aer, își petreceau timpul liber stăpânii cu familiile lor în zilele călduroase de vară și serile sub farmecul lunei și al cerului înstelat.

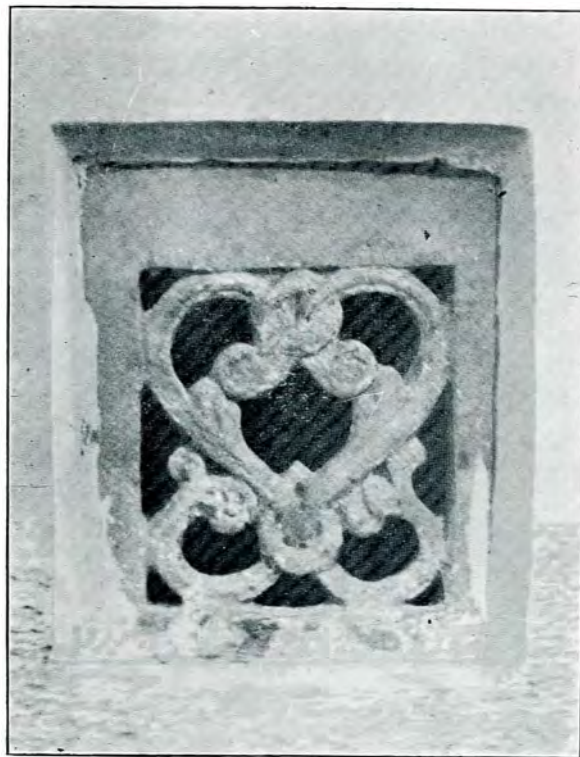
Stăpâniți încă de vraja acelor vremuri de mult apuse, părăsim cerdacul cel știutor de multe bune și rele, spre a ne cobori pe aceeaș scară și scăriță pentru a eși în curte.

Contrastul plăcut dintre covorul verde al ierbii și albul prăfuit al pereților ne dau prilejul să admirăm bogăția exteriorului acestui cuib de vulturi, o bogăție de profile, de motive arhitectonice, armonizate de o mână măiestră într'o proporție iscusită. Și ca o completare a acestui mic monument, ne place să restaurăm cu gândul turnul ce se înalță în partea trunchiată din spate, un turn având la capătul de sus un foișor deschis de toate părțile pe stâlpi și arcade la fel cu cele din cele două cerdace, sub o streășină largă de șindrilă de gorun. Iar acum la plecare, un gând și o părere de rău pare că ne stăpânește pe toți: părerea de rău că această prețioasă culă este lăsată în părăsire și an de an se tot ruinează, până când într'o zi, moștenitorii ei, gândindu-se s'o folosească pentru trebuințele casnice, vor repara-o și transforma-o, și cula se va perde pentru totdeauna; gândul că Statul, dacă ar trece-o în patrimoniul său, ca pe un monument de artă națională, ar putea-o salva, conservând-o și restaurând-o în părțile căzute.

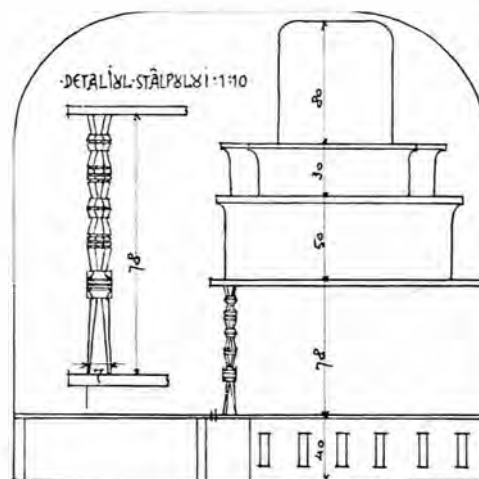
III.

CULĂ CEA NOUĂ

Văzută pe din afară, această culă se arată impunătoare prin masivitatea zidurilor ei. În sensul înălțimei, ea este împărțită în trei părți,

10. Cula cea vechie.
Piatră sculptată dela fereastra pivniței.

11 Cula cea vechie.
Căminul din ascunzătoare.

bine deslușite prin încingerea de jurîmpre-

jur a ciubucului dela soclu, care separă încăperile de jos de acelea ale primului cat, iar cele două caturi sunt despărțite printr-o fâșie lată ce impresoară cula numai de trei părți.

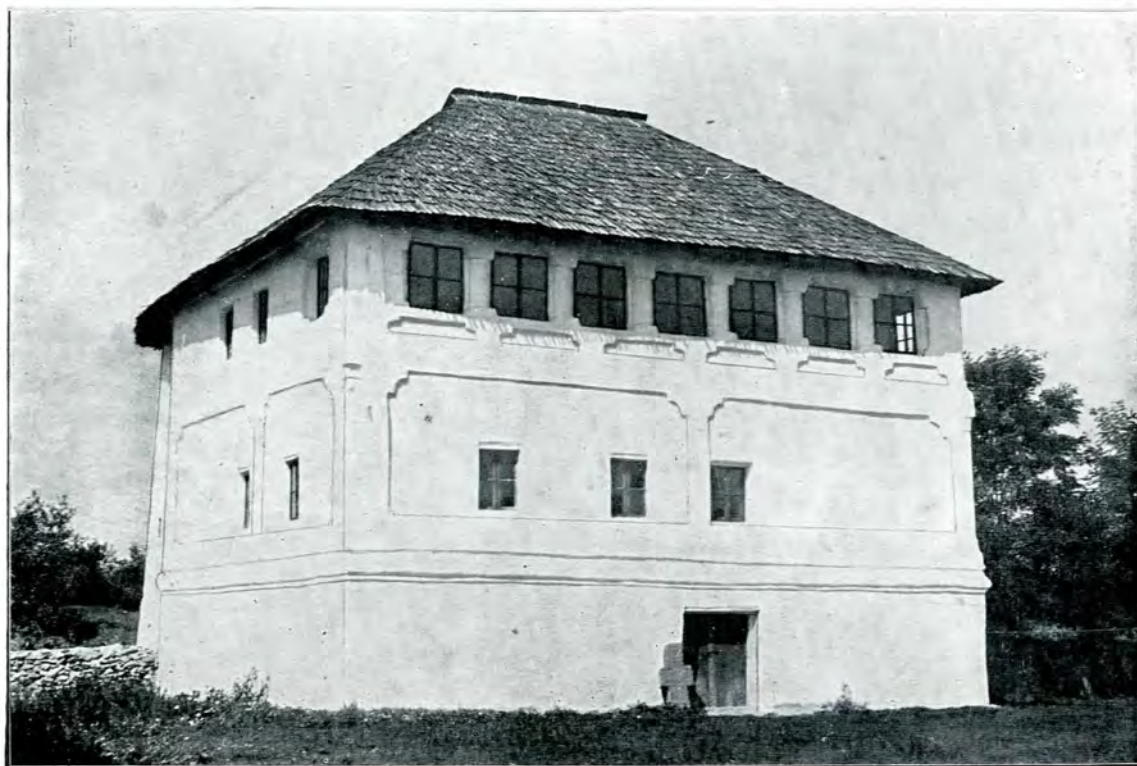
Această fâșie ia naștere din scobiturile informe dreptunghiulare, rotunjite la colțuri, cari împodobesc fațadele de trei părți, fațada dinapoi fiind simplă.

Rândul de jos al soclului, înalt de doi metri, este găurit numai în dreptul ușii principale. El are cinci ferestruici înguste, cari lumi-

fi hotărît mai mult de trebuințele interiorului, căci, în exterior, ele cad cum se întâmplă, fără de nici o regulă față de despărțiturile fațadei.

Cele patru colțuri ale culei sunt rotunjite în formă de sferturi de coloană, mărginite în ambele părți de fâșiile verticale ce înconjoară părțile scobite ale fațadei, arătându-se la colțuri ca niște stâlpi lați și subțiri.

Rândul al treilea de camere se arată și mai ușor de cât cel de jos, căci, afară de cele șapte ferestre ce luminează camerele și sala,

12 Cula cea nouă.
Fațada principală.

nează încăperile de jos. Aceste ferestruici, prin dispoziția lor, par mai mult niște mețeteze, prin deschizăturile cărora se apărau cei dinăunte pe vremuri grele.

Ușa dela intrare se deschide în două părți. Ea este lucrată din blâni groase de gorun, ghintuite cu piroane de fer și, pentru mai multă siguranță, este sprijinită la partea din năuntru pe un drug gros de lemn, care, la trebuință, se trage din gaura de zid în care e ascuns și se vâra cu un căpătâi în zidul opus al ușii, formând astfel o piedică puternică ce stă de-a curmezișul ușii

Rândul al doilea de camere se arată mai puțin masiv de cât soclul, căci pereții săi sunt găuriți de opt ferestre, al căror loc pare a

se mai văd, în fațada principală și parte din fațadele laterale, nouă goluri rămase libere între cei doisprezece stâlpi ai cerdacului.

Aceste goluri desigur că la început au fost deschise, iar mai în urmă s'au închis cu ferestre, așa după cum se vede azi.

Și aci, ca și la rândul al doilea, colțurile mari sunt rotunjite prin aceleași sferturi de coloane, iar pilastrii alăturați se continuă în sus până sub cornișe, înconjurând apoi arcadele cerdacului.

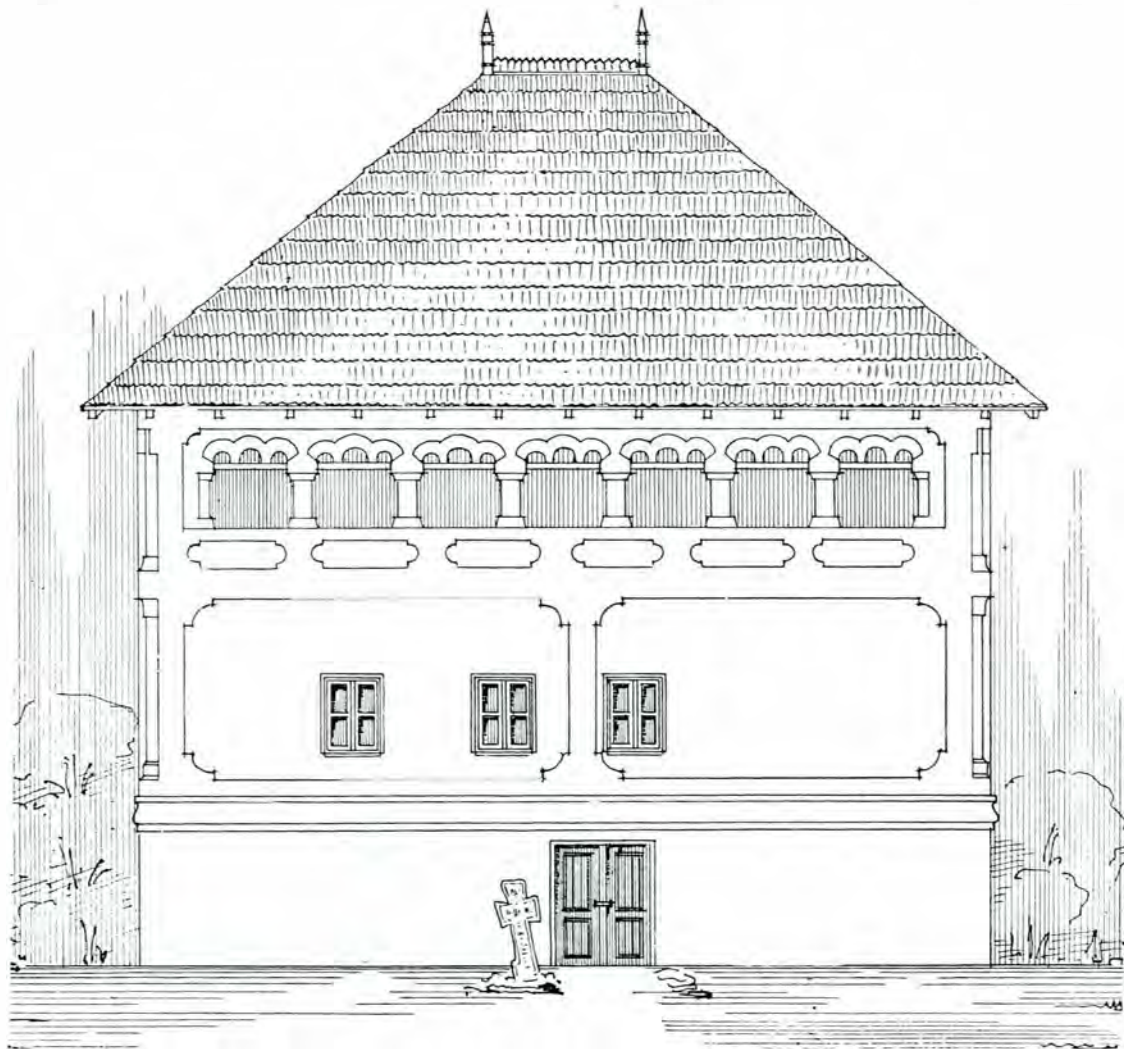
Aceste arcade (vezi fațada principală) sunt formate fie-care din câte trei arcuri de optrivă de mari, ce parcă se reazimă cu părțile lor joase pe lemnul de gorun ce leagă capetele stâlpilor.

Parapetul de sub acești stâlpi este împodobit cu șase scobituri lunguțe și rotunjite la capete, însă în așa fel așezate că nu corespund nici cu axele stâlpilor nici cu împărțea scobiturilor de la rândul al doilea.

Peste cornișa de sus se reazimă coso-roaba de stejar ce sprijină căpriorii înegriți ai streășinei. Acoperișul de șindrilă este și el înegrit de vremuri și rotunjit la colțuri,

de jos în sus, prin înmulțirea golurilor dela părțile superioare, face ca masivele de zidărie ce se suprapun să se ușureze din ce în ce, iar prin aceasta înfățișarea generală a culei să producă impresiunea că ne aflăm în fața unui bloc bine echilibrat, ca și cum cula ar fi plăsmuită dintr'o singură bucată, așezată la locul ei pe o temelie neclintită, apoi cioplită de o mână meșteră.

13. Cula cea nouă.
Fațada principală.

iar muchiiile sunt puțin aduse după lemnăria cioplită a podului.

Această mlădiere a liniilor lui îi dă mai mult înfățișarea unui înveliș din vre-o pătură groasă ce cade moale peste lemnăria neregulată a acoperișului.

În fațada posterioară se vede o ișitură pe toată înălțimea celor trei caturi, învelită tot cu șindrilă și care este ocupată de comodități.

Descresțerea treptată a zidăriei, începând

În interior cula prezintă caracterul unei case de apărare, în care s'ăpânul ei poate avea și confortul unei case de locuit.

Astfel, la rândul de jos (vezi planul), găsim o pivniță destul de încăpătoare, o magazie și locul ocupat de scara ce duce la camerele de sus.

Pivnița este luminată și aerisită de cinci ferestruici lunguțe și înguste, mai strâmte în afară și mai largi în interior.

Prin felul lor, aceste ferestruici parcă ar

fi putut servi și în cazuri de apărare.

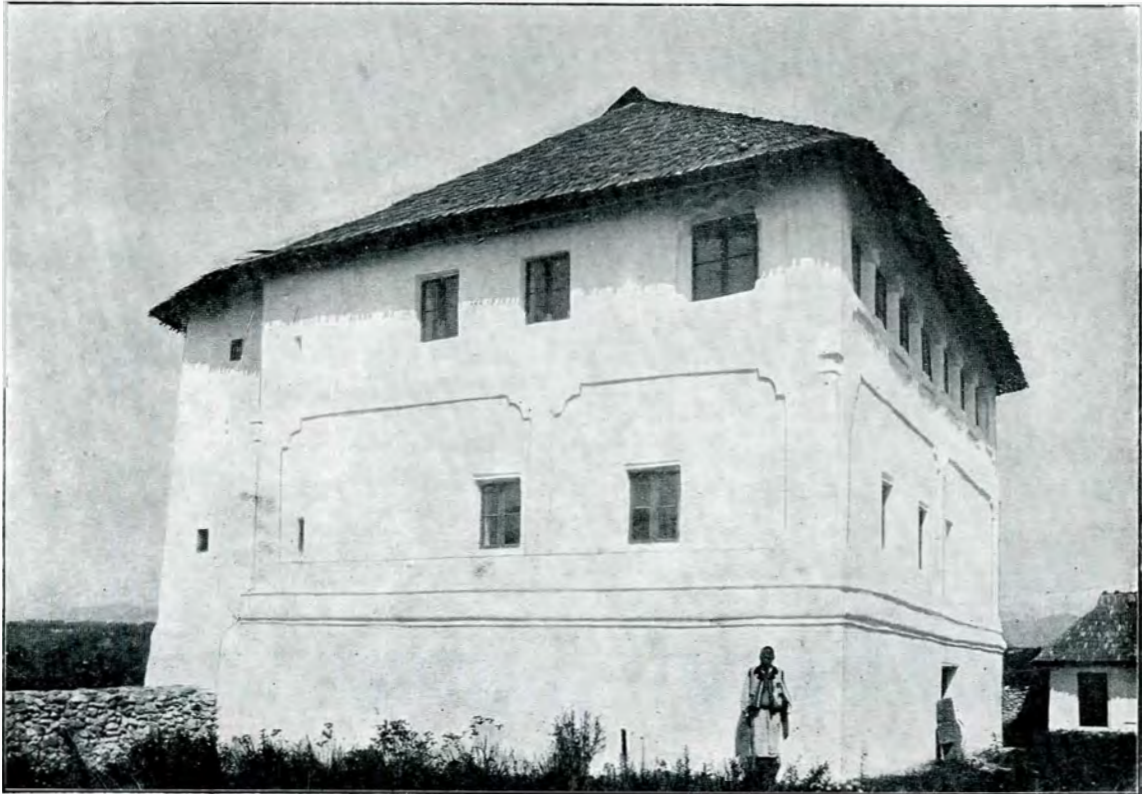
Tavanul pivniței este căptușit cu blăni groase de gorun, așezate pe grinzi puternice tot de gorun; acestea, la rândul lor, sunt sprijinite pe la mijloc de o grindă mare și groasă, sub care stă înfipt un stâlp gros de gorun.

Peste această împletitură de grinzi se reazimă zidurile interioare dela camerile de sus. Pentru moment acest sistem de susținere se ține încă bine; însă, cu timpul, grinzile din pivniță, putrezindu-se la capetele înfipte în ziduri, s'ar putea produce o slăbire în în-

Ca să putem intra în magazia din stânga trebuie să coborâm patru trepte pe o adâncime de 90 c. m.

Ăceastă încăpere este luminată și aerisită cu o ferăstrucică la fel cu cele dela pivniță, iar pe peretele răsăritean are o firidă.

Asemenea două firide găsim și în încăperea dela intrare: aci se mai vede o gaură în peretele din afară, și anume în piciorul din dreapta ușii — cum se intră, — care, prin felul său ciudat de a fi, ne duce cu mintea în vremurile îndepărtate, când această casă servia și de fortăreață.

14. Cula cea nouă.
Fațada laterală.

treaga casă, bine înțeles dacă nu se vor lua serioase măsuri de sprijinire a zidurilor susținute de acest tavan de lemn.

La stâlpul ce sprijină grinda cea mare se poate vedea un început de putrezire, în cât ar trebui înlocuit dimpreună și cu celelalte grinzi, îndoite sub greutatea de sus, printr'o serie de arcuri sau bolți susținătoare.

De altfel în întreaga culă se simte lipsa de arcuri și bolți — afară de arcurile cerdacului — ceia ce este un indiciu că în timpul zidirii ei, se pierduse oarecum bunele tradițiuni în arta clădirilor.

Intr'adevăr, prin această gaură, în formă de trunchiu de con, cu partea largă în interior, ni se spune că se introducea țeava puștii, spre a lovi la cap pe cel ce cuteza să se apropie de ușe cu gândul dușman de a o forța să se deschidă.

Sub impresiunea copleșitoare a celor auzite și gândite, urcăm bucuros suișul repede al celor 14 trepte, la capătul căruia găsim o odihnă: aci cotim la stânga și ne aflăm într'o săliță îngustă, din care apoi dăm într'o altă sală așezată în curmeziș.

Pereții sunt albi ca zăpada și peste tot

locul domnește o curățenie ce ne înveselește și ne redă toată liniștea, spre a putea vedea frumusețea ce se desfășoară în jurul nostru pe tavanuri, pe pereți, prin unghere.

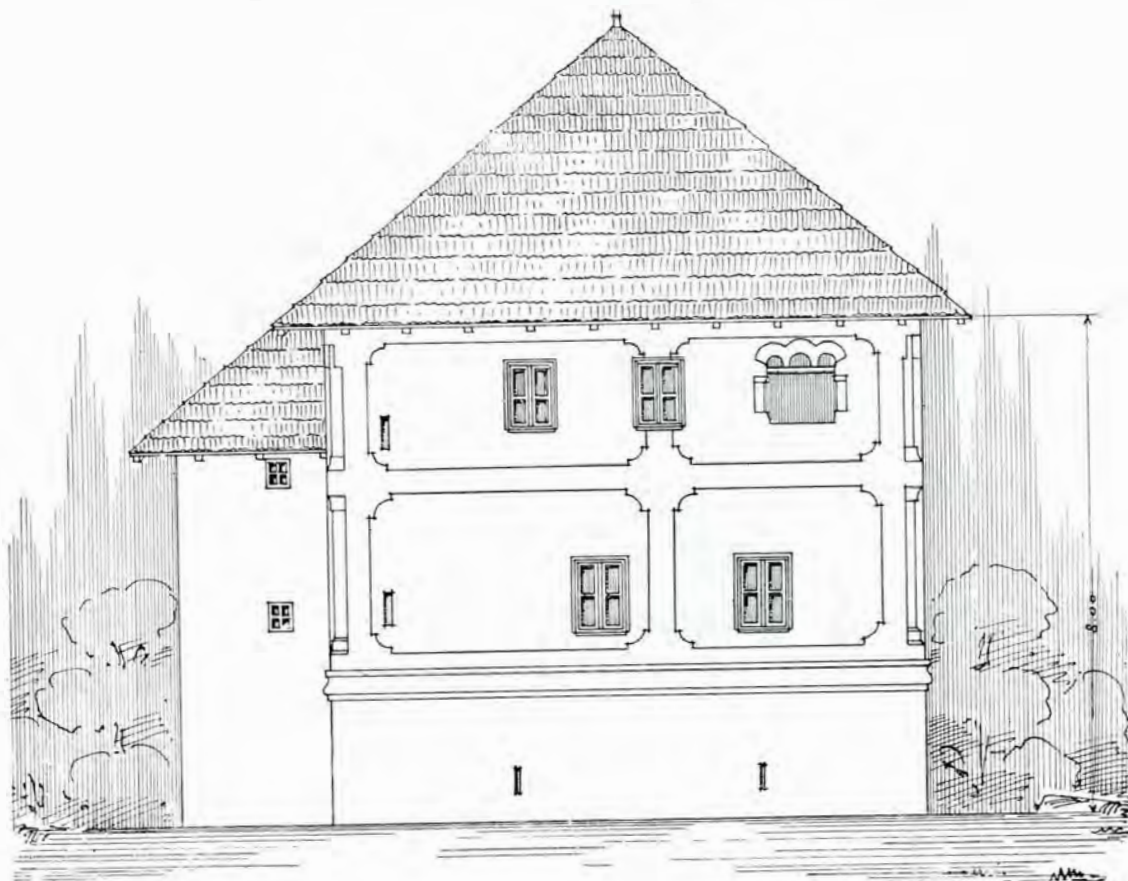
Ni se pare că ne aflăm într'o casă din povești, ascunsă undeva într'o pădure îndepărtată, în care stăpânul ei, un înțelept cărturar, retras de sgomotul lumii, își deapănă zilele, înconjurat de lucruri ce-i sunt dragi și fără de cari nu poate trăi.

Astfel: pe tavanuri sunt spânzurate tot felul

a cărei formă (vezi figura la pag. 77) ne atrage prin înfățișarea ei bătrânească.

Ferestrele sunt largite în interior și încadrate cu ornamente în relief (vezi detaliul, la pag. 78) vâruite cu alb, al căror caracter decorativ ne duce cu gândul la vreo influență a artei din apus.

De aci intrăm în «etacul» din dreapta, cel primitor și vesel prin curățenia lui și prin lumina ce pătrunde din belșug prin cele două ferestre. În fundul sălii, la stânga, găsim o

15. Cula cea nouă.
Fațada laterală.

de candelă de argint și căldăruși de aramă, din cari atârnă flori; pe pereți sunt înșirate farfurii lucrate de țărani, icoane vechi adunate de pe la bătrânii satelor, prosoape, cruci, sfeșnice cumpărate de prin bălciuri îndepărtate; pe jos și pe scaune sunt întinse într'o neregulă plăcută tot felul de scoarțe, lăvicere și covoare vechi.

Intrând în odaia cea mare din stânga găsim acelaș cult pentru arta strămoșilor noștri. Aci mai găsim și câte-va lucruri mai noi precum și o prețioasă bibliotecă.

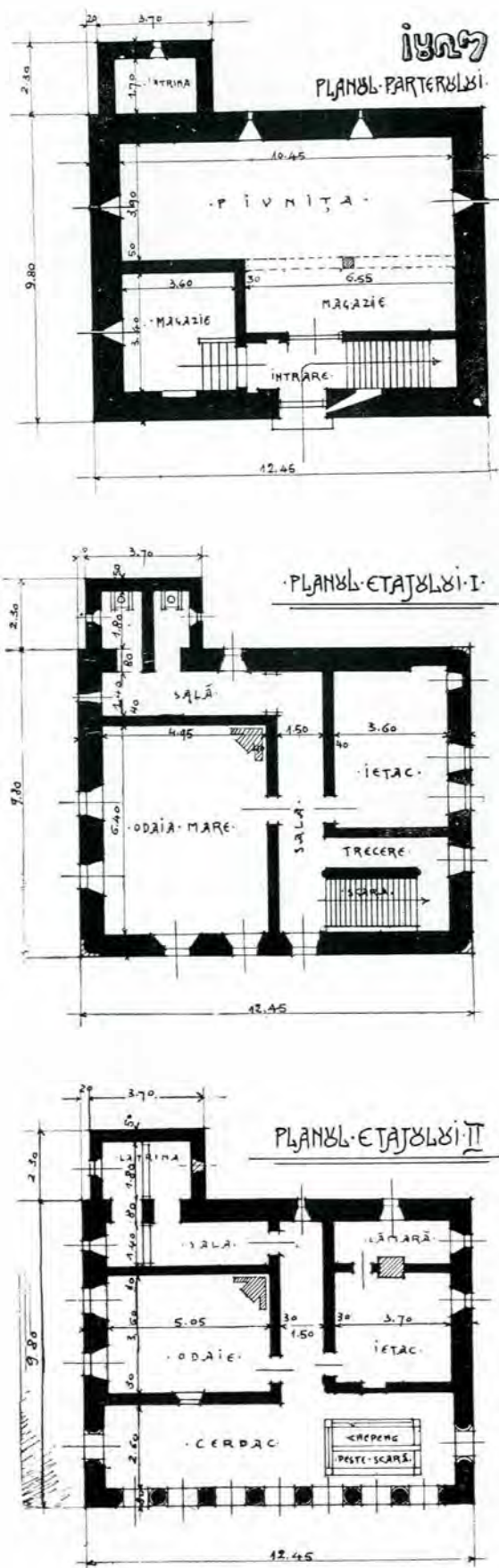
În colțul din spre ușe se găsește o sobă

altă săliță, la al căreia capăt se află comodașile, deasupra celor de jos.

Ne reîntorcem iarăși pe sala din mijloc, unde găsim scara ce ne duce la catul al doilea, la «cerdac».

Aci ne găsim într'o încăpere lungă de doisprezece metri și largă de trei.

Pe peretele cel mare din afară se înșiră șase stâlpi de zidărie, rotunzi, cari, dimpreună cu cele două extremități — și ele rotunjite în formă de jumătăți de coloană — sprijină cele șapte arcuri, compuse fiecare din câte trei arcuri semirotonde.

16. Cula cea nouă.

Planul parterului, etajului I și etajului II.

La cele două capete ale cerdacului se văd alte două arcuri, la fel cu cele dintâi, sprijinite pe capetele zidurilor, rotunjite ca și cele dela cerdac în formă de jumătăți de coloană.

Prin deschizătura acestor nouă arcade, privirea alunecă afară și se pierde în depărtare pe întinsul neasemănatei panorame ce se desfășoară.

Astfel, spre răsărit și mieznoapte privirea se oprește pe munții Buila și Clăbucetul, a căror vârfuri albastre se pierd în cenușul și vântul norilor. Pe coasta Builei, într'o așezătură, stă de veacuri mănăstirea Arnota, care adăpostește mormântul Voievodului Matei Basarab, iar la poalele Clăbucetului, într'un luminiș înconjurat de păduri de fagi, mesteceni și zăvoiul de anini din vale, strălucește, de o neasemănată frumusețe, mănăstirea Hurezi, ctitoria Voievodului Brâncoveanu. Schiturile Sf. Apostoli și Sf. Ștefan ale acestei mănăstiri stau și ele ascunse prin pădurile de primprejur.

Dela Clăbucet privirea urmărește mereu ondulația coamelor acestor șiruri de munți și se lasă spre apus, unde se oprește pe silueta azurie a Parângului din Gorj. În spre miezăzi se arată priveliștea văii Luncavățului, mărginită de munți și dealuri până ce se pierde în depărtare spre valea Oltului.

Sub impresiunea acestor frumoase vederi, s'ar părea că cerdacul în care ne aflăm ar fi avut o destinație de liniște și desfătare, însă când ne întoarcem privirea înnăuntru și vedem zidurile cele groase și obloanele puternice ce stau gata să acopere gura scării, un gând din potrivă ne cuprinde și încet-încet ne dăm seama că, dacă în timpuri bune, de liniște și muncă, acest cerdac era loc de odihnă și mulțumire, pe vremuri de nesiguranță și prădăciune, tot aci, în acest cerdac, se adunau pentru luptă cei ce-și apărau, cu prețul vieții, avutul și familiile lor.

Pentru aceste vremuri grele erau făcute ferăstruicile cele înguste dela pivniță, precum și zăvorul cel gros și gaura de pușcă dela ușa intrării. Pentru vremurile bune însă, stăpânul casei a avut grije să-și înfrumusețeze tavanul acestui cerdac și ferestrele cu frumoase podoabe în formă de ciubuce și flori, cari se mai văd și astăzi în bună stare.

Tavanul este despărțit în trei câmpuri

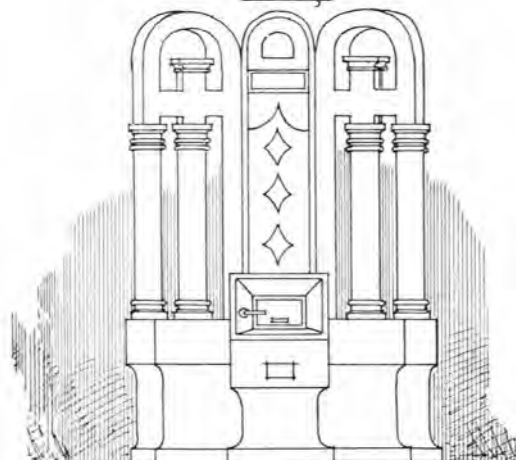

dreptunghiulare, rotunjite la colțuri și având fiecare la mijloc câte un motiv decorativ. Astfel motivul central are la mijloc o rozetă înconjurată de un cerc. În axa lungă sunt

Pe peretele din stânga al sălii și în apropiere de colțul din spre cerdac găsim înscris, cum am spus, cu cifre în relief (vezi detaliul, pag. 76) făcute din tencuială, văruiat la fel cu peretele, leatul «1827».

CĂMINUL DIN ODAIA DE SXS

DE COLȚ

CĂMINUL DIN CĂMĂRĂ

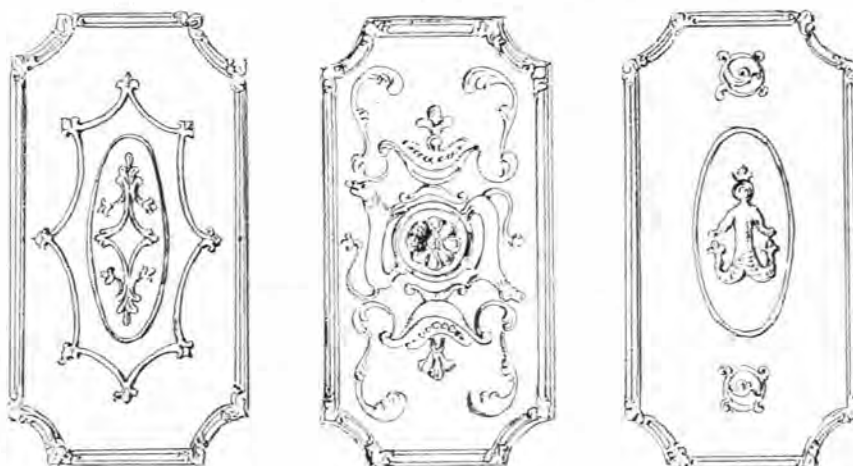
DIN ODAIA MARE

17. Cula cea nouă.
Căminuri.

ornamente dispuse în ciubuce și flori, iar în cea scurtă sunt două figuri decorative, ce

În odaia din stânga găsim o sobă de colț cu patru stâlpi (vezi detaliul) și un corp cen-

18. Cula cea nouă.
Decorațiuni pe tavanul cerdacului și al cămării.

represintă doi câini cu gurile căscate și cu cozile lungi îndoite pe spate.

Despărțiturile dela capete sunt formate dintr'un motiv central de ciubuce și flori înconjurat de un chenar eliptic, care și el, la rândul lui, e înconjurat de un alt chenar, colțurat și cu îndoituri, având la vârfuri câte un mănunchiu de flori stilizate.

Din cerdac dăm într'o sală ce ne conduce în fund la stânga la sălița comodităților, precum și la odaia din stânga și la cele două încăperi din dreapta.

tral cu ornamente în formă de cruci. Această sobă, prin originalitatea ei, pare a fi destul de vechie, mai cu seamă că meșterii sobari din localitate acum lucrează sobele în altfel, iar la sobele de felul acesteia le zic că sunt «bătrânești».

Între «etacul» și «cămara» din dreapta sălii găsim iarăși o sobă «bătrânească», fiind într'o parte «oarbă», iar în cealaltă având gura de încărcare. (Vezi detaliul).

Deosebirea de forme și înfrumusețare la aceste două sobe și a celeia din odaia mare

de jos, sunt o dovadă de dibăcia meșterilor sobari din acea vreme.

Pe tavanul «cămării» găsim o ornamentație formată dintr'un disc eliptic, înconjurând o figură ce reprezintă un copil cu picioarele în formă de cozi de pește, iar deasupra capului o floare cu trei ramuri în chip de coroană. La capetele lungi ale elipsei se află două ornamente circulare, formate din ciubuce și foi dispuse în acelaș sens.

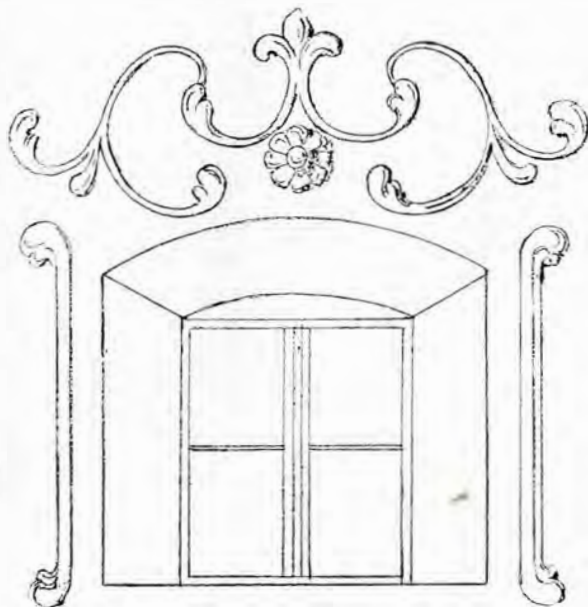
Curtea acestei cule este închisă de jur împrejur cu un zid de bolovani, legați cu var alb, și nu este deschisă de cât în dreptul

porților mari de la intrare și a porțelilor din spre grădinele din față și din dosul culei.

Mușchiul gros s'a așezat peste pietrele înegrite de timp ale zidului, iar curtea s'a îmbrăcat cu veștmântul verde al ierbii, crescută deasă și tunsă mărunț, întocmai ca țesătura unui chilim de toată frumusețea.

În mijlocul acestui colorit viu împreună cu albastrul senin al cerului, se înalță voinică, liniștită, cula, ale cărei ziduri albe, strălucind cu putere sub văpaia de lumină a soarelui, ne spune parcă o poveste de demult.

ION D. TRAJANESCU.

19. Culea cea nouă.

Decorațiuni în jurul ferestrelor din camera mare.

VEDERI DIN BUCUREȘTI

În „Buletinul Monumentelor Istorice“, anul IV, fasc. 13, am reprodus niște stampe vechi ale mănăstirii Curții de Argeș din albumul lui Robert Ainslie ¹⁾. De rândul acesta dăm alte două, înfățișând, una o Vedere din apropierea Bucureștilor, cealaltă Palatul din București. Deși prima ediție a albumului lui Ainslie e din 1801, judecând însă după o citație pe care o întâlnim în legenda ce însoțește «Palatul din București», colecțiunea poate să fi fost începută cu mult mai înainte, căci aci e vorba de călătorul William Hunter, care a vizitat Bucureștii în 1792.

Gravura aceasta din urmă a fost reprodusă și de G. I. Ionnescu-Gion în «Istoria Bucureștilor» (București 1899, pag. 302). Dacă o mai dăm și noi încă odată, e pentru că regretatul autor, necunoscând nici legenda gravurii, nici albumul din care a fost extrasă, nu ne-a putut informa în deajuns. ²⁾

Iată în traducere cuprinsul legendelor (cu textul în englezește și franțuzește):

«O vedere din apropierea Bucureștilor.— București, capitala Valahiei, este un târg mare, foarte populat, așezat pe malurile râului Dâmbovița, cam la 40 mile ³⁾ la miază noapte

1) V. în articolul pomenit diferitele ediții din albumul lui Ainslie.

2) Această gravură, cu dimensiunile 25×32 cm., e redusă în scrierea lui Gion la 10×15 cm. Dânsul afirmă că gravura reprezintă: „Dâmbovița, Curtea Arsă și Morile lui Mihai Vodă“, apoi adaoge în nota 3 următoarea explicație: „Gravura este dela începutul secolului nostru și e singura care ne arată un palat al Domnilor dela București“

3) E vorba de sigur de o milă engleză care are

de Dunăre. El cuprinde un mare număr de biserici grecești și mai multe mănăstiri, din cari multe au clopote (!). Casele acestui oraș sunt de o construcție particulară și în mai multe locuri au o înfățișare pipernicită și sărăcicioasă, fiind în mare parte sub pământ și acoperite cu paie și scoarță de copaci: cele mai bune sunt zidite din piatră și acoperite cu șindrilă. Ulițele sunt ca niște poduri lungi, fiind pardosite în toată lărgimea lor cu scânduri lungi de 30 - 40 picioare ⁴⁾ pe 10 - 12 degete grosime ⁵⁾ și pe o mare întindere a orașului, pe mai multe mile ⁶⁾. Patriarhul Ierusalimului locuște în acest oraș într'un mare han, în care sunt foarte multe apartamente și prăvălii pentru negustori. Renta acordată Patriarhului de Domnitorul Valahiei, pentru sfântul mormânt dela Ierusalim, se ridică — zice-se — la 20 de pungi pe an ⁷⁾. În acest loc sunt câteva tipografii, din cari au ieșit mai multe cărți religioase pentru întărirea credinței locuitorilor țerii, cari sunt foarte inculți și superstițioși. Cei mai săraci primesc învățătura gratuit; în acest scop, sunt niște cruci de lemn sau de piatră ridicate la drumul mare, din cari pe mai multe sunt săpate inscripții scoase din rugăciunile lor și din

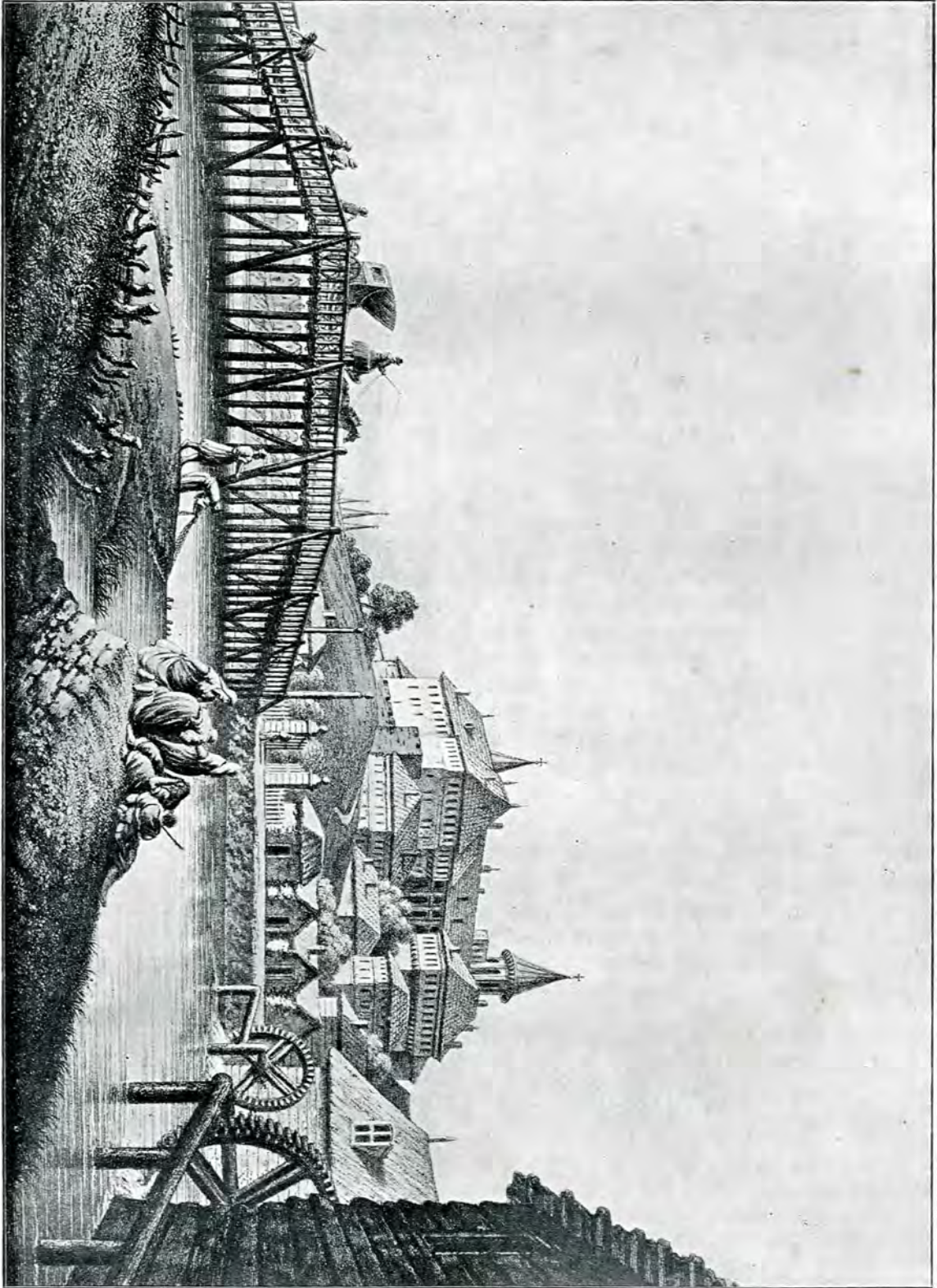
1609 m.: cifra dată aci corespunde prin urmare cu distanța dintre București și Giurgiu.

4) Un picior englez face 0.30 m.; deci lungimea acestor blăni variază între 9—12 m.

5) Un deget are 0.025 m., ceiace face o grosime de 25 - 30 cm.

6) V. nota 3.

7) Valoarea unei pungi e de 500 piastri = 110 lei noi; prin urmare 20 de pungi ar face 2.200 l. n

1. Palatul domnesc din București la 1801.

2. O vedere din apropierea Bucureștilor la 1801.

cele zece porunci și unele împodobite cu niște mășgălituri mizerabile, înfățișând pe Isus Hristos, pe Fecioara Maria sau pe cei 12 Apostoli, pentru cari trecătorii au o mare venerațiune. Câteva din aceste obiecte de devoțiune sunt reprezentate în vederea luată din împrejurimile orașului descris aci. Construcția circulară în ruină se crede a fi fost ridicată în amintirea vreunui Domnitor al țerii, dar nu i se poate fixa epoca. Cele trei săgeți deasupra bisericii ce se vede la stânga înseamnă Treimea; cea mai mare este în cinstea lui Dumnezeu – Tatăl, cea din mijloc înfățișează pe Fiul și cea mai mică pe Sfântul Duh.»

«Palatul din București». — La descriția generală a Bucureștilor... se pot adăoga următoarele observații: Plimbările publice pe malurile micului râu Dâmbovița ¹⁾ sunt foarte plăcute și foarte căutate seara, din cauza răcoarei și a frumoasei lor situații. Aerul orașului este cu toate acestea nesănătos și apa de calitate rea. O parte însemnată din oraș este așezată pe dealul care stăpânește toate împrejurimile. Casele sunt în deobște clădite și rânduite ca la Turci, mai ales ale boierilor și ale oamenilor bogați. Foarte rar se văd geamuri la ferestre; ele

se înlocuesc cu bășici de porc. Odăile locuite de femei n'au altfel de ferestre, Valahii, ca și Turcii, ținând ascunse femeile, cât mai mult, de ochii străinilor.

Principii sau Voevozii, în deobște, țin o curte pompoasă în acest oraș, dar palatul (care este descris de Chishull ²⁾ ca o frumoasă și plăcută clădire de piatră) arzând, Principele actual a fost nevoit să-și stabilească reședința într'o mănăstire și să trăească mai retras. «Am fost introduși — zice «Hunter ³⁾ — la curtea Principelui ⁴⁾. Alteța «Sa ședeă pe o sofă, într'un costum bogat «grecesc, având în dreapta pe cei doi fii ai «săi, iar în stânga pe episcopi și pe boieri, «fiecare după rangul lor. Se observă multă «ceremonie. Principele își sorbiă cafeaua și «fumă dintr'un ciubuc de cireș lung de vreo «6 picioare ⁵⁾ cu o luleă elegantă și cu «extremitatea cealaltă de chihlibar. Fiecare îi «arăță cea mai plecată condescendență, și ori «de câte ori deschidea gura, o tăcere adâncă «domniă în sală.»

«Vederea alăturată înfățișează reședința actuală a Voevodului. Clădirea, vastă și neregulată, este așezată pe o înălțime în apropierea râului și domină așa de bine șesul din apropiere.»

O. LUGOȘIANU

1) In text e : Embrowitz.

2) V. nota 6 din articolul amintit mai sus.

3) Nu cunoaștem decât un rezumat al acestei interesante călătorii, publicat în: *Taschen-Bibliothek*, partea I, vol. 3, editată de Joachim Heinrich Jäck. Iată în întregime titlul călătoriei, rezumate de

Michael Fiedler : William Hunter's Esq., *Reisen durch Frankreich, die Turkey und Ungarn bis Wien in dem Jahre 1792.*

4) Domnitor al Valahiei atunci eră Mihail Suțu.

5) Lungimea ciubucului ar fi de 1.80 m.

Era de felul său din Suceava, unde-și avea starea, aparținând, cred, vechii colonii germane din fosta capitală a Moldovei și fu însărcinat de Petru-Vodă Rareș a-i face, pentru suma de 1500 fl. tătărești («heydnysch» = păgânești, tătărești) o biserică de piatră; greșind însă construcția, biserica se năruie, iar Domnul fu nevoit să zidească o alta în alt loc.

Faptul ni-l relatează Rareș însuși într-o scrisoare din 9 Februarie 1546 către Bistrițeni, în care nu ni se spune însă de ce a nume biserică e vorba. Totuși știm aceasta dela fiul și urmașul său, dela Ilie-Vodă, care arată Bistrițenilor, la 13 Ianuarie 1549, că suma de bani primită de Ioan Zidarul dela părintele său—opt-spre-zece mii aspri (=1500 fl. tătărești?) bani gata — era pentru clădirea unei biserici din Suceava, care nu poate fi alta decât Sf. Dumitru, zidită la 1535. Deci știrea dată de Bistrițeni, cum că biserica năruită ar fi cea a lui Rareș dela Roman, trebuie privită ca o confuzie, provenită din faptul că Ioan Zidarul era reclamat, cum vom vedea îndată, special pentru zidirea acestei din urmă biserici.

Reconstruind, cu alți meșteri, biserica Sf. Dumitru din Suceava, Petru-Vodă ținu pe Ioan Zidarul dator să-i facă, la timp venit, pentru banii primiți, o altă biserică. Intre acestea însă, expediția lui Soliman Magnificul sili pe Domn a-și părăsi țara și a se refugia în Ciceu. Cu dânsul se traseră în Ardeal și alți locuitori ai Moldovei. Intre ei și Ioan Zidarul din Suceava, care, ca german, cum am presupus că era, obținu permisiunea a se așeza în cetatea Bistriței, unde-și cumpără casă și trăie cu bună pace până la întoarcerea în domnie a lui Petru Vodă, în care timp trecu o singură dată

în Moldova, pentru aranjarea oare căror afaceri. Un document ne indică chiar locul unde se găsea în Bistrița casa lui Ioan Zidarul: între Martin Warga și Luca Monaar.

Cu revenirea lui Rareș la tronul Moldovei se deschide afacerea, ca să-i zicem așa, a lui Ioan Zidarul. Incepând construirea mai multor biserici, între cari, la 1542, și a bisericii episcopale din Roman, Domnul simte trebuința vechiului său constructor. I se adresează deci personal, în mai multe rânduri, scriindu-i și poftindu-l, cu vorbe blânde și promisiuni, să vină în Moldova, spre a-i zidi o biserică.

Ioan Zidarul, pretextând boală și teamă, nu veni. Atunci Domnul se adresează Sfatului orașenesc al Bistriței, la 9 Februarie 1546, relatându-i cele petrecute — tocmeala pentru zidirea bisericii, construirea greșită, năruirea și reclădirea ei — și rugându-l să intervină pe lângă fostul său supus ca să-l înduplece a veni la sine, căci, cu ajutorul lui Dumnezeu, spunea el, a început a zidi mai multe biserici: are deci trebuință de meșterul său. Și fiindcă acesta pretextase boală, le scria că nu va lucra însuși, ci numai va învăța, va conduce pe alții. Ce privește teama, să n'aibă nici una, căci va avea milă și îndurare dela dânsul. Iar dacă totuși, cu toate aceste promisiuni și asigurări, nu-l vor îndupleca să vină în Moldova, Rareș ruga pe vecinii săi să-i pună zi de plată a datoriei de 1500 fl., căci nu vrea să-i lase banii pe degeaba.

Ioan Zidarul nu dădu ascultare acestei stăruitoare intervenții, făcută prin mijlocirea Sfatului. Petru-Vodă se adresă atunci din nou vecinilor săi, la 11 Aprilie 1546, arătându-le că de oarece stăruințele făcute și

asigurările date din parte-i supusului său — noster subditus — au fost zadarnice, îi roagă încă odată — „ad radicem cordis nostri” — să pună toată silința a-l face să vină la sine, căci are mare nevoie de dânsul pentru construirea bisericii din târgul Romanului. Nu să lucreze însuși — se repeta iarăși — ci să învețe pe alții, căci ai voștri (adecă zidarii ardeleni ce erau în serviciul Domnului) nu știu construi după datina noastră: „quia vestrates non noverunt iuxta consuetudinem nostram edificare». Pe credința sa, a fiilor, episcopilor și boerilor săi, asigura Rareș, meșterul va fi tratat bine, plătit cinstit și lăsat să se întoarcă în pace acasă, în Bistrița.

Dar nici acestor asigurări, pe cari le va fi făcut și verbal trimisul Domnului, Părcălabul Cotnarilor, Grigorie Rosenberger, Ioan Zidarul nu dădu ascultare: el stăruie în refuzul său, invocând aceleași motive — boala și teama. Față cu acest statornic refuz, Petru-Vodă trimise la Bistrița pe Matei Vameșul de Suceava, dela care Ioan Zidarul primise o parte din banii datorati, să caute pe debitor și, dacă el nu va vrea să vină nici acum, să-l urmărească pentru plata datoriei.

Strămtorat astfel și ne mai având încotro, căci motivele sale se vădiră a fi deșerte, promise, în fața întregului Sfat, că va pleca în Moldova, dacă nu va putea călare, atunci cu o trăsură ce tocmai în acel timp se trimitea lui Petru-Vodă prin Brașov. Dar nu se ținu de cuvânt. Căci într'o bună zi apărui înaintea Sfatului, arătând că nu pentru zidirea unei biserici îl chiamă la sine Domnul Moldovei, ci pentru ca să-i arăte nește comori ale unor boeri, pe cari însuși (Ioan Zidarul?) le-a ascuns și pentru cari voește a-l închide și tortura, în caz când nu le-ar mai putea găsi și arăta.

Văzând că totul e în zadar, că sub nici un chip Ioan Zidarul nu voește a se întoarce în țară, Petru-Vodă trimise pe omul său de încredere, pe Matei Vameșul Sucevei, la Bistrița, ca să-i scoată datoria pe calea legii. Acum însă Ion Zidarul nega chiar a fi dator lui Rareș, zicând că dacă biserica făcută de el s'a surpat, aceasta nu s'a întâmplat din cauza neglijenței lui, ci din vina Voivodului. Bistrițenii, potrivit datinei lor, îi dădură jurământ, lui și soției sale, fixându-le zi de înfățișare înaintea Sfatului.

Luând cunoștință de această hotărîre a vecinilor săi, Petru-Vodă le scrisse îndată, contestându-le dreptul de a judeca pe meșter ca pe un supus al lor și arătându-le că nu poate primi jurământul și nu permite trimisului său să se prezinte în acest scop înaintea lor. — «Ne-au crezut împărații și regii și acum jurământul aceuia să fie mai tare decât cuvântul nostru!» — exclamă Domnul la sfârșitul scrisorii sale.

Față cu acest veto ce Rareș punea jurământului prin care Ioan Zidarul credea că se va putea sustrage de la plata datoriei, acesta caută să scape cel puțin de urmărire. După ce încercă, fără să izbutească, a-și vinde casa din Bistrița, el părăsi pe ascuns cetatea, unde trăi opt ani de zile, căutându-și adăpost la Sibiu. Incunoștințat de această, Rareș ceru Bistrițenilor, la 2 Iulie 1546, să-i asigure plata datoriei, 1500 fl. «nostre terre usuales», prin punerea sub sequestru a casei și a celorlalte lucruri ce el mai avea în orașul lor.

Aci stătea afacerea lui Ioan Zidarul la moartea lui Rareș, care nu sfârși însă fără a fi aranjat cestiunea zidirii bisericii episcopale din Roman. Lucrul îl cunoaștem de la Ilie-Vodă, care ne relatează că răposatul său părinte angajase în acest scop un meșter zidar din Bistrița, anume Luca. Dar și acesta, cum am arătat în articolul din fasc. precedent al Buletinului, trebui să părăsească lucrarea de la Roman. Cauza era răul tratament la care fusese supus de episcopul Macarie, cronicarul. De la Bistrița, unde se întorsese, îl rechemă Ilie-Vodă la 2 Aprilie 1548, prin scrisoarea din care am luat știrea de mai sus, asigurându-l că nu-și va mai primi tainul de la Vlădica, ci de la un boier al său, pe care îl va face ispravnic și care le va da, lui și tovarășilor de lucru, mâncare și băutură din belșug, după pofta inimei lor. Luca nu pare însă a se fi lăsat ademenit, deocamdată cel puțin, de aceste asigurări: Bălțat Vistiernicelul, trimisul Domnului, se întoarse fără de meșterul așteptat, care, mai târziu, către sfârșitul anului, era reclamat Bistrițenilor că ar fi luat mai mulți bani de cât s'ar fi convenit. Din faptul că el nu se constată a fi fost urmărit pentru această datorie, ca Ioan Zidarul, am dedus că, în cele din urmă, și-a reluat probabil lucrarea de la Roman sau vre-o alta oarecare în loc.

Să revenim însă la datornicul lui Petru Rareș. Indată după moartea Voivodului, la 1 Noemvrie 1546, Ilie-Vodă scrie Bistrițenilor că în mijlocul lor se află un datornic asupra căruia părintele său pusese sechestrul pe casă și celelalte bunuri. Cere deci ca acest sechestrul al lui Ioan Zidarul să rămână neschimbat, nestrămutat, căci la dimpotrivă oamenii lor, ai Bistriței, cu afaceri în Moldova, vor suferi represalii din parte-i.

Cererea era justificată. Căci nu peste mult, Ilie-Vodă fu informat că datornicul său, care știm că fugise și se adăpostise în Sibiiu, și-ar fi vândut casa. El scrisese atunci Bistrițenilor, la 27 Fevruarie 1547, că bine știu ei pentru ce s'a pus sechestrul pe casa și bunurile meșterului: să se despăgubească de datorie, pe care i-ar părea rău să fie nevoit să o scoată acum altfel — prin represalii.

Afacerea rămase în acest stadiu până la sfârșitul anului viitor. Căci abia la 19 Octomvrie 1548, Ilie-Vodă cere, pentru ultima oară, județului Bistriței să-i trimeată suma de bani datorită de Ioan Zidarul. Cum însă cererea nu i se satisfăcu, Domnul scrisese la 20 Decemvrie următor Sfatului să stee întru ajutor trimisului său, lui Petru Ușărel, spre a vinde cât mai bine și mai cu preț casa Zidarului, pe care o obținuse pentru datoria de 1500 fl. către părintele său.

Vânzarea se făcu: casa fu cumpărată, după cum se spune în scrisoarea Voivodului moldovean de la 13 Ianuarie 1549, cu suma de 260 fl. de bistrițeanul Paul Budaker, căruia i se trimise împuternicire de stăpânire ca pentru o proprietate a sa, cu drept de moștenire pentru urmași... Totodată Ilie-Vodă scrisese și lui Martinuzzi, omnipotentul tezaurar al Ardealului, făcându-i cunoscută vânzarea și rugându-l să libereze cumpărătorului act de proprietate. Martinuzzi cere aceasta, la rândul său, de la Bistrițeni, la 3 Fevruarie 1549. În sfârșit, trimisul Domnului, Petru Ușărel, dă înaintea întregului Sfat, la 10 Fevruarie, adevărită, întărită cu pecete și adevărită cu martori, de primirea banilor dați de Paul Budaker pentru casa lui Ioan Zidarul, încheindu-se astfel contract de vânzare în regulă.

Cu acești bani nu se acoperia însă datoria. Totuși Ilie-Vodă, ne mai având ce pretinde deocamdată dela debitorul său, închise afacerea, care se redeschide numai cu ve-

nirea lui Alexandru Lăpușneanu pe tronul Moldovei. Și anume iată cum: găsim în registrele Vistieriei înscrisă datoria lui Ioan Zidarul de 360 fl. ungurești (= 1500 fl. tătărești?) și văzând că din acești bani s'au primit numai 260, prețul vânzării casei, el reclamă dela Bistrițeni, ca un moștenitor legitim — legitimus successor — restul de 100 fl.

Bistrițenii deferiră pricina Sibienilor, în mijlocul cărora trăia acum de câțiva ani Ioan Zidarul, relatându-le fidel întreaga afacere la 12 August 1553. Ei înștiințară de aceasta, negreșit, și pe Lăpușneanu, care avusese grije de altfel a-și trimite din vreme un om al său la Sibiiu, spre a urmări datoria lui Ioan Zidarul — pe un anume Vârzarul, pe care îl recomandă Bistrițenilor cu scrisoarea sa dela 16 Iulie 1553.

Trimisul Domnului moldovean la Sibiiu nu isprăvi însă nimic. Căci, chemat fiind înaintea Universității săsești, Ioan Zidarul contestă a mai fi dator. Cerând jurământ pentru aceasta, reprezentantul lui Lăpușneanu nu primi, motivând, ca odinioară Matei Vameșul lui Petru Rareș, că dacă împărații și principii dau credință stăpânului său, cu atât mai mult trebuie să-i dea Sibienii. Nesatisfăcuți, judecătorii sași cerură dovezi mai sigure și mai mulțumitoare. El le prezentă atunci mărturia Bistrițenilor. Dar nici aceasta nu fu recunoscută suficientă. Astfel, având în vedere și unele declarații pe cari reprezentantul Domnului Moldovei le făcuse pe cale particulară unora și altora dintre Sibieni, — că nu poate dovedi datoria, că stăpânul său nu ține la ea, că numai îndemnat de Bistrițeni a reclamat-o, etc. — Universitatea dă câștig de cauza lui Ioan Zidarul, neținându-l dator pentru suta de fl. reclamată.

Afacerea nu se isprăvi însă aci. Cam în acelaș timp cu acțiunea lui Lăpușneanu, Ioan Zidarul reclamă Sibienilor împotriva Bistrițenilor, că aceștia au îngăduit să i se vândă casa, fără a se fi dovedit datoria pretinsă de Domnii Moldovei, datorie pe care el o contestase, gata fiind a întări aceasta, conform legii, cu jurământul ce i s'a dat.

Spre susținerea acestei afirmări Ioan Zidarul înfățișează Sibienilor, la judecată, două mărturii, obținute prin mijlocirea Aiudenilor (3 Iunie 1555) și Brașovenilor (25 Octomvrie 1555), dela foștii săi vecini din Bistrița, Christannus Aurifaber și Ioannes Auner, pre-

cum că, în adevăr, el era gata a-și susține cauza cu jurământ, dar Petru-Vodă Rareș nu primi. Așa fiind, zicea dânsul către Universitatea săsească, pe nedrept Bistrițenii l-au declarat dator și i-au vândut casa. Cerea în consecință să i se restituiească prețul cu care el cumpărase acea casă, 340 fl.

La judecată, care se conexează cu afacerea celor 100 fl. reclamanți de Alexandru Lăpușneanu, Bistrițenii fură reprezentați prin concetățenii lor Iacobus Wrescher și Caspar Pellio. Aceștia prezentară scrisorile lui Petru Rareș și ale lui Ilie-Vodă cu privire la afacere, arătând că nu ei, ci Domnul Moldovei a vândut casa lui Ioan Zidarul, din pricina că acesta se obligase în cele din urmă a merge în Moldova — recunoscuse deci indirect datoria —, dar nu se ținuse de cuvânt. Mai mult încă : fugi pe ascuns din mijlocul lor, adăpostindu-se la Sibiiu.

Universitatea judecă că fără cale au procedat Bistrițenii, cari, nemulțumiți, cerură să se transmită afacerea judecătii supreme — Împăratului. În acest scop se înaintă pe de o parte Curții împărătești cercetarea și hotărîrea Universității săsești de la 16 Decembrie 1555, iar pe de altă parte se delegă cetățenii din Sighișoara Mihail Roman și George Kezler să meargă la Bistrița, spre

a face o nouă investigație în chestia vânzării casei lui Ioan Zidarul.

Această investigație, la care pârîtul, deși așteptat, nu se înfățișe, și care nu dete alte rezultate de cât cele cunoscute, se făcu la 31 Decembrie 1555 și fu înaintată direct Împăratului. Împreună cu actul Universității mai sus menționat, formă baza de cercetări și de judecată a consiliului împărătesc, care hotărî, la 19 Martie 1556, prin sentința dată la Pressburg, că dacă Ioan Zidarul voește a-și răscumpăra casa de la Paul Budaker, căruia i-o vânduse Ilie-Vodă, poate să o facă.

Așa se încheie această afacere, care, începută la Curtea lui Rareș din Suceava la 1536, sfârși, cum văzurăm, două-zeci de ani mai apoi la curtea Împăratului Ferdinand din Pojuna. — Cercetând subiectul la început din curiozitate, am văzut în urmă că nu e lipsit de interes și că expunerea lui e necesară chiar pentru întregirea cercetărilor istorice ce am publicat în fasc. precedent al Buletinului : înainte deci de a continua aceste cercetări pentru meșterii bisericilor din Țara-Românească în sec. XIV — XVI, am socotit că se impune publicarea mai întâi a acestor câteva rânduri asupra afacerii lui Ioan Zidarul lui Petru-Vodă Rareș.

ALEX. LĂPĚDATU

Notă. Pentru a nu fi citat prea des, în note subliniare, documentele pe baza cărora s'a întocmit expunerea de față, am crezut că e mai bine să le dau aci o singură dată, cu arătarea că toate sunt publicate de d. N. Iorga în col. Hürmuzaki, vol. XV. — Iată-le dar, în ordine cronologică : 1) Scrisorile lui Petru Rareș către Bistrițeni din 9 Februarie 1546 (p. 447), 11 Aprilie 1546 (p. 448), 2 Iulie 1546 (p. 453) și 16 Septembrie 1546 (p. 454). Observ că această din urmă scrisoare, datată după moartea lui Rareș (cf. p. cit., nota 2), trebuie pusă între aceea de la 11 Aprilie și aceea de la 2 Iulie. — 2) Scrisoarea Reginei Izabela către Bistrițeni din 5 Ianuarie 1547 (p. 456). — 3) Scrisorile lui Ilie-Vodă către aceiași din 1 Noembrie 1546 (p. 455), 28 Februarie 1547 (p. 460), 2 Aprilie 1548 (p. 465),

19 Octombrie 1548 (p. 469), 20 Decembrie 1548 (p. 470) și 13 Ianuarie 1549 (p. 471). — 4) Scrisoarea lui Martinuzzi către Bistrițeni din 3 Februarie 1549 (p. 471). — 5) Chitanța lui Petru Ușărel dată lui Paul Budaker la 10 Februarie 1549 (p. 472). — 6) Scrisoarea lui Alexandru Lăpușneanu către Bistrițeni din 16 Iulie 1553 (p. 496). — 7) Raportul Bistrițenilor către Sibieni din 12 August 1553 (p. 496). — 8) Mărturia Aiudenilor din 3 Iunie 1555 (p. 513). — 9) Mărturia Brașovenilor din 25 Octombrie 1555 (p. 514). — 10) Judecata Universității săsești de la 16 Decembrie 1555 (p. 515). — 11) Cercetarea de la Bistrița a delegaților sighișoreni din 31 Decembrie 1555 (p. 517) — 13). Judecata și hotărîrea Împăratului Ferdinand II de la 19 Martie 1556 (pp. 520—1).

O F I C I A L E

RAPORTUL D-LUI PROF. V. PĂRVAN, DIRECTORUL MUZEULUI NAȚIONAL

ADRESAT D-LUI MINISTRU AL INSTRUCȚIUNII ȘI CULTELOR

ASUPRA MĂSURILOR DE LUAT PENTRU CONSERVAREA CASTRULUI ROMAN DELA T.-SEVERIN

La adresa No. 30753 din 22 Nov. 1911, prin care, potrivit încheierii Comisiunii Monumentelor Istorice de la 8 Nov. a. c., mă delegați ca, împreună cu d. primar al orașului T.-Severin, să stabilesc cum va trebui făcută împrejmuirea ce a devenit absolut indispensabilă pentru apărarea castrului roman de acolo de totala distrugere, am onoare a răspunde cele ce urmează:

Miercuri 30 Noiembrie, am plecat la Severin, prevenind pe d. primar al orașului să binevoiască a-și rezerva toată ziua de Joi pentru cercetarea la fața locului ce avem împreună a face.

Joi 1 Decembrie, împreună cu d. primar și cu d. inginer al comunei, am mers la castru și, după ce am examinat tot terenul înconjurător, am hotărât, de comun acord, o liberare prin expropriere nu numai a însuși castrului, ci a tuturor porțiunilor înconjurătoare din orașul antic, ale cărui urme sunt încă perfect vizibile de jur împrejurul castrului. Pe de altă parte, în vederea câștigării unui loc potrivit pentru depunerea pământului ce se va scoate la viitoarele săpături arheologice, astfel ca ruinele antice să poată fi complet liberate de pământul prepus, am întins linia de înconjurare a teritoriului istoric până la râpa foarte adâncă ce se întinde la sudestul castrului. În sfârșit, în vederea salvării ruinelor antice de fortificații ori clădiri, cari se întind de la colțurile castrului și până chiar în albia Dunării, am hotărât ca la S. E. de zidul antic însemnat în planul castrului ca ducând de la Turnul de colț S. E. direct la Dunăre, să

se tragă linia de împrejmuire tot până în albia fluviului.

În chipul acesta și pe motivele mai sus expuse, am hotărât închiderea și apărarea unui teritoriu istoric de c. 6 hectare, urmând pe planul actual al orașului următoarea linie (vezi planul) :

Incepând de la punctul unde râpa numită „ogașul abatoriului vechiu“ se unește cu albia Dunării, se va tăia printr'un șanț, spre a se împiedica circulația pe el, drumul ce trece pe lângă Dunăre, peste zidul antic însemnat în planul castrului cu No. 54. Apoi, imediat dincoace de linia ferată, să se înceapă gardul împrejmuitoare, mergând tot înainte spre Nord pe marginea „ogașului“ până în dreptul străzii Decebal, iar de aci înainte direct spre Vest, atât cât permit clădirile ridicate pe Str. Decebal și Str. Destinului până la un punct din Str. Decebal, de unde printr'o diagonală tăindu-se Str. Destinului se ajunge la mijlocul spațiului clădit, închis la N. și la S. de Str. Aurelian și Decebal. De la acest punct se ia, expropriindu-se tot ce este în stânga liniei, spre castru, direcția paralelă cu cele două strade până la colțul pieței Ghica și Str. Independenței. De la acest colț se apucă spre Sud pe latura estică a străzii Independenței și tăindu-se în diagonală Str. Sever, se merge mai departe pe latura vestică a Str. Independenței până aproape de malul abrupt al colinei; de aci se ia încă un teren cu clădiri antice mai spre Vest și apoi printr'o linie spre S. se ajunge iarăși drept la Dunăre.

Cât privește noul bulevard indicat în „Pla-

nul regulator al oraşului T.-Sevein" ca trecând de-adreptul peste castru, am luat înţelegere, ca el să se sfârşescă într'o promenadă cu parc la punctul de intersecţie a străzii Sever cu str. Independenţei, cruşându-se astfel ruinele.

Trec acum la partea materială a chestiunii.

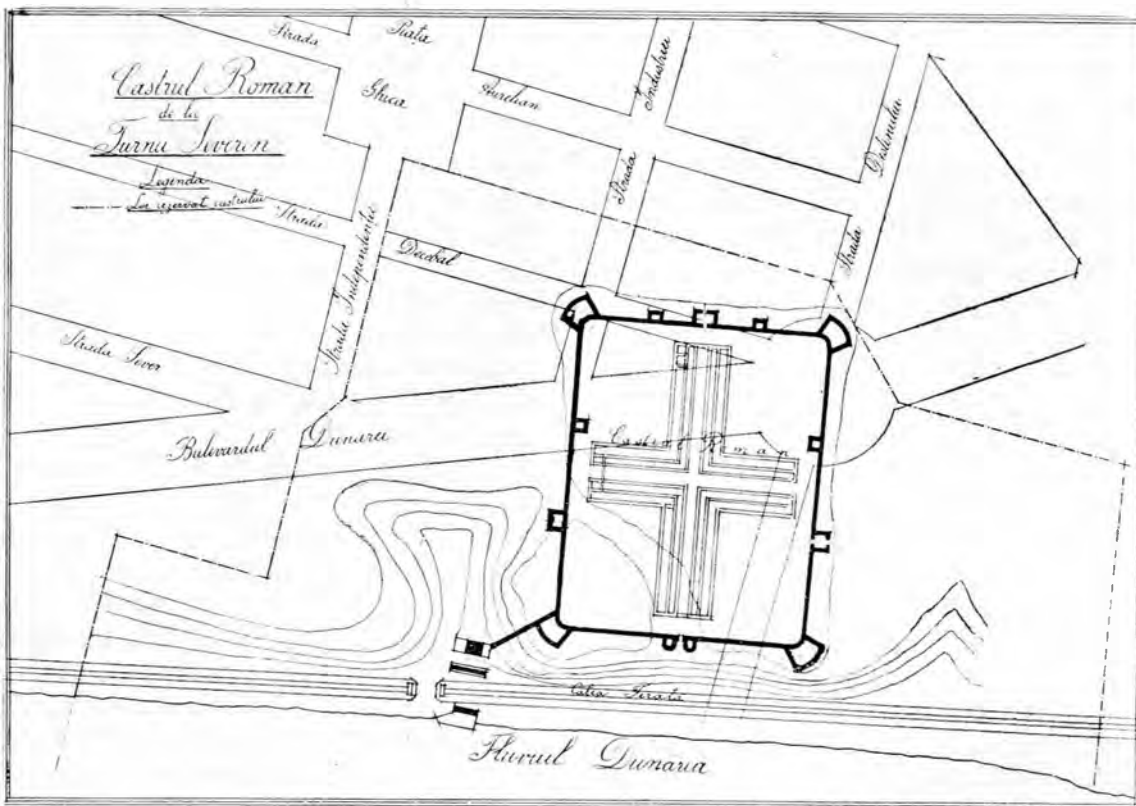
Cheltuelile totale pentru împrejmuire şi exproprieri nu vor fi, după calculele făcute de d. Primar dr. Gruescu, decât de c.

20.000 lei. În adevăr mai toate locurile vi-rane vor putea fi reluate fără altă formalitate în posesiunea comunei, date fiind anume condiţii puse cumpărătorilor şi cari nu au fost îndeplinite.

Având dară în vedere cheltuelile relativ modeste cu cari s'ar putea salva una dintre cele mai preţioase rămăşiţe ale culturii romane la Dunăre, îmi iau voia, Domnule Ministru, de a recomanda binevoitoarei D-stre atenţiuni cele mai sus expuse.

V. PÂRVAN

Membru în Comisiunea Monumentelor Istorice.

Castrul roman dela Turnu-Severin, cu teritoriul înconjurător ce urmează a fi expropriat.

CETATEA ȘI SCHITUL NEGRU-VODĂ

RAPORT ADRESAT COMISIUNII MONUMENTELOR ISTORICE ASUPRA ANTICHTĂȚILOR DIN COMUNA
CETĂȚENI, JUDEȚUL MUSCEL

o

Cetatea și schitul zise ale lui Negru-Vodă se află în comuna Cetățenii din Vale, județul

Rucăr-Dragoslave-Câmpulung-Mățau la Cetatea lui Negru-Vodă.

1. Colțul Bisericii.

Stânci indicând natura terenului pe care se află cetatea și biserica lui Negru-Vodă.

Muscel, pe stânga râului Dâmbovița, la 25 km. spre sud-est de Câmpulung și numai la 4—5 km. de hotarul județului Dâmbovița.

Se află pe albia râului Dâmbovița, străbătută de străvechiul drum al Brașovului-Rucăr-Târgoviște-Brăila și la intersecția acestui mare drum cu drumul lateral ce trecea dela

Se ridică prin urmare, această cetate, la o importantă poziție, favorizată strategic de natura terenului, care determină și regularea drumurilor acestora.

Ca poziție strategică, nicăieri, pe toată întinderea văii Dâmboviței, nu se prezintă o alta mai favorabilă. Dacă treci din valea ei largă

așa cum se prezintă în regiunea deluroasă a județului Dâmbovița, numai la 4 km.

natural, unde colții ce se ridică sunt paze naturale în contra oricărui atac, nu era ne-

2. Biserica lui Negru-Vodă.
Zidită într'o stâncă din cetate. ■

departe de hotarul județului, valea începe să se strămtoareze din ce în ce, deabia făcându-și loc prin gâtul strâmt și stâncile goale lipsite de orice vegetație, ce se ridic pe toată fața munților, ca niște turnuri fantastice de cetăți și castele părăsite (vezi fig. 1, 6).—Prăvăliri de mase enorme, stâncoase, în chiar apa Dâmboviții, transformă, pe o întindere de câteva sute de metri, această vale într'o adevărată câmpie a lui Deucalion. Drumul, astăzi destul de bun, era, nu mai departe de anul 1890, așa de greu, în cât nu putea fi străbătut de cât călare, după ce se trecea de patru ori prin vadul Dâmboviții foarte periculos prin repeziciunea apelor. Căruțele deabia își făceau loc printre stâncile căzute; astăzi chiar se văd vâgășurile roatelor lor prin piatră și sgârietura osiilor pe pereții strâmtorilor prin care treceau. Pe un astfel de drum a trecut Regele Carol prin 1870, când a contribuit și la ridicarea bisericii satului.

Pe această poziție, așa de bine organizată

voie de o ridicare de cetate ca cele din țările occidentale.

Ca toate cetățile Românilor și această cetate era o *cetate naturală*. Din înălțimile de 200—300 m., la cari se urcă colții, numai câteva sute de oameni pot opri armate întregi, prin prăvăliri de pietre, a căror putere de distrugere crește pe măsură ce se rostogolesc din ondulație în ondulație a terenului. Numai, sus de tot, la spatele *Colțului Bisericii* (vezi fig. 1), pe o poienuță înconjurată de toate părțile de prăpăstii drepte ca perețele, s'a format prin *ziduri* de piatră — azi distruse — un patruleter neregulat, cari desemnau o incintă în jurul câtorva camere și a bisericii-paraclis scobită în stâncă. Zidurile acestui patruleter (lungi de ca. 70 m.) spre valea Dâmboviții erau duble.

Care e vechimea bisericii și cetății, și cum trebuiesc identificate ?

Colțul Bisericii (fig. 1), ca și colții cei-

lalți și peșterile de aci, au servit de sigur omului trăitor în caverne, atras spre închinare, în aceste locuri, de măreția spectacolului. O peșteră mică, aflătoare lângă cea în care se află scobită biserica lui Negru-Vodă, prăvălită însă pe jumătate, în o depărtată epocă geologică, păstrează încă *striile* săpate în gangul de piatră ce ducea la o mică încăpere, tăiată în piatră, în care trăia omul preistoric. Enorma piatră cățărată pe vârful Colțului Bisericii amintește de acele *pierres branlantes*, din timpurile druidice.

Trecând în timpurile istorice, aceste locuri sunt legate de primele noastre încercări de a ne organiza ca stat independent; ele ne amintesc de poziții identice, organizate pentru apărare de Basarab Voevod—domnitorul dela Argeș,—și sunt legate de amintirea lui Nicolae Alexandru Basarab, fiul acestui Basarab, care locui mai mult la Câmpulung, unde fu înmormântat (în 1364), care e zugrăvit ca ctitor la mănăstirea Câmpulung și în schitul de

rici ne va da, deci, foarte importante lămuriri pentru cel mai vechiu trecut al nostru.

Biserica e tăiată în stâncă (fig. 2), are 12,08 m. × 3,80 m. și se împarte într'un pronaos cu o scobitură, în peretele nordic, numit, de tradiție, *altarul păpistășesc al soției lui Negru-Vodă* (fig. 4). Un zid desparte pronaosul de naos.—Se mai compune dintr'un naos, în care, ca în cele mai vechi biserici, sunt zugrăviți ctitorii în dreapta ușii de intrare. Legende, destul de stricate, lasă a se ceti destul de bine deasupra voevodului celui bătrân, cu barba albă, din dreapta ușii: **IOH HIRSAE SAHȘAHAPŠ KEROA**, iar deasupra celui de alături—care nu poate fi privit decât ca un restaurator, după poziția ce i-o designă această scenă iconografică: **IOH PAAS HERPŠ KEROA**, (fig. 5). Se mai compune dintr'un altar separat de naos printr'o tâmplă de zid cu trei porți (fig. 3).

Pictura este retușată. S'a trecut cu pensula peste cea vechie. Urme foarte frumoase

3. Tâmpla altarului românesc din interiorul bisericii lui Negru-Vodă.

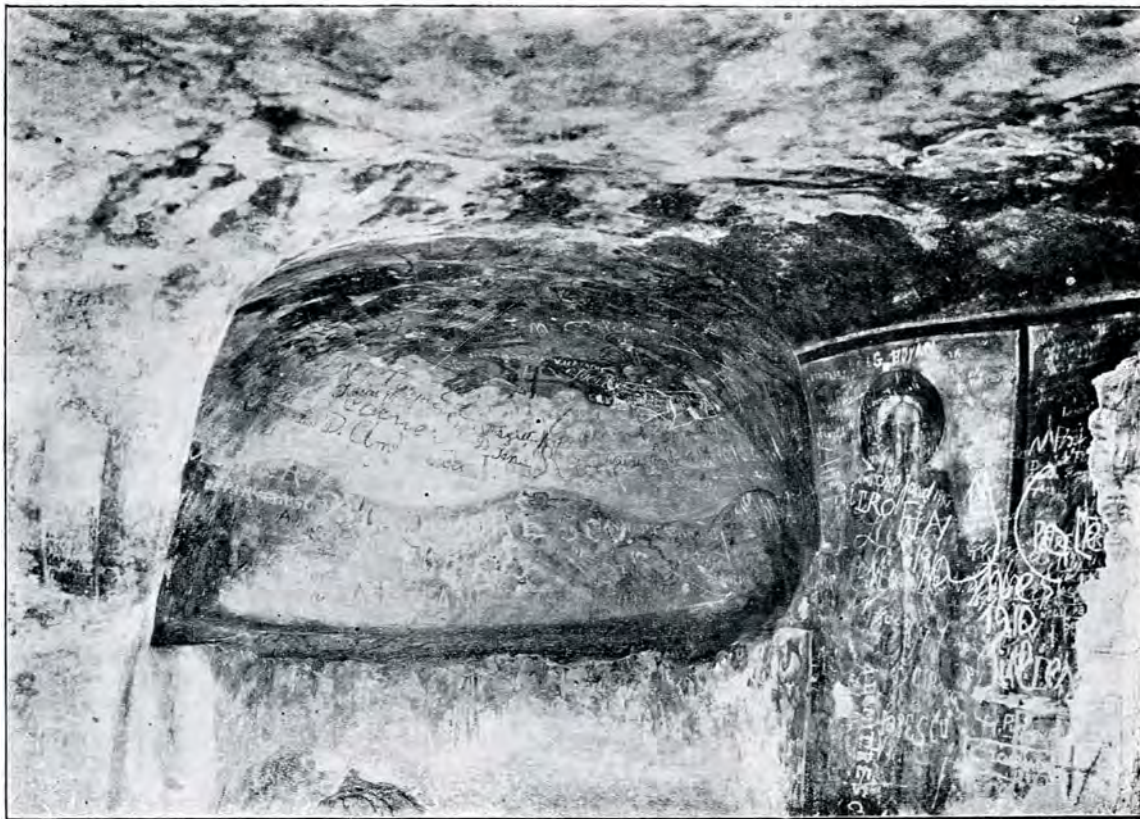
piatră din această cetate, a lui Negru-Vodă. Studierea mai de aproape a acestei bise-

din vechea pictură se mai văd încă jos în dreapta tâmplei (fig. 3).

Existența în pronaos, locul unde stau femeile, a unui altar papistășesc, cum îl designă tradiția; existența unui portret mural în dreapta ușii de intrare, locul de onoare al fondatorilor,—designat a fi a lui Niculae Alexandru Voevod, a cărui a doua soție se știe că a fost catolica Clara, ne arată că fondator al schitului și cetății a fost fiul lui Basarab Vodă, Alexandru, și ne deslușește confuziunile tradiției, care atribue fondarea schitului lui Negru-Vodă (Radu Vodă), urmașul dintr'a doua generație al lui Alexandru, pe care pictorul l-a pus bine la locul rezervat restau-

În privința cetății, afară de zidurile de care am vorbit, nu se află nicio urmă de vre-o cetate în sensul celei teutonice dela Căpățâneni. Un singur zid, însă, în albia Dâmboviții, spre locul unde începe să se strâmteze locul, bară întreagă vale a Dâmboviții și la nevoie, tot în scop de apărare, servia de stăvilar, pentru umflarea apelor și revărsarea lor în momentul prezentării trupelor vrăjmașe în fața zidului, pentru a le inneca. Acest zid a fost dărâmat prin 1890, cu ocazia facerii actualului drum; urmele se cunosc în maluri. Diferite alte stânci pro-

4. Altarul papistășesc din pronaosul bisericii lui Negru-Vodă.

ratorilor, după Nicolae Alexandru, iar nu la locul de onoare rezervat fondatorilor, în dreptul ușii de intrare.

Concordanța aceasta a cercetărilor arheologice cu cele documentare-istorice va fi foarte importantă pentru determinarea epocii altor clădiri datând din primele timpuri ale statului nostru.

Important este faptul că o mică poiană din apropierea schitului se numește: *la divan*; niște colți din fața cetății se numesc *Colții Doamnei* (fig. 6); munții înconjurători cu pădurile spre est: *marginea domnească*.

pice pentru observare se numesc: *la foișoare*.

Această cetate nu poate fi de cât vestita *Cetate a Dâmboviții*; ea e menționată în documente ca loc de vamă între Târgoviște și Rucăr. Pe această întindere de drum nu mai e nici o altă cetate. În satul apropiat Stoenestii, unde s'a retras Mihai Viteazul, pe timpul lui Sinan, nu se văd de cât niște retranșamente pe *malul Brăgeștilor* și peste *Colțul Bufniții*, în *plaiul Bădenilor*, cari nu au însă poziția strategică a cetății acesteia.

În legătură cu aceasta, foarte important este și faptul că locuitorii și satul se numesc

Cetățeni. Am crezut, la început, că e un nume modern, format odată cu curentul de

s'au întronat cuvinte ca cetățean (*citoyen*) odată cu introducerea la noi a frazeologiei

5. Ctitorii schitului Negru-Vodă : Io Radul Negru Voevod și Niculae Alexandru Voevod.

6. Colții Doamnei.

liberalism ce a trecut asupra țării noastre, când   politice. Din documentele studiate am dedus

însă că e vechiu. Tradiția chiar amintește de 6 moși ce păziau vecinătățile : Badea, Miloș, Stoian și Cotea. Un urmaș al acestora, un căpitan, Iuzbașa Neagoe, este moșul de tulpină al Cetățenilor de azi.

Ca concluzii, am onoare de a cere declararea de monument istoric a pitorescului și patriarhalului schit, de care se leagă cele mai vechi amintiri ale trecutului nostru.

Anexez, odată cu aceasta, frânturi și resturi de arme, ce am găsit în sumarele cer-

cetări ce am făcut, rugându-vă, d-le Președinte, ca prin colecțiunile Com. Mon. Istorice, să se ia măsuri de adunare a întregului material ce ese la iveală. Este destul a spune că în fiecare an se găsesc arme prețioase. În fața zidului de pe Dâmbovița s'au găsit coifuri, zale, spade, cu ocazia facerii șoselii ; în Cetățenii din deal s'a găsit un mormânt de piatră și o întreagă armură medievală, cari au dispărut spre cea mai mare pagubă a trecutului nostru național.

VIRG. DRĂGĂBICEANU.

P. S. Această cetate a fost vizitată și descrisă în timpurile vechi de Bongars, Paul de Alep și Sulzer.

COMUNICĂRI

—o—

I.

Cât a costat zidirea bisericii Sf. Spiridon din Iași?

În biblioteca Academiei Române, într'un grup de documente cumpărate dela anticarul Kuppermann din Iași, am dat cândva peste însemnarea ce se publică mai jos, referitoare la zidirea bisericii Sf. Spiridon din fosta capitală a Moldovei, în care se arată cu amănuntul «toate cheltuelile» ce s'au făcut, între 1752—56, cu zidirea acestei cunoscute biserici ieșene.—Și fiindcă însemnările de felul acesteia sunt foarte rari, am crezut că e bine să o comunic în această publicație:

Toate cheltuelile ce s'au făcut la toată zidire bisericii lui Sfet[i] Spiridon, afară den zugrăfire catapetezmii i de aur și de cheltuiala catapetezmii.

Ce au dat dum[nealui] Șet[rarul] Vas[i]lache Cozma :

Lei	ban[i]	
3968	40	— la întâiul an, let 1752 ;
1351		— la al doile an, let 1753 ;
2035		— al treile an, let 1754 ;
1550		— al 4 an, let 1755 ;
1184	30	— al 5 an, let 1756.
<u>10088</u>	<u>70</u>	

Tij la anul dintăi ce s'au cumpărat locurile bisericii :

250	—	casa lui Carp ;
200	—	casa dum[nealui] Vornicului Rusăt ;
65	—	casa Savii Ciaușului ;
40	—	casa Popii lui Toader ;
40	—	casa Ungurului.

595.

Iar amândoao somile fac =
10683 lei, 70 ban[i].

Tij s'au cheltuit :

200	—	pentru șindile ;
150	—	săpatul catapetezmii i lemnul ;
40	—	varul cel albu, prin mâna dum[nealui] Hatman ;
20	—	la începere zidirii, fiind de faț[ă] Mitropolitul.

11093 , 70 ban[i].

Scădem cele ce au dat ceialalți creștini :

Lei	ban[i]	
480	—	din brasla Neguțitorilor din deșetină ;
100	—	de la Hagi Chiriac ;
100	—	de la Pascal Zăraf ;
250	—	de la Pălădești ;
150	—	de la Pășcanul ;
100	—	de la Costachi.
<u>1180</u>		fac. Și rămâne somă curată =
9913	lei, 70 ban[i]	, care ban[i] împărțindu-i trii ctitori, vine în parte fieștecărue câte 3304 lei 63 ban[i].

*

Din soma din colo, care cât au dat :

Lei	ban[i]	
2568	—	dum[nealui], Hat[manul], însă :
2178	—	bani gata ;
150	—	la catapetezmă ;
200	—	la locul Vornicului ;
40	—	la varul cel albu.
<u>2568.</u>		
3595	, 40	— dum[nealui] Jit[nicerul] Bosie, însă :
3085	, 40	— bani gata,
250	—	casa Ducăi,
40	—	casa Popii,
220	—	șindilă.
<u>3595</u>	<u>, 40</u>	fac. :
3750	, 30	— ban[i] gata în toț[i] anii împreună și veșmintele și arginturi și lucruri și alte cheltue, pe cum arată foaia jupânului Anastase Lipscanul.
<u>9913</u>	<u>, 70</u>	fac.

A. L.

II.

Inscripțiile de la Biserica Sf. Nicolae Domnesc din Curtea-de-Argeș

Pe un clopot :

ACEST CLOPOTŪ IASTE AL S(FIN)ȚI BESERECI DOMNEȘTI DIN ORAȘ ARGES, HRAM SF. NICOLAE, UNDE SĂ AFLĂ ȘI SF. MOAȘTE ALE MUCENIȚI FILOTHIEI, ȘI CARE BESERICĂ IASTE ZIDITĂ DE RĂPOSATULŪ ÎNTRU FERICIRE IO RADUL VOD NEGRU, ÎNTĂIU DOMNU AL ȚĂRII,

CARELE AU STĂTUT LA LEAT 6798 (1290!) ȘI SĂ VEDE CĂ ȘI ACEST CLOPOTŪ SĂ FI FĂCUT ; ȘI A STĂTUT PÂNĂ LA LEAT 1788, CÂND AU AVUT RĂZBOI PORTA OTOMANI-ÇASCĂ CU CEA CHESARICEASCĂ, ȘI S-AU SFĂRĂMAT URECHI (LE) DE OSTAȘI ; PAR (SIC) ACUM LA LEAT 1812, ÎN ZILELE STĂPĂNIR(EI) MARELUI ÎNPĂRAT A TOATĂ RUSIA ALEXANDRU PAVLOVICI, S-AU PREFĂCUT DE PEA OSFINȚA SA ÎNTĂI EPISCUPI AL ARGEȘI CHIRŪ IOSIF, MAI ADĂOGĂNDU ȘI MATER(IF), PRIN PURTAREA DE GRIJE A MEA, A ZMERIT ARHIMAND. THEODOSIE, NASTAVNIC SF. MĂNĂSTIRI COZANCI (?); GEORG WOLF MEST. OT SIBIU.

Pe un mormânt în dreapta pronaosului :

Lipsit fără vreme de a soarelui lumină, a mea inimă geme și sufletul suspină, gândind la fii, la soțul ce în lume am lăsat, cu maicu mea ăa bună, — în neagră lăcuință. Rugăm noi împreună înalta providență să adaoge zile ce mie mę-u luat. Elenca Brătięna, ce au adormit la leat 1845 Mai 10, în vârstă dea ani. 24.

Pe altul :

Născută Tigveancă, apoi Brătiancă, prin lege am fost oarecând soție celui iubitului cinstit soție Dincăi Brătięnu, fostul Cluceri mare, și am viețuit cât au voit Dumnezeu, întru armonie foarte liniștită, și iară când acela au găsit cu cale ne-au chemat pă amândoi, dearândul, cu milostivirea ne-au așezat, întraceastă casă, sub această piatră, loc dumnezeescu. Și cerem ertare dela fiecare suflet creștinesc. Anastasia Brătianca, ce au adormit la leat 1839, Noembrie 21.

Pe altul :

Trudit în lume, muncit în slujbe politicești, muncit în casă, slăbitu de trude [griji câmpănești], [cinci-zeci și șase de ani] cu munca i-am viețuit, și alte osteneli doborât. După moarte, mi-am aflat odihna la Dumnezeu eu Brătianul biv vel Clucer mare, în locul cel sub această piatră, chiar ca în cer ; și al meu suflet fie în Domnul precum în cer. Constandin ce au adormit leat 1844. Feb. 16.

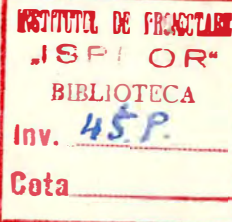
Sunt mormintele părinților și bunicii bărbatului de stat Ion C. Brătianu.

Alte două pietre de morminte innalte : unul pe care se află reprezentat un personagiu culcat pe pat mortuar, — depus azi în Muzeul național de antichități, pe una din laturile căruia se află semnătura maestrului sculptor *Gherghe* (iar nu *prestavise* cum s-a citit) și altul rămas în biserică, tot înalt și timbrat numai cu o cruce, reprezintă după tradiție mormintele lui Negru-Vodă și al Doamnei sale. Evlavioasele femei puneau până în timpurile când biserica era încă deschisă lumânări la un frumos sfeșnic lucrat oriental, pentru pomenirea acestor Voevozi intemeetori ai Bisericii, cari nu sunt de cât Radu Vodă, tatăl lui Mircea cel Bătrân, și soția sa (după cum a dovedit-o în mod strălucit studiile D-lui Prof. D. Onciul, care a demonstrat cum s-a făcut identificarea lui Negru-Vodă cu Radul Vodă), intemeetorii bisericii Sf. Nicolae.

VIRG. DRĂGHICEANU

Errata. În articolul meu publicat în fascicolul precedent al Buletinului s'au strecurat două scăpări din vedere, pe cari mă grăbesc a le semnala aci : a) Meșterul lui Radul-cel-Mare, despre care se amintește la nota 9, p. 24, era un meșter special pentru ferestre, nu un zidar propriu zis, b) Frasa din rând 19—21, dela pag. 28, col. 1 : „astfel de pietre se adusese, tot din Ardeal, dela Sibiiu, unde ele se și lucraseră, Petru Rareș“, trebuie cetită : „astfel de pietre se adusese, tot din Ardeal, dela Sibiiu, unde ele se și lucraseră, pentru mormântul lui Petru Rareș. Le comandase, de sigur, Doamna Chajajna a lui Mircea Ciobanul„. V. Documente Țurmuzaki, pub. de N. Iorga, vol. XI, pag. 861. A. L.

BULETINUL

COMISIUNII

MONUMENTELOR ISTORICE

PUBLIKAȚIUNE TRIMESTRIALĂ
IN
EDITURA ADMINISTRAȚIEI CASEI BISERICII

N 005

BUCUREȘTI
TIPOGRAFIA „GUTENBERG“ JOSEPH GÖBL S-sori.
20. — STRADA DOĂMNEI. — 20.
1912.

COMITETUL DE REDACȚIE

D-nii : ION KALINDERU, D. ONCIUL, GR. CERKEZ, E. A. PANGRATI, V. PÂRVAN

Membri Comisiunii Monumentelor Istorice

și

Dr. D. BOROIANU

Administratorul Casei Bisericii

Secretar,

ALEX. LĂPĂDATU.

CUPRINSUL

TEXT

	Pag.
Vodița, istorie și descriere, de VIRG. DRĂGHIȚEANU	97
Icoanele lui Barnovski-Vodă dela Moscva și zugrafiile Trei Erarhilor din Iași, de A. L.	110
Stampe vechi înfățișând vederi din Țara-Românească, de O. LUGOȘIANU	115
Comunicări: III. A doua campanie de săpături la Cetatea «Ulmelum» (Relație oficială). — IV. Descoperiri nouă în Scythia Minor (Relație oficială). — V. Necropola și altarul votiv dela Serdaru (Șendreni), județul Covurlui (N. VELICHI), cu un Adaos (V. PÂRVAN). — VI. Observațiuni asupra sfeșnicului de la Vieroș (SP. CEGĂNEANU). — VII. Despre schitul Hotărani (AL. T. DUMITRESCU). — VIII. Constatări și ipoteze asupra construcției bisericii Tismana (SP. CEGĂNEANU). — IX. Portretele ctitoricești dela Sf. Nicolae Domnesc din Iași (A. L.). — X. Biserica Domnească din Ocnele-Mari, Vâlcea (VIRG. DRĂGHIȚEANU). — XI. Diferite inscripții de biserici și mănăstiri (VIRG. DRĂGHIȚEANU)	119
Oficiale: Raport ministerial și decret regal pentru declararea ca monument istoric a Schitului Negru-Vodă din Cetățeni, Muscel	136
Rectificare	136

ILUSTRĂȚII

	Pag.		Pag.
Vodița :		Altarul votiv aflat pe locul d-lui C Tofan dela Serdaru	121
Vedere generală de pe valea Vodiței, cu urmele împrejmuirii și ruinele bisericii	100	Vase și fragmente de vase (urne mortuare) găsite pe locul necropolei dela Serdaru	121
Ruinele bisericii, vedere dinspre sud-est	101	Altarul votiv (desemn) de la Serdaru	122
Ruinele bisericii, vedere din față (vest), cu dărâmurile pridvorului și poarta	104	Inscripția (fotografie) de la Serdaru	123
Ruinele împrejmuirii, cu un contrafort: vedere dinspre sud-est	105	Sfeșnicul de la Vieroș (Muzeul Național)	124
Schița planului de situație	106	Biserica Tismana	129
Vedere de pe Olt, în Valahia (1801)	116	Bogdan-Vodă, fiul lui Ștefan-cel-Mare (Portret)	131
Piteștii, în Valahia (1801)	117	Evdochia Doamna (Portret)	131
		Ștefan-cel-Mare (Portret)	131
		Biserica Domnească din Ocnele-Mari	133
		Biserica Domnească din Ocnele-Mari	134

Ūmilitile ziduri ruinate ce se înalță astăzi, în apropierea hotarului țării, dinspre Banat, la vre-o 2 klm. la nord de Vârciorova, pe apșoara ce i-a dat și numele, sunt singurele mărturii ce au mai rămas din mănăstirea Vodița, ridicată de Vladislav-Vodă Basarab, prin preajma anului 1370.

Înălțarea ei însemnează: punerea temeliiilor celei mai vechi clădiri mănăstirești ce avem în țară, servind ca bază de desfășurare pentru întreaga evoluție ulterioară a arhitecturii noastre bisericesti¹⁾; punerea bazelor vieței mănăstirești după regulile bisericii orientale, stabilite de Sf. Vasile; câștigarea pentru totdeauna a popoului nostru pentru cultura bizantină, cum și fixarea definitivă a graniței de vest a țării, atât de nesigură în urma competițiilor imperiului româno-bulgar, mai întâiu, și apoi, ale regatului unguresc, asupra pământului Severinului, pe care fu ridicată această mănăstire.

Cercetarea, dar, a competițiilor politice și culturale asupra teritoriului Severinului, pe care se ridică mănăstirea Vodița, va forma chiar istoricul întemeerii, desvoltării și ruinei ei.

În umbra castelului bizantin²⁾ de la Severin, ridicat pe ruinele vechii Drobetae, se desvoltase, la începutul vieței noastre istorice, o organizație politică³⁾, o *terra*⁴⁾, o țară sau pământ al Severinului, a cărei întindere a variat și a cărei amintire, de și expropriată, trăia încă în cursul veacu-

lui al XVIII-lea. — Un raport austriac, din 1718—30, făcând descrierea turcului, ce există și azi, zis al lui Sever, (numit atunci al lui Severin), ne spune că: „locul în care el se află se numește încă [de locuitori] *Câmpul Severinului*“⁵⁾. — Pe la mijlocul veacului al XVII-lea, acest *Câmp al Severinului*⁶⁾ sau *Pământ al Severinului*⁷⁾ se întindea: spre est, până în râul Topolnița; spre vest, până în vadul Cladovii; la nord, până aproape de satul Crihală (la nord de Bresnița) și era stăpânit, ca ocină, de Paraschiva Paharniceasa și jupâneasa Caplea, strănepoata Banului Preda din Ciuturoaia⁸⁾. — Și ori cum s-au numit stăpânirile străine, ce au dăinuit asupra Severinului, fie *banatul* unguresc, fie *sangiacatul*⁹⁾ turcesc, înființai după 1524, în timpul căruia se turcizase cu desăvârșire și orașul medieval¹⁰⁾, ce exista încă prin mijlocul veacului al XVII-lea, — totuși nu s-a pierdut nici o dată noțiunea de *țară* a Severinului, conservată cu atât mai bine, cu cât coborîm mai în jos pe scara timpului.

În plin sangiacat turcesc, în 1598, se știa că dacă treci Dunărea, în Țara Românească, pe la Podul lui Traian, trebuie să treci «*alla Terra di Severini*»¹¹⁾.

Cele mai vechi știri ce le avem asupra Severinului, chiar atunci când Bani ungurești ocărmuesc acolo, pomenesc tot de o *Terra Ceurini*¹²⁾, *Terra Zemra*¹³⁾, *Terra Zeuren*¹⁴⁾; de abia după 1264¹⁵⁾ se întrebuițează și numirea de *Banat*. — Cetatea Severinului, chiar, e menționată de cronicarii

unguri ca aflându-se tot în Țara Severinului¹⁶⁾.

Această Țară, obiect de competiție între imperiul româno-bulgar și regatul ungar, fu cucerită, în cursul luptei de la Vidin asupra Bulgarilor, prin 1230, de către regele Andrei al II-lea, care o încorporează Ungariei, punând-o sub administrația unui Ban. Cel dintâi Ban de Severin se crede¹⁷⁾ a fi fost Luca¹⁸⁾, din 1233.

Intinzându-se până în Olt, la această epocă, și coprinzând organizații politice românești ca: Chenezatul Voevodului Lithon, Chenezatul lui Ion și Farcaș¹⁹⁾ și o mare mulțime de oameni, „multitudo gentium“²⁰⁾, începu să fie organizată, în acelaș fel, cum se proceda în evul mediu cu margrafiatele de la hotarele îndepărtate. Pe lângă Banul cu soldații săi, călugării aveausă îndeplinească opera de convertire, de cultură și de consolidare a acestui recent Banat de Severin.

Papa trimise pe călugării predicatori din Ungaria, cu dreptul de a absolvi păcatele, în cazul de greșeli mici, de a binecuvânta antimisele altarelor templelor, cimitirile, și hainele episcopale²¹⁾; dreptul de a împărți diocesele ce se vor înființa, cum și de a alipi acest ținut vre unui episcopat, fiind dat însuși regelui apostolic, Bela al IV-lea, care îl pretindea tot astfel, cum îl avusese și Sf. Ștefan, întemeietorul regatului ungar²²⁾.

Inviaza Tătarilor din 1241 determină pe Bela al IV-lea să cheme pe Cavalerii Ioaniși pentru consolidarea stăpânirii sale asupra acestei granițe nesigure, așezată „la loc foarte suspect, la hotarele Cumanilor și Bulgarilor“²³⁾, cărora el le dăruie, cu o parte limitrofă din Ungaria, în condițiuni bine hotărâte²⁴⁾, „întreaga Țară a Severinului“. — Cu aceasta încetă Banatul Severinului, în care nu mai găsim Bani până în 1260.

Dar speranțele mari ce se puneau în reușita acestui ordin, se spulberară tot din cauza competițiilor Bulgarilor, cari sub Constantin Asan al II-lea,

în 1260, „devastară vrăjmășește Banatul Severinului“²⁵⁾, punând capăt stăpânirii ordinului.

Reînființat din nou, după izgonirea Ioanișilor, prin numirea ca Ban, a magistrului Laurențiu, care singur luptase contra Bulgarilor și restabilise Banatul „ad pristinum bonum statum“, — acest Banat dăinui până în 1291, cu toate revendicările războinice ale Bulgarilor, dintre 1260—1270²⁶⁾ și, poate, chiar ale Românilor, cari, sub Lithon Vodă și fratele său Bărbat, încep să ridice veleități de unificare a micilor stăpâniri teritoriale românești de până acuma²⁷⁾.

Slăbiciunea ultimilor Arpazi, urmată de stingerea dinastiei lor, și luptele ce urmară în Transilvania cu ocazia instalării noii dinastii de Anjou²⁸⁾, sunt prilejuri minunate pentru voevozii români, ca să încerce realizarea acelor veleități. În timpul acestor încurcături (1290—1301)²⁹⁾, Banatul unguresc de Severin fu cucerit de Basarab-Vodă³⁰⁾, pentru care plăti, la început, regulat cenzul cuvenit Coroanei³¹⁾, pe care apoi îl refuză.

Din 1291 și până la moartea sa (cu excepția unui efemer Ban unguresc, în 1335³²⁾, el deținu, ca independent, Banatul Severinului, fără de niciun folos pentru prosperarea cultului catolic, instalat odată aci, cu toate laudele ce i le aducea Papa pentru distrugerea necredinței³³⁾.

Dar sub fiul său, Nicolae Alexandru Basarab, încep, încă din 1342, să reapară Bani de Severin, ceea ce arată că Banatul fusese reînființat³⁴⁾. „Poseziunea“ Severinului, chiar, se afla în stăpânire particulară, fiind un proces pentru ea, între un Dominic, fiul lui Ion, și Laurențiu Hem³⁵⁾.

În ultimii ani, însă, ai domniei lui Nicolae Alexandru Basarab, stăpânirea ungurescă a Banatului — constatat, apoi, în titulatura fiului său Vladislav-Vodă — fu turburată. Din provocarea la război a regelui Ludovic, din 1365, știm că „Vladislav fiul (lui Alexandru)... și-a erigiat un titlu fictiv, spre ultra-

giul suveranului, dela care trebuie să depindă insignele sale“³⁶⁾. Care e acel titlu, ni-l arată un act de vamă, încheiat cu Brașovenii, în 20 Ian. 1368, în care vedem cum Vladislav-Vodă, împăcat cu Regele Ludovic, încă din 1366³⁷⁾ — pe care acum îl numește „naturalis dominus noster generosus“³⁸⁾ — se intitula din grația lui Dumnezeu și a majestății regești: „Voivoda Transalpinus, *Banus de Zeurini*“.

Acest Banat românesc, primit ca feud din partea regelui unguresc, se întindea numai până la Orșova, partea ungurească a fostului Banat unguresc (comitatul Carașului, districtul Ilyed, etc.) fiind alipită acum *Banatului Bulgariei*, care fusese înființat ca o compensație în locul celui cedat ca feud Domnului Țării Românești, în urma luptei, din 1365, dela Vidin, întâmplată după moartea Țarului Alexandru³⁹⁾.

Recunoașterea de către Unguri a Banatului românesc de Severin, aduse, însă, încetarea, pentru totdeauna, a influenței catolice în Banat.

În zadar Papa Urban al V-lea, în 1370, îndemnă pe Vladislav să se întoarcă dela eresie, în zadar, mai târziu, în 1379, Urban al VI-lea lua măsuri de ridicare de mănăstiri, în „părțile... lui Basarab“, în zadar chiar instalarea unui Episcop catolic, acolo la Severin, constatată în 1382⁴⁰⁾.

Ortodoxismul prinsese puternice rădăcini aci, mulțumită Popii Nicodim, un învățat călugăr sârb, mijlocitorul restabilirii ierarhiei sârbești cu cea ecumenică dela Constantinopole (ruptă de Țarul Dușan), bun orator și cu o adevărată natură de apostol, care își puse mântuirea sufletescă în înălțare de mănăstiri prin hăururile și stâncile munților țării noastre⁴¹⁾.

Mulțumită acestui sfânt, Vladislav Basarab, pentru a-și consolida stăpânirea, înființă o Mitropolie a Severinului sau a Ungrovlahiei de lângă Severin⁴²⁾, cum și începu zidirea mănăstirii de care ne ocupăm: Vodița.

Din hrisovul⁴³⁾, fără dată, de întemeiere a mănăstirii, știm că ea fu ridi-

cată și zugrăvită, în cinstea hramului Sf. Antonie, cu cheltuiala Domnului și cu truda lui Nicodim și a fraților săi de călugărie. Recunoscută de Domn ca autonomă (samovlastie⁴⁴⁾), în ceea ce privește administrarea ei, după regulile stabilite de Sf. Nicodim, ast-fel ca nici Domnul, nici arhierii să nu se amestece în alegerea starețului ei, ea fu dotată cu moșii și privilegii: spre răsărit de Vodița, i se dăruie satul Jidovștița, aflător și azi, pe râul cu acelaș nume, slobod de ori ce dare și servitute domnească sau ostășească; apoi din satul Costina, de pe Topolnița (azi dispărut), căblăritul. Spre apus de Vodița, i se da apa Vodița mare (astăzi Bahna), pe amândouă laturile, cu nucii și cu livezile, până în vatra satului Bahna, situat la nord-vest de Vodița. La sud i se da Dunărea de la Cataracte până la Orșova, cu vâltoarea din mijloc și cu venitul domnesc din opt vârșii. Ca privilegii i se da: 1000 de perperi din casa domnească, la fie care praznic al mănăstirii; 300 de perperi pentru săraci; 12 burdufi de brânză. Pe lângă acestea se mai dăruiau și obiecte de cult, cari menționate în actul de fondare, ne arată patriarhalitatea epocii: tetraevanghelie ferecată cu argint aurit, cădelniță de argint, sfinte vase de argint, odăjdii de mătase, perdele de damasc, patrafir și rucavițe de fir.

Stăpânirea acestei fâșii de pământ, pe malurile Vodiții, Bahniei și Dunării, de către mănăstirea Vodița, va însemna de aci înainte încorporarea definitivă la Țara Românească a pământului aflat până aci în litigiu. De aci înainte, nu se mai găsesc Bani ungurești, nici chiar pentru teritoriile ungurești, cari fuseseră încorporate la eșemerul Banat bulgar. De aci înainte, hotarul rămâne la Orșova, unde, în 1373, se făcea o severă supraveghere asupra sărurilor ce s-ar fi adus din Țara Românească, cât și asupra hotarelor⁴⁵⁾, și de unde porni Regele Ludovic al Ungariei un război de recuperare a feudului Severinului, prin-

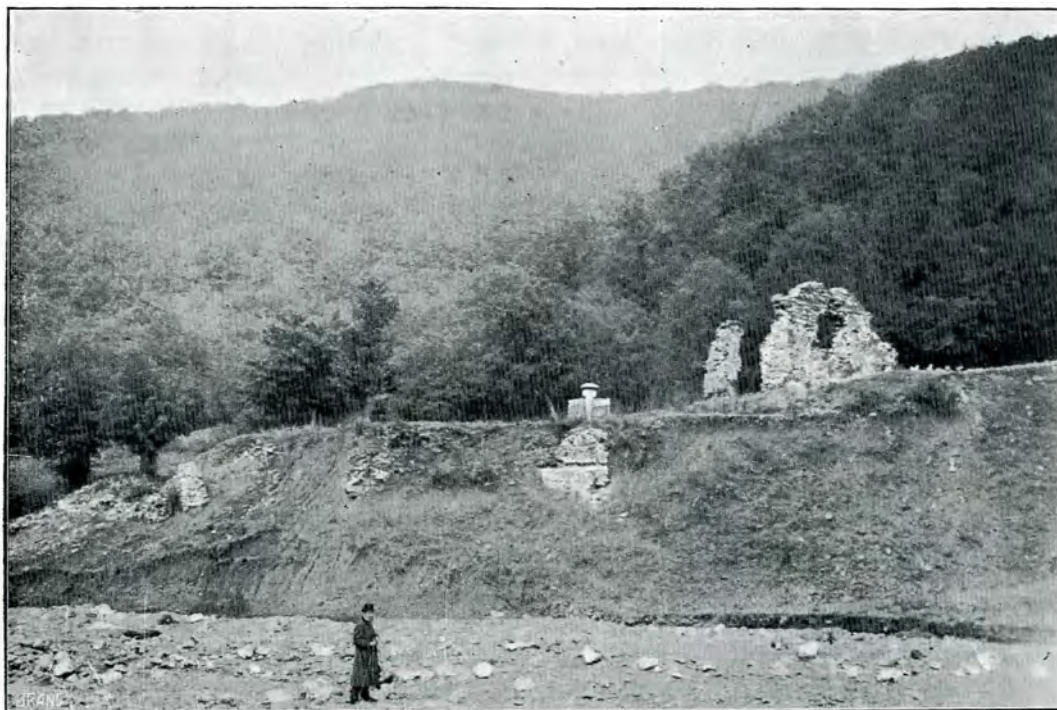

tre 1374—1376⁴⁶)—terminat cu înfrângerea și izgonirea sa, deși în cursul războiului apare un efemer Ban ungar, în 1376⁴⁷). Cel ce îngrijia acum de graniță era castelanul dela Orșova.

È probabil că aceste gânduri de recuperare nu părăsiră pe Ludovic până la moartea sa, în 1382; cu toate acestea Radul-Vodă (Negru) — care, împreună cu soția sa Calinichia, confirma vechia donație a Vodiței și adăoga o moară la Bistrița, din jos de Severin — își avea Banul său aci, pe Lucaci⁴⁸), care și el făcu o donație mănăstirii. Exi-

care și Dunărea dela Cataracte până la Orșova), îi adăoga 40 de țigani⁵⁰).

Pretențiunile Ungurilor asupra Banatului de Severin nu încetară nici în timpul domniei lui Mircea cel Bătrân; totuși ei nu mai stăpânesc nimic din ținutul românesc al Banatului, pentru care Mircea poartă, din 1387, titlul de „Banatului de Severin Domn“⁵¹). Titlurile de Bani ungurești de Severin, ce se întâlnesc în această epocă, până în anul 1395, anul încheerii tractatului de alianță dintre Regele Sigismund și Mircea-Vodă contra Turcilor, nu

1. Vodița.

Vedere generală de pe valea Vodiței, cu urmele împrejmuirii și ruinele bisericii.

stența acestui Ban, pus de chiar Domnul Țării Românești, indică absoluta suveranitate a Voievodului român asupra pământului stăpânit până aci ca feud.

Totuși, pentru a pune capăt acelor gânduri de recuperare, Dan Vodă, fiul lui Radu, profitând de luptele din Ungaria, după moartea lui Ludovic și rămânerea ca regină a ficei sale Maria, împinse o armată de invazie până în ținuturile castrului Mehădia⁴⁹), și întărind, în 3 Oct. 1385, toată vechia stăpânire a mănăstirii Vodița (între

pot fi privite de cât ca niște titluri fictive, pentru a valorifica pretențiunile ungurești asupra Banatului, pentru recuperarea căruia, desigur, Sigismund face și armistițiul din 1388, cu regele Poloniei⁵²), în care se vorbește de un proiect de războiu contra Valachiei. Pentru aceste titluri, nejustificate printr-o stăpânire reală, în vechiul Banat de Severin, încep acum să apară și termeni improprii ca *Vaivoda* sau *Regnum Zeurinensis*⁵³), indicând situații neclare. De fapt stăpânirea lor ajunge numai până la Orșova⁵⁴).

Neînțelegerile dintre Mircea și Sigismund, așăte și de alianța ce o face Mircea, în 10 Dec. 1389 (pe care o confirmă în 1391) cu Poloniei, nu luă sfârșit decât față de primejdia ce o prezintă pentru amândoi vrăjmașul comun: Turcii.

Pierzând lupta dela Argeș în contra Turcilor, Mircea se refugiază în Ardeal, unde încheie cu Sigismund tratatul de alianță contra Turcilor, din 7 Martie 1395. Ca o consecință a acestei alianțe, de aci înainte, nu se mai întâlnesc Bani ungurești de Se-

tăl său Radu, își are un boer Ban aci, pe Radul⁵⁷⁾.

În această situație, mănăstirea Vodița nu putea decât să prospereze. Mircea îi întărește, în 1387⁵⁸⁾, Iunie, toate vechile posesiuni, în acelaș fel cum făcuse și Dan-Vodă fratele său; iar Ștefan, Despotul Sârbiei, îi întărește atât ei cât și Tismanei — zidită de curând și aflată sub conducerea aceluiaș Popă Nicodim — toate vechile metoașe din Serbia, «ajunse la o desăvârșită uitare și părăsire»⁵⁹⁾.

După moartea lui Mircea cel Bă-

2. Vodița.

Ruinele bisericii, vedere dinspre sud-est.

verin, în locul căroră, actele ungurești pun formula „honore Banatus Zeurini vacante”⁵⁵⁾.

Banatul se afla, deci, de fapt și de drept sub mâna lui Mircea, care, în menționatul tratat de alianță, se întitulează *Banus de Zewrini*⁵⁶⁾ (nu însă din grația regelui, cu care tratează de la egal la egal).

Neputința Regelui de a reconstitui feudul, cum și grija lui de a fi în buni termeni cu Mircea, explică acea formulă, adoptată în documentele ungurești, pentru banatul vacant, pe tot timpul cât trăi Mircea, care, ca și ta-

trân și a fiului său Mihail—care și el se întitulează Ban de Severin⁶⁰⁾ și își are și Banul său, acolo, în persoana aceluiaș Radu din timpul tatălui său⁶¹⁾ — după moartea acestui sprijinit al Ungurilor, în lupta pentru domnie, ce o avea cu fratele său Dan, cel ajutat de Turci, stăpânirea Ungurilor ce nu trecea de Orșova, în 1419⁶²⁾, găsi un puternic factor de propagandă pentru restabilirea vechiului feud în călugării din mănăstirile Vodița și Tismana.

Înțelegerea între călugări și Sigismund se făcuse încă din 1418 Iulie 14, când Sigismund, pentru cuvântul că

„i-a pus pe acești călugări sub mână sa“⁶⁵) (smo uzeli podu našu ruky) — după obiceiul feudal — le dedia deplină voie să meargă ori unde, pe apă și pe uscat, prin regatul ungar, nebântuiți de nimeni.

Intr'alt hrisov⁶⁴), dat din Oradia-Mare, în 1419, el ridică orice nor de bănuială ce ar fi putut deștepta, în privința credinței noastre, stăpânirea papistășească a Ungurilor. Regele garantează prin Popa Agathon (egumenul mănăstirilor Vodița și Tismana, după moartea lui Nicodim, în 26 Dec. 1405) „tuturor celor ce trăiesc în Țara Ungro-vlahiei, care este basarabească .... „ca mănăstirile lor și toate bisericile, „și călugării, și popii, și toți oamenii „cari trăiesc în acea țară, să-și fie „legea lor și să trăiască în credința „lor, iar nouă drept să ne slujească, „de aceea am dat credința mea“.

La 28 Oct. 1419, Sigismund, care se afla în capul oștilor sale la Porțile de Fier⁶⁵), după ce cucerise Severinul, ce fusese luat de Turci⁶⁶), trecea la Vodița (na Vodicaĥu), căreia îi confirmă toate posesiunile cele vechi și îi adăoga altele noi, făcând prin aceasta un act de deplină suzeranitate.

În două acte încheiate, la Vodița, infeudarea se făcea oficial: Regele își lua angajamentul „să-i proteje și păzească“, iar călugării să facă slujbe și să-i fie de credință: „što ihŭ smo imi oyzeli da ihŭ pazymo i hranimo za niihŭ slyzŭby i pravyy vŕy“⁶⁷).

În primul act⁶⁸) se întăria pactul cel vechiu, în privința respectării religiei, și în mod general toate hotarele, satele, viile, morile, nucii și livezile, taxele de bălciuri și taxele de trecere, scutirile de vamă, pe apă și pe uscat, pentru călugări, oameni și dobitoacele lor, pentru orice vor vinde și cumpăra; se mai dă vârșile și vultorea de pe Dunăre, cum le au avut și până acum, și se specifică, ca nume de posesii ale călugărilor numai, „tot venitul ce e la „Bistrița, și deasemene pe oriunde cât „au sate, hotare, livezi și mori și în „Severin (i vŭ Sŕveriny)“.

Această deosebită specificare, ce se

făcea pentru *singurele* aceste două posesii: *Bistrița și Severin*, dintre multele celelalte posesii ale celor două mănăstiri, Vodița și Tismana, ne arată rolul ce se dăde călugărilor români în acest din nou reconstituit feud.

La *Bistrița*, situată pe Dunăre, în jos de Severin, călugării nu posedau, conform tuturor actelor lor de posesie ce ne sunt cunoscute, de cât o moară, ce le fusese dăruită de Doamna Calinichia a lui Radu-Vodă (Negru)⁶⁹), iar în *Severin* nu posedau nimic.

Bistrița și Severinul, singurile menționate în acest hrisov de confirmare, nu pot fi de cât posesiuni adaose de Sigismund, care căută, astfel, să reconstituiească feuda Severinului, pe seama chiar a călugărilor români, după ce toate încercările anterioare, făcute de regii Ungurilor, dedeseră greș.

Intr'al doilea⁷⁰) hrisov, complementar, se specifică anume satele și hotarele mănăstirilor, după a căror poziție putem judeca și întinderea reconstituitului feud: „satele numite mănăstirești delângă mănăstirea Sf. Antonie cel de la Vodița“, Jidovștița, Șușița (situat la nord de Jidovștița), Preaclecești, Râul Jidovștița, Jarcovățul (la nord de Severin), Ilhovățul (Ilovița de azi) și Bahna; apoi celelalte sate aparținând Tismanei, pe care le vom cita numai în treacăt, ca: Vadul Cumanilor (Calafat) „în ținutul de pe Dunăre“ cu alte sate și balta Bistreț; în ținutul Jaleșului (Gorjului) adăoga Ploștina (pe stânga Motrului), cu satele apropiate: Leurda, Cereșev, etc.; i se mai dă birurile de trecere dela Bistrița, cum și toate satele și hotarele ce vor fi în Bistrița și Severin, cari sunt menționate iarăși *deosebit*; cum și toate stăpânirile din țara sârbească.

Totuși de o reînființare a vechiului Banat de Severin nu poate fi vorba. S-a restabilit numai feuda, odată cu cucerirea castrului Severin, fără însă a se mai restabili și titlul, care nu mai apare nici în actele ungurești, nici în cele românești; — ba chiar și acest feud fu lăsat tot în stăpânirea Dom-

nilor țării, fără a mai fi menționat vreodată în titlurile lor, întru cât burgul Severinului, care ar fi îndreptățit titulatura, se află acum în mâinele Ungurilor. De aceea nici boeri Bani de Severin nu se mai întâlnesc de acum înaintea la curtea Domnilor români.

Trecerea lui Dan-Vodă de partea Ungurilor⁷¹⁾, după omorîrea lui Mihail, — cu care Sigismund încheie chiar un tratat defensional⁷²⁾, și luptele amânduror contra Turcilor, cari sprijinesc pe Radu Praznaglava, sunt explicarea acestei condescendențe, față de Dan, a Regelui, care lasă Banatul vacant până la moartea Voevodului român. În adevăr, ca și în 1419, același castelan de Orșova, Sigismund de Lozonch, se afla mai mare, prin 1420, spre această margine⁷³⁾, iar în 1424, Comitele Temișan, Pippo, îngrijia de restaurarea castrului Severin⁷⁴⁾, iar nu Banul, a cărei funcțiune e trecută, în actele ungurești, ca *vacantă*, pe tot timpul domniei lui Dan-Vodă, până în 1430⁷⁵⁾.

Stăpân pe întreg teritoriul până la Orșova, Dan Vodă învoia pe Târگوvișteni, să nu dea vamă și să umble „pe la Severin și prin toate târgurile până la Brăila“⁷⁶⁾, și totel, în 1424 Aug. 5, întăria toate privilegiile Vođii, cele vechi, cu Dunărea până la Orșova, adăogând și un sat nou, Podenii (pe râul Bahna) și Varovnicul (azi dispărut)⁷⁷⁾.

Severinul, însă, ca posesie, nu mai e citat între posesiunile mănăstirii Vođița; castrul, ca și ținutul Severinului, una din cheile Dunării spre Ungaria, fură reținute de Regele Sigismund, pentru luptele sale cu Turcii.

Sigismund, care, în 1426, după înfrângerile suferite de Dan-Vodă de la Turci, se gândia că ar fi foarte nemerit să dea Teutonilor *numai* „paza și apărarea locurilor de frontieră... până la Poarta de Fier“ sau „anumite cetăți între Ungaria, Serbia și Valachia... din cauza apărării contra Turcilor“⁷⁸⁾, dete, în 1430, după moartea lui Dan Vodă, Perceptorului casei Teutonilor, Nicolae de Redwitz, chiar

burgul Severinului, cu titlul de Ban⁷⁹⁾.

Cu înființarea titlului de Bani de Severin, pentru apărarea și administrarea burgului Severin și a ținutului adiacent din Ungaria, se pierde noțiunea veche a Banatului de Severin.

Dar, Teutonii nu se pot menține față de puhoiul turcesc, ce invadează țara, în timpul domniei lui Alexandru Aldea, care nu încetează, în timpul domniei sale, de a se plânge Brașovenilor, că „Turcii i-au luat țara“⁸⁰⁾. Chiar Vlad Dracul, sprijinitul Ungurilor, spre a complăce Turcilor, conduse un atac contra Severinului, în 1432⁸¹⁾, cece aduse izgonirea Teutonilor de aci. De aceia, încă din 1431, reîntălnim, în actele ungurești, formula „*honore banatus vacante*“; iar în 1433, stăpânirea lui Sigismund nu trecea de Orșova, după cum rezultă din relațiunea ce o face Papii Eugeniu relativ la schismaticii cari se află sub stăpânirea sa⁸²⁾.

Imprejurările de la Dunăre se restabilesc, însă, în favoarea Ungurilor, odată cu izbânda lui Vlad Dracul (sprijinitul lui Sigismund) asupra lui Aldea⁸³⁾, când, în 1436, se restabilește și Banatul în persoana lui Franko de Talovacz⁸⁴⁾, apărătorul castelelor de Krassó, Kewe, Belgrad; dar o siguranță deplină nu se poate dobândi decât după 9 Mai 1439, când, Banatul Severinului (vacant în Martie 1438⁸⁵⁾, trecea în vrednicile mâini ale Românilor Corvini de Hunyady, cari, sub Sigismund, Elisabeta, Albrecht, și în timpul încurcăturilor survenite în Ungaria, în timpul interregnelui, sunt de fapt apărătorii creștinătății spre granițele dunărene⁸⁶⁾, până în 1456, anul morței ultimului din frații Corvini, Ion cel mare.

Sub tutela Corvinilor, Vlad Dracul, ca și Dan, stăpânește întreaga țară până la Orșova, întărind în 1439, 2 August⁸⁷⁾, mănăstirilor Tismana și Vođița, vechile posesiuni, între cari și Dunărea dela Cataracte până la Orșova. Posesia Severinului, însă, nu se mai citează în actele mănăstirii; în 1439, 17 Octombrie, chiar, se constată un Episcop catolic, la Severin, Benedict, care trebuia să îngrijească și

de refacerea episcopatelor de Siret și de Bacău⁸⁸).

pe seama călugărilor Voditei, se face în 20 Septembrie 1444⁸⁹), de către Ion,

Ruinele bisericii, vedere din față (vest), cu dărâmbăturile pridvorului și poarta.
3. Vodita.

O restabilire a vechiului feud în sensul acelei încercate de Sigismund,

cel mai mare dintre frații Corvini, care, după moartea fratelui său⁹⁰), întâm-

plată prin 1441, rămas singur Ban de Severin, ridicat la demnitatea de Comite de Temișoara și Voevod transilvan, întăria lui Gherasim, egumenul de la Vodița și Tismana, toate vechile posesii, cum le avusese și în cărțile „sfânt răposatului împărat Sigismund“. Infeudarea se făcea dela Orșova, unde se adunară oștile Regelui Vladislav, pentru a porni în lupta nenorocită dela Varna,— după formele obișnuite. Călugării erau puși sub mână lui Ion Corvin (ihü simi jaa ouzelü podü svojo roukou), pentru a fi apărați de

Aug.) lui Ion Corvinul, după care an, burgul Severinului reintră, după anevoioase lupte, în mâna Coroanei, fiind cuprins până aci, în averea particulară a moștenitorilor lui Hunyady⁹³). În acest răstimp Severinul, specificat ca unul din locurile cu cari Turcii pot face negoț, e menționat în autorizația de armistițiu dintre Turci și Unguri din 1449⁹⁴), cum și (castrul) în tractatul de pace din 1503 dintre Vladislav și Bajazet⁹⁵).

Moartea lui Ion Corvin aduse complectă dezinteresare pentru această

4. Vodița.

Ruinele împrejmuirii, cu un contrafort : vedere dinspre sud est.

orcine și protejați; călugării, în schimb, aveau să facă slujbe și să fie de credință. Li se promitea pentru aceasta și păstrarea credinței. Și acum, li se întăria călugărilor, în mod *special*, „venitul dela Bistrița, de asemenea și pretutindenea cât au sate.... livezi și mori, și la Severin și la Bistrița“.

După alegerea lui Corvin în 1446,⁹¹) ca guvernator al Ungariei, ținând locul lui Vladislav, minorul fiu al Regelui Albrecht, se alese ca Ban de Severin Mihai de Ciorna, a cărei bănie dură până în 1456⁹²), anul morții (la 11

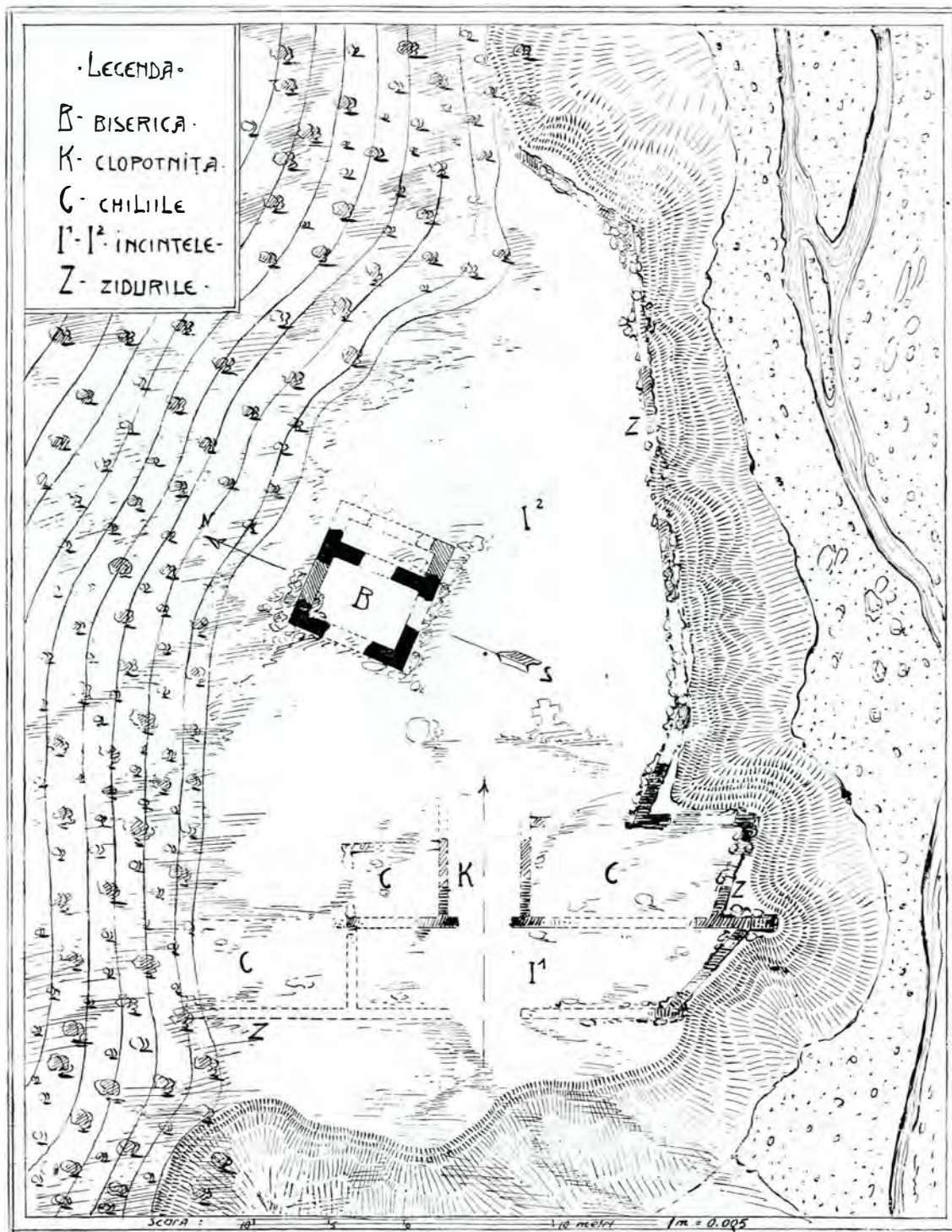
cheie a Ungariei: Severinul. Turcii fac tot mai nesigură posesia Severinului, până când, asediindu-l, în 1521, el fu cucerit de Balibeg în 1524⁹⁶) și transformat în pașalâc. Nesiguranța de aci se oglindește și în confuzia termenilor pentru vechiul Banat de Severin. De un Ban de Severin nu se mai vorbește decât după 1479⁹⁷); în 1480 se vorbește de două districte severinene⁹⁸); Comitele temișan era Ban, pe vremea lui Vlad Călugărul⁹⁹); după 1501 era un comitat al Severinului pus sub un Ban¹⁰⁰); în

1524 era un căpitan de Severin¹⁰¹);
 în 1538 era un comitat al Severinului.
 Stăpânirea românească ținea, to-

strângea oștile contra lui Țepeluș
 lângă Severin¹⁰³).

În ceea ce privește Vodița, ea duse

5. Vodița.

Schița planului de situație.

tuși, tot până în vechile hotare: Radul cel Frumos stăpâna toate vadurile, dela Severin¹⁰²). Vlad Călugărul își

o viață de decădere, strălucirea re-fugiindu-se în cealaltă mănăstire, Tismana.

În 1458, când încă se deosebiau stăpânirile¹⁰⁴) sale de ale Tismanei, ea încă exista ca mănăstire cu averea deosebită. — Dar în 1491, 3 Sept., fu despuiată de satul Bahna, confirmat atunci mănăstirii Tismana¹⁰⁵), iar în 1493 Iunie, aproape era desființată, întru cât marginea de apus a moșiilor ei, dinspre hotarul țării, siliștele Bahnei, cu apa Vodița-Mare (= Bahna), ce aparțineau Vodiței, acum sunt confirmate tot Tismanei¹⁰⁶). Prin 1532—35 toate străvechile moșii ale Vodiței aparțineau Tismanei¹⁰⁷).

Așa se pune capăt, formal, Banatului de Severin, oricât, acum, în urmă, el nu mai corespundea concepției vechi organizării medievale.

De acum, Ungurii înființară un nou Banat, al Caransebeșului; Românii reînființară și ei *Banatul*, numit acum al Craiovei, unde fu mutat la începutul veacului al XVI-lea, pe seama boerilor Craiovești, descendenți din vechii Basarabi. Episcopia chiar a Severinului reînviă la Râmnicul-Noul-Severin. În această totală transformare, Vodița nu mai putea dăinui; cu toate că și Ungurii și Turcii cătau să fie în grația călugărilor celor două mănăstiri înfrățite, cu toate că Vlad Călugărul, în 1491, întărea și „ceace au întocmit Turcii și Ungurii“¹⁰⁸), teritoriul pe care se afla era prea agitat de luptele dimprejur pentru a fi prielnic unei vieți monastirești.

În jurul zidurilor părăsite, ale mănăstirii, ce dusesse o viață mănăstirească de mai bine de 120 de ani, Veterani, pe la finele veacului al XVII-lea, în luptele sale cu Turcii, făcea șanțuri de apărare în jurul ei, mănăstirea servindu-i de block-haus¹⁰⁹). Se văd și azi, ca vestijii ale acestei transformări, găuri în unghiurile clădirii, atât de mari cât poate încapa o țeavă de pușcă. Se dărâma atunci tot ceace mai rămăsese în picioare din zidurile înconjurătoare; iar ghiulele de tun făceau spărturile largi, în zidurile de răsărit și de miazăzi, cele mai expuse din mănăstirea Vodița, care stă și azi

în picioare, ca o mărturie a vicisitudinilor prin care a trecut pământul pe care e clădită, în curs de 542 de ani!

* * *

Mănăstirea Vodița e cea mai veche clădire mănăstirească, ortodoxă, ce ni s-a păstrat, și în acelaș timp și cea mai rudimentară, oglindind patriarhalitatea epocii în care fu înălțată.

Ridicată pe un platou ce se înalță vreo opt metri înălțime, în coasta unei râpe păduroase, d'asupra apșoarei Vodița, și la poalele unei peșteri, în care s'a început, întâia oară, slăvirea lui Dumnezeu, — ea închide, prin zidurile sale neregulate, ce urmau sinuositățile văii, o incintă de vre-o 60 metri lungime, pe 30 lățime. Zidurile înprejmuitoare, însă, nu se întindeau decât dealungul văii, din partea opusă, râpa dealului fiind un obstacol natural. Zidurile dela poarta de intrare erau duble, lăsând loc în fața intrării (K), pe care, desigur se ridica și clopotnița unei prime incinte (I¹). Chiliile (C) se ridicau, dealungul zidului, în incinta de a doua (I²), în mijlocul căreia se ridica și biserica.

Biserica prezintă cea mai simplă formă: un dreptunghiu fără *absidă*, cu mici ferestre în naos și altar, cari au grăbit ruina zidurilor în dreptul golurilor lor. Demarcate prin zidărie erau numai un pridvor închis, ce poate fi considerat și capronaos (1^m,60×4^m,40), și naosul (4^m,40×6^m,25), care era mai mult lat decât lung.—O tâmplă de lemn desigur că va fi despărțit micul altar de restul bisericii. Pronaosul este boltit în *berceau* (semi cilindric), în direcția lungimei (E – V); pridvorul nu se știe cum era boltit; nu este exclus ca, după arhitectura sârbească, să fi avut, ca bisericile occidentale, un turn-clopotniță deasupra. Ca *apareiaj* s-a întrebuițat tot ce s-a avut la îndemână: bolovani din valea Vodiței, pietre de *taille* din clădiri romane, puțină cărămidă, fabricată pe loc (0^m,30×0^m,17×0^m,06), cum și varul ce se extrage din belșug și azi în munții de acolo.

Din modul cu totul ruinat, cum se

prezintă zidurile rămase, se pare că s-a întrebuințat sistemul *blocajului* pentru zidărie: între doi pereți s-a turnat, pe o grosime de 1^m,20 (spre pridvor) sau 0^m,90 (pentru rest) beton și bolovani. Blocurile romane s-au întrebuințat numai la temelie. *Paramentele* exterioare erau tot de bolovani, și numai din 50 cm. în 50 cm., era câte un rând de cărămizi, dar și acestea puse fără nici o simetrie. Singurul ornament exterior îl forma, un strat de pietre, sub acoperiș, care, tăiate în *biseau* și puțin eșinde înafară, formau un fel de ciubuc jurîmprejur. De asemenea se mai întrebuința că-

rămida pentru arcuirea porții în partea sa superioară.

În cece privește scheletul zidăriei, s-a întrebuințat, ca în toată arhitectura bizantină, bârne de lemn, în lungul și deacurmezișul corpului zidurilor, din 50 în 50 cm., pentru a da deplină soliditate zidurilor, până ce se vor așeza materialele.

În totul, Vodița face impresia unei clădiri patriarhale, ceea ce nu e de mirare pentru patriarhalele împrejurări, dela începutul statului nostru, în care ea luă ființă. Ea trebuie considerată ca *terminus ab quo* în evoluția arhitecturii noastre bisericești.

VIRG. DRĂGHICEANU.

¹⁾ Mai veche încă e Sf. Nicoară din Curtea de Argeș, dar acea e catolică, nu ortodoxă. Din același timp cu Sf. Nicoară e și Biserica lui Negru-Vodă, Muscel. Asupra ei, vezi Virg. Drăghiceanu, *Cetatea și Schitul Negru-Vodă*, în Buletinul Com. Mon. Istorice, an. V, 89—94.

²⁾ Asupra lui vezi: V. Pârvan, *Contribuții epigrafice la istoria Creștinismului în Dacia-Romană*, București 1911, 190—191.

³⁾ D. Onciul, *Titlul lui Mircea cel Bătrân și posesiunile lui*, Convorbiri Literare, XXXVI, 45.

⁴⁾ N. Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes*, Gotha 1905, I, 135.

⁵⁾ Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria Românilor*, X., 639—40.

⁶⁾ Demetrescu, *Istoria Severinului*, Severin 1883, 100—104.

⁷⁾ *Ibid.* — Se întinde «din gura Topolniței, apa în sus, până în Tresenie, și până în Crihală, și până în vodul Cladoei».

⁸⁾ *Ibid.*

⁹⁾ Hurmuzaki, *ibid.*, II, 521.

¹⁰⁾ Martini Zeillner, *Beschreibung des Königreichs Ungarn und darzu gehöriger Landen Städte und Vornehmster Oerter*, Ulm 1664, 407: «eine Stadt an der Thonau... ins gemein Sevverin, Sevvrin genant, ist jeszt türkisch».

¹¹⁾ Hurmuzaki, *ibid.*, XII, 347.

¹²⁾ Hurmuzaki, *ibid.*, I., 153—134

¹³⁾ Hurmuzaki, *ibid.*, I., 175.

¹⁴⁾ Hurmuzaki, *ibid.*, I., 183.

¹⁵⁾ Hurmuzaki, *ibid.*, I., 315.

¹⁶⁾ După Onciul, *studiul citat*, 48.

¹⁷⁾ Totuși F. Griselin, în *Geschichte des Temeswarer Banats*, Wien, 1780, bazat pe Timon, *Imago novae Hungariae*, pune înființarea Banatului încă din 1209, când, Regele «den ganzen Strich Landes davon absondert, der sich von Czerna bis an die Aluta hjerabzielh, und dessen Regierung, unter den Titel

des Severiner Bannats, einem Dominic von Bassan, ersten Anführer seiner Truppen anvertraute».

¹⁸⁾ Onciul, *studiul citat*, 39; Pesty, *A Szörényi bán-ság és Szörény vármegye története*, Budapesta 1878, I, unde se dă lista Banilor.

¹⁹⁾ Vezi actul de danie al lui Bela IV către Ioaniți. Hurmuzaki, *ibid.*, I., 249—253.

²⁰⁾ Hurmuzaki, *ibid.*, I., 153—154, 183.

²¹⁾ Hurmuzaki, *ibid.*, I., 154, 153, 152—154

²²⁾ Hurmuzaki, *ibid.*, I., 175, 183.

²³⁾ Hurmuzaki, *ibid.*, I., 261.

²⁴⁾ Hurmuzaki, *ibid.*, I., 249—253.

²⁵⁾ Vezi Onciul, *loc citat*, 42; Hurmuzaki, *ibid.*, I., 317.

²⁶⁾ Onciul, *loc citat*, 42.

²⁷⁾ Hurmuzaki, *ibid.*, I., 454—456.

²⁸⁾ Iorga, *loc citat*, I, 145.

²⁹⁾ Onciul, *loc citat*, 49.

³⁰⁾ E vorba de «quedam confinia regni nostri, que in terra transalpina per Basarab, filium Thocomery scismaticum in nostrum et sacre corone non modicum derogamen detinebantur» Hurmuzaki, *ibid.*, I, 625, cum și cronicile citate de Onciul, *loc. citat*, 738, care vorbesc lămurit.

³¹⁾ *Chronicon pictum*, citat de Onciul, *studiul citat*, 49.

³²⁾ Hurmuzaki, *ibid.*, I., 634.

³³⁾ Hurmuzaki, *ibid.*, I., 600—601.

³⁴⁾ Hurmuzaki, *ibid.*, I., 673.

³⁵⁾ Hurmuzaki, *ibid.*, I., 63.

³⁶⁾ Hurmuzaki, *ibid.*, I., 93.

³⁷⁾ Onciul, *studiul citat*, 51.

³⁸⁾ Hurmuzaki, *ibid.*, I., 144—145.

³⁹⁾ N. Iorga, *Lupta pentru stăpânirea Vidinului* în 1365—1369, în Convorbiri Literare, XXXIV, 962—999. Onciul, *studiul citat*, 51, 52; Onciul, *Originele Principatelor române*, București 1899, 55—56.

⁴⁰⁾ Pentru acestea vezi: Hurmuzaki, *ibid.*, I., 159; Hurmuzaki, *ibid.*, I., 268; Hurmuzaki, *ibid.*, I., 276.

⁴¹⁾ Asupra lui: H. Ruvarac, *Pop Nicodim, der erste*

Klöster Gründer in der Walachei. S. A. aus Archiv für slavische Philologie. XI Band.

⁴²⁾ Asupra titlului Mitropolitului, Onciul, *Originele Principatelor*, 196.

⁴³⁾ Venelinu, *Vlaho-bolgarskija ili dako-slavjanskija gramaty*, Petersburg 1840.

⁴⁴⁾ Vezi asupra cuvântului hrisovul lui Mircea, citat la No. 58.

⁴⁵⁾ Hurmuzaki, *ibid.*, I, 213; erau opriți de a pătrunde în regat. Hurmuzaki, *ibid.*, I, 276.

⁴⁶⁾ Pe larg vezi: Onciul, *studiul citat*, în Convorbiri Literare, XXXVII, 22. Hurmuzaki, *ibid.*, I, 248-9.

⁴⁷⁾ Hurmuzaki, *ibid.*, I, 235-6.

⁴⁸⁾ Hasdeu, *Arhiva Istorică a României*, I, 19-21; Iorga, *Geschichte*, I, 279.

⁴⁹⁾ Hurmuzaki, *ibid.*, I, 331-2.

⁵⁰⁾ A. Ștefulescu *Mănăstirea Tismana*, București 1909, 169.

⁵¹⁾ Hasdeu, *Arhiva Istorică*, III, 192.

⁵²⁾ Hurmuzaki, *ibid.*, I, 309.

⁵³⁾ Hurmuzaki, *ibid.*, I, 308.

⁵⁴⁾ Ștefan de Losonch, care se distinsese ca Ban în luptele din timpul Reginei Maria, e menționat că ajutase coroana prin luarea castelelor ce se înaltau până la Orșova. Hurmuzaki, *ibid.*, I, 304.

⁵⁵⁾ Hurmuzaki, *ibid.*, I, 366, 377-8, 386, 401, 417, 429, 438, 495.

⁵⁶⁾ Hurmuzaki, *ibid.*, I, 359.

⁵⁷⁾ Venelinu, *op. citat*, 18-20; Miletiț și Agura, *Daco-Românii i tehnata slavensca pismenostu*, Sofia 1893, 119.

⁵⁸⁾ Vezi nota No. 51.

⁵⁹⁾ Hasdeu, *Arhiva istorică a României*, I, 17, 18.

⁶⁰⁾ Vezi Onciul, *studiul citat*, Convorbiri, XXXVII, 293.

⁶¹⁾ Miletiț și Agura, *op. citat*, 121, 122.

⁶²⁾ Hurmuzaki, *ibid.*, I, 508-11: Sigismund de Losonch, castelan la această margine până la Orșova, avea atribuțiunea Banului ce lipsea.

⁶³⁾ Venelinu, *op. citat*, 36-37.

⁶⁴⁾ Venelinu, *ibid.*, 49-50. Asupra rectificării, în 1419, a anului acestui document, vezi Onciul, *studiul citat*, Convorbiri Literare, XXXVII, 225 (note).

⁶⁵⁾ Onciul, *studiul citat*, Convorbiri Literare XXXVII, 224.

⁶⁶⁾ Un act din 1420 pomenește de o luptă avută «sub castro Zeuriniensi contra sevissimos Turcos». Hurmuzaki, I, 511-2.

⁶⁷⁾ Venelinu, *ibid.*, 54.

⁶⁸⁾ *Ibid.*

⁶⁹⁾ Mențiunea se face posterior, de Mircea, în hrisovul din 1387. Hasdeu, *Arhiva istorică*, III, 191-93.

⁷⁰⁾ Venelinu, *ibid.*, 54-9.

⁷¹⁾ Iorga, *Geschichte*, I, 307.

⁷²⁾ Hurmuzaki, *ibid.*, I, 534.

⁷³⁾ Hurmuzaki, *ibid.*, I, 511-12.

⁷⁴⁾ Hurmuzaki, *ibid.*, I, 531-2.

⁷⁵⁾ Hurmuzaki, *ibid.*, I, 531-2; iar pentru 1430 Hurmuzaki, *ibid.*, I, 373.

⁷⁶⁾ I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării-Românești cu Brașovul și Țara ungurească*, București, 1905, 29.

⁷⁷⁾ Hasdeu, *Arhiva Istorică*, I, 19, 20.

⁷⁸⁾ Hurmuzaki, *ibid.*, I, 539, 553.

⁷⁹⁾ Hurmuzaki, *ibid.*, I, 564; Iorga, *Geschichte*, I, 307.

⁸⁰⁾ Bogdan, *op. citat*, 40, 44, 51.

⁸¹⁾ Onciul, *Convorbiri*, XXXVII, 226.

⁸²⁾ Hurmuzaki, *ibid.*, I, 573, 579. Aldea se adresa unui șpan de Temișoara ce se află spre această margine, în locul Banului absent. Bogdan, *ibid.*, 51.

⁸³⁾ Iorga, *Geschichte*, I, 308.

⁸⁴⁾ Hurmuzaki, *ibid.*, I, 608; Iorga, *ibid.*, 317.

⁸⁵⁾ Hurmuzaki, *ibid.*, I, 646; deasemenea 652, 649, pentru posesii aflate în castrul Mihald.

⁸⁶⁾ Hurmuzaki, *ibid.*, I, 664-5, 648, 657-8, 651; Iorga, *Geschichte*, I, 317.

⁸⁷⁾ Ștefulescu, *op. citat*, 182.

⁸⁸⁾ Hurmuzaki, *ibid.*, I, 660.

⁸⁹⁾ Luna lipsește în pergamentul copiat de Ștefulescu, *op. citat*, 179-188; luna Octomvrie propusă de el nu e acceptabilă: Hunyady jurase ca între 4-5 Sept. să fie la Orșova. Hurmuzaki, *ibid.*, I, 696.

⁹⁰⁾ Hurmuzaki, *ibid.*, I, 678, 681 (pentru moartea celui alt Ion)

⁹¹⁾ Hurmuzaki, *ibid.*, I, 725.

⁹²⁾ Hurmuzaki, *ibid.*, II, 89.

⁹³⁾ Hurmuzaki, *ibid.*, I, 760.

⁹⁴⁾ Hurmuzaki, *ibid.*, I, 760.

⁹⁵⁾ Hurmuzaki, *ibid.*, II, 20-21.

⁹⁶⁾ Hurmuzaki, *ibid.*, II, 478.

⁹⁷⁾ Hurmuzaki, *ibid.*, II, 259.

⁹⁸⁾ Hurmuzaki, *ibid.*, II, 148.

⁹⁹⁾ Hurmuzaki, *ibid.*, II, 286.

¹⁰⁰⁾ Hurmuzaki, *ibid.*, II, 451, 581; Hurmuzaki, *ibid.*, II, 377, Ban al Castrului de Severin.

¹⁰¹⁾ Căpitan al părților Severinene. Hurmuzaki, *ibid.*, II, 477, care era și căpitan de Temișoara. Hurmuzaki, *ibid.*, II, 489.

¹⁰²⁾ Miletiț și Agura, *op. citat*, 124-5; Bogdan, *op. citat*, 216.

¹⁰³⁾ Bogdan, *op. citat*, 181.

¹⁰⁴⁾ Hrisovul lui Vlad Țepeș, în Venelinu, *op. citat*, 9-12.

¹⁰⁵⁾ Hrisovul lui Vlad Călugărul, Venelinu, *ibid.*, 129-30 și cel din 1493, Ștefulescu, *op. citat*, 198-9.

¹⁰⁶⁾ Ștefulescu, *ibid.*, 200-201.

¹⁰⁷⁾ Ștefulescu, *ibid.*, 214.

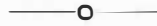
¹⁰⁸⁾ Venelinu, *ibid.*, 129-30.

¹⁰⁹⁾ Hurmuzaki, *ibid.*, IX, 629.

PS. Mă simt dator a mulțumi D-lui Arhitect I. D. Trajanescu, pentru bunăvoința ce a avut de a face desemnul după croquiul luat de mine.

— Acest studiu, în liniile generale, a fost comunicat mai întâiu în Congresul Asociațiunii Române pentru înaintarea științelor, ținut la Târgoviște.

ZUGRAFII TREI ERARHILOR DIN IAȘI

În memoriul «Contribuții la relațiile Bisericii românești cu Rusia în veacul XVII», publicat de curând în «Analele Academiei Române» — tom. XXXVI, mem. sec. ist., No. 21 — d. dr. Silviu Dragomir, profesor la seminarul Andreian din Sibiu, care a făcut studii teologice și cercetări istorice la Moscva, consacră un interesant capitol — al 3-lea — activității iconografilor și zugrafilor ruși în Moldova.

Prețioasele documente — scrisori ale lui Miron Barnovski și Vasile Lupul către Țarul Mihail Feodorovici al Rusiei, păstrate în actele «moldo-valah» din Arhivul principal al Ministerului de Externe din Moscva — din cari autorul și-a luat datele cu privire la această cestiune, merită a fi cercetate și analizate aci în deosebi. Aceasta pentru că, față cu puținătatea mărturiilor scrise asupra trecutului nostru artistic, aceste documente nu numai că sunt deosebit de importantissime, ci sunt, putem zice, până acum cel puțin, unice în felul lor. Așa fiind, deși ele sunt tipărite și comentate cu destulă largeță într'o publicație la îndemâna tuturor, totuși, dat fiind caracterul special al acestui Buletin, credem că nu vom face lucru fără de folos, cercetându-le și analizându-le aci din nou — nu, măcar pentru cetitorii noștri, cari, prin în-deletnicirile lor speciale, ar putea rămâne, fie chiar și temporar, străini de astfel de prețioase *noutăți* în domeniul trecutului nostru cultural-artistic.

Înainte însă de a face această cercetare și analiză, e necesar a reproduce mai jos — spre orientare — ceia ce zice — după scriitorii ruși,

în special după cunoscutul istoriograf și bizantinist A. I. Uspenskij — d. dr. D. despre iconografia rusească din secolul XVII :

«Pe atunci, ce-i drept, Rusia moscovită nu se distingea printr'o cultură mai înaltă religioasă și științifică și prin urmare nu dispunea de un prisos de puteri culturale, care să-l fi putut împărți cu celelalte biserici răsăritene. Dar adâncul simț religios al Rușilor a izbutit să creeze o iscusită școală de iconografie bisericească, a cărei epocă de înflorire cade tocmai în veacul XVII. Țarii rusești, în larga lor dărnicie pentru bună starea și podoaba bisericilor ortodoxe, înțelegând de cu vreme rostul iconografiei bisericești, au adunat la curtea lor din Moscva pe cei mai buni zugrafi și iconografi. Dintre aceștia se alegeau așa numiții *iconografi împărătești*, cari erau împărțiți în două categorii: în iconografi cu dotație cari primiau regulat leafă de la Țar și în iconografi cari primiau proviziune numai când erau aplicați la lucru. Pictura lor, care se mai vede și astăzi în multe biserici din Moscva, se caracterizează prin o largă libertate a invențiunii, prin eleganța formelor, prin variațiunea culorilor luminoase și prin înclinarea artiștilor spre compoziții simbolice și istorice».

Așa fiind, era firesc ca Domnii Moldovei, față cu decadența artelor religioase în Orientul grecesc, să caute acum aci meșteri iscușiți de icoane și zugrafi aleși de biserici.

După documentele publicate de d. dr. D., Miron Barnovski e cel dintâiu care trimite la Moscva o deputație, în frunte cu Varlaam

arhijandritul, viitorul vestit mitropolit, ca să tocmească lucrarea a două mari icoane de hram pentru cele două mănăstiri ce el ridica în țară, în afară de Dragomirna, anume pentru Hangul și pentru Bârnova.

Căci, zicea piosul Domnitor, în scrisoarea sa dela 9 Decembrie 1628, către Țarul Mihail: «Urmând părinților noștri dedemult... luptători ai adevăratei ortodoxii, cari, în semnul dreptei lor credințe în Hristos, au umplut toată țara Moldovei cu prea frumoase mănăstiri și cu cinstite hramuri măritoare de Dumnezeu... am zidit cinstita mănăstire numită Dragomirna și în ea am clădit biserică de piatră în numele sfintei și de viață făcătoarei Treimi. Pe urmă, încă alte două mănăstiri de piatră am zidit din temelie: una în numele Adormirii prea sfintei, cinstitei și prea bine cuvântatei Fecioare Maria (Hangul), iar cealaltă în numele sfântului marelui mucenic Gheorghie și a lui Ioan cel Nou, care zace în țara noastră a Moldovei (Bârnova). Apoi, văzând noi credința ortodoxă împodobită pretutindeni cu prea frumoase icoane din împărăția ta... am îndrăznit și am trimis la bine iubitoarea ta împărăție pentru cinstitele și prea frumoasele icoane, ca să îplinești osârdia și dorința noastră...».

Cu această rugămintă, Varlaam, plecat din Suceava în Decembrie 1628, ajunse, în Martie viitor, la Moscva, unde, după ce văzu fața Țarului și obținut învoirea lui pentru lucrarea icoanelor dorite, tocmi un pictor anume Nazarie, care să facă cele două icoane mari, de hram, una reprezentând pe sfinții mucenici Gheorghie și Ioan cel Nou, cu martiriul lor împrejur, alta pe sfinții mucenici Procopie și Mercurie, deasemenea cu «jitiile» lor împrejur.

Pentru supravegherea și terminarea lucrului, Varlaam trebui să rămână la Moscva până la sfârșitul anului, căci abia la 29 Decembrie 1629 îl vedem plecând spre casă, și atunci... fără de icoane. Aceasta nu pentru că ele n'ar fi fost gata, ci pentru că se ivi o neînțelegere, în privința modului cum au fost lucrate, între pictor și arhijandrit pedeparte și Filaret Nichitici, patriarhul Moscvei, pe de altă parte. Anume, înaltul prelat, cerând să examineze icoanele, găsi că ele n'ar fi fost tocmai cuviincios, adică după tipic, lucrate. Chemă deci pe Nazarie la dânsul și-l întrebă că după ce model a făcut pe mucenici șezând pe scaun.

Pictorul răspunse că după o icoană a sfântului Dumitru de la Tesalonicji, pe care Varlaam o văzu, plăcându-i foarte mult, în catedrala preacuratei Fecioare și Născătoare de D-zeu din Moscva. Față cu această declarație, patriarhul se învoi a se libera icoanele trimisului moldovean. Acesta însă plecă — din ce motive nu se știe — fără a le lua cu sine, deși le plătise. Astfel icoanele lui Barnovski rămaseră deocamdată în sama pictorului Nazarie, care le depuse în Cremlin, în hramul mănăstirii Sf. Serghie.

Aci stătură nereclamate până la venirea în domnie a lui Vasile-Vodă Lupul, care, în Februarie 1636, trimise o solie în Rusia, în frunte cu boerii săi Paladie și Petru, ca să aducă icoanele acasă. Două luni în urmă, această solie era la Moscva și vedea fața Țarului, predându-i scrisoarea Domnului Moldovei, în care, expunându-se cestiunea icoanelor lui Barnovski-Vodă după cum o cunoaștem, se intervenia pentru cedarea lor. Intervenția rămase însă fără rezultatul dorit. Căci Țarul, puindu-se pe punctul de vedere al patriarhului Nichitici, refuză trimiterea lor, ceea ce comunică lui Vasile-Vodă în scrisoarea ce-i trimise prin solii săi la 8 Iunie 1636: «Și noi, marele Domn, am dispus a se spune solilor tăi, că icoanele acelea au fost pictate în vremea când au fost în țara noastră, la Moscva, arhijandritul Varlaam... Și nu au fost trimise, fiind că au fost pictate la îndrumarea arhijandritului, nu după cum se cuvine, de aceia nici nu au fost date atunci... Iar acum, la porunca noastră, li s'a spus solilor tăi, că icoanele nu se pot trimite cu ei, fiind pictate necuviincios...»

Firește că în urma unui astfel de răspuns, icoanele nu s'au mai putut cere. Ele au rămas și mai departe la Moscva, unde, cine știe, dacă nu se vor mai fi găsit și astăzi și unde, poate, vre-unul din tinerii noștri teologi ce studiază sau călătoresc pe acolo, va avea norocul să le descopere cândva.

Dar dacă în afacerea relatată mai sus, intervenția lui Vasile-Vodă rămase fără rezultatul dorit, în o alta, care-l privia mai de aproape și pentru care, negreșit, pune un interes cu mult mai mare, intervenția lui pe lângă Țarul Moscvei fu încoronată de succes: e vorba de zugrăvirea bisericii Trei Erarji din Iași.

Se știe că zidirea acestei strălucite fundații religioase a Moldovei fu terminată, cu tot rostul — ziduri, chilii, trapeză și clopotniță—in Aprilie 1638, iar sfințirea ei se făcu, cu mare pompă, un an mai apoi, în Mai 1639. Așa cel puțin ne atestă cele două inscripții comemorative contemporane. Cine ar fi putut crede deci că la această din urmă dată, Trei Erarhii nu erau încă gata — cu pereții nezugrăviți și cu icoanele catapitezmii nelucrate? Evident, nimeni. Și cu toate acestea așa era. Se repeta deci la Iași cazul minunatei ctitorii a lui Neagoe-Vodă dela Curtea de Argeș, care fu sfințită cu nouă ani înainte (1517) de a se fi terminat complet zugrăvirea ei (1526). Ne-o arată clar documentele, atât de prețioase sub acest raport, publicate de d. dr. D.

Intr'adevăr, din o scrisoare a lui Vasile-Vodă, adresată, la 13 Septembrie 1638, lui Feodor Feodorovici Lihacev, secretarul Biroului Ambasadorilor din Moscva, unde se primiau prealabil soliiile sosite la Țar, vedem că Domnul Moldovei, care, cum am arătat, numai de curând terminase zidirea Trei Erarhilor, își avea meșteri ai săi în Rusia, ca să facă «catapiteasma și răstignirea după obiceiul nostru bisericesc» și ruga pe corespondentul său să mijlocească pe lângă Împăratul Rușilor a i se trimită niște «pictori buni și iscușiți», căci «în țara noastră — se spunea fără înconjur — nu se află de aceștia». Și te mai rugăm — zicea în sfârșit Lupul lui Lihacev — să îndrepti pe acest sol al nostru — pe Isaia Eustatievici Cămărașul, care fusese trimis cu scrisoarea — în toate lucrurile pentru care l-am trimis acolo, și pe meșterii noștri de mai nainte în ce lucru și trebuință ce vor avea la marele Țar Mihail Feodorovici, iar noi vom ținea neuitat în minte binefacerile și ajutorul măriei tale... și se va aminti numele domniei tale în această mitropolie a noastră nou zidită»¹⁾.

¹⁾ Aci e nevoie de o scurtă lămurire: Cu coborîrea capitalei de la Suceava la Iași, cu Domnia nu se strămută și Mitropolia, ci numai reședința Mitropolitului, care trebuia să fie pe lângă Domn. Așa se face, că secole întregi noua capitală nu avu o biserică mitropolitană proprie, ci diferite locașuri sfinte ale Iașilor serviră pe rând ca atare. Mai întâiu Sf. Nicolae Domnesc al lui Ștefan cel Mare, iar când aceasta se strică, pe la mijlocul secolului XVII, Golia, Trei Erarhii și altele. Evident, Vasile Lupul va fi voit să facă din noua sa biserică

Era vorba deci: pe de o parte de pictarea icoanelor pentru tâmpla Trei Erarhilor prin meșteri trimiși din Moldova să lucreze la Moscva, pe de altă parte de zugrăvirea bisericii cu pictori trimiși din Rusia să lucreze la Iași.

Lucrarea cea dintâiu merse destul de repede. În vara anului următor, Lupul spera chiar ca ea să fie terminată, drept ce scria Țarului, la 12 Iulie 1639, prin trimisul său Sava Ivanov: «pentru acești oameni ai noștri, cari săvârșesc acest lucru bisericesc (pictarea icoanelor tâmplei), când se mântue lucrul să poată veni îndărăt aici la noi, căci prin harul lui Dumnezeu biserica-i gata, așteptăm numai s'o împodobim cu podoabele ce se fac în împărăția ta ortodoxă prea luminată».

Intervenția nu era prea timpurie, căci în toamnă icoanele catapitezmei — cel puțin o parte din ele — erau deja la Iași, astfel că, la 29 Decembrie 1639, Vasile-Vodă putea anunța Țarului Mihail că «lucrul sfințelor icoane, la porunca Stăpânirii tale, s'a făcut desăvârșit și frumos». Și adauga apoi: «lăudat va fi și numele Împărăției tale în toată vremea de tot clirul sfintei biserici, cât va sta pământul acesta...».

Rămânea acum zugrăvirea bisericii, pentru care, cum am văzut, Domnul Moldovei solicitase, cu un an mai nainte, la 13 Septembrie 1638, prin mijlocirea lui Lihacev, de la Țarul pictori buni și iscușiți. Din ce pricină nu se știe, pictorii aceștia nu se trimiseră și nici nu se anunțaseră. Astfel Lupul se văzu nevoit a se adresa din nou Țarului, trimițând, la începutul anului 1641, o solie mai numeroasă, compusă din Eustratie Mitnin, călugărul Silvestru și doi boeri moldoveni, cu meșterul zugraf al Domnului, cu Micolai, — solie care avea de scop a cere pictori pentru biserica Trei Erarhilor.

În Mai, pe când această solie se găsea la Moscva, Vasile-Vodă scria Țarului: «Și iarăși

catedrală mitropolitană statornică, dar călugării greci ce rămăseră în urmă-i dispuseră, se vede, altfel. Căci Biserica Albă a Doamnei Anastasia a lui Duca-Vodă, zidită la 1682, servi, în tot cursul sec. XVIII, ca biserică mitropolitană, până ce, cu înstrăinarea Sucevii, se văzu necesitatea zidirii unei catedrale mitropolitane proprii. Iacob Slamati II rezidi Mitropolia vechie (1802), iar Veniamin Costache începu zidirea Mitropoliei noi (1834), care însă, rămânând în părăsire, se reîncheu, după noi planuri, în zilele noastre. — E actuala catedrală mitropolitană de la Iași.

ne rugăm de prea luminată și marea ta Impărăție pentru niște meșteri pictori, și dorim să te înduri spre rugarea noastră, să ne împodobești sfânta biserică, ce am înălțat-o în numele celor trei erarhi și învățători ai lumii, Vasile cel Mare, Grigorie Teologul și Ioan Gură de Aur, ca să se preamărească numele Impărăției tale în toate aceste părți pravoslavnice... Dar foarte ne rugăm și cerem de la Impărăția ta, să trimiți niște pictori aici la noi de la Impărăția ta pravoslavnică. Și noi pentru toate vom face plată bună meșterilor și cu mare credință mă voi îngriji pentru ei, când se vor întoarce îndărăt, voi trimite eu oamenii mei... și vor avea drumul în bună smerenie... Foarte ne rugăm... Țarul și mare Domn, nu lăsa rugăciunea noastră neîmplinită...».

Călduroasa și stăruitoare cerere era deja satisfăcută, când scrisoarea aceasta ajunsese în mâinile Țarului; căci pictorii fuseseră trimiși odată cu întoarcerea soliei moldovene de care am vorbit, ceea ce împăratul anunța Domnului Moldovei într-o scrisoare cu data de 18 Mai 1641, astfel: «Și pentru cari lucruri ne-ai scris nouă, marelui Domn, pentru aceia am dat întru toate îngăduirea noastră împărătească... Și ți-am trimis ție, Domnului Vasilie..., conform scrisorii și rugării tale, pentru pictarea pereților, doi pictori, pe Sidor Pospeev și pe Iacov Gavrilov. Iar lucrurile voastre, din Moscva, cari nu au eșit încă din lucru — e vorba de restul icoanelor de la catapeteasmă — pentru acelea a rămas în Moscva călugărul vostru Silvestru. Și cum vor fi gata lucrurile acelea, vom porunci noi, marele Domn, a-l slobozi cu totul la voi, fără a-l reține. Iar tu pe pictorii noștri Sidor și Iacov, cari au fost trimiși acum de tine, să-i slobozi la noi, fără de a-i reține, cum vor isprăvi la voi».

Intr'adevăr, pe la începutul lui Iulie, pictorii trimiși se găseau în Iași. Faptul se cunoaște din scrisoarea de răspuns pe care Vasile Lupul o adresă Țarului Mihail la 10 Iulie. «Și pictorii de pereți pentru zugrăvirea sfintei biserici — scria Domnul Moldovei — Sidor și Iacov, au sosit aci la noi, și când vor isprăvi, avem să le dăm toată plata și îi vom trimite până la granița pravoslavnică tale împărăției, și în viața noastră pururea vom mulțumi Impărăției tale».

Astfel dar, în vara anului 1641, se încep

lucrarea de zugrăvire a Trei Erarhilor cu cei doi pictori moscoviți numiți mai sus. Ambii erau, negreșit, iscusiți meșteri. Despre cel dintâiu, despre Sidor Pospeev, d. dr. D., ne spune chiar — după Dicționarul lui Ūspenskij: Iconografi și zugrafi împărătești în veacul XVII, Moscva 1910 — că «e cunoscut ca unul din cei mai buni pictori de atunci. La 1642-3 — deci, cum vom vedea, după ce s'a întors de la Iași — a luat parte la pictarea celei dintâi biserici din Moscva, a soborului Ūspeniei. Intre toți pictorii din Moscva, el e pus în locul al doilea și, între alte lucrări, a mai zugrăvit și pereții de la Arcljangleski Sobor». Tovarășul său, Iacov Gavrilov, e mai puțin cunoscut. De sigur însă era și el pictor de merit. De altfel acesta n'a avut parte să ducă lucrarea de la Iași la capăt, căci muri chiar în capitala Moldovei, în toamnă. Lupul trimise atunci la Țar pe un anume Mihail Ivanov, ca să-l roage a-i trimite un alt pictor în loc.

Pe la începutul lui Decembrie anul Domnului Moldovei era la Moscva, iar pe la începutul lui Ianuarie 1642 el pleca spre casă în tovărășia nu a unuia, ci a doi noi pictori, cu o scrisoare a Țarului către Stăpânul său, în care pravoslavnicul împărat scria: «Și ne-ai scris nouă, marelui Domn, să-ți trimitem pentru pictura pereților biserică încă un pictor, cu acelaș fugar (în înțeles, cred, de curier) al tău Mihail... Și am dispus a-l slobozi la tine, fără a-l reține. Și cu el deodată am trimis, adăogând la pictorii noștri de mai înainte, Sidor și Iacov, doi pictori, pe Deico Iacovliev și pe Pronca Michitin».

În Februarie 1642, deci, când, de bună samă, acești doi noi pictori vor fi sosit în Iași, ei putură începe lucru, sub conducerea aceluiaș mai vechiu și mai mare meșter Sidor Pospeev. Tustrei lucrară până pe la începutul lui August, când, terminând zugrăvirea bisericii, Vasile-Vodă îi trimise, potrivit angajamentului, acasă cu omul său Mihail Ivanov.

Astfel, la 17 August, acesta, împreună cu cei trei pictori și cu Timușca, fiul decedatului Iacov Gavrilov, erau la granița împărăției rusești, la Putivlia, localitate în care toți solii străini ce veniau la Moscva trebuiau să facă popas de control.

Iată dar cui se datorește pictura Trei Erarhilor — acea pictură minunată în «aur și lazur», pe care ne-o descrie, fragmentar, în cuvinte pline de admirație, Paul de Alep, în Călătoriile Patriarhului Macarie al Antiohiei, și din care noi azi, după zidirea din nou a bisericii lui Vasile Lupul, nu mai posedăm nimic, de cât doar — și aceasta numai în copie — portretul mural al familiei ctitorului, care s'a reprodus și în noua biserică și de care, evident, acum, când știm cui se datorește, nu ne mai putem îndoii că nu reprezintă cât se poate de fidel figura piosului și bogatului Voivod și a familiei sale.

Față cu importanța știrilor pe cari scrisorile mai sus analizate ni le dau cu privire la momentul cel mai de seamă din viața artistică a Moldovei, trebuie să ne gândim cu nespuse regret la faptul că vitrigritatea vremilor trecute a fost așa de mare, cât a îm-

piedicat formarea și păstrarea de arhive ale cancelariilor noastre domnești, cu cari am pierdut o bogată comoară de știri asupra trecutului nostru, nu numai politic și cultural, ci și artistic. Scrisorile domnești din arhivele transilvane și documentele de curând publicate de d. dr. D., fac deplină dovadă despre aceasta. Ce ar fi fost dar dacă am fi posedat azi întreaga corespondență a Domnilor noștri cu stăpânitorii și centrele mari ale țărilor vecine — din suta XIV până 'ntr'a XVII. Evident o bună parte din istoria artelor religioase în Țările Române s'ar fi reoglindit în ea și cercetările în această direcție ar fi fost mult mai lesnicioase și fructuoase. S'au nimicit însă cu toatele — din multul de odinioară trebuie să ne mulțumim cu puținul de azi. De aceea trebuie să fim fericiți când în acest puțin, cercetătorii dau peste știri și lămuriri ca acele despre icoanele lui Barnovski-Vodă și zugrafiile Trei Erarhilor.

A. L.

VEDERI DIN ȚARA-ROMÂNEASCĂ

— o —

Prezentăm de rândul acesta alte două vederi, și cele din urmă, din albumul lui Robert Ainslie ¹⁾, înfățișând, una, Vedere de pe Olt, și cealaltă, Piteștii.

Ca și celelalte stampe, și acestea, sunt însoțite de legendele lor, pe cari le reproducem în traducere:

«**Vedere de pe Olt în Valahia.**—Ținutul Valahiei este de o întindere mare, dar cuprinde puține orașe însemnate și este îndeobște rău cultivat. Turcii îi zic Carabogdana, ceea ce înseamnă pământul grâului negru ²⁾, pe care-l produce din belșug. Părțile dinspre apus sunt foarte muntoase și au aspectele cele mai mărețe și cele mai romantice. În râuri se găsește o mare cantitate de nisip de aur și se crede că ele ar oferi mult aur, dacă ar fi bine exploatate.

«Vederea de aci e de pe Olt (pag. 116). Acest râu izvorește din apropierea Cicului, oraș neînsemnat din partea de miază-noapte a Transilvaniei; după mai multe ocoluri prin munții Valahiei și după ce a străbătut un oraș cu numele său (?) ³⁾, se varsă în Dunăre, între Vidin și Nicopole.

«Prin tratatul dela Pojarevaț ⁴⁾, din 1718, Oltul a devenit unul din hotarele dintre teritoriul turcesc și cel austriac, dela intrarea în Valahia până la vărsarea sa în Dunăre. Prin tratatele ulterioare s'au făcut oarecari mici modificări cu privire la limitele acestor două împărății.

1) V. acest *Buletin*, IV, 13 și V, 18.

2) In text «la terre du froment noir».

3) E o confuzie a autorului. Trebuie să se înțeleagă Oltenia.

4) Passarowitz.

«Grupa de figuri dinaintea desemnului e alcătuită din Țigani, cari oferă călătorilor spre vânzare nisip de aur.

«Una din îndeletnicirile de căpetenie ale acestor ființe ciudate, cari se găsesc în cete numeroase prin ținuturile turcești *) este strângerea nisipului de aur de prin râurile acestei provincii, din care pricină se numesc *spălători de aur*. Instrumentul necesar la această operațiune consistă dintr'o scândură oarecare, provăzută în toate părțile cu margini de lemn; se așterne un petec de stofă de lână, și scuturând nisipul de aur cu apă cu tot, grăunțele mici de aur rămân lipite de bucata de stofă, de pe care se alege cu ușurință. În partea de dincolo a râului sunt locuințele acestor oameni, în timpul când sunt astfel ocupați; coliba de alături este locuința unui comisar, trimis ca să-i supravegheze, căci jumătate din aurul găsit se percepe ca zestre pentru principesa Valahiei, iar cealaltă jumătate rămâne în stăpânirea celui ce-a găsit-o.

*) «Țiganii sunt foarte numeroși în Siria, unde trec drept mahometani. Trăesc în corturi și uneori în bordeie sub pământ. Ei au o reputațiune cu mult mai bună decât neamurile lor din Ungaria sau Țiganii din Anglia, pe cari unii îi socotesc ca fiind de baștină din aceeași seminție». — Pocock ⁵⁾.

5) Pococke (Richard) — cu ortografia riguroasă a numelui — (1704—1765). A tipărit călătoriile sale în Levant sub titlul: *A description of the East and some others countries* (Descrierea răsăritului și a altor țări), Londra 1743—45, în 3 vol. (*Nouvelle biographie générale depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours*, publiée par Firmin Didot Frères, XL, Paris 1862).

«Piteștii în Valahia. — Piteștii sunt un oraș puțin însemnat, așezat admirabil într'un

este așezat pe drumul Sibiului spre București, cam la 10 poște nemțești sau 120 mile

Vedere de pe Olt, în Valahia (1801).

ținut pitoresc și roditor, care oferă o nemărginită varietate de priveliști frumoase. El

englezești ⁶⁾ spre NE de București și cam
6) 193,080 km.

în centrul țării Valahiei. Argeșul, izvorînd șului și adăogse mult la frumusețea pozițiunii

din munții cari despart această provincie de Transilvania, șerpuește pe la poalele ora-

sale. Râul acesta, după ce se unește cu Dâmbovița, se varsă în Dunăre cam peste drum

de Turtucaia, în Bulgaria. O călătoare de seamă, Margrava d'Anspach ⁷⁾, dă următoarele amănunte în privința scenelor pitorești din partea locului:

«Nu mă voi apuca să descriu frumusețile mărețe ale acestor munți, acoperiți în unele locuri de păduri, în altele perpendiculari, și de pe cari diferite accidente sau furtuni au răsturnat copaci mari, cari au închis drumul râului. Nu-ți poți inchipui ceva mai sălbatec și mai pitoresc ca unele din locurile pe unde am trecut; dar frumusețea scenelor răsplătiă cu greu neplăcerea drumurilor rele. Țara aceasta poate fi numită cu drept cuvânt un giuvaer rău lucrat: ce n'ar putea fi ea în mâinile unui popor de gust și deștept».

«Cu toate că provincia aceasta e roditoare și produce din belșug grâne, fructe și un

vin plăcut, ea nu e prea populată și înfățișează pentru călător un tablou plin de neliniște și de mizerie; locuințele sunt niște colibe sau bordeie, făcute din lemne și pământ, cu deschizături pe coperiș, pe unde iese fumul. Ea plătește Porții, potrivit stipulațiilor, o sumă de 320 pungi (cam 32.000 l.) ⁸⁾; se crede însă că prin împilări și prin rapacitatea guvernului și a agenților săi se scoate o sumă de trei ori mai mare. Scriitoarea pomenită mai sus zice că această împilare silește adeseori pe locuitori să fugă în munți, ca să-și caute acolo un adăpost; cel puțin acolo sunt scăpați de cruzimile pe cari le încearcă din partea unui guvern despotic.

«Gravura înfățișează marginea orașului cu o biserică grecească și o mănăstire pe o ridicătură la mâna dreaptă, ale cărei maluri sunt udate de Argeș».

O. LUGOȘIANU.

7) Elisabeta-Berkeley, margrava d'Anspach, mai cunoscută sub numele de Lady Elisabeta Craven, 1750—1828. În 1787 a călătorit prin Crimeea, Turcia și Rusia. Scrierea sa: *Journey through the Crimea to Constantinople* (Călătoria la Constantinople prin

Crimeea) este foarte cunoscută și conține observații prețioase (Firmin Didot Frères, *Ibidem*, II, Paris 1855).

8) Valoarea de aci, în livre (franci), e aproximativă. Ar trebui 34.200 l., dacă o pungă are 500 de piastri sau 110 franci.

III.

A doua campanie de săpături la
Cetatea „Ulmetum“

— Relație oficială —

Campania de săpături arheologice a Muzeului Național de Antichități a avut anul acesta drept obiectiv desvelirea întregului zid de apărare al cetății în exterior—partea rămasă nedesvelită anul trecut — și în interior, cum și executarea lucrărilor preliminare pentru cercetarea interiorului cetății.

Obiectivul acesta a fost în întregime atins.

În exterior s'au scos la iveală: partea a doua din frontul de SV al cetății cum și întregul front SE, în lungime totală de 180 m., descoperindu-se trei turnuri dreptunghiulare (unul cu dimensiunile $10.78 \times 13.15 \times 10.87$ m., altul cu $7.60 \times 13.35 \times 7.80$ m. și altul cu $8.70 \times 12.22 \times 9.00$) și unul rotund de colț (Ungh'ul de Est al cetății cu o circumferință de 37.40 m.). În interior s'a săpat zidul pe toată lungimea lui, degajându-se cu totul cele două porți principale descoperite încă din anul trecut și descoperindu-se alte patru porți secundare, mai mici, mai simple și neapărate prin turnuri. Deși destul de înguste (c. 2.50 m.) și aceste porțițe au fost strămtate într'o epocă târzie cu blocuri mari de piatră ca și porțile cele mari. Acestea la rândul lor sunt prevăzute în interior cu un fel de contraforți masivi de o soliditate remarcabilă, din beton și placaj greu de piatră regulat tăiată, în mare parte monumente funerare ori votive, din cari câteva, deși așezate foarte incomod pentru cercetare, au putut fi totuși studiate fără a strica zidul. Spațiul dintre acești contraforți, în suprafață de c. 14 m. p., este pardosit cu lespezi mari de piatră.

Zidul de apărare al cetății pe dinăuntru nu este placat ca pe dinafară cu pietre regulat tăiate, ci prelucrat numai din beton,

potrivit așa fel ca să dea o suprafață dreaptă destul de regulată. Este susținut și aici pe un soclu, care împreună cu cel din exterior dă temeliei o grosime de circa 3.20 m.

Pe fiecare curtină (afară de prima curtină a laturei NV și de prima a lat. SE) se află câte un rând de scări pentru accesul părții superioare a zidului; aceste scări sunt duble, formate din blocuri mari de piatră regulat tăiate și lățimea lor (de c. 1 m.) este scăzută din însăși grosimea zidului.

S'au mai desgropat în întregime și trei turnuri (cele două turnuri ale porții SV și un turn patrulater de pe latura SE), constatându-se și aici acelaș fel de tratare a zidului în interior, în *opus incertum* cu soclu de grosime variabilă.

În acelaș timp s'au făcut primii pași pentru cercetarea interiorului cetății, pe de o parte desgolind strat de strat două sectoare adiacente zidului în suprafață de circa 700 m. p., iar pe de alta pornind dela porțița SE spre mijlocul cetății printr'o tranșee largă. Prin mijlocul acesta s'a constatat că în interiorul cetății construcțiile erau — cel puțin în ultimele timpuri — în marea lor majoritate, cu totul primitive, din piatră neregulată prinsă cu pământ, afară de rari excepții.

S'au descoperit în dărâmături și în zid întrebuințate ca material de zidărie o serie de inscripții și de fragmente de inscripții pe piatră și pe lut ars, de cea mai mare însemnătate, atât pentru istoria cetății cât și pentru împrejurările sociale ale regiunii în antichitate, cum și o mare cantitate de fragmente ceramice, neobicinuit de variate atât ca formă cât și ca ornamentație.

Rezultatele complete ale acestor săpături vor fi cu de-amănuntul expuse în comunicarea pe care d. profesor V. Pârvan, Directorul Muzeului Național, o va prezenta anul acesta Academiei Române.

IV.

Descoperiri nouă în Scythia Minor

— Relație oficială —

Alături de cercetările cetății, și în legătură cu acestea, s'a întreprins anul acesta și explorarea din punct de vedere arheologic a împrejurimilor pe o rază de circa 30 km., coprinzându-se întreaga Dobroge de mijloc, dela Dunăre până la mare. S'a cercetat în mod amănunțit un castru de pământ situat în imediata apropiere a cetății Ulmetum, cam la 3 km. spre NE. E o suprafață dreptunghiulară de aproape $3\frac{1}{2}$ hectare împrejmuită de un val de pământ care se păstrează destul de bine pe toată întinderea, lăsând să se vadă atât intrările lagărului, cât și sistemul de apărare exterioară al acestora.

Mai sumar s'au cercetat cetățile de piatră dela Caraharman și Caranasuf (*Histria*) și dela Calachioi (*Capidava*), Hârsova (*Carsium*) și Hasarlâc (*Cius?*), luându-se măsuri și adunându-se fragmentele ceramice ce s'au putut găsi la suprafață, pentru comparație cu cele dela Ulmetum.

O deosebită atenție s'a dat căutării monumentelor izolate, epigrafice și sculpturale, descoperindu-se astfel chiar în satul Pantelimonul de sus, două fragmente epigrafice, unul latin și altul grec, cum și câteva monete. În satul Râmnicul de sus, servind ca temelie sub colțul unui mare hambar boeresc, s'a găsit un altar de piatră, a cărei inscripție din nefericire a fost cu totul stricată, iar în satul de alături, Râmnicul de jos, chiar în împrejmuirea de piatră a unui locuitor, s'a aflat un mare monument funerar al unui *beneficiarius*, scos dintr'o movilă, pe care Direcția Muzeului a săpat-o.

O descoperire de preț s'a făcut în dreptul satului Șeremet, în masivul pietros care formează malul drept al pârâului Casimcea. În acest masiv se deschide un fel de amfiteatru natural încununat de stânci mari și așezate parcă de o mână capricioasă. Stâncile cari mărginesc de o parte și de alta arcul amfiteatrului poartă câte o inscripție grecească indicând amândouă hotarele unor vechi așezări din epoca greco-romană.

Dacă la toate acestea mai adăogăm și mulțimea nenumărată a movilelor, ce stau împrăștiate — ai crede la prima vedere la voia întâmplării, — dar cu un rost din ce în ce mai precis când le studiezi mai de

aproape — s'a strâns anul acesta un material arheologic destul de însemnat pentru cunoașterea mai în amănunte a vieții antice în partea de mijloc a Dobrogei.

Însfârșit la Constanța, s'au descoperit cu prilejul săpăturilor din port și din oraș o sumă de monumente importante pentru istoria orașului antic în epoca creștină.

Asupra tuturor acestor descoperiri nouă în Scythia Minor va face d. prof. Pârvan, Directorul Muzeului Național, o comunicare amănunțită Academiei Române.

V.

Necropola și altarul votiv dela Serdaru (Șendreni), județul Covurlui

Încă din anul 1907, cu ocazia unor excursiuni la valul roman din județul Covurlui, am observat la intrarea satului Serdaru cioburi de olărie foarte vechi, asvârlite pe ici și colo. Interesându-mă mai târziu de proveniența lor, am aflat că pe locul actualei fabrici pentru industria cânepei, dela intrarea satului Serdaru, s'ar fi aflat, cu ocazia săpăturilor pentru facerea basinului și temeliei clădirii, oale de diferite forme, în cari se găsiă cenușă amestecată cu pământ. Neputând controlă îndeajuns cele spuse, m'am mulțumit cu strângerea câtorva resturi mai deosebite.

De atunci și până în anul trecut n'am mai putut culege nici o altă lămurire mai precisă.

În toamna anului 1911, săpându-se un loc al d-lui C. Tofan, situat alături de fabrică, în partea de apus, s'a dat iar peste asemenea vase; dar, ca și rândul trecut, ele au fost sparte la scoaterea lor, unele fiind putrezite, altele din neglijență, iar altele din credința că sunt bani într'insele. Ceva mai târziu s'a descoperit în capătul despre NV. al locului și o piatră cu inscripțiune.

Aflând de acestea, m'am pus în contact cu cei ce săpau, cum și cu d-l Tofan, proprietarul locului, rugându-i să-mi înlesnească cercetările. În urma acestora, am putut obține un vas mai mic, aproape întreg, precum și fragmente din altele mai mari, cari erau cu totul sdrobite și fărâmate de presiunea pământului.

Ăceste vase erau pline cu cenușă amestecată cu oase mici calcinate și cu pământ, arătând o ardere necompletă și nesistematică.

După spusa locuitorilor, din fericire aceiași cari au lucrat și la fabrică, același conținut îl aveau toate vasele găsite de ei. Într'unul singur s'a aflat un inel grosolan, azi pierdut.

Vasele găsite de mine erau așezate direct

urnele mortuare. Deși locul pe care s'au găsit are o întindere de peste 5 hectare, totuși ele erau mai numeroase pe locul d-lui Tofan, situat pe costșa micului deal ce se sfârșește în Siret, acolo unde s'a găsit și

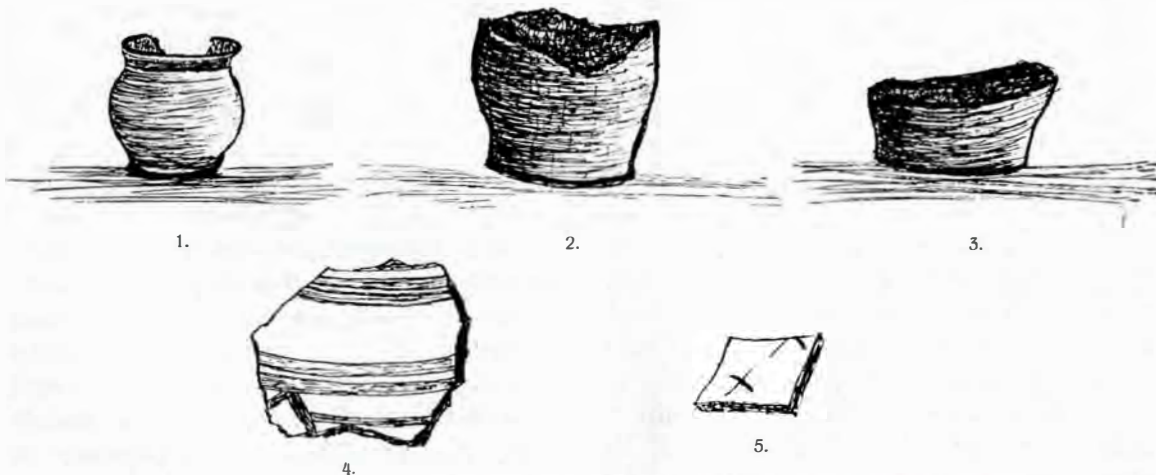

Altarul votiv aflat pe locul d-lui C. Tofan dela Serdaru.

pe pământ, nimic împrejurul lor, unele acoperite cu un căpăcel.

Din toate acestea, m'am putut convinge

piatra cu inscripțiune. (Vezi fotografia locului d-lui C. Tofan precum și o parte din fabrică). Numărul urnelor aflate încă din 1907

Vase și fragmente de vase vechi (urne mortuare) găsite pe locul necropolei dela Serdaru.

că pe locul d-lui Tofan, ca și pe locul fabricii, ambele împreună așezate în partea de NE a satului Serdaru (Șendreni) a fost un cimitir antic, iar vasele nu sunt decât

ar trece, după spusa lucrătorilor, peste o mie.

După aceste urne, ca și din cioburile culese, avem a face cu o olărie foarte veche, în stil primitiv, cu mici ornamente geome-

trice, asemănătoare mai mult cu olăria pre-romană decât cu cea romană (fig. 4 și 5). Fabricarea lor, cred locală, e foarte înapoiată. Lucrate cu mâna, cu forme neregulate (fig. 2 și 3), rău arse, din pământ neomogen, rău ales, cu petricele și nisip, ele n'au putut rezista umezelii, presiunii și rădăcinilor plan-

Altarul votiv (desemn) de la Serdaru.

telor mai mari și s'au stricat. De aceia cele mai multe erau sfărâmate la găsirea lor.

Din cele observate de mine, precum și din arătările lucrătorilor, aceste urne erau de diferite mărimi și forme: unele de câțiva centimetri, altele înalte de 30—40 cm.; unele lungi, suptiri, cu gâtul înalt, altele largi, cu forma de butoiăș, cum e exemplarul obținut, a cărei înălțime și diametru e de 10 cm. (fig. 1).

Locuitorii și bătrânii satului spun că oale de acestea s'au mai găsit și ceva mai la apus de sat, pe malul stâng al Siretului, surpat de apele mari ale râului. Toate însă s'au stricat, cum s'au stricat și urnele acestui cimitir destul de mare.

La capătul despre NV al acestei necropole s'a găsit și piatra cu inscripție. O piatră de calcar, cu patru fețe, aproape egale, late de 45 cm., înalte de 95 cm. Baza, ceva mai lată, e prevăzută în dreptul feței scrise cu două rânduri de chenare săpate înăuntru. Capătul de sus al acestei pietre, ce se termină în formă de piramidă, e sfărâmat. Din cauza aceasta, din primul rând al inscripției nu s'au păstrat de cât 2—3 urme. (Dau aici un desen ce-am luat-o la fața locului).

Literile sunt mari, de 5½ cm.; distanța între rânduri de 4 cm. Inscripția e următoarea:

///////
VICTORI
////N//VLIA
NVS QVI ET
RVNDACIO
Q Q
EX VOTO PO
SVIT L D EX DE OR

Ea poate ușor fi reconstituită:

[HERCVLI] VICTORI L. IVL[IVS]
IVLIANVS QVI ET RVNDACIO
Q[VIN]Q[ENNALIS] EX VOTO POSVIT
L[OCVS] D[ATUS] EX DE[CRETO] OR[DINIS].

Altarul acesta, pus de un Quinquenal din ordinul sfatului unei colonii legal constituite, ne arată existența unei așezări stabile, care pare mai probabil să fie cea de lângă satul Barboși, decât vre-o alta, situată între aceasta și valul roman, depărtat cu vre-o 6 km. spre apus. E prima inscripție, din câte cunosc, care atestă existența elementului civil în această parte a Daciei.

Deosebirea dintre epoca monumentului și a urnelor mortuare găsite mă face să cred că piatra a fost adusă cu ocazia vre-unei hotărânicii, de cât că a fost pusă din capul locului lângă acea necropolă.

N. VELICȘI
Profesor.

ADAOS

Comunicarea și observările d-lui V. sânt de completat cu următoarele fapte.

Stația daco-romană dela Șendreni (în legătură cu castrul roman dela Ghertina) face parte din complexul de așezări analoage situate dealungul drumului roman, care, venind din Dobrogea pela Garvan-Bisericuța și trecând dincoace la Barboși, mergea în sus pe malul stâng al Siretului până la Poiana (la Nord de Nicorești), de unde trecând Siretul se ridica pe Trotuș și apoi pe Oituz până la pasul Oituzului, la Brețc, unde se unea cu drumul roman ce venea pe valea Oltului dela Apulum. Pe acest drum roman care lega direct Dacia transcarpatină cu Moesia scythică, afară de lagărele principale de pază, așezate la Brețc, la Poiana și la Ghertina, mai cunoaștem până acum următoarele așezări preromane: la Piscu, la Pechlea, la răsarit de Cosmești, la Domnești și, toate trei la un loc, la confluența Tazlăului cu Tro-

tușul, lângă Bârsănești, lângă Brătila și lângă Râpele.

Drumul acesta roman era apărât în regiunea dela răsăritul Siretului de un mare val de pământ care începând din dreptul Adjudului trecea pe la Nord de Poiana și Nicorești, pe la Corod, Băleni și Foltești, iar de aici, peste Prut se îndrepta spre Răsărit cam pe granița nordică a foastelor județe românești Bolgrad și Ismail ¹⁾.

Pe când însă, centrul rural depe lângă castrul dela Poiana și celelalte așezări dela Nord țin de cultura primitivă dacă ori de influențele daco-romane venind din provincia Dacia, castrul dela Ghertina, cu urmele dela Șendreni, ține strâns de organizația politic-militară și culturală a Moesiei inferioare. — În adevăr garnizoana care staționa în castrul de lângă Barboși era trimisă aici din dreapta Dunării: avem constatate trupe din leg. I Italica, din leg. V Macedonica și din col. II Mattiacorum: ultimele două corpuri au lucrat chiar la ridicarea cetății, fabricând cărămizile necesare clădirilor. Cel mai vechiu monument găsit până acum la Barboși e din vremea împăratului Traian, și dintru început așezarea ține de Moesia inferior, precum arată pomenirea la Barboși a guvernatorului P. Calpurnius Macer, care a condus acea provincie între anii 112—113.

Inscripția dela Șendreni, comunicată mai sus de d. V., ne era cunoscută încă mai dinainte și Muzeul Național a trimis la fața locului, în primăvara trecută, pe un d. asistent, care să facă cercetările de cuviință în privința descoperirii. Fotografia alăturată, făcând parte din colecția Muzeului, completează astfel în chip fericit materialul ilustrativ trimis de d. V.

Insemnătatea inscripției (care a fost bine cetită de d. V.) constă în următorul fapt. Dintre diferitele *territoria*, comune rurale cu o organizație quasi-municipală, cari au existat în stânga Dunării, nu aveam documentat până acum decât pe cel din *Sucidava* (Celeiu, în Romanțași): *territorium Sucidavense*, ai cărui *curiales* restaurează templul zeiței Nemesis din cetatea Sucidava. Inscripția dela Șen-

¹⁾ Asupra tuturor celor de mai sus mă opresc mai de aproape, documentând în amănunte diferitele afirmări, în comunicarea ce o pregătesc încă mai de mult pentru Academia Română: „Castrul dela Poiana și drumul roman prin Moldova de jos“.

dreni ne face cunoscut un al doilea *territorium*, care tot prin hotărîrea curialilor, *ex decreto ordinis*, reprezentați efectiv de magistratul suprem al teritoriului: de *quinquen-*

Inscripția (fotografie) de la Serdaru.

nalis (cf. *quinquennalis territorii Capidavensis*, la Capidava-Ulmetum), — închină un altar lui *Hercules Victor* (atribut neobicinuit: de obicei *Hercules invictus* sau *Hercules (et!) Victoria [Augusta]*), — foarte probabil cu prilejul biruințelor romane împotriva barbarilor nordici, câștigate sub Marcus Aurelius (ductul literelor inscripției noastre indică destul de sigur această epocă).

În ce privește existența populației civile la Barboși, ea e atestată și prin alte inscripții atât în ce privește elementul roman cât și cel grec.

Dacă acum capitala respectivului *territorium* s'a numit *Dinogetia* ori *Polonda* e o chestiune asupra căreia nu e locul de a insista aici.

Numele enchoric *Rundacio* e de asemenea până acum nedocumentat. Cunoaștem numai un *Ulpus Dacio(-nis)* în *Salonae*.

Deocamdată atât. În studiul mai sus anunțat despre „Castrul dela Poiana și drumul

roman prin Moldova de jos“ voi reveni mai de aproape și asupra antichităților de la Barboși și Șendreni.

V. PÂRVAN.

VI.

Observațiuni asupra sfeșnicului de la Vieroș

Un studiu comparativ al materialului artistic de la noi ne-ar oferi multe surprize. Am găsi obiecte de întrebuințare religioasă și domestică care au fost introduse imediat cu apariția lor în industria apuseană.

Covoarele genoveze din colecția Muzeului Național, aduse de Neagoe Voevod, aproape odată cu apariția lor în Italia, nu fac de cât să confirme această presupunere.

Muzeul Național mai posedă un obiect, în imediată înrudire cu arta renașterii italiene: este un sfeșnic de lemn, care a fost al bisericii de la mănăstirea Vieroșul.

Nu are nici o dată pe el, și esemplare care se apropie de acesta mai sunt și aiurea. Muzeul Etnografic, biserica mănăstirii Verbila, biserica Bucur și altele poate posedă esemplare deacești el. Din câte cunosc eu însă, cel de la Vieroș este cel mai apropiat, prin profilatură și ornamentație, de sfeșnicele de bronz din epoca renașterii.

În „sala bronzurilor“ dela Muzeul Național din Florența se află esemplare de o asemănare uimitoare ¹⁾. De alt-fel artiștii italieni au dat o dezvoltare și mai mare acestor obiecte rituale, isbutind să obție cu ele o impresie monumentală ²⁾.

Esemplarul de la Vieroș prezintă însă particularități care de o cam dată nu se pot explica. La candelabrele italiene baza era formată dintr'un trunchiu de piramidă, sprijinit în cele trei puncte inferioare pe câte un picior de leu, iar punctele superioare corespunzătoare decorate cu câte un cap de berbec. Fețele erau ocupate de ecusoane, cu embleme princiare. Baza celui de la Vieroș păstrează aceeași formă geometrică, însă o decorează cu vulturi cu două capete, așezați pe muchiile piramidei. Capetele lor se resfrâng fie-

1) No. 5259 din colecția făcută de Neue Photographische Gesellschaft. A. G. Berlin-Steglitz.

2) Corrado Ricci : *Italia du Nord* (Colecția «Ars Una species mille»), pag. 104 : Candelabrul basilicei St. Anton din Padova de Andrea Briosco (Ricci). (1470 - 1532) : Candelabrul făcut de Fontana pentru Certosa din Pavia : *Italia monumentale*, pag. 38, ed. Bonomi, Milano.

Sfeșnicul de la Vieroș (Muzeul Național).
care pe câte o față a piramidei, unde se întâlnesc, spre a susține coroana domnească,

cu cel al pajurei de pe colțul vecin. Colțurile superioare ale piramidei între găturile pajurei sunt decorate cu câte un cap de leu, rudimentar indicat. Profilatura distinsă și armonia ce rezultă din proporționarea amănuntelor între ele, ne întăresc în convingerea că acest obiect de artă este rezultatul unei imitații. Căci nu se poate ca un artist care alcătuește un tot artistic așa de fericit și de savant, să nu poată indica ca lumea o foaie de acantă sau o frunză oare-care. Și apoi, între două genuri asemănătoare, aflătoare unul la noi și cel-l'alt în Italia, de sigur că nu la noi ar fi cel original.

Neavând o colecție completă de fotografii ca să putem stabili gradul de vechime al fiecăruia, nu putem preciza rostul suportului de la sfeșnicele noastre. Vulturii, cari înlocuiesc celelalte ornamentații, au fost întrebuințați prima dată la noi, din cauza situației sociale a celor ce dăruiau acele sfeșnice, sau i-am importat, ca element decorativ, *deja stilizați*, din țările care îi aveau în marca lor și cu care noi ne găseam în legături apropiate? (Serbia și Austria).

Lucrul acesta are o deosebită importanță, căci ne lămurește dacă aveam legături directe cu lumea renașterii italiene sau aceste forme ne veniau prin alții. Din exemplarele pe care le cunosc eu, acesta de la Vieroș mi se pare cel mai vechiu, atât din cauza asemănării sale stilistice cu cele ale renașterii cât și din cauza execuției îngrijite a profilaturei, ceea ce dovedește că a avut înainte-i un exemplar bun. Cele de mai târziu, inferioare, prin profilatură și execuție, introduc în bază modificări radicale: sau decorează colțurile cu îngeri trațați în cariatide (bis. Bucur) sau suportul este format de trei picioare întoarse în afară, spre a-i da o bază suficientă de sprijin¹⁾. Cu vremea profilatura se șterge din ce în ce, până ajunge iarăș la forma veche: un baston inelat prins între două talere—cel inferior îl menține vertical, iar de cel superior se prind lămânările (Tismana).

După cum vedem, o colecțiune *rațională* de fotografii ne poate da lămuriri neprețuite, fără de care nu se poate alcătui nici cel puțin mici monografii, cu atât mai mult o istorie a artelor românești.

SP. CEGĂNEANU

1) Mănăstirea Verbila. Vezi Buletinul Societății Arhitecților Români, No. 1, p. 5—6

VII.

Despre schitul Hotărani

Situațiunea geografică a acestui schit, așezat într-o localitate preistorică, alături de necropolea coloniei Romula.—Proximitatea lui de „Balta Județului“ de pe moșia fostă a boerilor Fărcășani.—Judecia lui Farcaș din 1247 la Fărcașe, Hotărani și Reșca.—Note și îndreptări în lectura pisaniei și în lista ctitorilor zugrăviți în biserică: Fărcășanu, Fălcoianu, Cantacuzino, Brâncoveanu.

I. *Situațiunea, descrierea, pisania.* Mănăstirea Hotărani sau Otărani, cum i se mai zice în pisanie, se află în satul cu acelaș nume din județul Românaț, nu departe de lunca Oltului. Dupre pisanie, s'a înălțat între anii 1587-1588, fiind prenoită între anii 1707-1708, de când datează și pictura murală. Din întreaga așezare mănăstirească de odinioară, ni se păstrează până astăzi, în bună stare, biserica ascunsă după muchia unui delușor, cu zidul vechiu în părăsire, ce ocolea chiliile cu totul distruse. Mai sus de biserică, în mijlocul unei porumbiște, se vede de departe clopotnița, în forma unui turn înalt, fără acoperiș, pustie și stingheră, ca și când ar plânge singură ruinele din împrejurimi. La câțiva pași de clopotniță, trece drumul roman ce vine dela Islaz, de lângă Dunăre, mergând spre munte și străbătând în Hotărani o stațiune preistorică, cu măguri de diferite mărimi, printre cari s'a întins o dată necropolea vechiei colonii Romula, capitala Daciei Maluensis; iar la câteva sute de metri de schit, se văd ruinele cetății dela Reșca, numită impropriu Cetatea Antinei sau Antina, cunoscuta acropole a Romulei. În sfârșit, ceva mai departe de biserică, în pădurea din marginea satului către Olt, se vede o poiană, căreia i se zice în vechile hotărnicii „Balta Județului“, iar acum în graiul sătenilor „Balta Judelui“.

Aceasta este, în câteva cuvinte, situațiunea geografică a schitului dela Hotărani, față de rămășițele istorice ce-l înconjoară și-i dau un farmec de profundă sanctitate. Nicăeri, într'adevăr, aiurea, sufletul nostru românesc și creștin nu s'ar putea adânci mai mult în contemplațiunea sfântă a unor vremi apuse, de cât aici la Hotărani, unde omenirea de odinioară, trecută la altă viață, trăește și astăzi sub ochii noștri, tocmai prin semnele morții și ale pietății, adică prin morminte. Căci, aici vezi măguri cu rămășiți preistorice, dincolo movile cu sarcofage din epoca

daco-romană, iar la câți-va pași, tot în acelaș loc, morminte creștinești de astăzi. Și cum ai stat de le-ai socotit vârsta și rostul lor unic închinat morții, numai de cât ai și depănat în minte firul a trei vieți omenеști scurse în mii de ani împrejurul aceluiaș petec de loc, unde, și bogat și sărăc, și bun și rău și-au găsit odihna veșnică. Nicăeri, cu alte cuvinte, nu găsim ca la Hotărani reprezentate, prin semnele morții, cele trei mari vârste prin cari a trecut poporul român, adică vârsta preistorică, vârsta daco-romană și vârsta românească de astăzi.

Acest sfânt locaș, cu toate că vine în apropiere de ruinele romane, a scăpat totuș din vederea cercetătorilor noștri, așa încât despre existența lui nu avem decât o notiță culeasă de vre-un preot sau dascăl local, înaintată lui V. A. Urechia, pe când era Director la Ministerul Cultelor, iar din arhiva Ministerului împărtășită de Urechia lui Alexandru Odobescu, care a publicat-o, se înțelege cu multe greșeli, în Analele Societății Academice Române din 1878, de unde apoi s'a reproduș și de alții, spre a se răspândi și mai mult greșelile, pe cari ne credem datori a le îndreptă aici. Iată întâiu cum sună pisania:

Aciaștă sfântă și dumnezeiască bisearică ce să chiamă Otărani (ОТЪРАНИ), hramul Soborul Ingerilorŭ, din temelia ei fost făcut(ă) de jupan Mitrea Vornic i jupanița e(go) Neaga la cursul anilor 7096. Trecând multă vreme și stricându-să, îndemnatu-s-au, cu ajutor lui Dumnezeu, jupan Matei Fălcoianu biv vel Căpitan sin Gheorghie Vornicu de au dres-o și au înfrumusețat-o cu zugrăveal(ă) și au făcut clopotnița și slomnul, ca să-i fie vecinică pomenire, în zilele prea lumnatului Domnŭ Costandin B(asarab) B(râncoveanu) Voevodŭ. Văleatu 7216 (= 1707—1708).

Indreptare. Al. Odobescu, dupre copia oficială comunicată de V. A. Urechia, a publicat pentru întâia oară la 1878 această pisanie cu următoarea descifrare nesigură, care se vede că n'are nici un sens: «... au dres'o si au înfrumusetiat'o cu zugrăveală si au făcutu altele asemenea unu omu (?) ca să-i fie de vecinica pomenire» (Analele Societății Academice Române, s. I, tom. X, secț. II, p. 196).

Enigmaticul «omu» din această lectură este «slomnul» din cetirea noastră de mai

sus. Despre înțelesul tehnic al acestui cuvânt, vezi nota d-lui Al. Lăpădatu din acest Buletin, anul I, pag. 56.

Greșala relațiunei oficiale publicată de Odobescu n'a fost îndreptată, ci numai ocolită de Const. I. Locusteanu, în Dicționarul geografic al județului Romanați, 1889, punând puncte în locul cuvântului curios din Analele Societății Academice Române, adică dând numai cuvintele: «...«au dres'o și au înfrumusețat'o cu zugrăveală și... ca să-i fie de vecinică pomenire...» (p. 116).

Dupre acest dicționar parțial al județului Romănaț, pisania s'a reproduș tot așa, cu ocolirea greșelii, în Marele Dicționar geografic al României, la cuvântul Hotărani. Se înțelege că peste tot trebuie îndreptată.

II. *Pictura murală.* Ctitorii, începând dela stânga spre dreapta, pe peretele dinspre miazăzi: jupan Radu Stolnic Fărcășanu, jupan Șarban Cantacuzino vel Vornic, jupanița ego Andreiana, Io. Costandin B(asarab) B(râncoveanu) Voevod i gospodja ego Maria; pe peretele dinspre apus: jupanița ego (a următorului) Neaga, jupan Mitrea biv vel Vornic (ținând biserica cu) jupan Matei Fălcoianu biv vel Căpitan sin Gheorghie Vornic, jupanița ego Stanca, jupanița ego Maria (cu 3 copii fără nume între Matei, Stanca și Maria); pe peretele dinspre miazănoapte: jupanița ego (a următorului) Caplea, jupan Gheorghie Vornic Fălcoianu, jupanița Despina, jupanița Preda, jupanița Stanca, jupan Barbu».

«Pomelnicul ctitorilor» din 31 Ianuarie 1714 (= 7222) repetă în parte aceleași nume de mai sus: «Șarban, Costandin, Radu, Maria, Mitrea, Matei, Barbu, Ana, Costandin, Caplea, Andriana, Neaga, Stanca, Maria, Gheorghie, Despina, Preda, Stana și tot neamul lor».

Indreptare. Al. Odobescu dupre aceeaș relațiune oficială comunicată de V. A. Urechia și citată mai sus, dă o listă a ctitorilor zugrăviți în biserică, dela început confuză, greșită și incompletă, reproducând: «Ctitorii zugrăviți în biserică dela Hotărani, la fereastra despre miazăzi:

<i>Jupanu Radu Stolniculu Falcoianu velu Vornicu Jupanița ego Andreiana etc.</i>	<i>Jupanu Sierbanu Cantacuzino. Iw Constantinu Basarabu V.V Jupanița ego Maria.</i>
--	---

Prin urmare, primul ctitor, Radu Fărcă-

șanu a fost greșit citit și rău înlocuit prin Radu Stolnicul Fălcoianu, care nici n'a existat; apoi în mod confuz i s'a alăturat acestuia ca soție jupanița Andreiana, care este soția lui Șerban Cantacuzino.

Greșala, provenită din nesiguranța descrierii, și confuzia în ordinea ctitorilor se repetă din nenorocire și în Dicționarul lui Locusteanu ca și în Marele Dicționar geografic al României, la cuvântul Țotărani, copiindu-se, după informația primită de Odo-bescu, cuvintele și mai deadreptul «ctitorii... la fereastra despre miazăzi: jupân Radu, Stolnicul Fălcoianu : jupânița ego Andreiana; jupân Șerban Cantacuzino; l^w Const. Basarab Vv., jupânița ego Maria», etc.

Note despre câțiva dintre ctitori.

1. *Boerii Fărcășani.* «Balta județului». Radu Fărcășanu, necunoscutul ctitor de până acum al mănăstirii Țotărani, este unul dintre boerii slujitori ai lui Matei Basarab, căzuți sub mare greșală, neputând da seama banilor strânși pentru Vistieria țerii, și așa osândiți de obșteasca adunare a țerii (Clerul și boerii din Divan) la 1652. (Vezi cartea de judecată în Magazinul Istoric pentru Dacia, I, p. 126, reproducă și comentată de A. Papiu Ilarian, în discursul său Responsabilitatea ministerială, București 1866, p. 7). În cartea de judecată se spune că din mila Domnului, ca să nu-și păteze sufletul cu moartea lor, nu li s'a tăiat capetele acelor boeri, dar a lăsat cu blestem Matei Vodă să nu-i mai boerească și nici să-i mai miluiască nici un Domn.

Greșala unui om nu ne oprește însă de a-i cerceta meritele de mai înainte ale lui, și cu atât mai mult ale neamului său; apoi, în cazul nostru, nu putem ști până la ce punct nu a influențat și pasiunea politică în darea hotărârii judecătorești din 1652.

Faptul că Radu din Fărcașe căpătase încrederea lui Matei Vodă, fiind orânduitor de acesta al doilea Vistier, ne dovedește că el nu era om de rând; iar actele de moșii ni-l arată că era boer cu stare în părțile locului.

Un popa Stoica din Fărcașe, probabil înaintaș înrudit cu acest boer, s'a distins pe vremea lui Mihai Viteazu, și numele lui se cântă și astăzi în poezia populară, ca un erou legendar.

Mai mult nu putem ști până acum, după documente, despre boerii Fărcășani înainte de Mihai Viteazu, dar toponimia ne vine

într'ajutor ca să recunoaștem obârșia acestei familii înainte de înființarea Principatelor, în persoana acelu județ sau cneaz Farcaș, despre care ne amintește diploma regelui Bela al IV-lea din anul 1247, în care se vorbește de cneazatele lui Ioan și Farcaș de lângă Olt. (Doc. Hurmuzachi, I, 1, p. 250). Într'adevăr, pe moșia Statului din apropierea mănăstirii Țotărani, care odinioară a fost, după documente, a boerilor Fărcășeni, se află, după cum am arătat mai sus, până astăzi o livadie, odată însă baltă, cu denumirea semnificativă de «Balta Județului», iar mai jos de Țotărani. vin satele vechi, *Fărcășele*, de alungul drumului roman, pe când spre nord de Țotărani, peste ruinele dela Reșca, moșia a fost odată tot a boerilor Fărcășeni, după documente. Ei bine, după toate probabilitățile, aici, și nu în altă parte, împrejurul schitului dela Țotărani, trebuie așezată judecia lui Farcaș din 1247, fiindcă din diploma lui Bela IV se vede că ea venea lângă Olt, și nu departe de pescăria dela Celei, menționată în aceeași diplomă, adică tocmai cum se găsesc Țotărăni și Fărcășele de astăzi față de Celeiu, fiind legate chiar prin drumul roman încă din cele mai vechi timpuri.

Astfel cred că-și are explicarea istorică «Balta Județului» de pe moșia Fărcășanilor din vecinătatea Țotărănilor. Iată și un document, care atestă proprietatea boerilor Fărcășeni în părțile locului, mărturisind totdeodată suferințele prin care a trecut mănăstirea Țotărănilor.

1719 [= 7227] Iunie 15. Zapisul lui Ghervasie, egumenul Țotărănilor (din *Condica Episcopiei Râmnic, No. 3, mss. 2083 din Biblioteca Academiei Române, f. 468*).

«Adecă eu Ghervasie igumen, împreună cu toți călugării ot sfânta mănăstire Țotărani ot sud Romonăți, care iaste hramul sfinților Arhangheli, dat-am zapisul nostru la mână dumnealui Matei Logofăt sin Pârvul Logofăt Fărcășanul, ca să fie de bună credință, precum să să știe că întâmplându-să de au venit într-această parte de pământ catane, au venit și Turci și Tătari de au robit țara și au ars case și biserici, pe la toți, prădând tot, s-au întâmplat de au venit și la sfânta mănăstire și au arsu tot până în pământ, și au luat și alte bucate, ce au avut ale sfintei mănăstiri de au rămas numai pietrele arse.

Deci noi ne având de ce ne apucă, am mersu la Sfinția Sa părintele Mitrofan Mitropolitul și i-am spus toată întâmplarea și scăpătarea sfintei mănăstiri, și Sfinția Sa ne-au învățat să căutăm o moșioară mai mică, să o dăm schimbu pe dobitoace, ca să mai prindem rodu de dobitoace la sfânta mănăstire. Și am spus că avem o funie de moșie ce-i zicu Sărata, însă a treia parte din Murgeni, care au fost dată de moșii lui Matei Logofăt Fărcășanul sfintei mănăstiri, și Sfinția Sa ne-au volnicit ca să o vindem, scriind și carte la dumnealui Matei Logofătul, pohtindu-l ca să ia și să o dea dobitoace pe prețul ei. Deci și noi viind cu cartea Sfinții Sale la dumnealui Matei Logofăt, întâiu am tras moșia pe dupe cum au fost trasă și mai nainte, și făcându-să masă s-au făcut peste tot stânjeni și i-am prețuit cu dumnealui stânjeni po bani: , care fac peste tot taleri . Și pentru acești bani ne-au dat dumnealui 4 iape cu mânzi za taleri 40, i un armăsar, 2 cai jugani za taleri 35; oi mânăzări za taleri , 15 noatini za taleri , o măgăreață za taleri . care facu peste tot taleri . Și mi-au dat dumnealui aceste dobitoace, ce scriu mai sus, toate în mâinile mele, și eu încă i-am dat această moșie ce iaste mai sus zisă să o stăpânească dumnealui și coconii dumnealui, căți Dumnezeu îi va dăru, în veacu neclintitu.

Sămnam și semnele și trăsurile aceștii moșii dupe cartea a 12 boeri ce ne-au ales încă din viața dumnealui răposatului Radu biv vel Stolnic Fărcășanul: din moșia Dobroslovanului, du peste Tezluu, s-au tras pe muchia dealului pin seliște, din piatra Fărcășanilor până în moșia Fălcoianilor s-au făcut stânjeni 200; și iar pe drumul Caracalului, din hotarul Fălcoianilor până în hotarul Fălcoenilor, stânjeni 268; și iar pe grindu pe muchea dealului, din piatra Fărcășanilor până în hotarul Fălcoenilor, stânjeni 400; și iar pe Drumul cel mare de piatră, din hotarul Fărcășanilor până în hotarul Fălcoenilor, stânjeni 340; și iar pe muchea dealului pe lângă pădure stânjeni 340, și drept peste pădure până în Oltșoru dupe baltă; și iar la trăi s-au tras pin siliște. S-au făcut stânjeni , și iar pe lângă baltă s-au tras și s-au făcut stânjeni etc.

2. Șerban Cantacuzino. În «Genealogia Cantacuzinilor» de Banul Mihai Cantacuzino,

edit. Iorga, 1902, pag. 109 – 110, unde se scrie despre «Fiii Spătarului Drăghici Cantacuzino», se arată că unul dintre acești fii ai Spătarului Drăghici, anume Șerban, «s'a însurat întâiu cu Maria, care era fata Dvornicului Ghenciu Rustii dela Valahia, cu care a născut numai o fată, și a murit mică, pruncă; după care, murind și numita Maria, s'a însurat Șerban al doilea rând cu Andreiana, fata Fălcoianului, cu care n'a născut nici un copil.

«Numitul Șerban, în vremea lui Costandin Brâncoveanu Voevod, a fost Mare Dvornic și om prea strașnic și cu minte. Cât a trăit el, nimenea n'a îndrăznit să puie zavistie între Brâncoveanu și între Cantacuzini, fiindcă și unchiul lui, Constandin Stolnicul și Mihai Spătarul, nu ieșia din cuvintele lui. Iară după ce a murit el, la anul, curând după aceasta, a intrat vrajba între Brâncoveanu și între Cantacuzini....» etc.

3. Despre boerii *Fălcoeni*, vezi Octav George Lecca, Genealogia a 100 de case din Țara-Românească și Moldova, București 1911, seria I, p. 33.

AL. T. DIMITRESCU.

VIII.

Constatări și ipoteze asupra construcției bisericii Tismana.

Pentru restabilirea formelor vechi ale bisericii mănăstirii Tismana avem, ca material documentar, două imagini murale, un desen reprezentând forma bisericii înainte de reparația arhitecților Schlatter, Olein și Beniș ¹⁾ (1855) și forma actuală a bisericii.

Imaginile murale, la noi, până acuma, n'au fost studiate comparativ cu monumentele, spre a ști până la ce punct pot fi crezute. Unele redau cu multă fidelitate forma veche a bisericii (Stavropoleos), altele dau doar lămuriri parțiale (Bolnița de la Cozia) ²⁾, iar unele nu au de loc aface cu monumentul reprezentat (Plumbuita). Când nu s'a mai păstrat nimic din formele vechi ale monumentului, spre a putea fi verificată esactitatea picturii, aceasta trebuie cu multă prudență pusă la contribuție.

La Tismana, diversele reparațiuni au di-

¹⁾ Ștefulescu. Mănăstirea Tismana (ed. II), pag. 72, 82, 182

²⁾ După care însă se poate face o perfectă restaurare.

strus elementele decorative primitive, așa că, la prima vedere, ar părea că n'a mai rămas nimic din lăcașul lui Nicodim. Însă dacă decorațiunea a dispărut, a rămas ceea ce formează stilul unei clădiri, construcția.

Construcția rămasă verifică perfect de bine epoca de clădire, așa că am puteau-o cunoaște cu o mică aproximație fără chiar să știm aceasta din istorie. Pentru lămurirea acestor forme este nevoie de o sumară expunere a arhitecturii sârbești, reprezentată de Nicodim la noi.

acesta au obținut și în fațadă o micșorare a reliefului bolței care acoperă brațele horizontale ale crucii pe care se proiectează bolta sferică a absidelor și care se termină în baza patrată a cupolei. Acest plan nou prezentând inconveniente din cauza năvilor laterale, cari erau, acuma, prea mici, acestea au fost suprimate cu totul, ajungând ast-fel la trefla simplă. În fațadă însă continuă câtă-va vreme să reamintească bolțile brațelor crucii prin arcuri scoase în grosimea arcurilor dublouri, pe distanța rămasă între linia lor exterioară

Biserica mănăstirii Tismana.

În Serbia s'a generalizat cu vremea planul cu trei abside. Absidele însă s'au alipit planului tipic bizantin cu trei nave. Tipul rezultat din această combinație presintă inconvenientul că dă, perpendicular pe axa principală, în fațadă, un front prea mare. Sârbii au observat că această neplăcere estetică le vine de la brațele prea dezvoltate ale crucii și le-au redus cât mai mult posibil. Atunci, în locul patratului ce cădea în unghiurile exterioare ale crucii (bas-cotés), au obținut dreptunghiuri foarte prelungite. Cu chipul

și linia de retragere a bazei cupolei (Kreusavat, 1380). Acelaș sistem îl avem și la m-rea Tismana (vezi fig.), unde se păstrează încă acest arc de cerc, coronat de un fronton. Această particularitate nu o găsim mai târziu. Se păstrează însă, ca o reminiscență inconștientă, obiceiul de a incadra învelitoarea absidelor într'un arc, care cade mai sus de cât arcul dublou și care nu mai are rostul, ca la bisericile vechi, de a termina bolta brațelor absidei. (Obiceiu care se păstrează și pe vremea lui Brâncoveanu).

Deci forma aceasta este caracteristică sfârșitului secolului XIV și primilor ani ai secolului XV.

Proporțiunea joasă a cupolelor și așezarea lor pe o bază înaltă nu fac decât să confirme această epocă.

Așa dar, la o viitoare restaurare, n'ar fi de făcut de cât o minuțioasă cercetare a elementelor decorative. Multe din ele trebuie să fi lăsat urme sub tencuială.

Un punct în discuție ar fi galeria care înconjura naosul și se termina la sânuri. Fostea ea în forma primitivă a bisericii sau a fost adăogată mai târziu?

Arhitectul Schlatter raportează Ministerului Cultelor la 1855 că porticul a fost desființat, ca nefăcând parte din forma primitivă a bisericii. Poate că avea dreptate, însă ce vechime avea acel adaos? Imaginile murale îl menționează; însă acestea puteau fi făcute mai târziu. Pictorul primei imagini nu era contemporan cu personagiile reprezentate, căci Radu Negru și fiul său Mircea Vodă sunt arătați ca persoane de aceeași vârstă și cu același tip. Deci pictura nu poate face dovadă că porticul acesta ar fi dela ctitorii de fundațiune. Acelaș portic însă se găsește și pe imaginea care este însoțită de personajii dela 1564, tratate mai realistice de cât primele. (Nedelcu Bălăceanu). Scopul practic al acestui portic este să mărească naosul bisericii fără a se depărta prea mult de coră. Pare că la noi s'a simțit mai întâiu această nevoie și mai ales în această epocă de renaștere religioasă. La bisericile anterioare sârbești și chiar la ale noastre (Ravanitza, Studenița, Cozia, Snagovul), naosul nu depășia lățimea corei, iar când se simția nevoie de mai mult spațiu se clădia un pronaos în prelungirea naosului. La Tismana și la Bălteni, care are urme de biserică veche (finele sec. XIV), găsim acest nou sistem. Nu avem toate bisericile intermediare, ca să putem urmări mai de aproape evoluția acestei forme, însă la biserică episcopală dela Curtea de Argeș găsim forma perfect evoluată, adică zidurile exterioare ale galeriei formează silueta bisericii, iar naosul este reamintit prin cele douăsprezece coloane cari susțin cupola din față. Chiar ușa dintre naos și coră este simulată printr'un chinar de piatră prins între coloanele din mijloc. Dacă la 1517, data clădirii bisericii episcopale dela Argeș, evoluția era aproape completată, am putea presu-

pune că porticul dela Tismana este anterior acestei date¹⁾. Poate că s'a făcut imediat după moartea lui Nicodim²⁾, căci mormântul acestuia se afla în partea din dreapta a porticului. Numai așa se și explică cum este redată în ambele reprezentări pictate cu aceeaș formă. Așa că acel portic, prin vechimea lui și mai ales prin faptul că era un reper al evoluției arhitecturii noastre bisericești, ar fi trebuit respectat³⁾.

SP. GEGĂNEANU.

IX.

Portretele ctitoricești dela Sf. Nicolae Domnesc din Iași

E cunoscută trista soartă a bisericii Sf. Nicolae Domnesc din Iași. Rezidită din temelie în deceniul trecut, ea a dispărut fără să se fi făcut, după cum s'ar fi convenit, vre-o lucrare mai detaliată asupra ei ori măcar să se fi publicat documente necesare — planșe, desemnuri, fotografii etc. — pentru studiul ei.

În afară de relațiunea pâr. Melchisedec, zelosul cercetător al monumentelor noastre străbune (Notițe istorice, București 1885, p. 250 sq.), de succinta descriere a d-lui N. Gabrilescu, arhitectul-ajutor al restauratorului Lecomte (Convorbiri Literare, XX, 968 sq.) și de notele istorice publicate de subsemnatul în scrierea tipărită cu prilejul sfintirii bisericii (Câteva cuvinte asupra bisericilor Sf. Nicolae Domnesc și Trei Erarhi din Iași, București 1904), nu mai e nimic osebit unde să se îndrepteze cercetările celor ce ar dori să studieze azi acest străvechiu monument dispărut.

Așa stând lucrurile, nădăjduim că facem un bun serviciu unor astfel de cercetători, dându-le aci, în reproducere, portretele murale ale vechilor ctitori ai Sf. Nicolae-Domnesc din Iași, poate și ca îndemn pentru alții, cari se găsesc în măsură a publica documente mai prețioase — planuri și fotografii — în legătură cu acest monument.

¹⁾ Vezi asupra acestei chestiuni: Sp. Popescu, Considerațiuni asupra bisericii Bălteni, în Revista pentru Istorie, Arheologie și Filologie, anul 1908.

²⁾ 1406 (după Hasdeu 1410).

³⁾ Poate că Schlatter n'a distrus și temeliele, așa că, făcându-se săpături, s'ar putea afla dacă a fost adăogată sau nu.

Portretele acestea — al lui Ștefan cel Mare, al Doamnei sale Evdochia și al fiului său

Bogdan-Vodă, fiul lui Ștefan-cel-Mare.

Bogdan — se păstrează, în copii, la Muzeul Național de Antichități și la Academia Română. Copierea lor a fost provocată de discuția urmată în sânul acestei din urmă instituțiuni pe la 1881—82, asupra autenticității portretului lui Ștefan cel Mare din Evangheliarul de la Homor (Analele Academiei Române, ser. II, tom. IV, debateri, pp. 15—17, 18—24, 28—31, 32—56 și 58—65). Cu acest prilej, s'a atras luarea aminte asupra lor, într-un câț, se zicea, portretul Domnului ctitor de la Sf. Nicolae din Iași e cel mai asemuitor cu noul portret descoperit de pâr. Melchisedec în Bucovina. Astfel s'a cerut și s'a obținut copiarea portretelor mai sus arătate, cari au fost, măcar în chipul acesta, salvate și păstrate pentru posteritate.

Cum am zis, portretele reprezintă pe Ștefan, pe fiul său Bogdan și pe Evdochia Doamna. Faptul că aceasta din urmă apare în locul mamei lui Bogdan, Maria Doamna, pe când ea nici nu mai era în viață, a fost interpretat în sensul că portretele s'ar fi făcut abia cu ocazia restaurării și repictării bisericii, în a doua jumătate a sec. XVII, sub Antonie-Vodă Ruset și Duca-Vodă cel Bătrân, când ușor se putea face confuzia cu numele Doamnelor lui Ștefan.

Presupunerea e admisibilă, cu o deosebire însă — portretele nu s'au făcut cu acest prilej, mai întâiu, ci ele s'au refăcut atunci după vechile portrete murale, în caracterul bizantin al epocii, existente din început în biserică. Faptul l-a susținut și pictorul bu-

Evdochia Doamna.

covinean Epaminonda Bacevski, delegat pe vremuri de Academie a examina aceste por-

trete din punct de vedere tehnic. Evident deci, ele reprezintă, în copii de pe la 1676—79, vechile portrete ctitoricești ale Sf. Nicolae Domnesc din Iași.

Ce privește confuzia cu numele Doamne-

Ștefan-cel-Mare.

lor lui Ștefan, Evdochia în loc de Maria, ea poate fi datorită, cum s'a spus, faptului că, inscripțiile vechi fiind șterse și la refacere ne mai cunoscându-se îndeajuns relațiile familiare ale marelui Voevod, s'a putut

ușor face confuzie, punându-se numele Evdochiei pentru al Mariei. Poate fi însă și altfel — portretul să reprezinte cu adevărat pe Evdochia. În acest caz explicarea ar fi următoarea: Ștefan, construind mai întâiu biserica din lemn, pe vremea când trăia cu Doamna Evdochia, a pus să se facă portretul său cu al acesteia — ca ctitori; reclădind apoi, la 1493, biserica în piatră, din sentiment de pietate, a dispus să se păstreze portretul răposatei sale soții și să se facă alături și al fiului său Bogdan.

Ori cum ar fi, lucrul în sine nu prezintă importanță mai mare decât cea de a fi relevat. Căci interesul principal al portretelor stă în faptul că ne dă un chip al lui Ștefan, care, chiar așa cum e, alterat prin prefaceri posterioare, a servit la confirmarea autenticității portretului marelui Domn din Evangheliarul de la Homor, azi atât de răspândit și de bine cunoscut, și pentru că ne dă un portret al lui Bogdan-Vodă, care e, paremi-se, unicul până acum.

În colecțiile Muzeului Național de Antichități se mai găsesc copiiile portretelor murale ale familiilor Domnilor restauratori ai bisericii Sf. Nicolae Domnesc — Duca-Vodă și Antonie Ruset. Sunt caracteristice pentru cunoașterea costumelor epocii, așa de alterate și deteriorate însă prin refaceri și distrugere, cât am socotit că nu e, deocamdată cel puțin, necesară și reproducerea lor.

A. L.

X.

Biserica Domnească din Ocnele-Mari, Vâlcea

Încă din vremuri depărtate, plaiurile Ocnelor-Mari, prin bogățiile lor salifere, a atras mila Domnilor Țării-Românești asupra modestului târguleț.

Pe lângă alte mile domnești și-a avut, astfel, și Ocnele-Mari, o Biserică Domnească. Pe vremea lui Brâncoveanu exista o foarte ruinată biserică, ai cărei fondatori erau Alexandru-Vodă și Mișnea-Vodă, fiii lui Radu-Vodă Mișnea, care se numia Biserica Domnească. Din cauza ruinii, Brâncoveanu *mută mila domnească* dela acea biserică la actuala, ridicată în frumos stil cantacuzinesc și destul de mare, de Jupân Stătie Vistierul Ocnei.

Un clopot din 1608, cu o foarte nedescifrabilă inscripție și poate și altul, din 1667, pe care

scrie: IOHANNES SCADT ME FUDIT, ANNO DOMINI 1667. GLORIA IN EXCELSIIS, fură aduse, dela cea veche biserică, la cea nouă.

Motivele cari îndeamnă pe Brâncoveanu la strămutarea Bisericii Domnești se văd în hrisovul, ce-l dete, în 1708, popilor Stan, Sandu și Chira, „de la biserica făcută de „Statie, fost al doilea Vistier, de la orașul „Ocnele-Mari, ca să fie casele lor și toate „ce vor avea în pace de către toți Cămărașii,

„de la vel-Ocnă, și stricându-se biserica „aceasta domnească, am mutat Domniea „mea mila bisericii aceasta, ce scrie mai „sus... și i-am iertat, cum au fost iertați și „de alți răposăți Domni... și-am văzut „Domniea mea toate cărțile Domnilor ce-au „fost mai dinainte de milă... a lui Alexandru „Vodă sin Radului Vodă, și a Mișnii Vodă, „fiul lui Radu Vodă, și a lui Leon Vodă, „Grigorie Vodă și a răposatului unchiului

Biserica Domnească din Ocnele Mari.

„ce vor fi acolo la Ocnă și de către toate „slugile domnii mele și de către toate slu- „gile boerești... de birul hărăciului, de dij- „mărit, vinăriciu, oerit, de dijmile ce sunt „preste an, de zahărele, de care de oaste, „de satararele, ce sunt pe siliște, de cămi- „nărit, de podvodă, de mertice de conace, „de cai de olac... de nimeni val sau bân- „tuială să n-aibă..., pentru că, fiind acești „preoți de la Biserica Domnească, din oraș

„Domnii mele, Șerban Voevod... (de aceea „le dă) și mertic de sare de la vel-Ocnă „pre an bolovani de sare 200 (azi, 100 bo- „lovani = 7600 kgr. = 684 lei)... bolovani „mari buni...”

Din pisania bisericii aflăm istoricul fon- dării ei de Jupanul Statie:

† *In numele tatălui și cu ajutorul fiului și cu săvârșirea sfântului duh, un Dumnezeu*

adevărat și milostiv, care au bine-voit și au luminat gândul marelui boer d-lui Jupan Statie, (de au zidit) cu toată cheltuiala Dumnealui, întru cinstea și lauda marelui mucenic Gheorghie, purtător de biruință; iar turla s-au făcut cu cheltuiala Visterii. Și au miluit cu mertic de sare, precum arată hristoavele Domnilor țării, și au miluit și cu casele care șade Cămărașii, însă locul și pivnița au fost dăruite de Radu Vistieru Ocnaru; deci cu chiria ce să ea și cu merticul dă sare să se chivernisească sf. casă. Inșă fiind și altă biserică domnească și învechindu-se, s-au surpat, care fericitul Constandin Basarab-

melia au pus-o la leatul 7185 (= 1677); iar cu zugrăveala la leat 7226 (= 1718).

Pe o piatră de mormânt se citește :

† SUPTŪ AČASTĂ PIATRĂ SĂ ODIHNEȘTE OSTENITŪ TRUPULŪ COCONEI ECATERINA, SOȚIIA DUMNIALUI COCONULUI VASALACHE ARMAȘU OT ORAȘ OCNA, LEAT 1815, SĂPTEVRIE 19.

Biserica al cărei pridvor e adăogat posterior fundațiunii lui Statie, nu mai păstrează ca interior nimic, nici ca zugrăveli, nici ca mobilier, din cauza reparațiunilor neprice-

Biserica Domnească din Ocnele-Mari

Voivod au socotit-o și au numit-o a fi aceasta Biserică Domnească, precum adeverează și hrisovul Mării Sale și ale altor Domni. Mai preurmă, deci, mutându-se acel boer dintr'aceeaș lume și neputând ca să zugrăvească biserica, au rămas; iar acum, când au fost mai preurmă, fiind Cămăraș, aci Vel-Ocnă, D-lui Jupan Duca de la Sinope și cu Jupan Statie de la Cernavodă, i-au îndemnat Dumnezeu și au cheltuit de au zugrăvit biserica și olta-riul, iar tinda cu cheltuiala bisericii, deci să fie pomenire veșnică domnilor și tuturilor celor ce vor fi ajutat, cu mult cu puțin. Inșă te-

pute ce se fac și acum fără nici un studiu arheologic prealabil.

VIRG. DRAGHICEANU.

XI.

Diferite inscripții de biserici și monastiri

Biserica Țeica, lângă Ocnele-Mari, Vâlcea.

ACASTĂ SF. ȘI D(UMNE)ZEIASCĂ MĂNĂSTIRE, CE SĂ NUMEȘTE ȚEICA, UNDE SE PRĂZNUEȘTE DOI SFINȚI SLĂVIȚI, ȘI AI LUI HS. MARI M(U)C(E)NICI, GHEORGHIE, PURTĂTOR DE BIRUINȚĂ ȘI DIMITRIE, IZVORĂTOR DE MIR, IASTE ZIDITĂ DIN TEMEIE ȘI ÎNFRUMUSEȚATĂ,

CU TOATE CEAL(E) DENPREJUR CASE ȘI NĂMESTII ÎNGRĂDITĂ, PRECUM SĂ VEADE, CU TOATĂ CHELTUIALA DUMNEALUI JUPAN MIHALCEA LITTERATI, EFENDI, ЕНД (=FIU) RĂPOSATULUI ÎNTRU HS., HEREI LOG. BOJESCU, CAREL(E) ȘI CHIRIL MONAH, PE CĂLUGĂRIE, PENTRU VEAȘNICA POMENIRE A DUMNEALUI ȘI A TUTULOR PRAVOSLAVNICILOR CREȘTINI, PE VREAMEA ÎNPĂRĂȘII LUI CAROL AL ȘEASELEA. LA ANUL DE LA ZIDIRE 7235 ȘI DE LA HS. 1726, DECHEMVRIE 26.

Pe un pomelnic:

D-zeu m-au adus din străinătatea țării grădenească și m-au miluit de toate nevoile și necazurile, la câte am fost încăput precum la toți locuitorii noștri cunoscute. Aflat-am aici, în partea patriei mele, Ocnele-Mari, deasupra, o biserică ce se numește Țeica, care a fost făcută de un ereu, monah Dionisie, grec dela Ianina, și de Lambrie cămărașul Ocnelor... carele din zielele lui Duca-Vodă... s-au fost înstreinat în părțile Țării aceștia... având rude pe un Hristofor ieromonah... căci mulți din locuitorii țării aceia au scăpat în țara aceasta, fiind creștinătate... (ei) au făcut biserică de nuele, după cum s-au putut pe acea vreme... (eu) am ridicat biserică din temelie. Mihalcea Log. 1778.

Pomelnicul Episcopilor:

Damaschin, Inochentie, Clement.

Pomelnicul Împăraților și Domnilor:

Petra Alexievici, Duca Constantin Vodă, Ștefan Vodă, Carolus, Elisabetha.

Probabil că acest evlavios Efendi Mihalcea era un prins de războiu.

Ctitori: Jupan Dumitrache Cămăraș, Jupan Pana Sin Dumnealui, Jupan Mihalcea Log. care au zidit această biserică.

Biserica Adormirea, Ocnele-Mari, Vâlcea.

Pe o cruce ferecată:

Некога сѣи крѣтъкъ Еромонахъ Герасимъ Крѣшодолицъ. Вѣкто дѣхч. (Adică: A ferecat această cruce Eromonah Gherasim din Crusdol, 1690).

Inscripție:

ACESTU ANVON IASTE FĂCUT, DIN TEMELIA LUI, DIN BUN GÂNDUL DUMNEALUI CONSTANDIN FIOTUL IS PRAVNIC, ȘI A JUPĂNEASHI DUM. CASANDRA ȘI A COCONILOR DUMNEALOR SCARLAT, PANDELE, ENACHE, SMARANDA, ÎN ZILELE LUMINATULUI DOMNŪ IO COSTANDNŪ NICOLAE VOEVOV, OSTENITOR FIIND LA TOTLUCRUL, PĂTRU LOG., SNĂ SIMA CUPET, LEAT 7254, IAR DE LA HS. 1746.

Biserica Sf. Ion Botezătorul, Ocnele-Mari, Vâlcea.

Inscripție:

CU VREREA ȘI AJUTORUL FIULUI ȘI CU SĂVÂRȘIREA SF(Â)NTULUI DUH, AMIN.ZIDIT-AM ACEASTĂ SFÂNTĂ BESEARICĂ, ÎNTRU CINSTEA ȘI POMENIREA A HRAMULUI NAȘTERII SFÂNTULUI ION *PREDTECI*, ÎN ZILELE PRĚ LUMINATULUI DOMN ION ALEXANDRU MORUZI VOEVOV, CU BLAGOSLOVENIĚ PRA SFINȚII-SALE, PĂRINTELUI CHIR NECTARIE, EPISCOPULUI RĂMNICULUI, CU OSTENEALA ROBILOR LUI DUMNEZEU, POPI CHERA, POPA RADU, DIN(U) LUP; ȘI AU AJUTAT ȘI DUMNEALOR ILIE NEDELCU, GHEORGHIIE, CA ÎN VEACŪ SĂ SE POMENEASCĂ LA ANUL DELA ADAM 7302. IAR DELA HS. 1793.

O biserică a lui Radu-Vodă (Negru) Zghiabul, Vâlcea.

Inscripție:

Intru slava sfintei troițe făcutu-s-au acest sf(ân)t schit din vechime, în zilele Radul(ui) Negru Voivod, de lemn, hram Vovedenia Maicii Domnului, leat 1310 (!). Și al doileș s-au făcut de Mathei logofăt, în zilele Matei Vod(ă) B(a)s(arab), let 1640. Iar acum stricându-se era să s(e) mai pustișcă, neavând nici un venit; iar acum s-au îndemnat, din mila lui Dumnezeu, Sf. Popa Ioan Andronescu ot Cacova i Sf... ot Chei și am zidit din temelie, înfrumusețând-o cu zugrăveli, după cum să vede, i cu moșie, acastă sf. biserică Zghiabul. Iară Sf. Părintele Thimoftiei eromonah, i Daniel eromonah, ot Cacova, au făcut casele, i varul, i piatra, i moșie, după cum să vād, în zilele bunului Domn Grigorie Ghica V.V.; ep(iscop) Neofit, fiind. Și iar să se știe că acest sf(ân)t schit, din vechime n-au fost închinat nicăieri, fără numai la mila domniū, ca să-l mai miluiască, lăsăm și noi; ęră așa să se urmeze, iară de se va ridica vre-un ticăit... casă facă (em)batichi, Dumnezeu pre acela să nu-l iarte. Și ce-și va agonisi dela schit să se chieltuiască iarăși în schit. Și s-a săvârșit la leat 7335, 1827, Mai 8.

Pomelnic:

1300 (!) Radu Voevod Negru, Mihai Voevod, Dan Voevod, Mircea Voevod, Leon Voevod, Neagu Voevod, [Moisie Voevod?] Matei Voevod, Costandin Voevod.

Episcopi: Theofil, Ignatie Ilarion, Antim, Damaschin, Climent, Parthenie.

VIRG. DRAGHICEANU.

Raport ministerial și decret regal
pentru declararea ca monument istoric a schitului Negru-vodă
din Cetățeni-Muscel

I

CAROL I.

*Prin grația lui Dumnezeu și voința Națională
Rege al României*

La toți de față și viitori sănătate.

Asupra Raportului Ministrului Nostru Secretar de Stat Ad-Interim la Departamentul Cultelor și Instrucțiunii cu No. 19393,

Văzând avizul Comisiunii Monumentelor Istorice de la 16 Iunie a. c.,

Pe temeiul art. 3 și 4 din legea pentru conservarea și restaurarea monumentelor publice,

Am decretat și decretăm :

Art. I. Se declară monument istoric schitul Negru-Vodă din Cetățeni-Muscel și se va înscrie în inventarul general al monumentelor istorice din România.

Art. II. Ministrul Nostru Secretar de Stat Ad-Interim la Departamentul Cultelor și Instrucțiunii este însărcinat cu aducerea la îndeplinire a dispozițiilor prezentului Decret.

Dat în Castelul Peleş, în 23 Iulie 1912.

CAROL.

Ministrul
Cultelor și Instrucțiunii
Ad-Interim

(ss.) E. A. Pangrati.

II.

Sire,

Având în vedere avisul Comisiunii Monumentelor Istorice, consemnat în procesul-verbal al ședinții din 16 Iunie 1912, prin care opinează în sensul declarării ca monument istoric a schitului Negru-Vodă din comuna Cetățeni-Muscel, pentru importanța sa arheologică, am onoarea a ruga respectuos pe Majestatea Voastră să binevoiască a semna alăturatul Decret, prin care schitul Negru-Vodă din comuna Cetățeni-Muscel se declară monument istoric, înscriindu-se în inventariul general al monumentelor istorice din România.

Sunt, cu cel mai profund respect,
Sire
al Majestății Voastre,
prea plecat și prea supus servitor

Ministrul
Cultelor și Instrucțiunii
Ad-Interim

(ss.) E. A. Pangrati.

Administrator

(ss.) Dr. Boroianu.

Publicat în *Monitorul oficial*, No. 101 din ⁵/₁₈ August 1912.

RECTIFICARE. — Ilustrația dată în fasc. penultim al Buletinului, la p. 34, nu reprezintă piatra stemei familiei Ghjica de la casele domnești de la Fedeleșcioiu, cum greșit ni s'a indicat de fotograf, ci o poală de icoală de la acest schit.

1. Cu începere de la Ianuarie 1908 se va publica— sub direcțiunea Comisiunii Monumentelor Istorice și în editura Administrației Casei Bisericii— o revistă periodică numită *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*.

2. Acest Buletin va apare trimestrial și va cuprinde:

a) O parte științifică, în care se vor publica tot felul de monografii, studii, lucrări, comunicări și materiale de natură istorică, arhitectonică și artistică, privitoare direct și numai la monumentele noastre istorice ;

b) O parte oficială, în care se vor publica rapoartele anuale ale Comisiunii, referatele arhitecților însărcinați cu conducerea și executarea lucrărilor de conservare și restaurare, precum și eventualele circulări, informațiuni și deciziuni ale Ministerului și ale Comisiunii.

3. Buletinul apare sub direcția membrilor Comisiunii, cari, împreună cu administratorul Casei Bisericii, alcătuiesc comitetul de redacție. El e pus sub îngrijirea secretarului Comisiunii, care e îndatorat să pregătească și să procure materialul necesar, să-l aducă la cunoștința comitetului de redacție și să supravegheze tipărirea lui.

4. Pentru ca publicațiunea să se prezinte cât mai sistematică și mai folositoare, se stabilește următorul program cu privire la felul lucrărilor ce va trebui să cuprindă Buletinul :

a) Monografii istorice, arhitectonice și artistice asupra

monumentelor noastre, monografiile ce vor fi ilustrate și documentate cu reproduceri necesare de fotografii, desemnuri, acuarele etc.

b) Releveuri dela cele mai însemnate și caracteristice, din punct de vedere arhitectonic, monumente istorice.

c) Studii și lucrări unitare, asemenea ilustrate și documentate, bunăoară : asupra inscripțiunilor din epoca lui Ștefan-cel Mare, Matei Basarab, Vasile Lupu, Constantin Brâncoveanu etc., asupra artei decorative, în sculptură și pictură, întrebuințată în bisericile și mănăstirile noastre în anumite epoci, asupra portretelor murale de ctitori : Domni, Doamne, Arhierei, Boeri, Jupănese etc., asupra picturii bisericești, asupra costumelor etc.

d) Materialuri : scurte fragmente, comunicări, însemnări și note de interes deosebit privitoare la monumentele noastre istorice;

e) Note bibliografice și critice asupra publicațiilor și periodicelor de specialitate ;

f) În sfârșit, suplimente artistice, în culori, cari să înfățișeze biserici, mănăstiri, reproduceri de portrete murale, de picturi, de ornamentațiuni etc.

În cadrul lucrărilor înșirate mai sus se cuprind și acele privitoare la monumentele istorice din afară de Regat, întru cât aceste vor fi de origină românească— înălțate de Voevozii noștri sau în legătură directă cu trecutul nostru.

Redacția : la Administrația Casei Bisericii, București.

— Biroul Comisiunii Monumentelor Istorice —

**ABONAMENTUL ÎN ȚARĂ ȘI STRĂINĂTATE:
PREȚUL A PATRU FASCICOLE PLUS PORTUL.**

Buletinul se găsește de vânzare la principalele

LIBRARII DIN BUCUREȘTI

prin cari se fac abonamente și se pot procura colecții complete din anii precedenți (afară de anul 1908).

PREȚUL LEI 2,50

BULETINUL

COMISIUNII

MONUMENTELOR ISTORICE

PUBLIKAȚIUNE TRIMESTRIALĂ
IN
EDITURA ADMINISTRAȚIEI CASEI BISERICII

BUCUREȘTI

TIPOGRAFIA „GUTENBERG“ JOSEPH GÖBL S-sori.

20. - STRADA DOAMNEI. -20.

1912.

COMITETUL DE REDACȚIE

D-nii: ION KALINDERU, D. ONCIUL, GR. CERKEZ, E. A. PANGRATI, V. PÂRVAN

Membri Comisiunii Monumentelor Istorice

și

P. S. ARH. VARTOLOMEI BĂCĂOANUL

Administratorul Casei Bisericii

Secretar,

ALEX. LĂPĂDATU.

CUPRINSUL

TEXT

	Pag.
Mitropolia din București (Considerațiuni generale; Câteva date istorice; Epoca lui Constantin-Vodă Basarab și a Domnilor următori: 1654–1689; Epoca lui Brâncoveanu și a Domnilor următori până la 1719; Epoca lui Nicolae Mavrocordat: 1719–1730; Epoca fanariotă și contemporană; Incheiere), de I. D. TRAJANESCU	137
Cercetări istorice cu privire la meșterii bisericilor din Țara-Românească în sec. XV și XVI, de ALEX. LĂPĂDATU	177
Comunicări: XII. Diferite inscripții de biserici și mănăstiri, de VIRG. DRĂGHICEANU	184
Raport general cu privire la lucrările Comisiunii pe 1912	185
Cuvântări rostite de Comisiune în 1912	191

ILUSTRĂȚII

	Pag.		Pag.
1. Planul general, înfățișând topografia dealului	138	25. Ramă de piatră dela altă fereastră a paraclisului	153
2. Planul bisericii catedrale	139	26. Vederea paraclisului din spre altar	154
3. Vederea bisericii catedrale	139	27. Pictură murală reprezentând pe ctitori, cu imaginea dela început (cu turlă) a paraclisului	155
4. Vedere de ansamblu a Mitropoliei, după acuarea lui Szathmary din 1866	140	28. Ctitorii paraclisului	156
5. Vedere spre altarul bisericii	141	29. Inscripția zugrăvită deasupra ușei paraclisului, în interior	157
6. Fereastră de piatră ajurată dela pivniță	141	30. Ușa de intrare în paraclis	158
7. Biserica catedrală văzută de sub bolta clopotniței	141	31. Tâmpla paraclisului	159
8. Planul — parterul — palatului mitropolitan și paraclisului: zidurile pline sunt cele vechi: cele lalte adăogate în urmă	142	32. Detaliu dela tâmpla paraclisului	160
9. Secție prin palat, paraclis și pivnițe, cu vederea paraclisului fără turlă	143	33. Detaliu dela tâmpla paraclisului	161
10. Secție prin foișor, pivnițe și palat, cu vederea paraclisului fără turlă	143	34. Detaliu dela tâmpla paraclisului	162
11. Fereastră de piatră ajurată dela pivnița mare	143	35. Detaliu dela tâmpla paraclisului	162
12. Planul pivnițelor și suprasolului, sub paraclis și sub construcțiile noi	144	36. Detaliu dela tâmpla paraclisului	163
13. Vederea interioară a foișorului de la paraclis	145	37. Ușile împărătești dela tâmpla paraclisului	163
14. Vederea din curte a palatului: în stânga partea veche, în dreapta partea nouă	145	38. Detaliu (prasnicele) dela tâmpla paraclisului	164
15. Vedere a paraclisului, cu foișorul și vechea clopotniță, după o fotografie dinainte de 1850	146	39. Crucea cea mare de la tâmpla paraclisului	165
16. Coloane și arcadă de la foișorul paraclisului	147	40. Iconița de la partea de sus a tâmplei paraclisului	166
17. Bază de coloană de la foișorul paraclisului	148	41. Mitropolitul Daniil (portret în paraclis)	167
18. Planul clopotniței brâncovenesti, cu ciliile alaturate	149	42. Jețul arhieresc din paraclis	167
19. Vederea clopotniței din spre curte	149	43. Jețul arhieresc din paraclis	168
20. Vedere exterioară a clopotniței	150	44. Detaliu de sculptură de la ușa paraclisului	169
21. Pisania clopotniței	151	45. Icoana Mântuitorului, îmbrăcată în argint, din paraclis	170
22. Vederea actuală a foișorului, paraclisului și vechei clopotnițe	151	46. Icoana Maicii Domnului, îmbrăcată în argint, din paraclis	171
23. Detaliu din fațada paraclisului	152	47. Monumentul Mitropolitului Teodosie	172
24. Ramă de piatră dela fereastră paraclisului	153	48. Inscripția monumentului mitropolitului Teodosie	172
		49. Vecji odoare ale sf. Mitropolii	173
		50. Crucea generalului Miloradovici	174
		51. Crucea lui Papa Postelnicul Brâncoveanu	174
		52. Decorație de stuc în jurul icoanelor exterioare ale paraclisului	175
		53. Speteaza jețului arhieresc din paraclis	176

BULETINUL
COMISIUNII
MONUMENTELOR ISTORICE
1912

No. 05

COMITETUL DE REDACȚIE

D-nii : ION KALINDERU, D. ONCIUL, GR. CERKEZ, E. A. PANGRATI, V. PÂRVAN

Membri Comisiunii Monumentelor Istorice

și

P. S. S. ARH. VARTOLOMEI BĂCĂOANUL

Administratorul Casei Bisericii

Secretar,

ALEX. LĂPĂDATU.

Extras din deciziunea ministerială privitoare la redactarea Buletinului

1. Cu începere de la Ianuarie 1908 se va publica — sub direcțiunea Comisiunii Monumentelor Istorice și în editura Administrației Casei Bisericii — o revistă periodică numită *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*.

2. Acest Buletin va apare trimestrial și va cuprinde:

a) O parte științifică, în care se vor publica tot felul de monografii, studii, lucrări, comunicări și materialuri de natură istorică, arhitectonică și artistică, privitoare direct și numai la monumentele noastre istorice ;

b) O parte oficială, în care se vor publica rapoartele anuale ale Comisiunii, referatele arhitecților însărcinați cu conducerea și executarea lucrărilor de conservare și restaurare, precum și eventualele circulări, informațiuni și deciziuni ale Ministerului și ale Comisiunii.

3. Buletinul apare sub direcția membrilor Comisiunii, cari, împreună cu administratorul Casei Bisericii, alcătuiesc comitetul de redacție. El e pus sub îngrijirea secretarului Comisiunii, care e îndatorat să pregătească și să procure materialul necesar, să-l aducă la cunoștința comitetului de redacție și să supravegheze tipărirea lui.

4. Pentru ca publicațiunea să se prezinte cât mai sistematică și mai folositoare, se stabilește următorul program cu privire la felul lucrărilor ce va trebui să cuprindă Buletinul :

a) Monografii istorice, arhitectonice și artistice asupra

monumentelor noastre, monografii ce vor fi ilustrate și documentate cu reproduceri necesare de fotografii, desemnuri, acuarele etc.

b) Releveuri dela cele mai însemnate și caracteristice, din punct de vedere arhitectonic, monumente istorice.

c) Studii și lucrări unitare, asemenea ilustrate și documentate, bunăoară : asupra inscripțiunilor din epoca lui Ștefan-cel Mare, Matei Basarab, Vasile Lupu, Constantin Brâncoveanu etc., asupra artei decorative, în sculptură și pictură, întrebuințată în bisericile și mănăstirile noastre în anumite epoci, asupra portretelor murale de ctitori : Domni, Doamne, Arhierei, Boeri, Jupănese etc., asupra picturii bisericesti, asupra costumelor etc.

d) Materialuri : scurte fragmente, comunicări, însemnări și note de interes deosebit privitoare la monumentele noastre istorice ;

e) Note bibliografice și critice asupra publicațiilor și periodicelor de specialitate ;

f) În sfârșit, suplimente artistice, în culori, cari să înfățișeze biserici, mănăstiri, reproduceri de portrete murale, de picturi, de ornamentațiuni etc.

În cadrul lucrărilor înșirate mai sus se cuprind și acele privitoare la monumentele istorice din afară de Regat, întru cât aceste vor fi de origine românească — înălțate de Voevozii noștri sau în legătură directă cu trecutul nostru.

Redacția : la Administrația Casei Bisericii, București.

— Biroul Comisiunii Monumentelor Istorice —

**ABONAMENTUL ÎN ȚARĂ ȘI STRĂINĂTATE:
PREȚUL A PATRU FASCICOLE PLUS PORTUL**

Buletinul se găsește de vânzare la principalele

LIBRARII DIN BUCUREȘTI

prin cari se fac abonamente și se pot procura colecții complete din anii precedenți (afară de anul 1908).

BULETINUL

COMISIUNII

MONUMENTELOR ISTORICE

PUBLIȚIUNE TRIMESTRIALĂ
IN
EDITURA ADMINISTRAȚIEI CASEI BISERICII

ANUL V
1912

BUCUREȘTI

TIPOGRAFIA „GUTENBERG“ JOSEPH GÖBL S-sori.

20. — STRADA DOAMNEI. —20.

1912.

TABLA DE MATERII

—o—

ANUL AL CINCILEA

1912

—

TEXT

1. ARTICOLE

	<u>Pagina</u>
BALȘ (G.) și GHICA-BUDEȘTI (N.). — Ruinele bizantine din Messembria	1
DRĂGHICEANU (V.). — Vodița: istoric și descriere	97
GHICA-BUDEȘTI (N.). — Biserica Sf. Gheorghe din Botoșani (descriere)	57
IORGĂ (N.). — Schitul Fedeleșcioiu	30
LĂPEDATU (AL.). — Cercetări istorice cu privire la meșterii bisericilor moldovene din sec. XVI	23
— Biserica Sf. Gheorghe din Botoșani (istoric)	49
— Ioan Zidarul lui Petru-Vodă Rareș	83
— Icoanele lui Barnovski-Vodă de la Moscva și zugravii Trei-Erarhilor	110
— Cercetări istorice cu privire la meșterii bisericilor din Țara-Românească în sec. XV și XVI	177
LUGOȘIANU (O.). — Stampe vechi înfățișând vederi din București	79
— Stampe vechi înfățișând vederi din Țara-Românească	115
TRAJANESCU (I.). — Biserica și culele din Măldărești (Vâlcea)	60
— Mitropolia din București	137

2. COMUNICĂRI

CEGĂNEANU (SP.). — Observații asupra sfeșnicului de la Vieroș	124
— Constatări și ipoteze asupra construcției bisericii Tismana	128
DRĂGHICEANU (V.). — Inscricțiile bisericii Sf. Nicolae-Domnesc din Curtea-de-Arges	95
— Diferite inscripții de biserici și mănăstiri	134 și 184
— Biserica Domnească din Ocnele-Mari (Vâlcea)	132
DUMITRESCU (AL.). — Despre schitul Hotărani	125
LĂPEDATU (AL.). — Cât a costat zidirea bisericii Sf. Spiridon din Iași?	95
— Portretele ctitoricești de la Sf. Nicolae-Domnesc din Iași	130
PĂRVAN (V.). — <i>Adaus</i> la Necropola și altarul de la Serdaru (v. Velichi N.)	122
VELICHI (N.). — Necropola și altarul votiv de la Serdaru (Șendreni) jud. Covurlui	120

3. BIBLIOGRAFIE.

KALINDERU (I.). — Portraits byzantins, de G. MILLET	36
---	----

4. OFICIALE.

Pagina

Raport general al Comisiunii Monumentelor Istorice pe 1911	39
Raport general al Comisiunii Monumentelor Istorice pe 1912	185
Cuvântări rostite la Comisiune în 1912	191
Raportul d-lui Prof. PĂRVAN, Directorul Muzeului Național, asupra măsurilor de luat pentru conservarea Castrului roman de la Turnu-Severin	87
Cetatea și Schitul Negru-Vodă: raport adresat Comisiunii Monumentelor Istorice asupra anticlităților din com. Cetățeni, jud. Muscel, de VIRG. DRĂGHICEANU	89
Raport ministerial și decret regal pentru declararea ca monument istoric a schitului Negru-Vodă din com. Cetățeni-Muscel	136
A doua campanie de săpături la cetatea «Ulmelum»	119
Descoperiri nouă în Scythia Minor	120

ILUSTRĂȚIUNI

	Pagina		Pagina
Vedere a <i>Messembriei</i>	1	Altarul și fațada dela sud, înainte de restaurare	50
Vedere a <i>Messembriei</i>	1	Fațada dela nord, în timpul lucrărilor	50
O vedere din <i>Messembria</i>	2	Fațada dela sud, în timpul lucrărilor	51
Vedere a bisericii Sf. Dumitru din Târnova	2	Fațada dela nord, în curs de restaurare	51
Vedere a bisericii Sf. Ion Aliturghitos (după Hommaire de Hell)	4	Fațada dela nord, după restaurare	52
Detalii de la biserica Sf. Ion Aliturghitos (după Hommaire de Hell)	5	Fațada dela sud, după restaurare	53
Planul Mitropoliei veclji	6	Portalul uși de intrare și pisania	54
Vedere a Mitropoliei veclji	6	Planul bisericii	55
Planul Mitropoliei noi	7	Planul acoperișului	55
Vedere a Mitropoliei noi	7	Fațada dela nord, restaurată	56
Mitropolia nouă. Vedere spre absidă	8	Secțiune prin axa longitudinală	57
Planul bisericii Sf. Ion	9	Vedere din față, după restaurare	58
Biserica Sf. Ion. Vedere spre altar	9		
Biserica Sf. Ion. Vedere spre apus	10	<i>Biserica și culele din Măldărești :</i>	
Planul bisericii Sf. Ion Aliturghitos	10	Biserica	61
Biserica Sf. Ion Aliturghitos. Vedere generală	11	Ușa și inscripția bisericii	62
Biserica Sf. Ion Aliturghitos. Vedere spre absidă	12	Planul bisericii	63
Biserica Sf. Ion Aliturghitos. Detaliu din fațadă	13	Fațada bisericii	64
Biserica Sf. Ion Aliturghitos. Detaliu din fațadă	14	Cula cea vecljie : fațada principală	66
Decorații de teracotă la bis. Sf. Ion Aliturghitos	14	Cula cea vecljie : fațada principală	67
Vedere a Palatului Tekfur Serai	15	Cula cea vecljie : fațada laterală	68
Turnul mănăstirei Sf. Benedict din Galata	16	Cula cea vecljie : fațada laterală	69
Planul bisericii Pantocratorului	16	Cula cea vecljie : planul pivniței, parterului și etajului	70
Biserica Pantocratorului. Vedere spre absidă	17	Cula cea vecljie : piatră sculptată de la fereastra pivniței	71
Biserica Pantocratorului. Vedere spre miez de noapte	18	Cula cea vecljie : căminul din ascunzătoare	71
Biserica Pantocratorului. Vedere spre apus	19	Cula cea nouă : fațada principală	72
Planul clopotniței, vedere a bolților și profil de consolă de la bis. Sf. Ion Aliturghitos	19	Cula cea nouă : fațada principală	73
Biserica Sf. Arhangheli	20	Cula cea nouă : fațada laterală	74
Planul bisericii Sf. Arhangheli	20	Cula cea nouă : fațada laterală	75
Biserica Sf. Arhangheli. Detaliu din fațadă	20	Cula cea nouă : planul parterului, etajului I și etajului II	76
Planul bisericii Sf. Paraschiva	21	Cula cea nouă : căminuri	77
Biserica Sf. Paraschiva. Fațada	21	Cula cea nouă : decorațiuni pe tavanul cerdacului și al cămării	77
Turla bisericii Pantocratorului	22	Cula cea nouă : decorațiuni în jurul ferestrelor din camera cea mare	78
Vedere generală a schitului <i>Fedelescioiu</i> :	30	Palatul domnesc din București la 1801	80
Biserica schitului	30	O vedere din apropierea Bucureștilor la 1801	81
Portalul și ușa bisericii	31		
Vedere exterioară a schitului	32	Planul castrului roman dela Turnu-Severin	88
Rămășițele caselor domnești	32		
Portretele ctitorilor schitului <i>Fedelescioiu</i>	33	Colții bisericii: Stânci indicând natura terenului pe care se află cetatea și biserica lui Negru-Vodă	89
Ușile împărătești dela tâmpla bisericii	34	Biserica lui Negru-Vodă: zidită într'o stâncă din cetate	90
Poală de icoană. Cf. pag. 136	34	Tâmpla altarului românesc din interiorul bisericii lui Negru-Vodă	91
Panouri dela strana arhierască	34	Altarul papistășesc din pronaosul bisericii lui Negru-Vodă	92
Paftale dela <i>Fedelescioiu</i>	35		
<i>Biserica Sf. Gheorghe-Botoșani :</i>			
Altarul și fațada dela nord cu clopotnița, înainte de restaurare	49		

I. Considerațiuni generale. — II. Câteva date istorice.

III. Epoca lui Constantin-Vodă Basarab și a Domnilor următori: 1654—1689.

IV. Epoca lui Brâncoveanu și a Domnilor următori până la 1719.

V. Epoca lui Nicolae Mavrocordat: 1719—1730.

VI. Epoca fanariotă și contemporană.

VII. Incheiere.

I.

Așezată pe culmea dealului cunoscut sub numele de «dealul mitropoliei», cu clopotnița ei scundă ce se ridică spre răsărit din șirul de chilii în parte ruinate, cu grupul de case vechi și noi din spre apus cari compun palatul mitropolitan și din cari răsar, spre miazăzi, paraclisul și vechea clopotniță, cu biserica cea mare, ale cărei patru turlor caracteristice sunt învelite cu acoperișuri joase de plumb, lăsându-se molatec peste arcurile din față și peste cupole, — Mitropolia, dimpreună cu dealul cel umbrit de trei părți de o pădurice de copaci seculari, alcătuește o grupare de un pitoresc fără pereche, care mai bine de două sute cincizeci de ani s'a înrădăcinat adânc în mintea și sufletele generațiilor trecute, dând, în acelaș timp, orașului o siluetă particulară și o fisionomie proprie.

Noi, Bucureștenii de azi, aproape

că nu ne putem închipui Capitala fără această podoabă firească și artistică a ei, care, ca o adevărată acropolă a noastră, predomină orașul din înălțimea sa și farmecă privirea prin înfățișarea ei bătrânească, evocând poezia vremilor apuse.

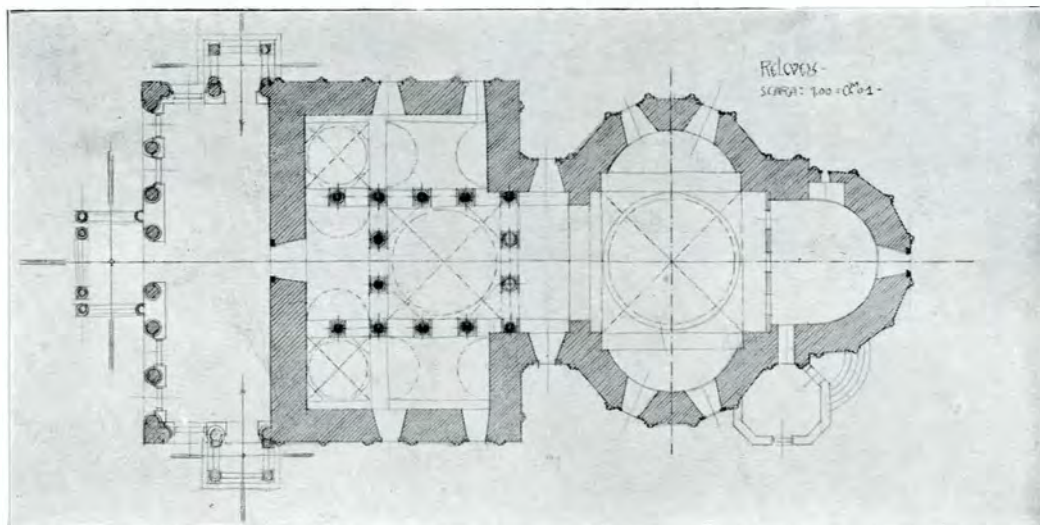
De sus, de pe spinarea dealului, se desfășură de jurîmprejur acea neasemănată panoramă a orașului, care se întinde în depărtare, până ce se topește în verdele-albăstriu al câmpiei. Ziua, în văpaia soarelui, strălucesc acoperișurile celor peste o sută de biserici ale orașului, cum și zidurile noi și vechi ale clădirilor, apar siluetele celor mai înalte edificii. Seara, la aprinsul lumânărilor, se văd licărind nenumărate lumini, ca niște stele picate din ceruri. Iar mai târziu, în puterea nopții, orașul se aprinde de o fosforescență gălbue-roșiatică, ce se înalță în sus, luminând văzduhul, în timp

rămizi (Cărămidari), și de acolo până în piatra drept crucea lui Leon-Vodă,

Dacă încercăm să recunoaștem azi hotarele arătate în acest act, putem,

2. Planul bisericii catedrale.

și de acolo, curmeziș, până în piatra din colțul gardului mănăstirii lui

în mod sumar, să stabilim: că vechea vatră a Mitropoliei începea de la bi-

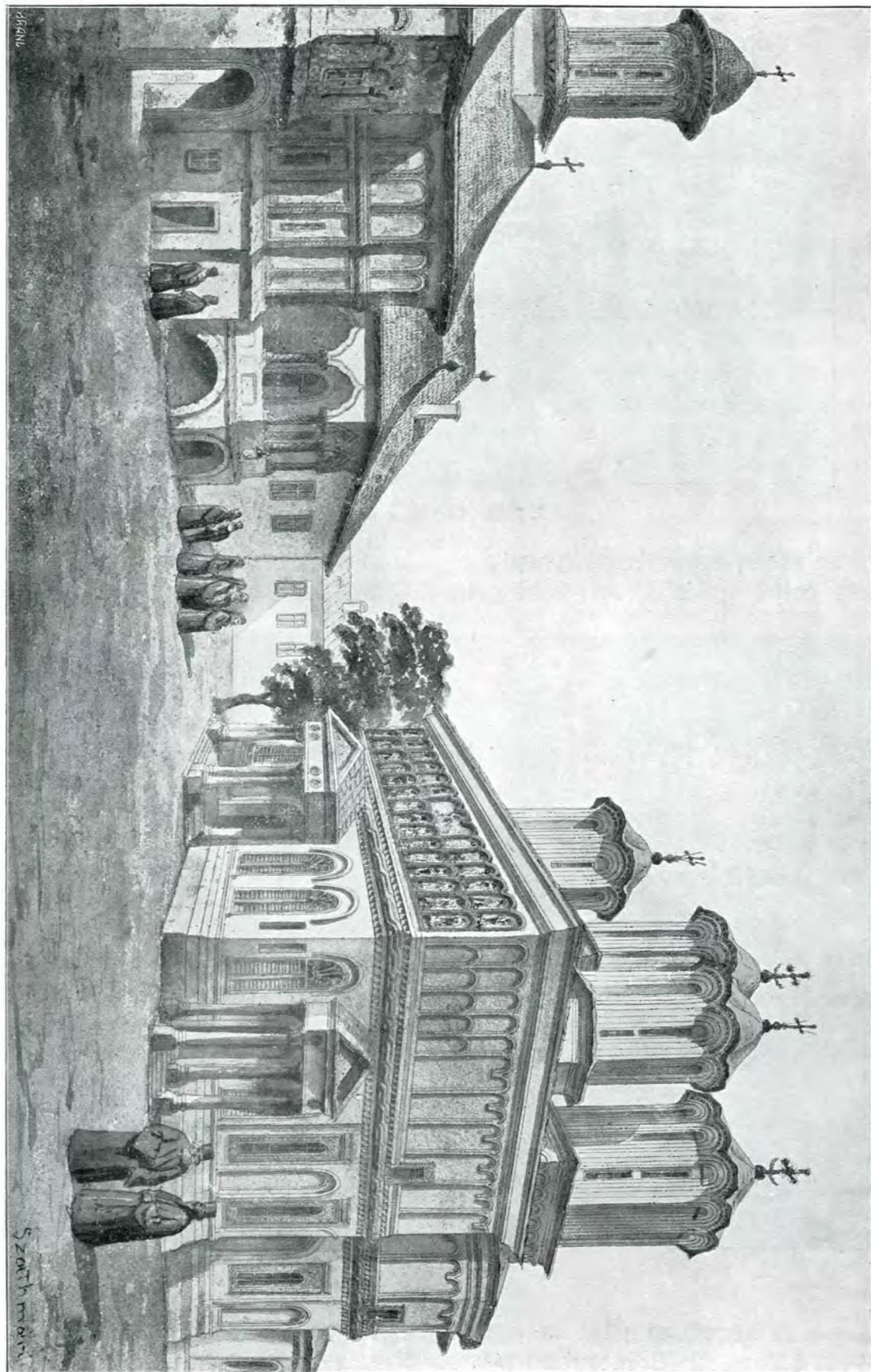

3. Vederea bisericii catedrale.

Până (Vistierul) și până la poarta Predei Vornicul (Brâncoveanu)»¹⁾.

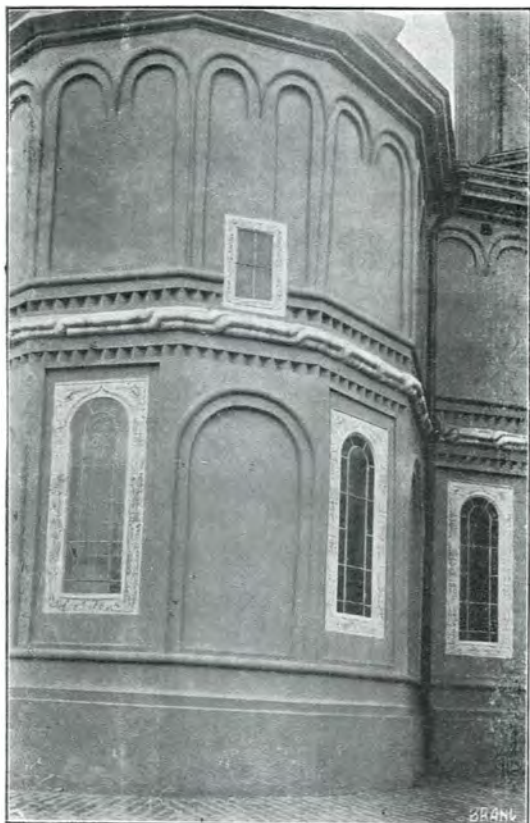
serica Sf. Ecaterina, o luă pe calea Șerban-Vodă până la podul peste

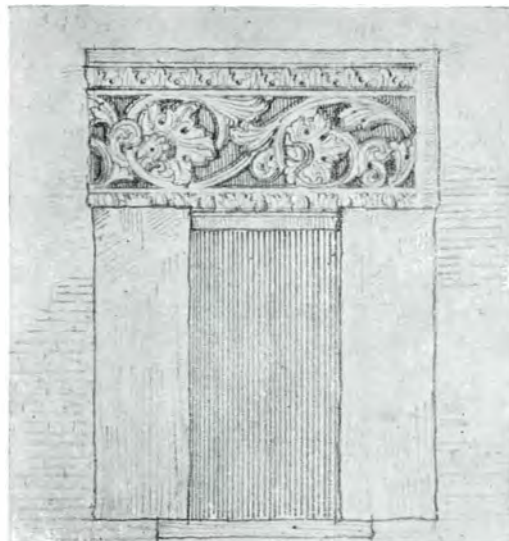

4. Vedere de ansamblu a Mitropoliei, după acuarela lui Szaithmair din 1866.

5. Vedere spre altarul bisericii.

6. Fereastră de piatră ajurată dela pivniță.

Dâmbovița, apoi, pe lângă malul drept al apei, până la șoseaua Cotroceni, iar de aci, pe sub dealul Cotrocenilor, până în calea lui Șerban-Vodă, pe la Filaret, se întindea până la biserica Sf. Ecaterina.

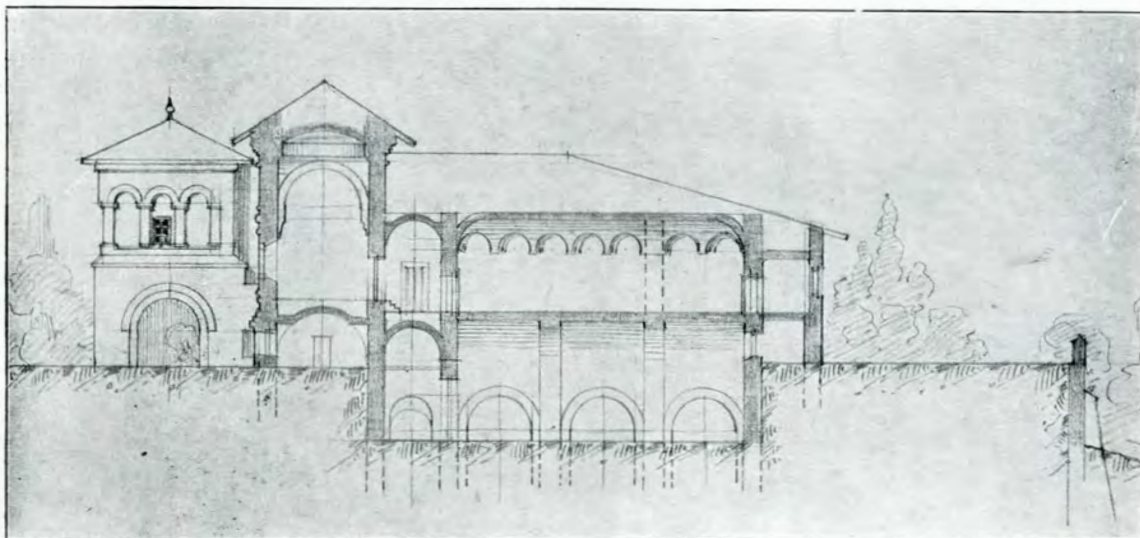
7. Biserica catedrală văzută de sub bolta clopotniței.

anul 1359 luna Mai, ca Hiacint, episcopul Vitzinei (Măcinul de azi)³⁾, să

sfinți mareața mănăstire dela Argeș, mitropolit fiind pe atunci Macarie.

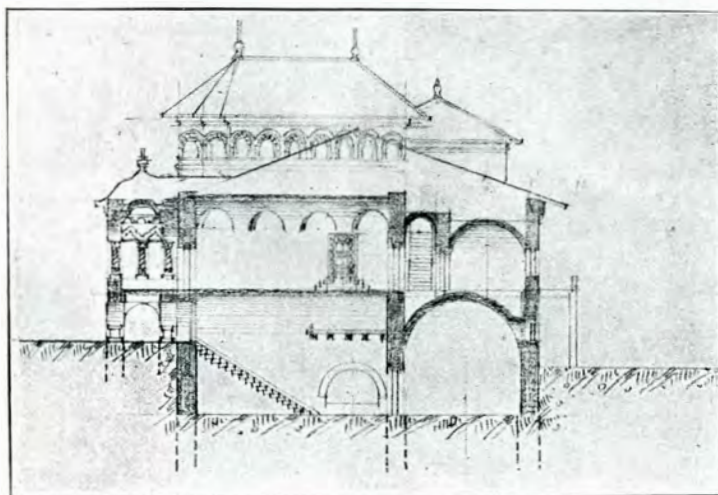

9. Secție prin palat, paraclis și pivnițe, cu vederea paraclisului fără turlă.

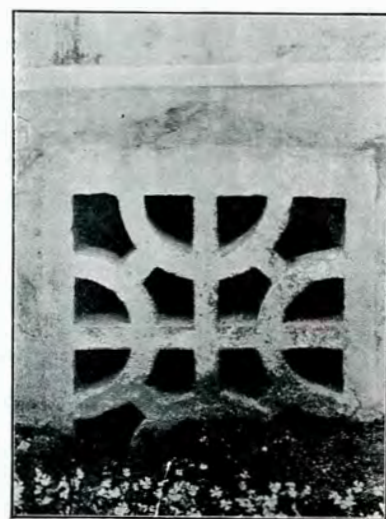
se strămute cu reședința la Curtea de Argeș, unde Domnul ridicase, în acest scop, o biserică trainică, cu mai multe cupole, pe ziduri groase de piatră, cu două rânduri de stâlpi în interior, cari o împarte în trei nave longitudinale⁴⁾.

Neagoe - Vodă Basarab (1512 — 1521), mutându-și reședința de la Cur-

Această mutare s'a făcut cu mare alaiu bisericesc și cu strașnic legământ, anume ca: «de acum nici odată în veci să nu mai fie Mitropolie la Argeș, ci să fie mănăstire și arhimandrie; iar la Târgoviște să fie Mitropolie stătătoare, cum s'a așezat. Și se făcură aceste lucruri cu mare opreală și blestem, ca să nu se mai clătească nici

10. Secție prin foișor, pivnițe și palat, cu vederea paraclisului fără turlă.

11. Fereastră de piatră aurată dela pivnița mare.

tea de Argeș la Târgoviște, mută și Mitropolia aci la anul 1517, după ce

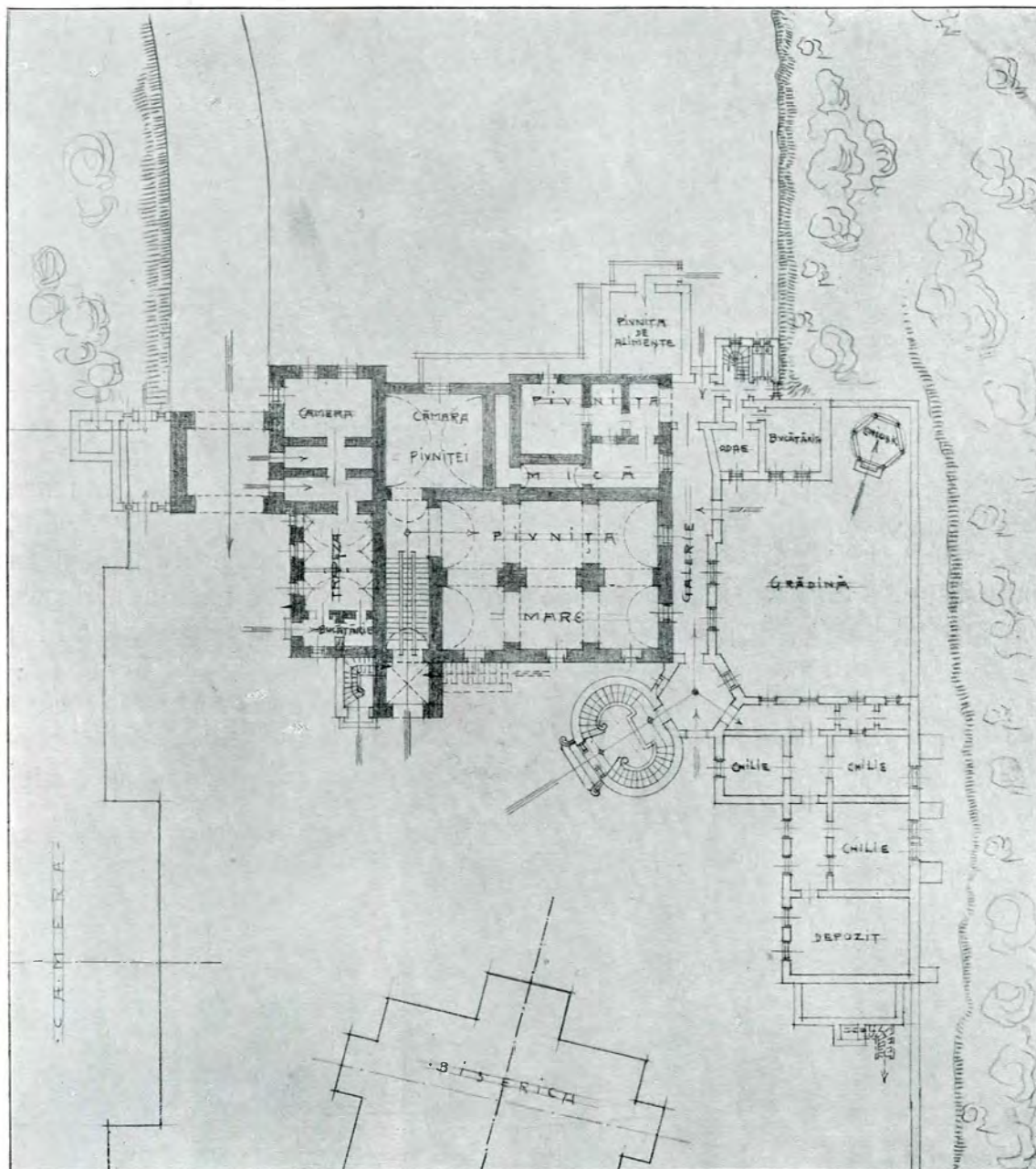
să se mute în veci, nici de patriarh, nici de mitropolit, nici de domn, nici

de boeri, nici odată»⁵⁾.

Aceste toate se așezară — zice hrisovul — când fu cursul anilor 7025 (1517) luna lui August 17, în zilele credinciosului Domn Io Neagoe Voevod.

mitropolit egumenul Teodosie de la mănăstirea Curții de Argeș.

Cu mult înainte de facerea Mitropoliei de azi, domnitorii țării aveau obiceiul de a sta o parte din an în Bu-

12. Planul pivnițelor și suprasolului, sub paraclis și sub construcțiile noi.

Această «opreală» nu ținu însă decât 151 ani, căci la 1668 — pe timpul domniei lui Radu-Vodă Leon (1664—1669), — Mitropolia se mută definitiv din Târgoviște la București, fiind ales

curești și anume la Curtea domnească, unde se află și biserica domnească zisă și Curtea veche, zidită de Mircea Ciobanul⁶⁾, în anul 1558, ca mitropolie slujind biserica lui Nedelcu Bă-

ăceanu, Sf. Gheorghe vechiu, fiind jurată cu întărituri de lemn. Mai nainte

13. Vederea interioară a foișorului de la paraclis.

cea mai mare și cea mai apropiată de era foarte învechită, dar cel din urmă
osta Curte domnească a Capitalei 7). Domn, Matei-Vodă, a dărâmat-o și a

14. Vederea din curte a palatului: în stânga partea veche, în dreapta partea nouă.

Despre această curte, Paul de Alep ne rezidit-o cu totul din nou. Acest edi-
pune, că «era o clădire mare, încon- ficiu e uimitor de elegant, cu un as-

pect încântător și mult mai frumos și vesel de cât curtea din Târgoviște. Biserica are hramul Adormirii mamei Domnului; în ea — scrie diaconul călător — am săvârșit o aghiasmă»⁸⁾.

Această curte a Mirceștilor, întemeetorii bisericii domnești, trebuie să fi fost pe locul unde e acum piața Sf. Anton sau a Florilor.

Până la terminarea și târnosirea

Dealul cu viile de unde se ține vinăriciul domnesc; toată partea de la Obilești, câtă se va alege de pest tot hotarul; o moșie la Băleni, toată partea cât au cumpărat Constandin-Vodă, ori cât se va alege, de peste tot hotarul; toată partea de la Crasani de pe Pasărea. Apoi moșia Cucueți, Brăniștari, moșia Frățești, moșia la satul Schiai ot sud Slam Râmnic, moșia

15. Vedere a paraclisului, cu foișorul și vechea clopotniță, după o fotografie dinainte de 1850.

actualei catedrale⁹⁾ a mai slujit ca mitropolie și biserica Radu-Vodă¹⁰⁾.

Pentru întreținerea cheltuelilor fundațiunii sale, Constantin-Vodă Șerban a dăruit mănăstirii o mulțime de sate și moșii, și anume: tot locul dimprejurul Mitropoliei; Frăsinetul-de-jos din spre Mostiște, toată ocina precum este aleasă, hotărită și împietrită, din câmp, din pădure, din apă și de pretutindenea, cu tot venitul;

la Runcu sud Ilfov, moșia Saloești; o moșie la satul Peștenii despre Pasărea și altele în număr de patru spre zece. Aceste sunt proprietățile date de Constantin-Vodă Basarab mănăstirii sale, înainte chiar de a fi gata din roșu¹¹⁾.

Le urmă și alți voivozi și boeri au dăruit moșii și averi pentru această mănăstire, așa ca în anul 1787 Mitropolia Țării-Românești aveă peste o sută douăzeci și două de moșii¹²⁾.

Mitropolia se compune dintr'un ansamblu de clădiri făcute în diferite epoci de la începutul ei și până în zilele noastre.

Astfel, cercetând inscripțiile, examinând clădirile și consultând scrierile referitoare la ea, se pot stabili, pentru urmărirea fazelor prin care a trecut acest monument istoric de la întemerea lui și până în timpul nostru, mai multe epoci.

III.

Se pare că prima grijă ce avu Constantin-Vodă Basarab îndată ce luă domnia Țării Românești fu să zidească o mănăstire mare, cu multe turnuri, împodobită și bine înzestrată, căci chiar în anul 1655, dimpreună cu soția sa doamna Bălașa, începuseră lucrarea bisericii, numind ispravnici pe Radul Logofătul din vechea familie a Dudeștilor și pe Gheorghe Sufariul din Târgoviște¹³).

Lucrările mergeau încet, căci cheltuielile erau mari. Astfel, cu toată râvnă pusă, Domnul nu izbuti să-și vadă mănăstirea gata, căci după o scurtă domnie de patru ani, în Martie 1658, el fu scos din scaun și înlocuit cu Mihnea-Vodă III (1658—1659).

În acest răstimp, prin anul 1657, vizitează Bucureștii, pentru prima oară, Patriarhul Macarie al Antiohiei, însoțit de diaconul său Paul de Alep.

Acesta ne-a lăsat prețioase povestiri despre starea lucrărilor Mitropoliei din acea vreme: «La urmă merserăm la marginea orașului, pe un deal înalt, ce domnește cu vederea orașul dimprejur. Acolo actualul Beiu eră ocupat cu clădirea unei mari mănăstiri, cu o biserică măreață și strălucită, semănând pe dinăuntru cu cea de la Curtea-de-Argeș, numai că a-

ceasta este de cărămidă și în tindă are 12 stâlpi, fiecare dintr'o bucată rotundă de piatră, ca să formeze numărul celor 12 apostoli. Pe de-asupra are patru mari cupole și pe din afară o tindă largă.

16. Coloane și arcadă de la foisorul paraclisului.]

«E acoperită cu plumb de o greutate ce se zice că trece peste 40 mii de oca. Am făcut în ea o aghiasmă și prea sf. sa a stropit-o, după obicei, căci nu este încă terminată: deci

rămăsese netârnsită. Ea este închinată lui Constantin, care e și numele

stareții¹⁵⁾ erau doar începute și lăsate neisprăvite, iar când veni la

17. Bază de coloană de la foisorul paraclisului.

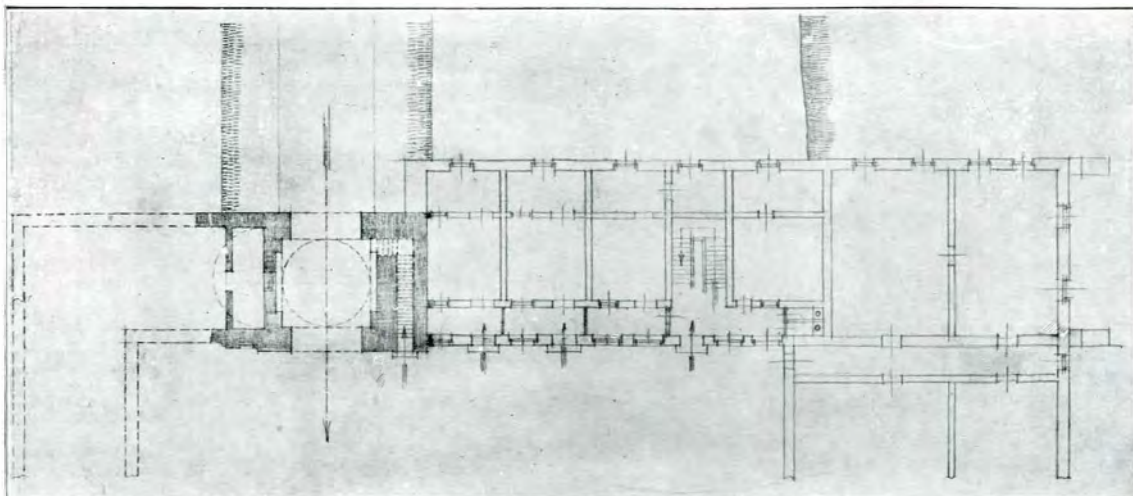
fondatorului, și Elenei»¹⁴⁾.

Așa dar, la finele domniei lui Constantin Basarab, biserica, chiliile și

domnie Mihnea III, acesta, îndemnat fiind de mitropolitul Ștefan I, «profită de un moment de liniște în-

nainte de a fi destituit și târnosește cum Domnii își schimbau reședința.
biserica în anul 1658, în Duminică Lui Mihnea III îi urmă în domnie

18. Planul clopotniței brâncovenești, cu chiliile alăturate

tuturor Sfinților, față fiind mitropolitul țării, episcopii Râmnicului și Buzăului, toți egumenii marilor mănăstiri bucureștene și muntenești și patriarhul Macarie al Antiohiei»¹⁶).

Sfințirea mănăstirii lui Const. Basarab se făcu cu mare alaiu: «Toți Bucureștenii erau pe colina mănăstirii, când Patriarhul veni în procesiune cu moaștele sfinte dela mănăstirea lui Pană Vistierul (Sf. Ecaterina) și, făcând ocolul noiei biserici, cu rugăciuni și cântări, intră în biserică». Și după ce descrie slujba târnosirei, Paul de Alep încheie astfel: «În timpul când târnosirea se petrecea înăuntru, afară, pe colină, era mare veselie și mare petrecere. Ostașii domniei se veseliau împreună cu poporul Bucureștilor, căci un nou lăcaș se ridică Domnului în orașul lui Bucur»¹⁷).

În această vreme biserica era încă nezugrăvită¹⁸); ea avea însă toate orânduelile mănăstirești, adică un egumen, grec de neam, cu numele Nichifor, cum și un oarecare număr de călugări; iar Mitropolia era când la Târgoviște când în București¹⁹), după

Gheorghe Ghica (1659—1660), apoi Grigore Ghica (1660—1664). În acest

19. Vederea clopotniței din spre curte.

răstimp de cinci ani nu avem nici o știre, dacă lucrările s'au continuat

sau nu mai departe. Desigur însă că e-gumenul Nichifor, cu veniturile moșiilor dăruite Mitropoliei de către ctito-

la domnie Radu Leon (1664—1669), biserica e zugrăvită, apoi rânduită să fie Mitropolia țării, după cum singur

20. Vedere exterioră a clopotniței.

rul ei Constantin Basarab ²⁰⁾, va fi urmat mai departe cu completarea lucrărilor pe la chili și stăreție, căci, venind

spune, atât de frumos, într'un hrisov din anul 1668, Iunie în 8 zile: «Apu-cat-am domnia mea, cu toată voia și

dintru tot gândul domniei mele, de o mea ctitor acestei sf. Mitropolii, pen-

21. Pisania clopotniței

am zugrăvit și o am înfrumusețat cu tru vecinica pomenire a domniei mele

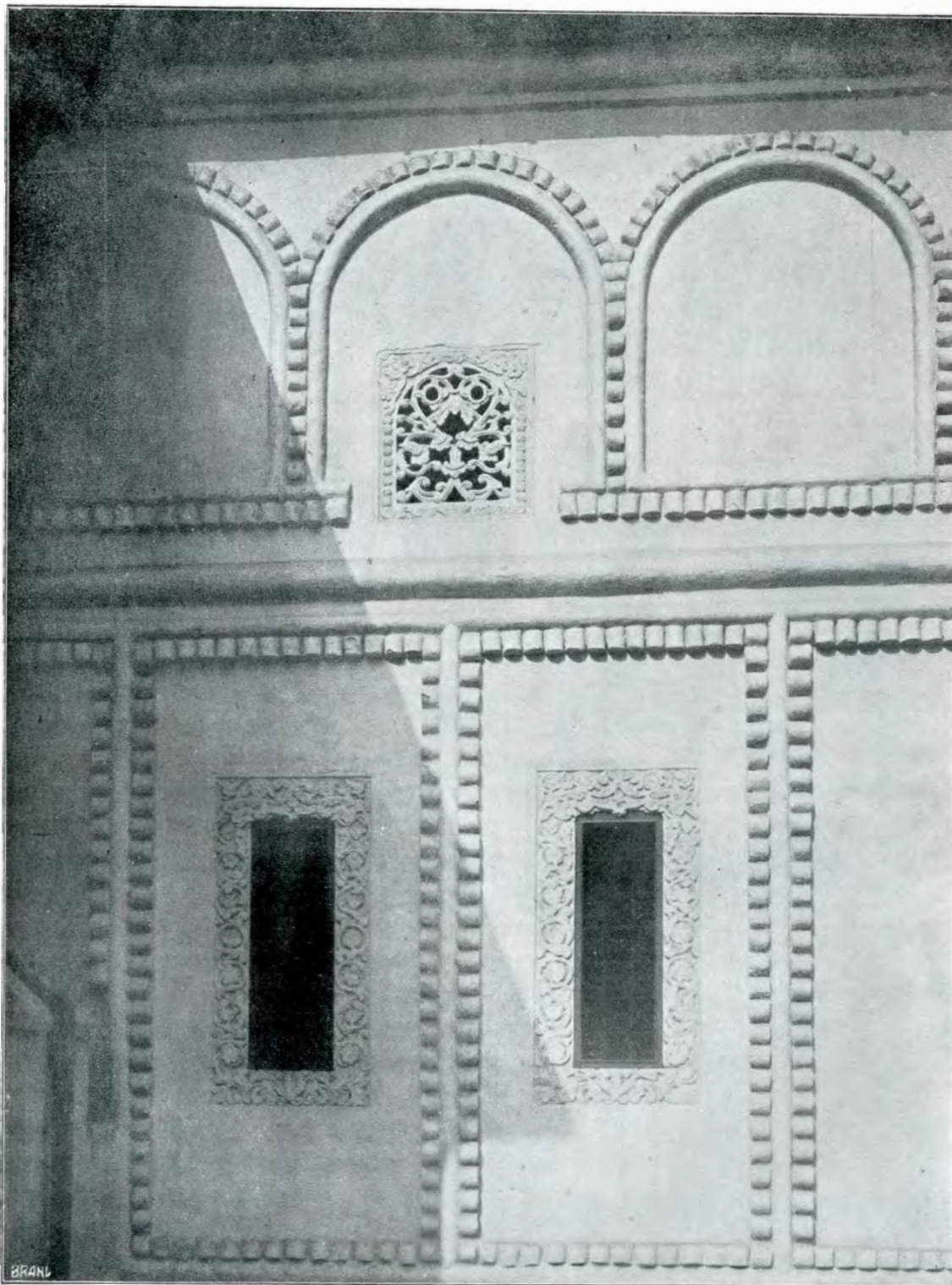
22. Vederea actuală a foișorului, paraclisului și vechei clopotnițe.

toată podoaba, cum se cade sfintelor și a răposaților părinți ai domniei mele, biserici, ca să mă chem și domnia să ne fie pomană în veci. După aceia.

văzând domnia mea această sfântă
Mitropolie, cum se cuvine a fi o sfântă

D-zeu, părintele nostru kir Teodosie
mitropolitul și cu cinstiții și prea cu-

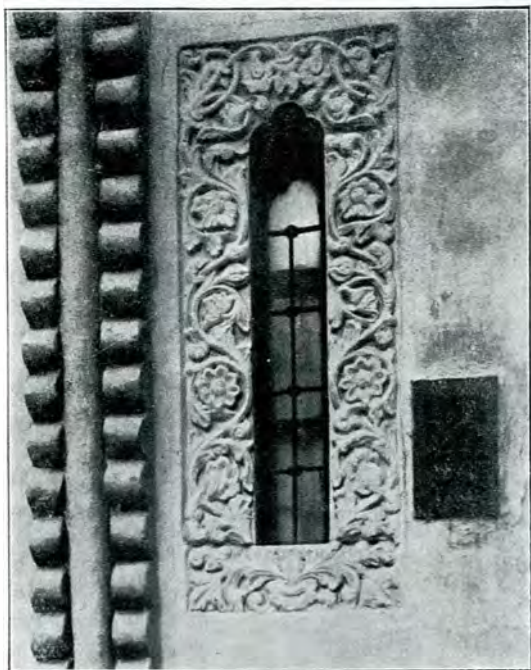
23. Detaliu din fațada paraclisului.

Mitropolie, socotit-am domnia mea,
dimpună cu cinstitul și iubitorul de

vioșii episcopii Serafim de Râmnic
și Grigorie dela Buzău, și cu egumenii

de pe la sfintele lavre, și cu toți cinstiții dregători ai domniei mele, de am

24. Ramă de piatră, dela ferestra paraclisului.

tocmit domnia mea și o am așezat ca să fie sfântă Mitropolie, cum este și cea din Târgoviște»²¹).

Așa dar în anul 1668 Radu-Vodă Leon hotărăște ca mănăstirea lui Constantin Șerban Basarab să devină Mitropolie a țării, având de mitropolit pe chir Teodosie Argeșeanul.

În timpul domniei sale s'a clădit deci palatul mitropolitan, dimpreună cu încăperile alăturate, cum și vechiul paraclis, cu hramul sf. Gheorghe²²).

a) Biserica.

După cum se vede din planul de ansamblu (fig. 1), biserica se află în mijlocul unei curți lunguețe, închisă de jurîmprejur de clădiri. Astfel, spre răsărit și miazănoapte sunt chiliile, spre miazăzi o parte din chilii și stăreția veche, iar spre apus palatul mitropolitan, cu paraclisul și vechea clopotniță. Tot în acest plan se vede drumul ce duce din oraș la Mitropolie, cum și ulicioara (aleea) din dos, ce

duce spre drumul Filaretului; de asemenea configurația topografică a dealului pe platoul căruia se află curtea Mitropoliei.

În cuprinsul acestui studiu vom arăta prefacerile prin care a trecut acest monument istoric.

Astfel, examinând planul bisericii (fig. 2), vedem că Paul de Alep avea dreptate să o asemene cu biserica de la Curtea de Argeș, căci, și aici ca și la Argeș, forma planului se aseamănă, cu singura deosebire a pridvorului de la intrare; iar cele patru turle se rezimă la fel și anume: turla pantocratorului, care e cea mai mare, se rezimă pe zidurile altarului, sâmurilor și navei principale, turla din mijloc se sprijină pe cei doisprezece stâlpi de piatră, și cele două turle mici se sprijină pe arcurile dublouri și pe zidurile dinspre pridvor.

Construcția arcurilor și bolților, a-

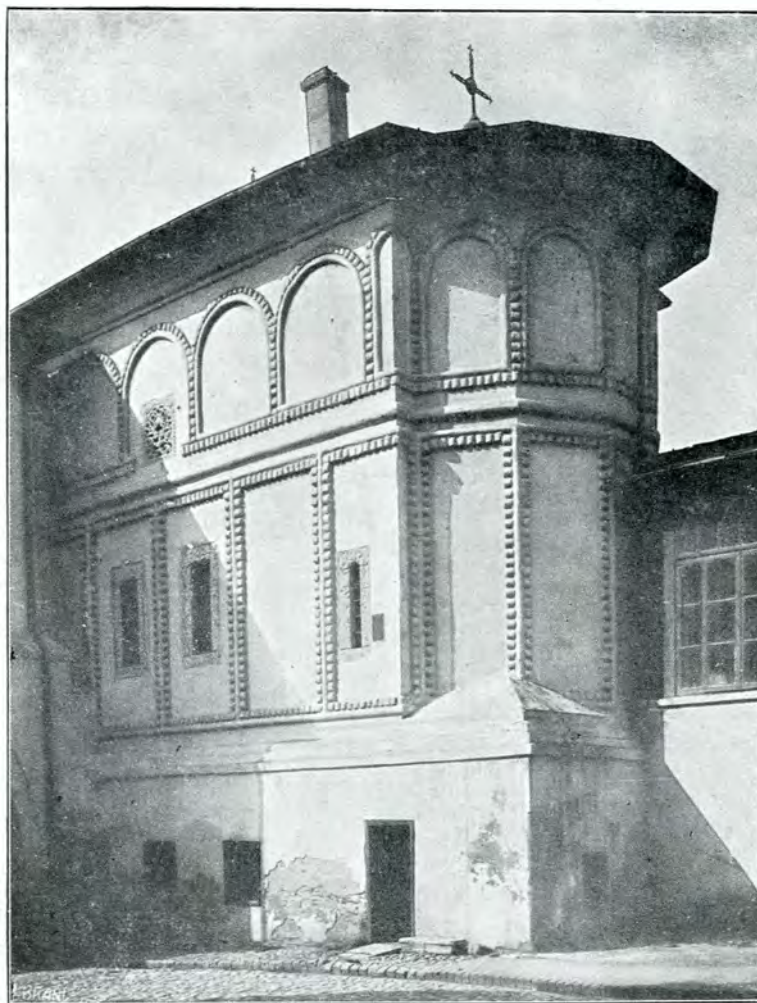
25. Ramă de piatră dela altă ferestră a paraclisului. Parține, ca tehnică, bunelor tradițiuni ale arhitecturii noastre bisericesti.

Cu timpul însă, i s'a adus câteva prefaceri, cari au transformat-o așa după cum se vede în ziua de azi. Astfel, la pridvorul cel mare s'au mai adăogat alte trei pridvorașe: unul mai mare la intrarea principală, alte două mai mici la intrările laterale.

Aceasta o știm dintr'o inscripție

În această inscripție nu se pomenște nimic de cele trei pridvorașe; totuși se poate deduce că ele au fost făcute în acest timp, atât din cauză că inscripția se află pe unul din ele, cât și din cauza stilului lor caracteristic epocii (fig. 3).

Mai târziu, în vremea domniei lui

26. Vederea paraclisului din spre altar.

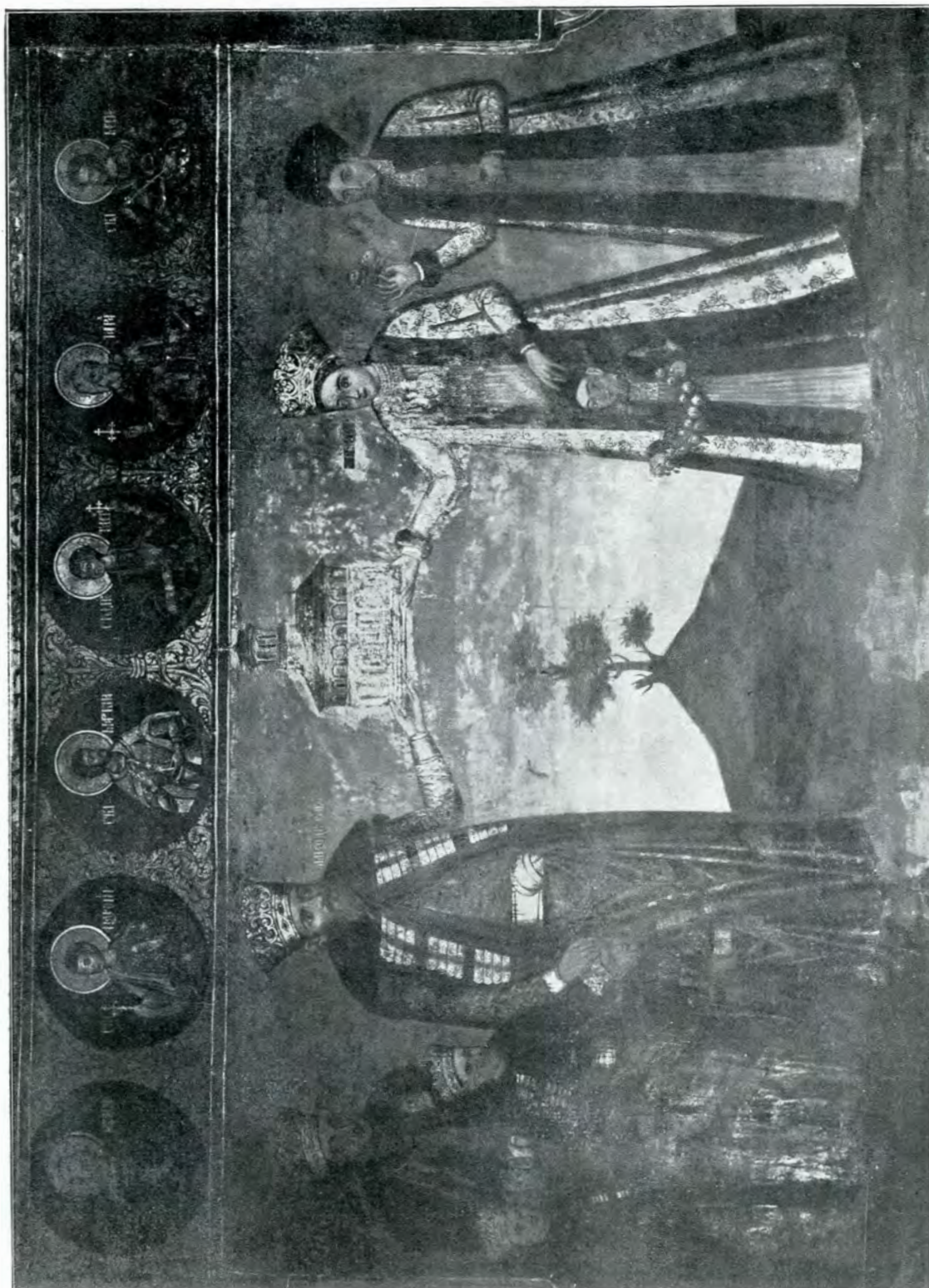
zugrăvită pe frontispiciul pridvorașului principal :

«Invălitu-s'au aceasta biserică den nou, tencuindu-se afară peste tot, înfrumusețându-se și în lăuntru cu icoane și altele ce se văd, de prea sfințitul mitropolit chir Dosiftei, în a doa domnie a măriei sale Io Alexandru Moruz Vvd, Iulie 28, 7307 (1799)»²³).

Alex. Ghica Voevod (1834-1842), mitropolit fiind Grigorie, în timp de cinci ani, s'au făcut reparațiuni importante, după cum rezultă din iscripția zugrăvită, ce se află înăuntru, pe perețele din dreptul cafasului : «Această sfântă și dumnezeiască biserică s'a început din temelie la leatu 1656, de răposatul Domn Constantin Șerban

Basarab Voivod, și săvârșind-o numai Radu Leon Voivod, după ce a înfru-

27. Pictură murală reprezentând pe citori cu imaginea dela început [cu turlă] a paraclisului.

de roșu, s'a scos din domnie. Apoi la leatu 1665, orânduindu-se Domn

musețat-o cu toate cele trebuincioase, cu sfat de obște au așezat-o a fi scaun

al Mitropoliei țării, aflându-se atunci mitropolit Teodosie. Iar la leatu 1834, răposatul mitropolit Grigorie, văzân-

pe care grăbindu-l sfârșitul vieții, din porunca prea înălțatului nostru Domn Alexandru Ghica Voivod, dându-se

28. Ctitorii paraclisului.

du-o cu totul învechită, povățuit de râvnă, a început toată prenoirea ei: învelitoarea cu plumb, zugrăvitul, par-doseala și celelalte, înlăuntru și afară;

ocărmuirea sfintei Mitropolii sub îngrijirea prea sfințișilor episcopi Neofit Râmnic, Ilarion Argeș, Chesarie Bu-zău, prin îngrijirea măriei sale și o-

sărdia acestora a luat săvârșire toată prenoirea și înfrumusețarea, (la anul 1839 Aprilie 1»²⁴).

În acest grup de lucrări intră așa dar: învelitoarea cu plumb, reparația zugrăvelii, lărgirea ferestrelor și facerea ramelor de marmură, cari se văd azi, pardoseala, cum și vestmântarul, care se vede și în repro-

cam în mijlocul bisericii, între stâlpi. Mitropolitul Iosif, în prima sa păstorie (1886—1893), a strămutat acest cafas mai în spre ușe.

Probabil că cu ocazia acestei strămutări, s'au mutat și cele două coloane (din cele douăsprezece) dinspre răsărit și s'au așezat în spre ușe, pentru susținerea cafasului, așa după

29. Inscricția zugrăvită deasupra ușei paraclisului, în interior.

ducerea acuarelei pictorului Carol Szathmary dela 1866 (fig. 4).

Tot în această reproducere se vede că pridvorul cel mare era închis cu geamlîc. Desigur că această lucrare s'a executat în acest timp.

Mai târziu, pe timpul păstoriei mitropolitului Nifon (1850-1875)²⁵, fiind ministru al Cultelor General Chr. Tell, s'a făcut cafasul corului, așezându-se

cum se poate vedea azi.

Această operațiune a fost, desigur, destul de primejdioasă, căci, prin ea, se suprimau doi suportți ai turlei din mijloc, rămânând toată greutatea pe arcul lăsat singur.

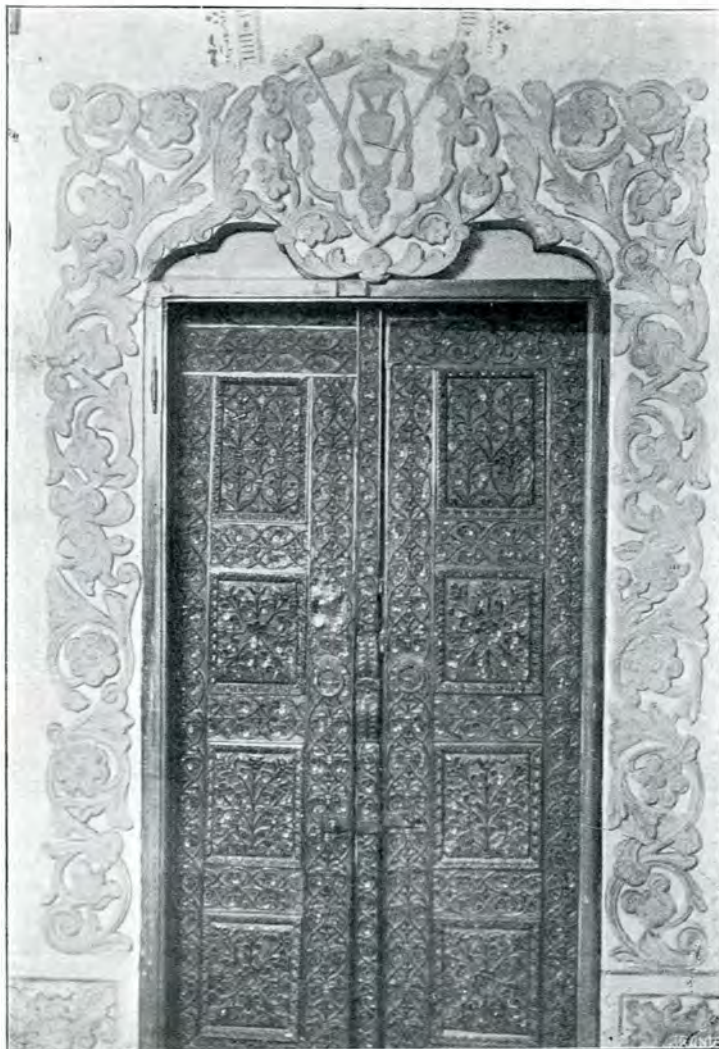
Acești doi stâlpi corespundeau zidului despărțitor dintre locul femeilor și al bărbaților și aveau inconvenientul de a împiedeca accesul mulțimei

în biserică în caz de aglomerație, la solemnități bunăoară, ceea ce, credem, a motivat mutarea lor.

În a doua păstorie a mitropolitului Iosif Gheorghian, în anul 1904²⁶), s'a învelit biserica cu tablă de aramă, iar turlele au rămas tot cu plumb. Tot în acest timp s'au făcut

printr'un brâu de piatră ce o încinge cam pe la mijloc, în două câmpuri, din care cel de sus cu panouri înconjurare de ciubuce întoarse în arc la partea de sus, iar cel de jos cu panouri dreptunghiulare (fig. 5).

Cornașa de sus s'a schimbat, probabil cu ocazia reparațiilor din

30. Ușa de intrare în paraclis.

sghiaburi și burlane de aramă la biserică, și cum și vitrouri la ferestre.

Imbrăcarea coloanelor de piatră cu decorații de stuc, cum și a vechilor capitele și baze de piatră, s'a făcut probabil tot în acest timp, dându-se astfel interiorului aspectul ce-l are în zilele noastre.

Pe din afară, biserica e despărțită,

urmă; alte modificări ale lucrărilor de zidărie nu se vor mai putea cunoaște, de cât doar cu prilejul unor eventuale lucrări de restaurare.

Faptul că ctitorul acestei biserici a luat drumul pribegiei înainte de a-și vedea opera desăvârșită, explică lipsa unei pisanii cioplite în piatră, după cum se vede la toate ctitoriile dom-

ești, de-asupra ușei principale, încar-
rată în ramă de marmură, bogat

niței, o piatră ajurată, sculptată cu
îngrijire (fig. 6), care, prin felul lu-

31. Tâmpla paraclisului.

culptată, reprezentând foi, ramuri și
ori stilizate cu măestrie.

În partea din dos a palatului mi-
ropolitan, am găsit, la fereastra piv-

crului său, amintește ramele de mar-
mură mai sus pomenite.

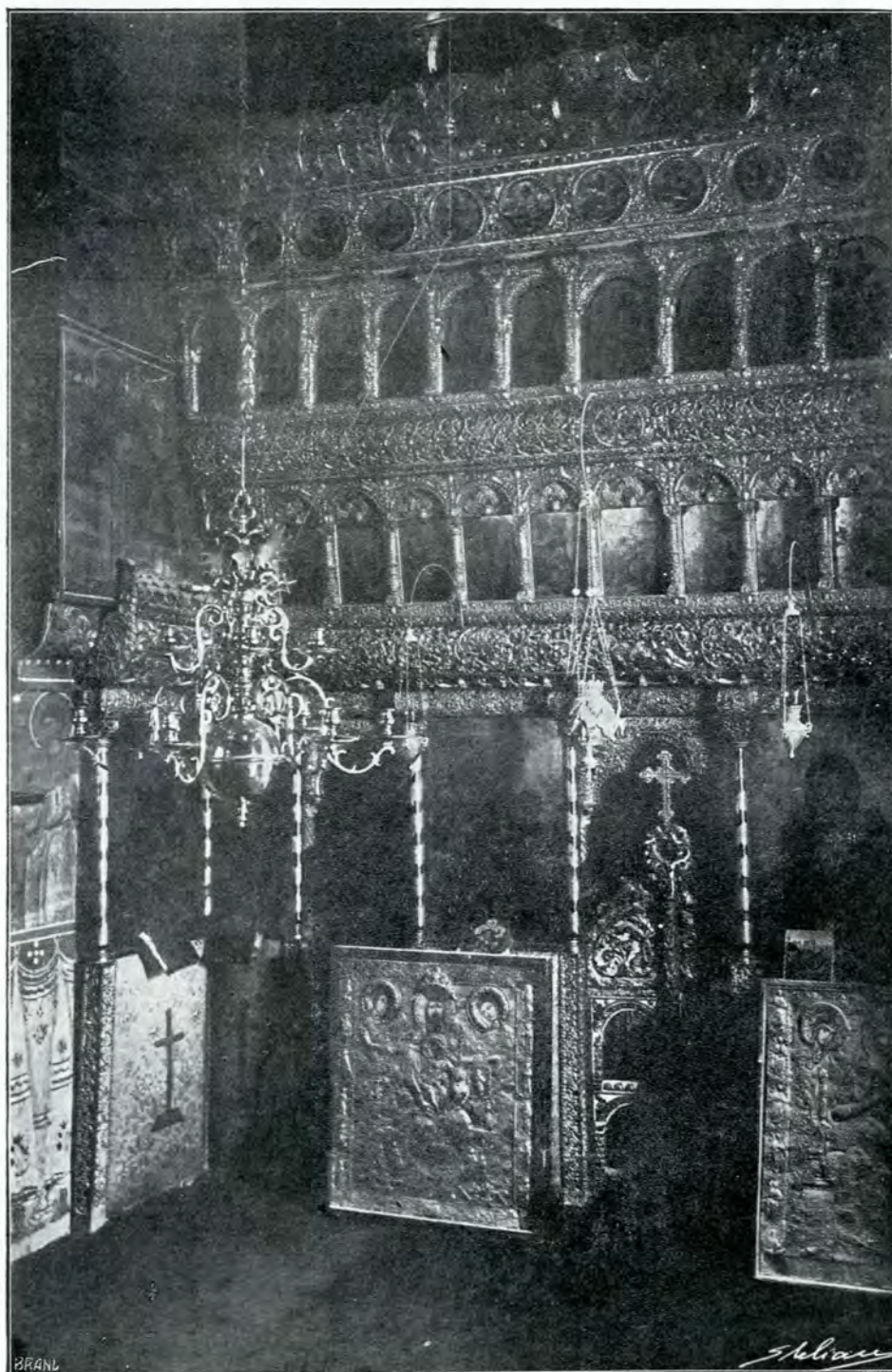
Se vede că aici, la fereastră, a fost
așezată întâmplător, căci, după felul

ornamentației, pare să fi avut o poziție verticală, iar nu una culcată cum o cere astăzi.

așezată la loc în acele vremuri de nestatornicie.

Se mai poate admite că este un frag-

32 Detaliu de la tâmpla paraclisului.

Probabil va fi fost un fragment din rama ușii principale de la biserică, rămasă neisprăvită și deci re-

ment din vre-o piatră mormântală, așa după cum se vede la unul din mormintele ce se găsesc în inte-

riorul Mitropoliei din Târgoviște.

Pentru completa cunoaștere a bisericii, pe lângă vederile date, dăm aci și una din spre altar (fig. 7).

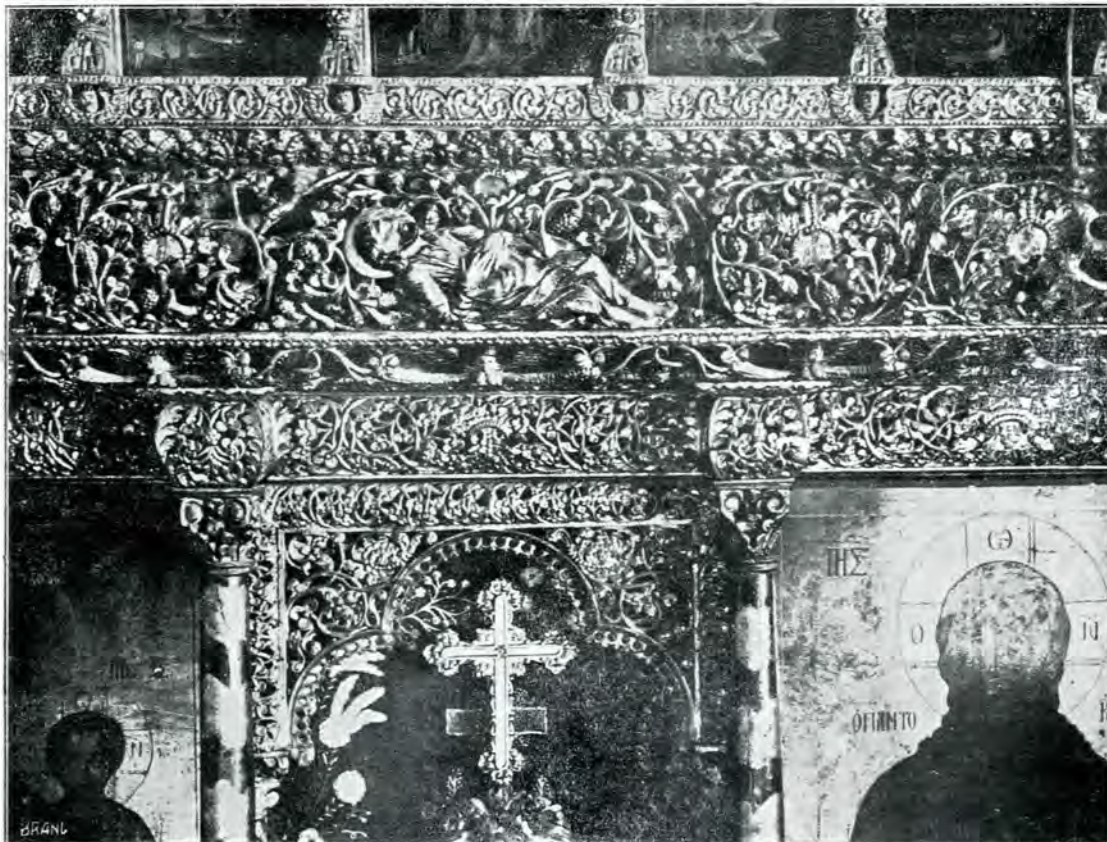
b) *Palatul mitropolitan.*

Dacă examinăm planul pivnițelor (fig. 8), vedem că forma palatului este dreptunghiulară, cu mici ieșituri.

Coborînd pe scara de sub foișorul de la intrare, ajungem, la o adâncime

tot cu o boltă cilindrică, înaltă de 5 metri (fig. 10). — Tot la această înălțime se află și bolta cilindrică ce acopere locul scării, iar de-asupra odihnei de jos se vede un pod de grinzi groase de stejar, care servia pentru păstrarea poamelor.

În pivnița mare se văd tălpile groase de stejar, pe cari steteau butiile mari, cum și rafturile pentru butiile mai mici. În grosimea zidului sunt

33. Detaliu dela tâmpla paraclisului.

de 4 metri, la o odihnă, de unde, la dreapta, se intră în pivnița mare, iar în față în camera pivniței.

Pivnița mare este formată din două bolți cilindrice, sprijinite de câte două arcuri doblouri la a treia parte, având o înălțime de 6 metri și o lungime de 18 metri (fig. 9).

Ea este una din acele mari pivnițe, cari se întâlnesc numai la vechile palate domnești. Camera este și ea boltită

scobite firide pentru aprinsul lumânărilor. Lumina pătrunde înăuntru prin ferestre de piatră ajurate, cari răspund în față la soclu (fig. 11).

La intrarea de sus se vede o poartă în două părți, semirotondă, formată din drugi pătrați, încrucișați, lăsând între ei ochiuri pătrate, cioplite la muchii și dând o înfățișare de vechime. În tocul acestei porți, la partea de sus, se vede o gaură rotunjită, pe unde

34. Detaliu dela tãmpla paraclisului.

se ridicã palatul, iar deasupra trapezei paraclisul.

Intrarea în palat se făcea printr'o scară alăturată de perete (fig. 12), dând în foișorul din stânga. Deasupra bolței de la intrarea în pivniță erã intrarea principală, din care, în dreapta și în fund, se intră în palat, iar în stânga în paraclis, suind câte-va trepte. Cercetând bolțile în pod, constatãm că bolta foișorului de la intrare și a unei camere pătrate

se introduceau ogoanele de coborît și ridicat butiile.

Ceva mai sus de nivelul superior al bolților de la pivniță, sunt bolțile de sub paraclis, unde acum se află trapeza călugărilor. Este o mare boltă cilindrică, cu penetrațiuni circulare, transversale, formând lunete. Spațiul ce rămâne liber dincolo de zidurile pivniței mari, compun mai multe încăperi ce servesc de magazii sau pivnițe mai mici. Parte din ele sunt boltite, iar parte sunt tavanite. Aci, luminatul, din cauza coridoarelor laterale, adăogate mai în urmă, se face foarte rău.

Deasupra pivnițelor

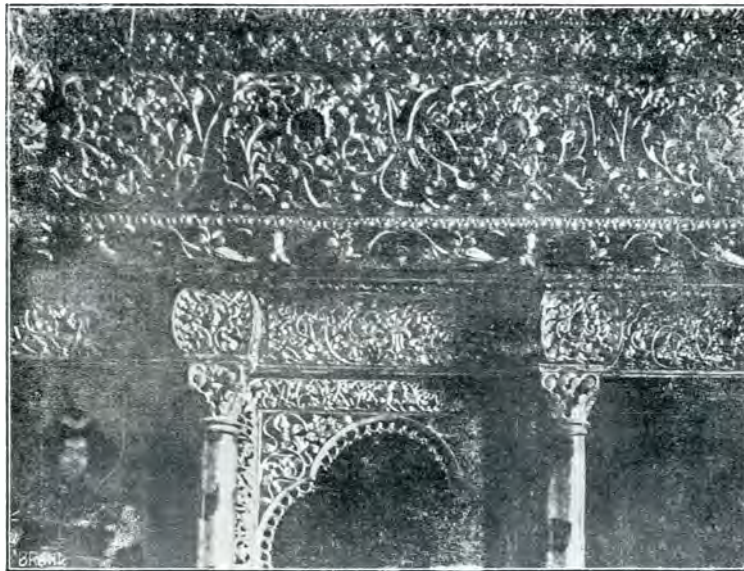

35. Detaliu dela tãmpla paraclisului.

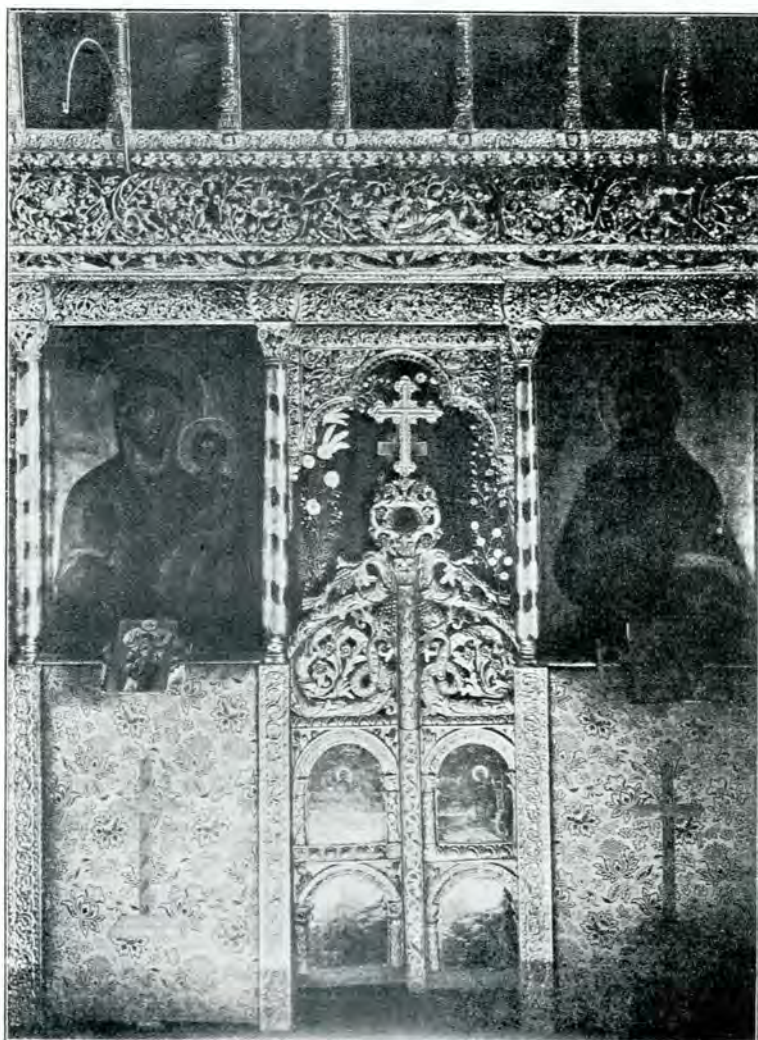

din dreapta sunt la fel, adică bolți sferice pe trompe și pendantivi (fig 13). Bolta camerei e spartă și tavanită; cea a foisorului se ține însă bine. Bolțile sălei mari și vestibulului sunt bolți «de cloître» cu lunete, iar a celor trei camere din fund sunt bolți «de cloître» simple.

La capătul vestibulului, bolta de zidărie cât și cea a unei camere alăturate este înlocuită

36. Detaliu dela tâmpla paraclisului.

37. Ușile împărătești dela tâmpla paraclisului.

cu boltă pe șipci, făcută în urmă.

reazimă pe un zid nou exterior.

Această spărtură în boltă s'a făcut, probabil, când s'a dărâmat turla paraclisului. La bolta salei de recepție, se vede încă o reparație posterioară, anume în locul unde se împreună părțile opuse ale celor două bolți (fig. 12), ce se rezimau pe peretele despărțitor al celor două camere.

Acest perete fu dărâmat în 1904²⁷⁾ de către mitropolitul Iosif, ca din două camere să se facă una singură mai mare. Cele două mici coridoare din spate sunt boltite cilindric. Tot în pod se mai vede și un zid vechiu tencuit, având o cornișe formată din cărămizi rotunjite din tipar după moda veche.

Acest zid a rămas în interior, iar șarpanta se

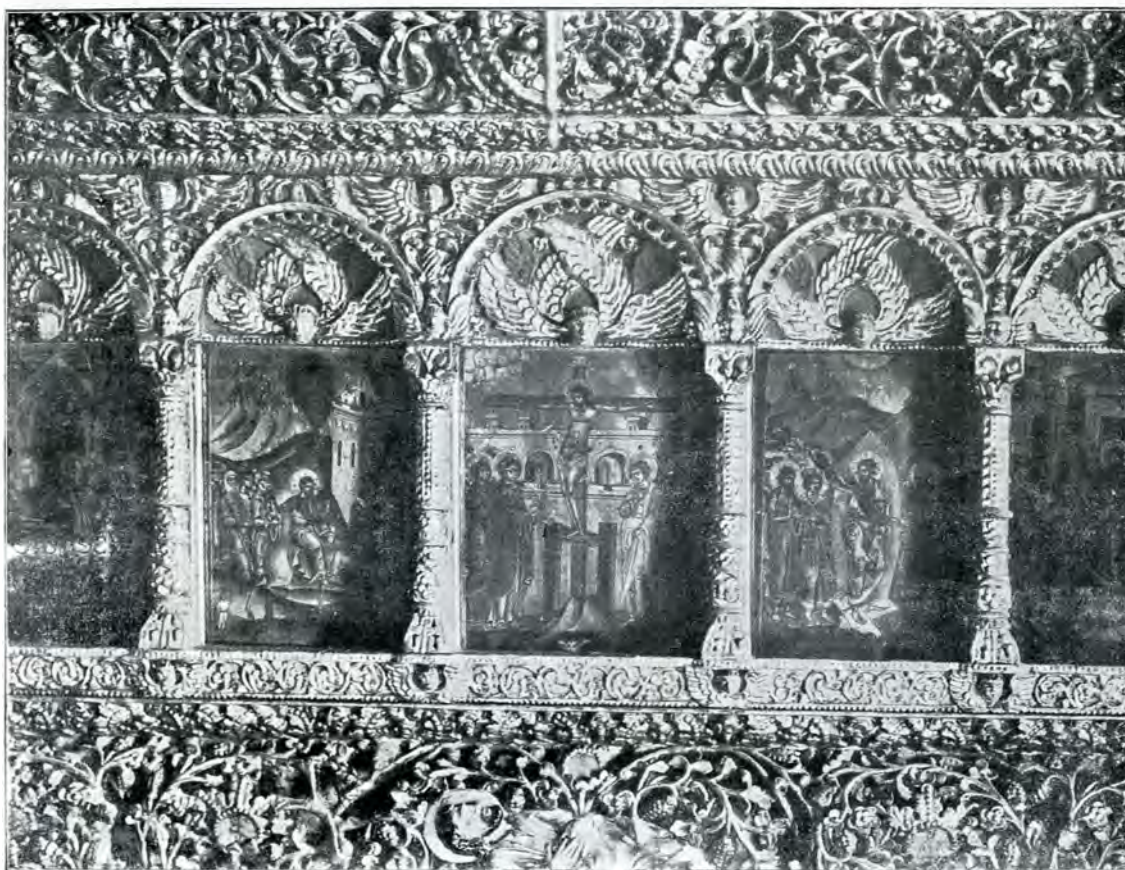

Pe pereții paraclisului se văd de asemenea urmele vechiului acoperiș. Probabil că planul în ansamblul său a suferit modificări în sensul lungimei și al lățimei, însă toate acestea nu se vor putea preciza de cât cu ocazia unor eventuale lucrări de restaurare.

Aripa cea veche a palatului (fig. 14) în exterior se prezintă simplă, deși e modificată: atât vechea cornișe, cât

cele trei arcuri, sunt de piatră, iar coloanele de sus au o proporție destul de bună (fig. 16). Factura sculpturilor este mult apropiată de cea din epoca brâncovenească (fig. 17).

Arcurile frânte în unghi drept, caracteristice epocii lui Mavrocordat, sunt făcute, probabil, în această epocă, peste vechile coloane de piatră rămase la locul lor, iar bolta pe trompe

38. Detaliu (prasnicele) dela tâmpla paraclisului.

și decorația pereților nu se vor putea preciza de cât după raderea tencuelii actuale.

c) *Foișorul dela intrarea în palat.*

La început a fost deschis (fig. 15), căci geamlîcul de azi s'a așezat pe timpul mitropolitului Calinic Miclescu, la 1885, când s'a făcut și geamlîcul dela intrarea actuală²⁸⁾.

Cei doi stâlpi, pe cari se sprijină

s'a făcut la fel cu aceea a camerei pătrate din aripa dreaptă a palatului celui vechiu.

d) *Paraclisul.*

Așa cum ni-l înfățișază ilustrația (fig. 4) dinainte de 1866, paraclisul aveà o turlă deasupra naosului.

La început aveà numai hramul sf. Gheorghe, iar mai târziu în timpul domniei lui Nicolae Mavrocordat, când fu

restaurat de către mitropolitul Daniil (1720—1732), i se adăogă, pe lângă

Åșa dar, în timpul lui Nicolae Mavrocordat, paraclisul există cu hramul

39. Crucea cea mare de la tãmpla paraclisului.

patronul vechiu sf. Gheorghe, ca al doilea patron, pe profetul Daniil²⁹).

sf. Gheorghe. De altfel modul de construcție al clădirii, asemănător

cu al palatului, arată că paraclisul a fost făcut în aceeaș vreme.

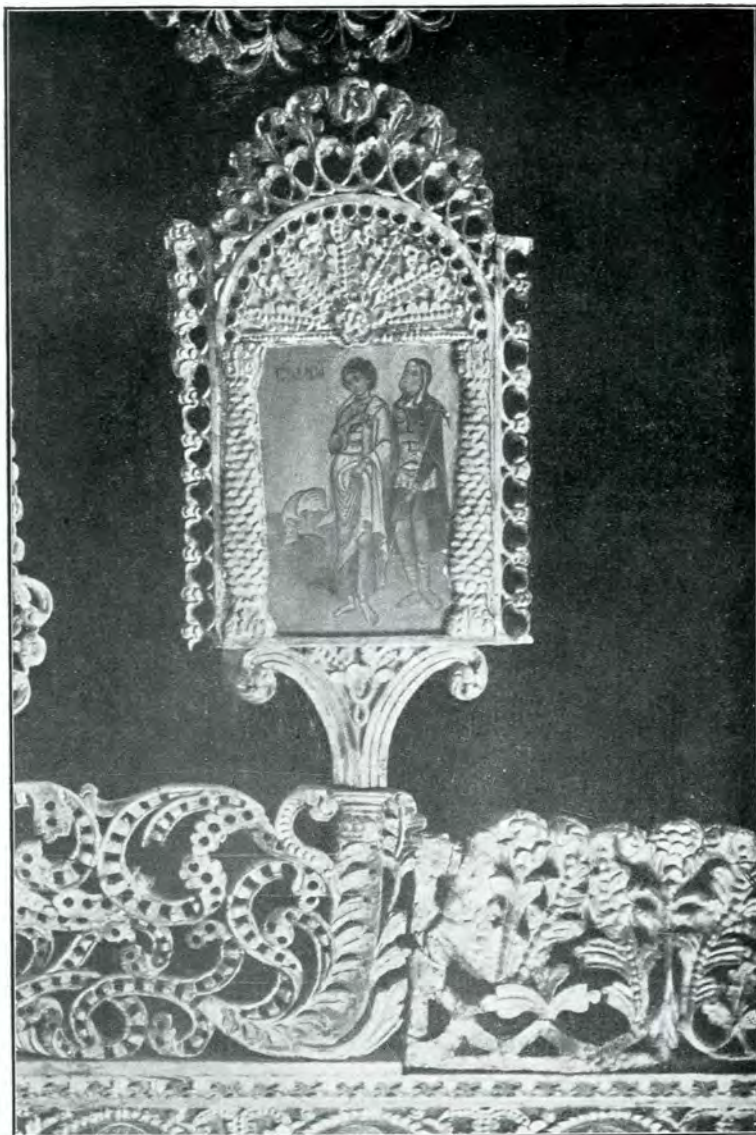
IV.

e) *Clopotnița veche.*

Eră deasupra porții dela intrarea din spre apus (fig. 22). Suirea la clopote se făcea pe lângă peretele din

În această epocă s'a zidit clopotnița actuală dela intrarea principală în curtea Mitropoliei, cum și parte din chiliile alăturate.

Planul clopotniței (fig. 18) este

40. Iconița de la partea de sus a tâmplei paraclisului.

spre apus al paraclisului, unde se află actuala scară de lemn. Mai târziu a suferit modificări, pe cari le vom arăta mai jos, la epocalui Mavrocordat.

Astfel eră întocmit vechiul palat mitropolitan până la epoca brâncovenească.

aporape identic cu al clopotnițelor dela celelalte ctitorii brâncovenești, adică pe o formă pătrată, care circumscrie o cupolă sferică pe pendantivi, deasupra căreia sunt clopotele.

Pe din afară (fig. 19), clopotnița are o proporție relativ joasă, care dă

însă impresie de robustitate, și o decorație compusă din ciubuce semici-

41. Mitropolitul Daniil (portret în paraclis).

lindrice, alăturate câte două și închi-zând între ele panouri rotunjite la partea superioară.

În vederea exterioară dată mai sus (fig. 20), se observă, în partea dreaptă, zidul de legătură cu vechile chilii, azi dărâmate, din cari n'a mai rămas de cât urmele temeliiilor pe pământ.

Ciubucul de sub streșină a fost prefăcut, desigur cu ocazia reparației acoperișului. În fațada din curte, deasupra arcului dela intrare, se vede, înfiptă în zid, pisania, săpată în piatră

(fig. 21) și înconjurată de o ramă compusă din foi și frunze frumos cioplite și alcătuite.

Această pisanie ne spune, în plăcutul graiu al vremilor brâncovenești, că : «această clopotniță den temelia ei zidită și rădicată iaste de luminatul și înalțatul blagocestivul Domn Io Costandin Brâncoveanul Basarab Voevod, la anul de la nașterea spășitorului Hs. 1698, mța Septevrie 24 de zile, când și al noaulea an al oblăduirei și stăpânirei sale eră».

V.

a) Restaurarea paraclisului.

Pe timpul păstoriei mitropolitului

42. Jețul arhieresc din paraclis.

Daniil s'au întreprins asupra paracli-

sului lucrări de restaurare destul de importante, cari, după cum vom vedea, au făcut din paraclis cel mai artistic colț din palatul mitropolitan.

După cum s'a văzut mai sus, pe timpul acestor restaurări, adică înainte de anul 1850, paraclisul avea turlă. Mai târziu, probabil în urma vre-

43. Jețul arhieresc din paraclis.

Astfel, pe din afară, s'a refăcut întreaga decorație a tencuelilor și ciubucăriei (fig. 23), cum și ramele de piatră sculptate de la ferestre (fig. 24 și 25).

unui cutremur, turla crăpându-se, s'a simțit nevoia de a o dărâma, așa că astăzi paraclisul se prezintă fără acest element arhitectonic (fig. 26).

Chiar baza pătrată a turlei s'a dărâmat, spre a se putea înveli cu acoperișul jos din zilele noastre.

În interior se vede locul turlei închis într'un tavan improvizat.

De altfel, pe peretele apusean se văd zugrăviți ctitorii restaurării, ținând în mână paraclisul, care pe acea vreme avea încă turlă (fig. 27 și 28).

De asupra ușei, tot în interior, se vede (fig. 29) zugrăvită o inscripție în versuri grecești³⁰), alcătuită de către poetul D. G. Notară. În această inscripție se spune că «Nicolae Vodă... a întemeiat această biserică... și că lucrările acestea s'au învrednicit de sfânta supraveghere a lui Daniil arhiepiscopul... în anul de la nașterea Domnului 1723», adică după trei ani de la începutul păstoriei sale.

În acest timp s'a făcut și frumoasa ușă de la intrare, cu rama de piatră (fig. 30) cioplită cu măiestrie; de asemenea și ușa de lemn, de o bogată compoziție artistică și dibace execuție, (aceeaș fig. și 44).

Minunata catapeteasmă, de o concepție și execuție de maestru, reprezentând cuvintele Mântuitorului: «Eu sunt buciul și voi vițele», este făcută și ea în acest timp³¹). «Buciumul», adică rădăcina viții, este aici reprezentat (fig. 33) prin Abraham culcat și din sânul său ieșind celelalte seminții.

Dar dacă ansamblul acestei țămple stăpânește privirea prin proporția ei desăvârșită, tot astfel detaliile diferitelor părți ale ei desmiardă ochiul prin bogăția formelor, vigoarea reliefuri-

lor și dibăcia lucrului (a se vedea fig. 32 și următoarele până la 40).

Cu ocazia restaurării de care fu vorba, s'a refăcut și pictura, după cele mai bune tradiții ale artei bizantine, atât ca ornamentație³²), cât și ca icoane de sfinți (fig. 45 și 46).

Reproducem aci și portretul mitropolitului Daniil (fig. 41), cel ce s'a ostenit de aproape cu desăvârșirea acestei minunate lucrări.

Merită toată luarea aminte și mo-

44. Detaliu de sculptură de la ușa paraclisului.

bilierul acestui paraclis: astfel jețul mitropolitan (fig. 42, 43 și 53), din care reese aceeaș delicateță a formelor și execuției; de asemenea câteva icoane, îmbrăcate în argint și aur (fig. 45 și 46), cum și câteva vechi și prețioase odoare păstrate cu sfințenie într'o vitrină din paraclis (fig. 49). Se înțelege că atât icoanele cât și odoarele sunt dăruite ori făcute și mai în urmă, după restaurare, până în zilele noastre.

Pe peretele exterior din spre apus,

se vede un grup de trei icoane încadrate în chenare formate din foi și flori lucrate din tencuială (fig. 52).

Prin deseale văruiri ale peretelui, formele acestor ornamentații s'au rotunjit; ele se pot afla însă, răzând ușor straturile suprapuse.

b) *Restaurarea foișorului de la intrare.*
După cum s'a arătat mai sus, la acest

c) *Transformarea vechei clopotnițe în foișor.*

În timpul acestor lucrări, existând clopotnița brâncovenească, ridicată, după cum am văzut, în anul 1698, nu s'a mai simțit nevoie de vechea clopotniță, ce era deasupra porții din dos, așa că, după cum se vede și la fosta mănăstire Văcărești, deasupra intrării s'a făcut și aci un foi-

45. Icoana Mântuitorului, imbrăcată în argint, din paraclis.

foișor s-au menținut vechile coloane, schimbându-se doar arcurile și bolta pe trompe, la fel cu vechea boltă din camera patrată a palatului.

Geamlîcul dintre stâlpi, cum și scara de lemn acoperită iarăși cu un geamlîc de rău gust, sunt făcute în timpuri recente și vor trebui cu totul înlăturate cu ocazia unor eventuale lucrări de restaurare ale Mitropoliei.

șor deschis, pe stâlpi de cărămidă.

Acest foișor cu timpul s'a închis, ridicându-se zid între stâlpii săi și amenajând câteva ferestre, pentru ca aceste încăperi să servească până în timpul de față ca local pentru Consistoriul eparhial.

VI.

În epoca de nesfârșite frământări

a Fanarioșilor, este greu de stabilit ordinea lucrărilor ce s'au executat la Mitropolia din București, cu atât mai mult cu cât dispăruse și vechiul dar bunul obicei al bătrânilor de a comemora prin inscripțiuni ceea ce fiecare făcea sau adăoga.

Totuși, prin tradiție s'a perpetuat până la noi unele nume legate de anumite lucrări făcute, așa că, în mod

2. În timpul păstoriei marelui mitropolit Grigorie și a locotenenței celor trei episcopi, Râmnicului, Argeșului și Buzăului (1823 – 1840):

- a) învelitoarea cu plumb la turlele bisericii;
- b) zugrăvitul bisericii;
- c) pardoseala;
- d) lărgirea ferestrelor și ramele de marmură sculptată;

46. Icoana Maicii Domnului, îmbrăcată în argint, din paraclis.

sumar, se pot stabili următoarele lucrări ce s'au făcut la Mitropolie, după epoca lui Nicolae-Vodă Mavroordat până în zilele noastre.

1. În timpul păstoriei mitropolitului Dositei Filitis (1793—1810):

- a) s'a învelit biserica cu aramă;
- b) s'au făcut cele trei pridvoare;
- c) s'a închis cu geamlîc pridvorul cel mare.

e) vestmântarul.

3. În timpul păstoriei mitropolitului Nifon (1850 – 1875):

- a) cașasul corului la biserică;
- b) aripa nouă a palatului dimpreună cu scara și geamlîcul ei;
- c) galeria cu geamlîc ce duce în dos.

4. În timpul păstoriei mitropolitului Calinic Miclescu (1875 – 1886):

- a) balconul spre grădină la palat;

- b) chioșcul din grădină;
- c) geamlîcul foișorului de lângă pa-

47. Monumentul mitropol tului Teodosie.

raclis și al scării de lemn ce duce la paraclis;

- d) acoperișul paraclisului cu tablă;
- e) închiderea deasupra porții, spre a servi de local Consistoriului;
- f) mărirea chiliilor dela poartă, construindu-se încă un etaj.
- g) amenajarea localului Divanului ad-hoc sau Adunării obștești, care încă din vechime făcea parte din cuprinsul mănăstirii.

5. In timpul păstoriei mitropolitului Iosif Gheorghian (1886—1906):

- a) mutarea cafasului spre ușă la biserica catedrală;
- b) mutarea a două coloane din cele două spre zece sub cafas;
- c) învelitoarea din nou a bisericii cu aramă, când s'au făcut sghiaburi și burlane tot de aramă și vitrouri la ferestre;

d) Transformarea sălei de recepție la palat, făcând din două camere alăturate una singură, cu care ocazie s'a făcut și decorația acestei săli.

Pentru completarea descrierii acestui însemnat monument istoric, credem necesar a aminti și despre cele câteva pietre comemorative ori funereare, strâns legate de trecutul vechei noastre Mitropo'ii.

48. Inscricția mon. mitropolitului Teodosie.

Astfel este piatra cu inscripție (fig

47 și 48) de la mormântul vestitului mitropolit Teodosie, mort în 1708,

neralului Mihail Miloradovici (fig. 50), o amintire a șederii lui în Țara Ro-

49. Vecchi odoare ale sf. Mitropolii.

pe timpul domniei lui Constantin-Vodă Brâncoveanu.

Apoi, o cruce comemorativă a ge-

mânească, ca comandant al trupelor rusești de ocupație, în anul 1809.

Mare însemnătate are și crucea

din vale, din fața intrării (fig.51), a cărei inscripție, pentru importanța ei, o dăm și aci în întregime:

«Această cruce iastă rădicată în slava Domnului Hs. de Constandin Brâncoveanul Basarab, feciorul luminatului Domn Io Costandin Basarab Voevod,

50. Crucea generalului Miloradovici.
în locul altei cruci ce era de lemn, care

era rădicată de Preda biv vel Vornic

51. Crucea lui Papa Postelnicul Brâncoveanul.

Brâncoveanul în pomenire pentru fiul său Papa Postelnicul, părintele mai sus pomenitului Domn, că într'acestaș loc au verit, în zilele lui Constandin-Vodă Șerban, ce au fost Domn în urma lui Matei-Vodă, când s'au rădicat dărăbarții asupra Domnului și a boiarilor țării, la leat 7163 (1655); și stricăndu-se crucea de lemn, s'au rădicat aciastă de p'atră, în Iulie 20, leat 7221 (1713)»³³⁾.

Deci, în timpul când s'a început lucrul Mitropoliei, s'a întâmplat tra-

gicul eveniment istoric commemorat prin această inscripție.

VII.

Cercetând cu luare aminte fiecare amănunt al acestui monument — sau privindu-l din depărtare așa cum se înalță el măreț pe culmea dealului făcând trup cu el, sau răsfoind filele îngălbenite ale cărților cari pomenesc despre el, ori silabisind pisaniile zugrăvite și cioplite în piatră sau marmură, ori stând de vorbă cu bătrânii orașului, înălbiți de grijile vieții și gârboviți de povara anilor, ori și pe cei tineri întrebându-i despre «Mitropolie», toți și toate, într'un gând,

într'un glas, spun cercetătorului acelaș lucru :

că așa au pomenit Mitropolia din moși strămoși ;

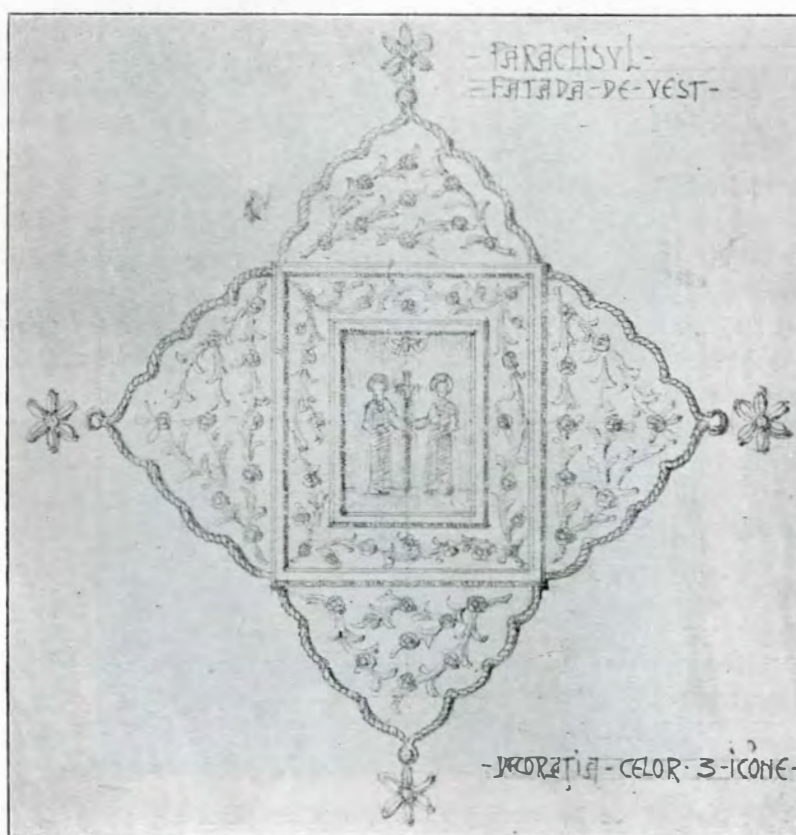
că multe sfaturi înțelepte s'au pus la cale între zidurile ei ;

că mare a fost credința fericitorilor și multe fapte mari au izvorit dintr'însa ;

că la soarele acestei credințe au răsărit și au crescut toate frumoasele meșteșuguri, de ne cuprinde mirarea văzându-le născocirile ;

că, prin urmare, trebuie să se păstreze și de aci înainte, ca să spună și celor ce vor veni după noi, aceeaș poveste tradițională ce ne leagă cu trecutul, iar vremurile să o poarte tot mai departe spre nesfârșitul veacurilor.

ION D. TRAJANESCU.

52. Decorație de stuc în jurul icoanelor exterioare ale paraclisului.

NOTE

¹⁾ După preotul Marin Dumitrescu, *Istoricul a 40 de biserici din România*, p. 10.

²⁾ Preotul G. Gibescu, *Istoricul Mitropoliei Ungro-Vlahiei*, București 1907, p. 16.

³⁾ G. M. Ionescu, *Istoria Mitropoliei Ungro-Vlahiei*, p. 46 : lat. = Vicina, bizantin = Bitzini, turc. = Mecin, rom. = Măcin.

⁴⁾ Biserica sf. Nicolae Domnesc de azi. — Cf. N. Iorga, *Istoria Românilor pentru poporul românesc*, p. 48.

⁵⁾ Pr. G. Gibescu, op. cit., p. 21–22.

⁶⁾ N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, I, p. 261.

⁷⁾ Pr. G. Gibescu, op. cit., p. 23.

⁸⁾ *Călătoriile Patriarhului Macarie de Antiochia în Țările Romane 1653–1658*, trad. de Emilia Cioran, București 1900, p. 206.

⁹⁾ Pr. G. Gibescu, op. cit., p. 22.

¹⁰⁻¹¹⁾ G. M. Ionescu, op. cit., pp. 160–161.

¹²⁾ Pr. G. Gibescu, op. cit., p. 29.

¹³⁾ G. Ionescu-Gion, *Istoria Bucureștilor*, p. 140.

¹⁴⁾ *Călătoriile Patriarhului Macarie (1653–1658)* trad. cit., p. 207.

¹⁵⁾ Fiind vorba de o mănăstire, se înțelege că, odată cu biserica, s'a început și chiliile și starea.

¹⁶⁾ Gion, op. cit., p. 142.

¹⁷⁾ Idem, *ibid.*, p. 143 — după *Călătoriile Patriarhului Macarie*.

¹⁸⁾ G. M. Ionescu, op. cit., p. 160.

¹⁹⁾ La Sf. Gheorghe vechiu sau la Radu-Vodă.

²⁰⁾ G. M. Ionescu, op. cit., p. 160–161.

²¹⁾ Idem, *ibidem*, p. 161–162.

²²⁾ Pr. G. Gibescu, op. cit., p. 77.

²³⁾ Iorga, *Inscripții*, I, p. 239.

²⁴⁾ Pr. G. Gibescu, op. cit., pp. 31–32.

²⁵⁾ Idem, *ibidem*, p. 31 nota 2.

²⁶⁾ Pr. G. Gibescu, op. cit., p. 49.

²⁷⁾ Idem, *ibidem*, p. 49.

²⁸⁾ Idem, *ibidem*, p. 49.

²⁹⁾ Ghenadie Enăceanu, *Condica sfântă*, p. 120, după Pr. G. Gibescu, op. cit., p. 77.

³⁰⁾ Iorga, *Inscripții*, I, p. 242.

³¹⁾ Pr. Gibescu, op. cit. p. 77, după Genadie Enăceanu, *Condica sfântă*.

³²⁾ Reproduse de picturi din paraclis precum și chenarul ușii de la intrare s'au dat în acest Buletin, a. I, fasc. 3, la articolul pictorului Balthazar : *Frescurile Paraclisului mitropolitan din București*.

³³⁾ N. Iorga, *Inscripții*, I, p. 245.

53. Speteaza jețului arhijeresc din paraclis.

MEȘTERII BISERICILOR DIN ȚARA-ROMÂNEASCĂ

IN SEC. XV ȘI XVI

Mai întâiu câteva considerațiuni prealabile. E știut anume că primele chinovii de călugări în Țara Românească se datoresc sârbului Nicodim, a cărui înrâurire nu se manifestă numai spiritual, în organizarea vieții monastice, ci și material, în zidirea celor mai vechi biserici și mănăstiri ale noastre de peste Olt — Vodița și Tismana.

Hrisovul de fundație al Vodiței lui Vladislav I spune lămurit că zidirea și zugrăvirea acestei străvechi mănăstiri s'a făcut «cu cheltuiala și dăruirea» Domnului și cu «munca lui chir Nicodim și a fraților (călugărilor) lui»¹⁾. Și dacă o asemenea mărturie precisă nu avem și pentru cealaltă mănăstire nicodemiană, pentru Tismana, nu e însă nimic în schimb, care să ne facă a admite că această fundație bisericească, începută de Radu I și terminată de fiul său Dan I, nu s'a făcut cu «munca» aceiorași meșteri sau a altora veniți din Țaratul sârbesc al Nemaniazilor. Aceasta cu atât mai vârtos, cu cât cercetările speciale dovedesc până la evidență caracterul sârbesc al construcției²⁾.

Numele meșterilor Tismanii nu-l cunoaștem și, de sigur, nu-l vom cunoaște niciodată. Documentele nu ni-l dau, iar singurul izvor, care, în afară de ele, ne-ar fi putut da eventual așa ceva, s'a mistuit probabil odată cu prefacerea, în secolul XVI, sub Radu-Vodă Paisie, a mănăstirii: inscripția, în al

cărei text ar fi putut exista mențiunea meșterului sau meșterilor ce au construit-o din început, cum aceasta se arată ulterior în inscripțiile altor monumente din sec. XV și XVI, ca bunăoară la Bistrița Craioveștilor și la biserica dela Bolnița Coziei.

Tot așa stau lucrurile cu Cozia. Documentele și inscripțiile nu ne descopăr nici numele nici măcar originea meșterilor ce au lucrat ctitoria lui Mircea cel Bătrân. În schimb însă, specialiștii au putut urmări și constata și la această mănăstire, chiar așa cum se găsește ea azi, trecută prin două prefaceri, una în sec. XVI, sub Radu-Vodă Paisie, alta în sec. XVII, sub Constantin Brâncoveanu, evidente influențe și elemente, arhitectonice și decorative, serbo-bizantine³⁾. Și, în lipsă de alte mărturii scrise, precise și directe, aceste constatări sunt suficiente, spre a învedera influența sub care s'au zidit în sec. XIV cele mai vechi biserici și mănăstiri ale țării de peste Olt — cea serbo-bizantină⁴⁾.

Nu tot sub această influență s'au zidit însă, în acelaș secol, bisericile și mănăstirile noastre de dincoace de Olt, din părțile argeșene și câmpulungene, din cari azi numai două mai sunt în ființă: Biserica Domnească din Curtea de Argeș și biserica, de mult ruinată, a Sântului Nicoară, din aceeaș localitate. Ambele vădesc alte influențe — cea dintâiu greco-

¹⁾ Reeditat de Al. Ștefulescu, în *Mănăstirea Tismana*, ed. 3-a, București 1899, p. 48.

²⁾ Sp. Cegăneanu, *Constatări și ipoteze asupra construcției bisericii Tismana*, în acest *Buletin*, fasc. precedent, p. 128 sq.

³⁾ G. Balș. *O vizită la câteva biserici din Serbia*, București 1911, pp. 41—3.

⁴⁾ În privința aceasta, articolul d-lui Sp. Popescu, *Contribuțiuni la studiul istoriei artei la Români*, în *Revista p. istorie, arheologie și filologie*, vol. X (1909).

bizantină, cea de a doua apusean-catolică.

Faptul ne e atestat de arhitectura numitoror clădiri și de natura împrejurărilor istorice ce le-au condiționat. Într'adevăr, Biserica Domnească, zidită fiind drept catedrală a nou înființatei Mitropolii a Ungro-Vlahiei, sub Alexandru I Basarab sau, mai probabil, sub Radu I, a trebuit să fie lucrată de meșteri aduși sau chemați din Orientul grecesc, de unde venia Mitropolitul însuși, ceea ce explică arhitectura ei greco-bizantină⁵⁾, iar Sân-Nicoară, ca biserică de reședință a Episcopiei catolice de Argeș⁶⁾, înființată pentru vechile colonii transalpine de «papistași» sași și unguri, a trebuit să fie lucrată de meșteri aduși sau chemați de peste munți, de unde venia Episcopul însuși, ceea ce explică arhitectura ei apuseană: un Kirchenburg⁷⁾, de care se găsesc încă atâtea și azi la Sașii din Transilvania⁸⁾.

De altfel lucrarea acestor «papistași», sași și unguri, de peste munți sau chiar din țară dela noi, unde îi găsim încă din cele mai vechi timpuri de organizare a statului, nu s'a restrâns numai la operele lor — între cari acel străvechi și de mult dispărut «Cloașter» de la C.-Lung, fondat poate chiar pe vremea expansiunii dincoace de munți a Cavalerilor Teutoni din țara Bârsei (1211—1225) —, ci desigur s'a întins și la operele noastre, ale pământenilor, deși mărturii în această privință nu avem nici în scrise, nici în resturi, cari au dispărut cu toatele.

Una singură ne-a rămas: piatra mormântală a lui Radu I, de la Biserica Domnească din Curtea de Argeș, azi la Muzeul Național din Capitală, pe care, după prac-

⁵⁾ Constatate a tuturor celor ce au studiat în special sau au cercetat numai incidental acest monument. O bibliografie a cestiunii e deci superfluă.

⁶⁾ C. Auner, în *Revista Catolică*, I (1912), p. 407. — Mai recent tratează cestiunea înființării (la 1381, sub Radu I) și duratei acestei episcopii răposatul dr. Bunea, în scrierea sa postumă: *Incercare de istoria Românilor până la 1382*, București 1912, p. 191 sq.

Unii atribue bisericii Sân Nicoară o vechime cu mult mai mare, plecând însă de la considerații cari, istoricește, nu se pot susține.

⁷⁾ Ideea a fost emisă de d. Iorga și se întemeiază pe prezența turnului mare și puternic din fața micii biserițe. Cf. *Istoria Românilor în chipuri și icoane*, II, p. 8.

⁸⁾ Reproduse toate în *Albumul Sigerius, Siebenbürgisch-sächsischer Kirchenburgen, Hermannstadt 1909*.

tica admisă în biserica catolică, s'a cioplit chipul — statul, cum zice Șincai⁹⁾ — Vodului. Chipul acesta, mai ales în partea inferioară, s'a deteriorat mult, iar inscripția dimprejur s'a distrus cu totul⁹⁾. Caracterul catolic al pietrei funerare e însă evident, iar floarea de crin — emblemă a Angevinilor domnitori în Ungaria și suzerani ai Domnilor din Țara Românească — care apare și pe monetele lui Radu I¹⁰⁾, ne indică destul de limpede pentru cine s'a făcut și de cine s'a lucrat acest acoperământ de mormânt, azi un prețios rest monumental al trecutului nostru. Negreșit el a fost lucrat de un meșter special, care nu putea fi decât un catolic de peste munți sau din țară. Iar dacă acesta este, cum a emis d. Virg. Drăghiceanu¹¹⁾, Gherghe, al cărui nume se vede săpat pe piatră (căci s'ar putea ca această însemnare să fie posterioară), atunci am avea într'însul pe cel mai vechiu nume de meșter pentru lucrări bisericești din întreg sec. XIV, care, după formă (Gherghe = Gergely), e unguresc.

Cu aceste considerațiuni, trecem la sec. XV, obiect al cercetărilor de față, arătând de la început că nici mărturiile istorice ale acestui secol nu scot la iveală nume noi de meșteri, printre acei destul de mulți ce au trebuit să lucreze în acest timp la numeroasele biserici și mănăstiri înălțate în țară, din cari însă n'au ajuns până la noi, fie chiar și refăcute, de cât prea puține. De bună samă, meșterii aceștia vor fi venit pe aceleași căi ca și în secolul trecut: din Serbia pentru părțile oltenești, din Orientul grecesc și din Ardeal pentru Țara Românească propriu zisă. Negreșit însă că, pe lângă ei, vor fi lucrat destui alții și din ai noștri, cari se vor fi format în țară, — pământeni.

⁹⁾ «Radu-Vodă... au făcut și biserică, în carea, după moartea lui, s'au îngropat. Și i-au făcut și *statul* de piatră, adică chipul lui, care iaste în slona acei biserici». Șincai, *Cronica Românilor*, ed. 2-a, I, p. 394.

¹⁰⁾ Cf. *Catalogul Muzeului Național din București* (ed. prescurtată), București 1906, p. 36, No. 416. — Reproducerea cea mai reușită s'a dat în *Analele Academiei Române*, tom. XXXI, mem. sec. ist., anexă la studiul «Negru-Vodă și epoca lui», de dr. At. M. Marienescu.

¹¹⁾ D. A. Sturdza, în *Etymologicum magnum Romaniae*, III, col. 2443—4, tab. A, la articolul *ban*.

¹²⁾ În acest Buletin, fasc. 18, p. 96.

Cu privire la meșterii chemați și aduși din Ardeal — în afară de acel «Hanăs mai-storul», menționat în cunoscuta inscripție de pe clopotul lui Mircea cel Bătrân de la Codmeana din 1412¹²⁾ — avem oare-cari mărturii în corespondența Domnilor noștri cu Brașovul și Sibiiul, nu însă atât de numeroase pe cât ne-am fi așteptat să găsim, dat fiind intensitatea relațiilor economice, culturale și politice ale țărilor noastre cu Voivodatul de peste munți al Regatului unguresc, ceace explică până la un punct, tocmai presupunerea făcută mai sus, anume că meșterii de biserică veniau încă — firește în măsura în care cei pământeni mai îngăduiau — în primul loc din celelalte două părți și numai în al doilea loc din Ardeal și, pe aci, din Apus.

Astfel, cea dintâiu cerere de meșteri ardeleni vine de la Vlad-Vodă Țepeș, care, într-o scrisoare către Brașoveni din 25 Mai 1458, roagă să i se trimeată câțiva meșteri — artiștes¹³⁾. Ce fel, nu se spune. Pot deci prea bine să nu fie zidari sau pietrari, mai ales că vedem în urmă, cum Domnii noștri cer dela Ardeleni fel de fel de meșteri — rotari, argintari, ferestrari, ceasornicari, manganari, etc.¹⁴⁾. Cu toate acestea cred că Țepeș cerea meșteri pietrari sau zidari, dar nu pentru biserică sau mănăstiri, clădiri de cari acest Domn n'a prea făcut — Snagovul ce i s'a atribuit e atestat, ca fundație, pe vremea lui Mircea cel Bătrân încă — ci pentru lucrul cetăților ce el ridică în prima sa domnie la București (cetatea Dâmboviții de jos) și la Gherghiița (Cetatea Nouă = Novograd)¹⁵⁾, de unde de altminteri e dată și scrisoarea de care ne ocupăm.

Tot dela Vlad-Vodă, în a doua sa dom-

¹²⁾ Cf. Iorga, *Istoria în chipuri și icoane*, III, p. 10.

¹³⁾ Iorga, *Documente Hurmuzaki*, XV, p. 49 = I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Țara Ungurească*, București 1905, I, p. 319.

¹⁴⁾ De acești meșteri, în ce privește lucrările de artă biserică, mă voi ocupa special în cercetările ce vor urma acestora: Despre proveniența obiectelor noastre de artă biserică.

¹⁵⁾ Altădată — *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, III, p. 179 — am arătat motivele pe cari îmi întemeiez părerea că cetatea Dâmboviții de jos, dela București, se datorește lui Vlad-Țepeș. — Ce privește acum cetatea de la Gherghiița, singur faptul că, nefiind menționată în documente înainte de Țepeș, ci numai după aceea, și atunci ca Cetatea Nouă (Novum Castrum, Novograd), indică că și ea se datorește tot acestui Voivod.

nie, atunci când vine în țară cu Voivodul Ardealului, Șt. Bathory, să alunge pe Laiot, la 1476, Brașovenii primesc cereri de meșteri pentru Țara Românească. De rândul acesta însă cererea nu vine direct de la Domn, ci de la Cristian, pârcaľabul Târgoviștii, care, după ce comunică bunilor săi vecini, vestea biruinței, cu luarea Bucureștilor, le cere doi meșteri dulgheri (carpentarii, în sensul de charpentiers: nota d-lui Iorga) cu trei ajutoare, spre a lucra desigur la casa din Târgoviște, despre care e vorba în scrisoare¹⁶⁾.

Cel dintâiu Domn care cere dela Brașoveni expres meșteri pentru biserică e Basarab cel Tânăr: în o scrisoare, nedată, el solicită de la aceștia «doi zidari buni: unul care să știe să învălească cu cărămidă scobită (olane), iar altul să-mi facă o mănăstire din cărămidă și cu piatră»¹⁷⁾. Despre ce anume mănăstire e vorba, nu putem ști, căci nu cunoaștem nici o biserică sau mănăstire de sigură origine dela Basarab Mlad, — dacă nu cumva ar putea fi biserică din Târgșor, azi complet ruinată¹⁸⁾, zidită din rânduri de piatră alternând cu cărămidă.

Vlad-Vodă Călugăruľ, urmașul lui Basarab Mlad, care a zidit Glavociocul, refăcut sub Brâncoveanu, și Babele, schit dispărut azi, întrebuința și el meșteri din Brașov. Se vede aceasta din o scrisoare a lui, prin care reproșează Brașovenilor că meșterul ce i-a trimis, întorcându-se să cumpere cele trebuire meșteșugului său, a fost împiedicat de la aceasta de tovarășii săi din Brașov. Se roagă deci «să-i facă ispravă: când va veni să-și cumpere cele ce-i sunt de nevoie, să fie slobod și să nu-l bântuiască nimeni»¹⁹⁾. Și aci, ca și mai sus, nu se arată ce fel de meșter era acest brașovean. Poate deci să nu fi fost zidar. Cum însă ceilalți meșteri întrebuințați de Domnii noștri lucrau mai ales acasă la dânsii, înclin a crede că e vorba tot de un meșter special pentru clădiri.

Un alt meșter despre care e vorba în timpul

¹⁶⁾ Iorga, *Doc. Hurmuzaki*, XV, p. 95 = I. Bogdan, *Documentele Brașovului*, I, p. 358.

¹⁷⁾ Bogdan, *ibidem*, I, p. 177.

¹⁸⁾ Asupra ei, N. Iorga, *Târgșorul*, în *Convorbiri Literare*, XXXIX, p. 985 sq. — Retipărit în *Țara Românilor I*, România 1, județul Prahova, Vălenii de Munte 1910, p. 82 sq.

¹⁹⁾ Bogdan, *Documentele Brașovului*, I, p. 209.

lui Vlad Călugărul, e un sibiian, chemat să vadă cum este așezat candelabrul de la Cozia, în vederea reparării lui, desigur. Cu acest meșter Domnul Țării Românești cere Sibiienilor să mijlocească o înțelegere prin trimisul său Chirca, comunicându-i prețul lucrării²⁰). E vorba deci de un meșter argintar, de cari se întâlnesc de aci înainte din ce în ce mai des. Pare dar că, pentru zidari și pietrari, altele erau și acum locurile de unde mai ales ei erau aduși sau chemați. Căci, chiar și în timpul lui Radul cel Mare, care, de sigur, avu mult de lucru cu Dealul și cu Govora sa, nu întâlnim cereri de astfel de meșteri din Ardeal, decât a unui singur sticlar, chemat de la Brașov să așeze ferestre la biserici²¹), așa dar tot un meșter special, pentru lucrări accesorii.

Cestiunea dar: cine și de unde erau meșterii de biserici din Țara Românească în sec. XV, nu poate fi lămurită mulțumitor cu aceste puține izvoare scrise, ci tot numai cu ajutorul constatărilor speciale ale cercetătorilor asupra naturei arhitectonice și artistice a respectivelor monumente.—Sub acest raport însă părerile nu s'au fixat, ci au rămas împărțite, unii admitând — bunăoară pentru monumentul cel mai de seamă al epocii: Dealul — influențe răsăritene de altă proveniență decât grecești, alții influențe apusene, dalmatine și italiene, ale Renașterii²²).

Cu aceste am ajuns însă în sec. XVI, al marilor construcții bisericești: Curtea de Argeș și Mitropolia din Târgoviște ale lui Neagoe Basarab, Bistrița fraților Craiovești, Tismana, Cozia (refacere) și Mitropolia din Târgoviște (completare) ale lui Radu-Vodă Paisie. Ne-am aștepta deci ca în acest timp să întâlnim numele a sumedenie de meșteri. Totuși nu e așa. Căci mărturiile scrise ce posedăm cu privire la astfel de meșteri sunt tot restrânse, foarte restrânse chiar, suficiente însă pentru a aduce oarecare lumină asupra acelor ce au lucrat la monumentele acelei vremi.

Așa, bună oară, din vechia pisanie a mă-

²⁰) Bogdan, Documentele Brașovului, I, p. 339 = Iorga, Doc. Hurmuzaki, XV, p. 133.

²¹) Bogdan, ibidem, I, p. 241.

²²) Pentru cele dintâi, G. Balș, op. cit., p. 43; pentru cele din urmă, N. Iorga, Istoria Românilor în chipuri și icoane, II, p. 28, și III, p. 30.

năstirii Bistrița, azi mistuită, dar păstrată din fericire în copie, în dosarul reparațiilor făcute la acea mănăstire în 1846, se vede că între meșterii ce au lucrat la ctitoria fraților Craiovești, au fost și oarecari «Dobromir, Dumitru și Chirtop»²³) — tot nume slavo-grecești, obișnuite la noi, ca și la vecinii noștri de peste Dunăre. Ei pot fi deci sau pământeni sau veniți din Serbia, continuând, în acest caz, dealungul sec. XV, opera primilor meșteri sârbi veniți la noi în sec. precedent. Cum însă, în acest timp, arhitectura bisericească sârbească e, față de a noastră, care se găsește în cea mai deplină înflorire, în decadentă, e de presupus că meșterii mai sus numiți de la Bistrița sunt pământeni, formați în țară, de cât veniți din Serbia.

Un alt meșter al Bistriței a fost acel Manea, al cărui nume răposatul Tocilescu l-a găsit însemnat pe un fragment din chenarul ușei de la vechia biserică a mănăstirii²⁴). Frumoasa sculptură în piatră a acestui chenar, păstrat, prin îngrijirea lui Odobescu, în colecția de acuarele a pictorului Trenk²⁵), vădește că e vorba de un meșter pietrar deosebit de iscusit. După arătarea d-lui Sp. Cegăneanu, el a trebuit să lucreze și la celelalte monumente ale timpului — la Dealul, la Mitropolia din Târgoviște și la mănăstirea Curții de Argeș.

Așa fiind, cu drept cuvânt d-sa l-a identificat cu legendarul Manea (în forma literară a lui Alecsandri: Manole) al lui Neagoe-Vodă²⁶). Aceasta negreșit cu mai mult temei de adevăr, decât a făcut Odobescu identificând pe marele meșter al legendei argeșene cu iscusitul meșter al lui Brâncoveanu, vestitul vătaf de zidari Manea, a cărui desăvârșită măiestrie a dat prilej poporului, scrie regretatul arheolog, ca «prin o localizare confuză și îndrăzneată» să făurească frumoasa legendă a Mănăstirii de Argeș, venită, cu toate elementele ei constitutive, din Orient, unde s'a dovedit a fi mult răspândită²⁷).

²³) Iorga, Inscricții din Bisericile României, II (vol. XV din Studii și Documente), p. 81.

²⁴) Raporturi etc., în Analele Academiei Române, tom. VIII, sec. I, p. 193

²⁵) Reprodusă în acest Buletin, a. III, p. 45, la articolul d-lui Sp. Cegăneanu: Ceva cu privire la Meșterul Manole.

²⁶) Articolul citat în nota precedentă.

²⁷) Odobescu, Scrieri literare și istorice, ediția Socec, II, p. 509 sq.,

Trecând acum la fundațiile bisericesti ale lui Neagoe Basarab, constatăm că singurii meșteri pietrari, menționați în izvoarele scrise, pe cari acest Domn îi cheamă din Ardeal în Țara Românească, sunt acei despre cari e vorba în scrisoarea sa adresată Sibienilor la 13 Octomvrie 1519²⁸⁾. Și cum la această dată zidirea mănăstirii de la Curtea de Argeș — față de stilul căreia cercetătorii specialiști de asemenea nu s'au fixat încă — era terminată, e de presupus că pietrarii sibieni fură chemați pentru biserica mitropolitană din Târgoviște, pe care Neagoe-Vodă, cum știm, nu apucă a o termina.

Totuși cunoaștem și numele a doi meșteri, în legătură cu lucrările de la Curtea de Argeș.

Primul e Dobromir Zugraful — d. Iorga. presupune a fi acelaș cu cel ce a lucrat la Bistrița²⁹⁾ — pe care-l pomenește pisania pentru terminarea picturii și care se vede a fi lucrat o mare parte a acestei picturi, ca să fi meritat speciala mențiune ce i s'a făcut, alături cu Domnul ctitor, în inscripția comemorativă a faimoasei biserici³⁰⁾.

Al doilea e acel Veit sau Vitus, despre care s'a mai scris³¹⁾, pomenit în socotelile Brașovului la 16 Decembre 1522 și 23 Ianuarie 1523³²⁾, chemat fiind de Radu de la Afumați să potrivească (proportionare) și să zugrăvească (effigiare) biserica dela Argeș.

Dacă acest Vitus «pictor et sculptor», cum îl numesc socotelile citate, a lucrat la biserica lui Neagoe-Vodă și, în acest caz, ce anume, rămâne să se cerceteze. — Ceiace se poate spune deocamdată asupra-i, e că pare a fi fost un artist de samă al timpului — întru cât era un fiu al Veit Stoss, celebrul sculptor în lemn (Schnitzer), care, în a doua jumătate a sec. XV, la Nürnberg și Cracovia, a ilustrat, prin operele sale, renașterea artistică germană, formând o întreagă școală de ucenici — între cari chiar proprii săi fii — cari au răspândit și valorificat arta sa în toată Germania, Polonia și Ungaria³³⁾.

Intr'adevăr, din o recentă lucrare asupra

marelui artist³⁴⁾, pe care a binevoit a mi-o semnala d-l Al. T. Dumitrescu, secretarul biroului Societății istorice române, aflăm că dintre numeroșii copii ai lui Veit Stoss numai doi — Willibald și Andreas — s'au așezat în Nürnberg, pe când ceilalți au locuit prin alte părți, și anume: Mathias în Pilsen, Florian în Görlitz, apoi în Aussig pe Elba, Stanislau în Cracovia, Veit, Johann, și, mai târziu, Martin, în diferite orașele ale Transilvaniei. Sebastian și Adrian au dus o viață rătăcitoare, iar ultimul, Andreas, călugăr carmelit, alungat fiind din Nürnberg, sfârși viața sa neliniștită la Bamberg, ca capelan al Episcopului de acolo și provincial al ordinului Carmeliților din Germania și Ungaria³⁵⁾.

Așa dar tocmai în timpul acesta, întâiul sfert al sec. XVI, trei din fiii lui Stoss se găseau în Transilvania, iar dintre ei Veit sau Vitus, adecă cel ce purta numele tatălui, se afla chiar la Brașov, căci negreșit el e sculptorul și pictorul chemat de Radu de la Afumați în Țara Românească la 1522—23 pentru lucrările dela Curtea de Argeș.

Față de puținătatea știrilor ce posedăm cu privire la meșterii de biserici din această epocă de înflorire a vechilor noastre arte religioase, mențiunea acestui artist, în legătură cu mănăstirea Curții de Argeș, e o foarte prețioasă contribuție pe seama cercetărilor de față.

Un alt zugraf, acesta al epocii imediat următoare, ar putea fi Philippus Pictor — Filip Zugraful — din Sibiiu, care a îngrijit tipărirea Catehismului românesc de la 1544³⁶⁾ și care, din aceasta, se vede a fi cunoscut bine limba românească. Faptul se atestă de altfel și prin desele lui călătorii și misiuni, de ordin politic chiar, ce făcu și avu în Țara Românească³⁷⁾. Așa fiind, cu drept cuvânt presupune d. Iorga, că acest Filip Pictorul a putut să efectueze lucrări și în Țara Românească³⁸⁾. Și aceasta cu atât mai vârtos, cu cât, cum știm, suntem tocmai în epoca construcțiilor bisericesti ale lui Radu-Vodă Paisie,

²⁸⁾ Iorga, Doc. Hurmuzaki, XV, p. 240.

²⁹⁾ Istoria Românilor în chipuri și icoane, III, p. 33 și Inscriptii, II, p. 81.

³⁰⁾ Reprodusă în facsimil și publicată de Gr. Tocilescu, în Curtea-de-Argeș, București 1886, p. 44—5.

³¹⁾ Hasdeu, Etymologicum, II, col. 1592—3.

³²⁾ Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt, I, pp. 460 și 505. - Doc. Hurmuzaki, II, par. 3, p. 447.

³³⁻³⁴⁾ M. Lossnitzer, Die Frühwerke des Veit Stoss und ihre Beziehungen zur oberdeutschen Kunst des fünfzehnten Jahrhunderts (Inaugural-Dissertation), Halle a. d. Saale 1912.

³⁵⁾ Idem, ibidem, p. 19.

³⁶⁾ Bianu-Hodoș, Bibliografia românească vechie, I, p. 21 sq.

³⁷⁾ Iorga, Doc. Hurmuzaki, XV, tabla, la nume.

³⁸⁾ Idem, Istoria în chipuri și icoane, III, p. 32.

despre care pisania fostei catedrale mitropolitane de la Târgoviște ne atestă nu numai că a terminat biserica acoperind-o cu plumb, ci și că a zugrăvit-o³⁹⁾.

Tot dintr'o pisanie, acea a bisericii de la Bolnița Coziei⁴⁰⁾, cunoaștem câteva nume — trei — de ale meșterilor sus amintitului Domn. Și anume. Mai întâiu Maxim — nume sârbesc — «maistorul care am fost învățător», arhitectul clădirii deci, ce va fi fost întrebuințat nu numai pentru clădirea cea nouă a Domnului său — frumoasa bisericuță a Coziei — ci și pentru lucrările sale de «restaurare» — biserica cea mare a acestei mănăstiri și biserica Tismanii, cari, poate, prin îngrijirea acestui «maistor» și-au păstrat elementele vechi lor construcții de caracter sârbesc⁴¹⁾. Ceilalți doi meșteri menționați în pisanie, sunt: David și fiul său Vladislav, amândoi săpători în piatră. Lor deci se datoresc lucrările de sculptură ale bisericuții de la Bolnița Coziei.

Iată dar cum, chiar și acum, două secole după zidirea celor dintâi biserici și mănăstiri din Țara Românească, izvoarele sunt tot așa de laconice, în ce privește arătarea meșterilor ce au lucrat în acest îndelung răstimp la numeroasele lăcașuri sfinte ale strămoșilor noștri, ca și la început.

Din cele cercetate reese însă că meșterii din Ardeal sunt din ce în ce mai des amintiți și întrebuințați. Aceasta desigur și ca rezultat al înrăuririi de cultură pe care Moldova începe a o exercita în acest timp asupra Țării Românești⁴²⁾. Căci știm, din precedentele cercetări, cum că în sec. XVI meșterii ardeleni erau în deosebi căutați și prețuiți peste Milcov și ca zidari (constructori) și ca pietrari (sculptori). De la ei vin sculpturile de caracter gotic și multe din pietrele mormântale domnești, începând cu acele puse de Ștefan cel Mare pe mormântul strămoșilor săi la Rădăuți, săpate de un «maistor Ianoș» până la acea pusă pe mormântul lui Petru-Vodă Rareș, comandată de fie-sa Chiajna la niște Sași din Tâlmăciu, lângă Sibiu⁴³⁾.

Mai mult încă. Sunt Domni cari caută și

cer meșteri de biserici — pietrari și pictori — mult mai departe în Apus. Astfel Alexandru Lăpușneanu trimite, la 1560, pe un Ioan Nyro Sibianul și pe un Toma Moldovanul tocmai la Veneția ca, ducând daruri bogate din parte-i, să ceară meșteri (pietrari) și pictori pentru construirea și înfrumusețarea bisericilor sale, ceia ce Dogele vestitei republici, în scrisoarea de răspuns ce dădu trimișilor Domnului moldovean, promite a satisface cu plăcere și grabă⁴⁴⁾.

Tot din Apus, din Polonia poate, trebuie să fi fost și pictorii pe cari Despot-Vodă, după cuprinderea tronului moldovenesc, «i-apus de au zugrăvit pe pereți (la Suceava), la ulița ce se chiamă ulița tătărească, războiul lui cu Alexandru-Vodă (Lăpușneanu): chipurile Hatmanilor, Căpitanilor, osebit de ale Domnilor, cu mare meșteșug scrise, care zugrăveală și scrisoare cu vremea au căzut și s'au șters». Și negreșit tot meșteri străini vor fi fost și acei ce construiseră, fără să fi terminat însă, marea biserică «papistă-sească» a aceluiaș Domn la Cotnari, «biserică naltă de șase stânjani în păreți», scrie acelaș cronicar⁴⁵⁾.

La fel stă lucrul în Țara Românească. D. Iorga a arătat că și aci, cele mai alese din inscripțiile de morminte și pisanii din sec. XV și începutul sec. XVI, nu pot fi decât opera meșterilor din Ardeal, ba chiar și mai de departe, a meșterilor reguzani și venețieni din școala directă a Renașterii⁴⁶⁾. Chiar dacă n'ar fi în toate cazurile astfel, un lucru e sigur — că mormintele noastre, ca modă și ca formă, atât în Moldova cât și în Țara Românească, sunt luate din Polonia și Ungaria. Și negreșit că dacă credința ortodoxă ar fi îngăduit «chipuri cioplite» în biserică, cele mai multe din aceste morminte ne-ar fi înfățișat, în locul ornamentației geometrice sau vegetale din mijlocul lor, figurile voivozilor, boerilor, poate chiar ale mitropoliților mai de seamă ce ele acopăr, întocmai ca și în Apus.

³⁹⁾ Pub. de C. Esarcu în Revista p. istorie, arheologie, și filologie, vol. II, p. 141. — Despre alte deputațiuni ale Domnilor noștri la Veneția în sec. XV și XVI, Doc. Hurmuzaki VIII.

⁴⁰⁾ Nic. Costin, la Kogălniceanu, Cronicele României, I, pp. 436 și 440.

⁴¹⁾ Iorga, Istoria în chipuri și icoane, II, pp. 28—30, și III, pp. 29—30 și 33.

³⁹⁾ Musceleanu, Calendarul antic pe a. 1875, p. 53.

⁴⁰⁾ Iorga, Inscriptii, I, p. 174.

⁴¹⁾ Balș, op. cit., p. 34, și Sp. Cegăneanu, acest Buletin, fasc. 19, p. 129.

⁴²⁾ Iorga, Istoria în chipuri și icoane, II, pp. 32—3.

⁴³⁾ Acest Buletin, fasc. 17, pp. 23 și 28.

De altfel posedăm ceva în această privință. Lucrul fiind făcut însă prin tolerare, se prezintă de tot sfiicios — sunt cunoscutele pietre mormântale ce acopăr mormintele lui Radu de la Afumați la Argeș⁴⁷⁾, lui Albu Golescu la Vieroș⁴⁸⁾ și lui Stroe Buzescu la Stănești⁴⁹⁾. D. Iorga a relevat frapanta asemănare, ca execuție, a acestor morminte cu acele ale Bürger-ilor din marea biserică săsească a Sibiiului⁵⁰⁾. Evident, și unele și altele, sunt opera aceloraș meșteri ardeleni, cari trebuie să fi fost destul de numeroși și în țările noastre.

Pe lângă aceștia, cum s'a arătat mai sus, erau însă și alții mai depărtați, cari, când împrejurările le îngăduiau, dedeau lucrări cu caracter specific apusean. Un exemplu de astfel de lucrări, e așa zisa «statuă a Spătarului din sec. XVI», de la Muzeul Național⁵¹⁾, găsită în comuna Mamu (Vâlcea), care nu este altceva decât o piatră de mormânt, pe fața căreia e săpat, în relief foarte pronunțat și cu mult meșteșug, chipul, statul unui mare Spătar mort la 1597, iar de jurîmprejur inscripția funerară, în grecește și slavonește, aceasta din urmă în slove de forma literilor. E o piatră mormântală care nu se deosibește întru nimic, ca factură, de pietrele mormântale medievale și post-medievale ce le vedem prin vechile catedrale și prin muzeele din centrul și apusul Europei.

Așa dar, în tot decursul sec. XVI, o sumă de meșteri de peste munți și din Apus au trebuit să lucreze în Țara Românească, fără ca totuși să putem ști decât prea puțin, cine și de unde au fost, pentru că ei nu obișnuiau să-și însemne lucrările lor și pentru că nici Domnii și nici boerii nu țineau să-i amintească în actele și inscripțiile lor comemorative. Astfel nu știm cine au fost meșterii lui Mircea Ciobanul pentru Curtea Veche din București, ai lui Pătrașcu cel Bun pentru biserica Sf. Paraschiva din R.-Vâlcii, ai lui Petru Cercel pentru biserica și palatul domnesc din Târgoviște, ai Buzeștilor pentru Căluș, ai lui Mișai-Vodă pentru biserica ce-i poartă numele în București, și așa mai departe.

Inchidem deci, constatând că mărturiile scrise cu privire la meșterii de biserici pentru Țara Românească în sec. XV și XVI sunt mult mai restrânse ca pentru Moldova. Se schimbă însă lucrul, când e vorba de meșterii de obiecte de artă bisericească, cari sunt cu mult mai bine cunoscuți. Vom vedea aceasta atunci când ne vom ocupa în special de ei — după ce vom termina prezentele cercetări, pe cari le mai prelungim pentru întreg sec. XVII, până la epoca fanariotă, atât pentru Moldova cât și pentru Țara Românească, și cu cari vom intra într'un mediu de date mai bogat și mai interesant.

ALEX. LĂPEDATU.

⁴⁷⁾ Reprodusă în mai multe locuri. Cea mai reușită e însă cea dată acum de curând, de Jaffé, în foliul său, Die bischöfliche Klosterkirche zu Curtea de Argeș, Berlin 1911, pl. 23.

⁴⁸⁾ Nu știu să se fi reprodus undeva. De altfel piatra e rău stricată.

⁴⁹⁾ Reprodusă în Analele Academiei Române, tom. XXXII, mem. ist., p. 847, în studiul d-lui General Năsturel, Luptele de la Ogretin și Teșani.

⁵⁰⁾ Istoria în chipuri și icoane, III, pp. 39—40.

⁵¹⁾ Catalogul Muzeului Național din București, p. 15, cap. B, No. 5.

XII.

Diferite inscripții de biserici și
mănăstiri.

Biserica lui Dobromir Banul, Runcu, Vâlcea.

Inscripție:

Intru cinstea sfântului slăvit mare mucenic Georgie, fost-au această sf. bisearică de marele Banu Dobromirū i de jupanița ego Vilae, de sânt trecuți peste *** de ani, căria surpându-i-să boltele și învălișul de tot și pe alătura încă și zidu, i tâmpla și primezul tinzii, s-au crăpat rău, în câtu au stătut pustie peste zece ani; iar acum prin îndemnarea părintelui Arhimandritu Dorothei, igumenul Hurezanu, (ș?)etrar Theodori, cu Zamfira soție sa, i cu ajutoriul a tuți creștinii, prin epistat Kyir Hris[tea?] o au prenoit, după cum să veade, cu ferestri, acoperindu-să cu șindrila de gorun bătută, cu ținte de fier, cu tavan de scânduri de bradū carea, cu blagosloveniē prea osfinții sale părintelui Kyr Neofit, Episcopulu Râmnicului, s-au și târnositū acum la anul 1830, stăpânind prea blagocestiv Impărat Nicolae Pavlovici, a toată Rusia.

Pe o cruce spre Cetățuia, Râmnic.

Inscripție:

† CU VREAREA TATULUI ȘI CU AJUTORIUL FIULUI ȘI CU SĂVĂRȘIREA SFÂNTULUI DUH, RĂDICATU-S-AU ACĂSTĂ SFÂNTĂ ȘI DE VIAȚIĂ) FĂCĂTOARE CRUCE, ÎNTRU LAUDA SFÂNTULUI ȘI DE CŌDE (= MINUNI) FĂ-

CĂTOR, NICOLAE, ÎN ZILELE BUNULUI CREȘTIN IO DUCA VOEVOD, CU TOATĂ USERDIA ȘI CU NEVOINȚA PEA SFÂNȚITULUI PARINTE CHYR STAN (sic = ȘTEFAN) ARHIEPISCOP AL RÂMNICULUI NOU SEVERIN мѣа (LUNA) MAI 20, LEAT 7173 (1665).

Biserica din Călimănești, Vâlcea.

† CU AJUTORIUL SFINTEI TROIȚE, DIN TEMELIE S-AU ZIDIT ACĂSTĂ SF(Ă)NT(Ă) BISEARICĂ ÎNTRU CINSTEA SFINȚILOR VOIVOZI OȘTILOR CEREȘTI, MIHAIL I GAVRIL, DIN OSTENEALA PĂRINTELUI CHIR SERAFIM, EGUMENUL OT SE(Ă)NTA MĂNĂSTIRE KOZIĖ, ÎN ZILELE LUI ȘTEFAN CANTACUZINO VOEVOD, мѣа. SEPT. 7220 (sic !).

Mănăstirea Turnul, Argeș.

DIN MILA ȘI DARUL LUI DUMNEZEU PĂRINTELUI ȘI AL FIULUI ȘI AL DUHULUI SF(Ă)NTU, S-AU RĂDICAT ȘI S-AU ÎNĂLȚAT ACEST SFÂNT LĂCAȘ ÎNTRU CINSTEA ȘI LAUDA ADUCERII ÎN BISEARICĂ PEA SFINTEI ȘI PEA SLĂVITEI STĂPĂNEI NOASTRE ȘI DE DUMNEZEU NĂSCĂTOAREI MARIĖ, CU NEVOINȚA ȘI CU TOATĂ CHELTUIALA PĂRINTELUI CHIR VARLAM, MITROPOLITUL ȚĂRII RUMĂNEȘTI, ÎN ZILELE LUI ION DUCA VOEVOD, мѣа IUL(IE), калѣт 7164 (= 1676).

Ctitorii zugrăviți: *Varlam Mitropolitul și Jane Liptcanul.*

Mănăstirea Stănișoara, Argeș.

CU VREAREA TATĂLUI ȘI AJUTORIUL FIULUI ȘI DUH(ULUI) SFÂNTU, S-AU ZIDIT ACĂSTĂ SV(Ă)NTĂ BESEARICĂ CU TOATĂ CHELTUIALA BOIARINILOR GHEORGHIE, VEL CLIOCEAR ZA ARIE, чик ANGHIEL DE... CUPET(I), SĂN PĂTRU OT PITEȘTI, FIIND ISPRAVNIC ȘI... IGUMEN GHENADIE ARFIMANDRIT KOZII, ÎN ZILELE PEA LUMINATULUI D(O)MNU [CONSTANTIN MAVROCORDAT] VOD Ă].

кѣ мѣа AUG. 2. кѣт 7255 (= 1747).

VIRG. DRĂGHICEANU.

RECTIFICARE. — Săgeata NS. din schița de plan a mănăstirii Vodița trebuie îndreptată ca indicând vest-estul, întru cât biserica mănăstirii Vodița nu a avut orientarea normală, cu altarul la est, ci spre sud vest. V. D.

RAPORT GENERAL

CU PRIVIRE LA LUCRĂRILE

COMISIUNII MONUMENTELOR ISTORICE

IN

1912

—o—

Domnule Ministru,

În conformitate cu art. 16 din regulamentul legii pentru conservarea și restaurarea monumentelor, avem onoarea a vă înainta următorul raport general cu privire la lucrările Comisiunii noastre în 1912.

Începem prin a vă arăta lucrările de restaurare, conservare și întreținere, efectuate în anul trecut din fondurile ce s'au pus la dispozițiunea Comisiunii în acest scop, și anume: 50.000 lei pentru lucrările de la Hurezi, 40.000 lei pentru cele dela Căldărușani, 25.000 lei pentru cele dela Biserica Albă din Baia și 200.000 lei, ca fond general, pentru toate celelalte: dela Stavropoleos din Capitală, Mamu din Vâlcea, Biserica Domnească din Curtea-de-Argeș, Mitropolia din Târgoviște, Cetățuia de lângă Iași, Golia din Iași, Sf. Nicolae Domnesc tot de acolo, Popești din Vlașca, Bucur din Capitală, Brâncovenii din Olt, Sf. Ioan din Vaslui, Precista din Bacău, Curtea-Vechi din Capitală, Paraclisul Episcopiei din Râmnicul-Vâlcea, Topolnița din Mehedinți, Văcărești de lângă București, Mănăstirea Neamțul, Barnovschi din Iași, Tismana din Gorj, Cotnari din Iași, Banu din Buzău, Stelea din Târgoviște.

Pe lângă aceste biserici și mănăstiri, la care s'au executat lucrări din fondul general de restaurări al anului trecut, s'au rezervat, din acelaș fond, după avizul Comisiunii, anumite sume pentru construirea caselor ce vor servi ca muzee locale la Adam-Clissi și la Ulmetum în Dobrogea și pentru conti-

nuarea lucrării de reproducere în ghips a vechilor noastre sculpturi pentru colecțiile Comisiunii.

Simpla enumerare de mai sus e suficientă, credem, domnule ministru, a vă arăta că mijloacele puse la dispoziția Comisiunii pentru lucrările de conservare și restaurare a monumentelor noastre istorice sunt mult prea mici față de necesitățile pe cari le reclamă buna lor păstrare și îngrijire. Într'adevăr, aceste necesități sunt așa de mari și așa de multe, în cât, în potriva bunului principiu călăuzitor de a se face cât mai puține lucrări, pentru a putea fi cât mai bine executate, Comisiunea s'a văzut nevoită a-și împărți fondul general așa fel, cât lucrări mari de restaurări, cari așteaptă de atâta vreme a fi încheiate, să nu poată fi terminate, din cauza lipsei de mijloace, cari, cum am zis, au trebuit divizate și date în zece, douăzeci alte părți, unde nevoile urgente nu mai puteau îngădui o amânare.

Astfel e cazul *bisericii Stavropoleos*, unde —lucrările de construcție fiind de mult gata— nu mai rămâne de făcut de cât restaurarea picturii. Ei bine, deși această lucrare reclamă numai 25.000 lei, nu s'a putut angaja anul acesta întregă, din cauză că Comisiunea n'a putut repartiza din fondurile ei mai mult de cât 10.000 lei pentru ea. Cu această sumă s'a început lucrarea, care s'a încredințat părintelui pictor Damian. Ea merge destul de

bine și e de sperat că se va termina încă în cursul anului viitor, dacă bine 'nțeles se vor pune la dispoziție mijloace. Lucrarea se execută al fresco și alseco, restaurându-se numai locurile cu desăvârșire stricate și menținându-se pretutindeni unde se păstrează încă în starea lor cea veche.

În afară de restaurarea picturii, nu mai sunt, pentru completa terminare a lucrărilor dela Stavropoleos, de cât mici lucrări de detaliu, cari, acum, după moartea mult regretatului arhitect Mincu, se vor face sub direcția serviciului tehnic al Comisiunii, cu ajutorul tânărului arhitect Zagoriț, care a lucrat cu răposatul Mincu și a fost recomandat de dânsul în acest scop, ca unul ce cunoaște nu numai spiritul lucrării, ci și intențiile maestrului restaurator.

Tot în legătură cu lucrările dela Stavropoleos, Comisiunea a mai avut a se ocupa cu alte două chestiuni: 1) cererea Băncii de Credit de a i se permite amenajarea unei fațade în spre biserică la marea clădire vecină dela răsărit, cerere care a fost respinsă, întru cât, prin aprobarea ei, s'ar fi impietat asupra monumentului; 2) intervenirea pe lângă Direcția Poștelor ca la întocmirea planurilor construcției ce se ridică în partea de sud a bisericii, să se ceară și avizul Comisiunii, în scop de a obține ca această clădire să formeze un cadru armonios pentru monument.

La mănăstirea Hurezi. — Pentru lucrările de restaurare dela această mănăstire, pe lângă creditul special de 50.000 lei, Comisiunea a mai destinat 10.000 lei din fondul său general, pentru a se putea începe și lucrările de restaurare la biserică, cari au fost lăsate la urma celorlalte. În acest scop s'a construit împrejurul bisericii schelăria necesară lucrărilor, cari s'au și început prin facerea strașinei (de stejar) și șarpantei (de lemn) dela turla cea mare.

S'au continuat apoi lucrările de transformare dela localul fostului Spital, văruindu-se în exterior peste tot, iar în interior, în parter și etaj, făcându-se scara principală de stejar, așezându-se și vopsindu-se complet tâmplăria și terminându-se și scara de serviciu. — S'a restaurat vechea fântână din epoca lui Brâncoveanu, acoperindu-se cu olane și cioplindu-se din nou doi stâlpi. S'a terminat restaurarea schitului Sf. Apostoli, refăcându-se

pridvorul dela miazăzi. S'au construit, în sfârșit, un rând de magazine pentru maice și s'au aprovizionat diferite materiale pentru terminarea lucrărilor.

La mănăstirea Căldărușani. — S'a restaurat aripa dreaptă a localului mănăstirii, după modelul celei dela stânga, și partea din fund — trapeza și bucătăria. S'a lucrat apoi tâmpla și pictura icoanelor. În sfârșit s'a terminat zugrăvirea bisericii precum și alte lucrări referitoare la mobilier și la obiectele de cult ale bisericii. Cu ultimele lucrări de construcție și de zugrăvire în exterior a bisericii, ce se vor efectua în campania viitoare, restaurarea Căldărușanilor va fi terminată.

La Biserica Albă din Baia. — Pentru terminarea lucrărilor de la această biserică s'a acordat încă acum un an un credit de lei 25.000, pentru clopotniță, împrejmuire, locuința îngrijitorului și terminarea micilor lucrări ce au mai rămas de făcut în interiorul bisericii. Zidăria celor dintâi s'a făcut după planuri aprobate de Comisiune. Din cauza timpului, ele n'au putut fi însă terminate. La biserică s'a amenajat peste tot interiorul, pentru a se putea așeza mobilierul (lucrat la Scoala de meserii) și tâmpla (pictată de d-l Verona), a căror recepție s'a și făcut.

Nu mai rămâne deci decât a se termina construcțiile din afară — clopotnița și împrejmuirea — pentru ca restaurarea acestui monument, începută la 1906, să fie terminată și biserica redată cultului.

La biserica fostei mănăstiri Mamu. — Aci s'au făcut numai lucrări de pictură: restaurarea vechii picturi interioare, ce s'a găsit sub o pătură de pictură mai nouă în ulei, care s'a îndepărtat, spre a se spăla și restaura, cu toată grija, cea veche. S'a făcut apoi, din nou, în stilul bisericii și tot în frescă, pictura turlei pantocratorului, reconstruită în anul trecut.

La Curtea Domnească din Argeș. — S'au făcut nivelări în curtea bisericii și s'a lucrat trotuarul din jurul clădirii, din piatră de lavă, cu bordură, așezată pe un strat de beton cu ciment, adânc până la nivelul inferior al temeliei zidurilor, adică mai mult de un metru. S'a reparat zidul împrejmuitor din spre stradă și s'a refăcut, în spre nord, pe vechile-i temelii. Astfel lucrarea de restaurare a construcției fiind terminată, s'a început restaurarea picturii, la care lucrează acelaș

tânăr pictor, care a restaurat picturile dela biserica fostei mănăstiri Mamu.

La Mitropolia din Târgoviște. — Pentru continuarea lucrărilor de restaurare ale acestui monument, făcute sub direcția d-lui Lecomte de Noüy și cedate Comisiunii, s'a acordat un credit special de 50.000 lei, la care s'au mai adăogat 19.000 lei din fondul general de restaurări.

După proiectele întocmite și aprobate anul trecut, s'au început lucrările pentru construirea împrejmuirii și a clopotniței. Împrejmuirea s'a făcut de zid în spre piața oborului, de stâlpi de piatră, cărămidă și grilaj în spre stradă. Clopotnița s'a așezat în direcția bisericii și s'a făcut în aceeaș arhitectură — de piatră și cărămidă aparentă — ca și aceasta. Din cauza relei calități a varului întrebuițat, a timpului foarte ploios și a neîmplinirii unor ordine date, după cum a constatat o comisie tehnică, partea superioară a clopotniței s'a prăbușit, aducând cu sine dezagregarea întregii construcții. Responsabilitatea fiind a antreprenorului, clopotnița se va rezidi, pe cheltuiala sa, în campania viitoare, înlocuindu-se la zidire varul prin ciment.

Ambele lucrări deci — împrejmuirea și clopotnița — vor fi, după încredințările ce ni s'au dat, terminate în toamna viitoare. Până atunci credem că vom putea face și recomandări cu privire la pictura catedralei, pentru care s'a acordat un credit de 20.000 lei. Lucrarea sperăm să se facă în cele mai bune condițiuni de către cei doi tineri pictori, pe cari Comisiunea i-a avut ca bursieri în străinătate timp de trei ani pentru studiul picturii bizantine.

În sfârșit, toate pietrele sculptate, din cari unele foarte bogate, provenind dela vechea Mitropolie, cari au stat până acuma sub cerul liber, expuse stricăciunii, s'au strâns și s'au așezat cu rânduială într'una din magaziile din curte.

La mănăstirea Cetățuia de lângă Iași. — Pentru continuarea lucrărilor de restaurare la acest monument, s'a destinat suma de 30.000 lei din fondul general al lucrărilor.

S'a terminat noua clădire a chiliilor începute anul trecut, iar la clădirea veche a sălii gotice, la care se făcuse reparațiuni interioare pentru încăperile anexe, s'a construit un nou acoperiș, refăcându-se, pentru a-

ceasta, părțile superioare ale zidăriei și cornișele, spre a se putea așeză șarpanta nouă, care s'a acoperit cu ruberoid și olane din fabrica Socolii. S'au construit apoi cele două scări de acces — una principală, lângă foișorul de peste intrarea în pivniță, alta în fund, la a doua intrare. S'au restaurat în fine cele două foișoare cu stâlpii de piatră.

La biserica Golia din Iași. — După o întrerupere de câțiva ani din cauza lipsei de fonduri, lucrările de restaurare dela această biserică s'au reînceput anul acesta, însă cu mijloace foarte restrânse — abia 10.000 lei, din fondul general al lucrărilor, din cari s'a făcut ceea ce eră mai urgent. S'a reparat acoperișul, și anume partea de sus, dintre baza turlilor, acoperindu-se cu tablă de aramă prinsă cu agrafe și șuruburi tot de alamă înneceate în plumb. S'a lucrat apoi, în timpul ernii, la cioplirea pietrelor necesare pentru restaurarea cornișei bisericii, care va trebui înlocuită, fiind prea stricată.

În legătură cu lucrările de restaurare de la Golia, mai arătăm că Comisiunea a intervenit pe lângă Primăria orașului Iași să păstreze și să îngrijească fosta Casă a apelor de lângă turnul bisericii, ca o rămășiță monumentală. Totodată a cedat, în înțelegere cu Mitropolia Moldovei, încăperile din etagiul turnului pentru Muzeul național etnografic retrospectiv din localitate.

La biserica Sf. Nicolae Domnesc din Iași. — S'a făcut o reparație provizorie la calorifer, în vederea unei noi instalațiuni, care se va face în anul viitor; și s'a luat în cercetare proiectul de amenajare a pieții din fața bisericii și împrejmuirea locului, în înțelegere cu Primăria și cu arhitectul diriginte al lucrărilor Palatului administrativ din Iași.

La biserica din Popești-Vlașca. — S'au terminat lucrările de conservare începute în anul trecut și anume: s'au tencuit fațadele, s'a revăzut acoperișul de olane, care, biserica fiind foarte expusă, a suferit din cauza vântului și a ploilor, așezându-se sub olane un strat de ruberoid și fixându-se olanele cu cuie în părțile mai expuse. În interior s'a pardosit cu cărămizi, s'a reparat și vopsit stranele și s'au făcut și alte lucrări mai mici. S'au refăcut apoi ulucile împrejmuirii și s'au făcut porțile dela intrare. Toate aceste lucrări cu 4.500 lei.

La biserica Bucur din Capitală. — S'a făcut zidul de împrejmuire dinspre nord, în urma

unui aranjament al liniei de hotar cu vecinul din această parte și s'a întocmit planul pentru restul împrejuririi. Pentru terminarea lucrărilor a mai rămas să se execute pictura interioară și mobilierul bisericii, pentru care un pios enoriaș, d-l Trandafirescu, a promis a face danie bisericii sumele necesare.

La biserica din Brâncoveni. — O lucrare nouă de restaurare începută anul acesta este la biserica din Brâncoveni, pentru care s'a oferit a suporta jumătate din cheltueli proprietarul locului, d-l C. Brâncoveanu.

S'au făcut cercetări, spre a se găsi arhitectura veche a bisericii, care s'a dovedit însă că fusese aproape în întregime refăcută la 1837, după cutremurul cel mare, când s'a schimbat și forma primitivă a pridvorului, care se întindea pe toată lărgimea bisericii, cum au arătat săpăturile făcute la vechile temelii. S'a restaurat turla pantocratorului, care eră de lemn, refăcându-se în cărămidă pe plan decagonal, în forma și proporția turlei dela Hurezi, cu care a fost contemporană. Acoperișul turlei și al bisericii s'au construit din olane așezate pe ruberoid și șarpanta nouă. S'au reparat apoi crăpăturile și părțile deteriorate ale bisericii, s'a refăcut bolta pronausului și s'a scos afară cei patru stâlpi de piatră, cari erau înainte la pridvor și cari fuseseră așezați în interiorul bisericii, spre a susține arcul cel mare ce desparte naosul de pronaus,—dispoziție ce nu este în caracterul epocii și nu se găsește nicăeri în arhitectura noastră. Stâlpii de cari vorbim vor fi așezați la locul lor primitiv în arcadele pridvorului. Restaurarea se va continua în anul curent.

La biserica Sf. Ioan din Vaslui.—S'au făcut cercetări în vederea restaurării bisericii, dându-se jos tencuiala exterioară, spre a se putea urmări indiciile ce prezintă zidăria sub raportul vechiei sale arhitecturi. Acum se lucrează la proiectul de restaurare, care se va începe în campania anului viitor. Pentru această lucrare s'a acordat, din fondul general, o primă sumă de lei 15.000.

La biserica Precista din Bacău.—Și aci s'au făcut lucrări antemergătoare restaurării, așezându-se schele și dându-se tencuiala jos, spre a se vedea forma vechiei arhitecturi a clădirii. Și, în adevăr, s'au găsit firidele vechi, soclul profilat, etc. S'a constatat însă că turla e din altă epocă de cât biserica, posterioară. Asemenea clopotnița și pridvorul. Pe baza

acestor cercetări și constatări se lucrează acum la proiectul de restaurare.

La biserica Curtea Veche din Capitală.—Și aci s'au făcut cercetări pentru urmărirea vechiei forme arhitectonice a bisericii, în vederea întocmirii proiectului de restaurare. În acest scop s'au construit schele și s'au dat jos tencuelile, găsindu-se zidăria construcției vechi, din secolul al 16-lea, cu firide și apareiaj de cărămidă. S'au făcut apoi săpături, cari au scos la iveală, în curtea bisericii, temeliele unei mici biserici mai vechi, situată spre nord, către strada Carol. Proiectul de restaurare e în lucrare.

La paraclisul Episcopiei din Râmnicul Vâlcea. — S'au așezat schele de jurîmprejurul bisericii și s'au aprovizionat materiale de lucru pentru anul viitor.

La schitul Topolnița din Mehedinți.—S'au terminat lucrările de conservare, începute anul trecut, adică : acoperișul, tencuiala exterioară, tâmplăria, stranele, pardoseala interioară, învelișul clopotniței cu șindilă, repararea locuinței îngrijitorului, a zidului împrejurimilor și, în fine, curățirea și nivelarea curții.

La biserica dela Văcărești.—S'au mai făcut și anul acesta diferite lucrări de conservare în interior și s'a reparat pardoseala de lespezi, cu beton de ciment.

La mănăstirea Neamțul, la biserica Barnovski din Iași și la mănăstirea Tismana s'au făcut mici lucrări de întreținere de către stăriții și parohii respectivi.

La biserica din Cotnari s'a dat ajutor pentru acoperirea cu șindilă, iar la *biserica Banu din Buzău*, pentru facerea unei case parohiale și a unei cancelarii. — Asemenea s'a cumpărat pentru *biserica Stelea din Târgoviște* un loc vecin, pe care începuse a se construi o clădire, ce ar fi fost în desavantajul monumentului.

În sfârșit, din acelaș fond general de lei 200.000, acordat anul trecut pentru lucrările Comisiunii, s'au mai dat ajutoare pentru construirea caselor ce vor servi ca muzee locale la *Adam-Clissi* (3200 lei) și la *Ulmetum* (3000 lei) în Dobrogea. — Asemenea 10.000 lei pentru continuarea lucrării de reproducere în ghips a vechilor noastre sculpturi pentru colecțiile plastice ale Comisiunii.

Acestea sunt, domnule ministru, lucrările de restaurare, conservare și întreținere efectuate în 1912. Pe lângă ele însă, Comisiunea

a fost solicitată și pentru altele, pe cari, cu regret trebuie să constatăm și de această dată, a fost în imposibilitate a le satisface, din cauza lipsei de mijloace și de personal.— Astfel s'au cerut lucrări de conservare la biserica Negru-Vodă din Câmpu-Lung, la biserica Antim din Capitală, la biserica lui Ștefan cel Mare din Borzești, la biserica din Cornățel-Dâmbovița, la biserica Sf. Gheorghe din Câmpu-Lung, la fosta mănăstire Jitianu de lângă Craiova, la biserica Sf. Gheorghe din Hârlău și la biserica din Balaci-Ilfov.

Cu privire la clasări și declasări de monumente, s'a clasat, prin decretul regal No. 19393, străvechea bisericuță a schitului lui Negru-Vodă dela Cetățeni (Muscel) și s'a declasat biserica din Baia de Aramă (Mehedinti). S'au primit apoi cereri pentru clasare, cari se găsesc în cercetare, din partea bisericilor dela Băsceni (Buzău) și Drăgănești (Prahova).

În sfârșit, Comisiunea a mai avut a se ocupa de felurite alte chestiuni în legătură cu conservarea monumentelor, dintre cari însemnăm aci: a recomandat a se aprobă în principiu restaurarea mănăstirilor Cozia și Tismana și săpături sistematice la Cetatea Neamțului; a examinat proiectele de restaurare a bisericii fostului schit Dobrușa, întocmite după rugămintea episcopiei acestei biserici; a autorizat restaurarea picturii dela biserica cea mică a mănăstirii Sinaia, proprietatea Eforiei Spitalelor; a oprit dărâmarea Bisericii cu Sfinți din Capitală; a făcut recepția lucrărilor dela Biserica Domnească din Ocnele-Mari; a cerut construirea unei podmoliri cu plantații pentru apărarea mănăstirii Gura Motrului de apele Motrului, cari rod terenul și amenință cu surparea localul mănăstirii; a luat măsuri ca noile construcții pentru Școala militară dela mănăstirea Dealului să nu atingă clădirile declarate monumente istorice; a cerut să se facă interveniri prin autoritățile școlare și administrative pentru respectarea dispozițiilor legii pentru descoperirea obiectelor vechi; a dat, prin Administrația Casei Bisericii, o circulară către îngrijitorii bisericilor și mănăstirilor declarate monumente istorice pentru buna conservare a picturilor vechi; a recomandat, în fine, să se exproprieze niște mici clădiri de lângă biserica Trei Erarhi din Iași, pentru degajarea terenului împrejmuitor acestui monument.

Trecând acum la serviciul Comisiunii, avem onoare a vă raporta că acest serviciu, după cum s'a întocmit treptat treptat anii trecuți, se compune azi din trei secțiuni: Biourul lucrărilor de cancelarie și publicațiilor, Secretariatul, cu un secretar-șef, un secretar-ajutor și un scriitor; Biourul tehnic, de pregătire și conducere a lucrărilor de întreținere, conservare și restaurare, cu un arhitect-șef, doi arhitecți-ajutori și un desenator-contabil; colecțiile Comisiunii cu doi conservatori — unul pentru colecțiile iconografice, fotografice etc. dela Casa Bisericii, altul pentru colecțiile plastice dela Palatul Țelurilor.

Cu privire la colecțiile Comisiunii, pentru cele dintâi, iconografice, inaugurate în 1909, D-l V. Drăghiceanu, conservatorul lor, a tipărit un catalog, care dă, pe lângă un inventar sigur și complet al lor, descrieri și aprecieri de mult folos celor ce le vor studia mai de aproape cum și frumoase reproduceri în fototipie și triconomie de pe cele mai prețioase icoane și obiecte ale colecției.

Celelalte colecții, plastice, depozitate până în anul curent provizor la Casa Bisericii, au fost transportate și aranjate la Palatul Țelurilor dela Filaret, în marele hall central, care s'a cedat Comisiunii în acest scop. Înbogățite prin noi și frumoase reproduceri de vechi sculpturi, făcute la Hurezi, Bistrița și Arnota, — aceste colecții sunt azi atât de numeroase în cât pot alcătui un început de muzău plastic, pe care sperăm să-l putem inaugura și deschide publicului în anul viitor, când urmează a se pune în lucrare un catalog și pentru aceste colecții.

Cei doi tineri pictori bursieri ai Comisiunii pentru studiul picturii bizantine bisericesti, cari au lucrat cea mai mare parte a anului trecut la Sf. Munte, reîntorcându-se în țară, au fost trimiși să studieze, în comparare, în cursul vacanței mari, pictura noastră bisericască, iar în toamnă ambii au plecat la Palermo, în Sicilia, spre a-și îndeplini astfel programul dat la început. La Aprilie viitor, expirându-le bursele, ei vor veni în țară unde vor fi, pe cât posibil, întrebuințați pentru restaurarea vechilor noastre picturi, lucrând pe lângă Comisiune.

Întâia lor lucrare credem că va fi la Mitropolia din Târgoviște, pentru care s'a și

afectat deja un prim credit necesar. In locul lor, Comisiunea va recomanda alți doi tineri pictori dintre absolvenții Școalei noastre de Arte-Frumoase, cu aplicare pentru pictura bisericească, spre fi trimiși să-și continue studiile și să se perfecționeze în străinătate. Astfel, cu timpul, vom avea în țară o întreagă pleiadă de tineri specialiști în lucrări pentru pictura bisericească.

Ajunși la sfârșitul acestui raport, vă mai

comunicăm, domnule ministru, că Comisiunea, prin membrii săi delegați și persoanele din serviciul ei, a făcut în anul trecut mai multe vizite pentru a vedea starea lucrărilor mai importante de restaurare și modul lor de executare. Constatările și recomandările făcute cu prilejul acestor vizite s'au înaintat la timp Ministerului.

Primiți, vă rugăm, domnule ministru, încredințarea înaltei noastre considerațiuni.

București, 31 Decembrie 1912.

PREȘEDINTE, ION KALINDERU.

Secretar, ALEX. LĂPEDATU.

I

Sedința dela 9 Iunie, sub președinția d-lui C. C. Arion, ministrul Cultelor și Instrucțiunii.

1. Cuvântarea d-lui Ion Kalinderu.

Salutăm, domnule ministru, cu bucurie prezența d-voastră.

Bunăvoința ce ați avut de a veni azi la ședință ne dă o dovadă mai mult că veți purta și pe viitor tot interesul lucrărilor Comisiunii Monumentelor Istorice. Chezășie despre aceasta mai stă și cultul viu ce aveți pentru trecutul nostru.

Cu firea dv. de artist, restaurarea vechilor și scumpelor noastre monumente — mai toate lăcașuri divine — nu va putea decât să ia un nou avânt, spre folosul netăgăduit al patriei, căci în cunoașterea trecutului și în munca fără preget constă izvorul înfloririi viitoare.

Cu cât aceste monumente vor fi mai numeroase și mai bine păstrate, în toate părțile țării, cu atât ele vor sădi mai adânc în inimile generațiilor viitoare iubirea de Dumnezeu, dragostea de neam și dorul de înălțare națională.

Cât pentru noi, membri Comisiunii, vom munci și de aci înainte cu toată râvna; personal, lucrările Comisiunii mă atrag chiar mai mult decât oricari altele. Natural însă, că roadele străduințelor noastre vor atârna în prima linie de mijloacele bănești ce ni se vor pune la dispoziție.

Ar mai fi apoi necesară o lărgire a atribuțiilor Comisiunii, cari au rămas aceleași ca la înființarea ei. Iar până la împlinirea acestei trebuințe și, după cum avem o bibliotecă, credem că ar fi bine să se înființeze pe lângă Comisiune și o arhivă, în care să se păstreze actele și documentele privitoare la restaurarea tuturor mănăstirilor și bisericilor din țară. Astăzi unele se găsesc răslate pe la alte autorități, cum sunt cele privitoare la Curtea de Argeș, deși interesul este să fie toate la un loc, la Comisiune, pentru a se putea păstra o uniformitate în lucrări, mai cu seamă că acestea au crescut mult. Temerile, cari au putut exista altădată, au dispărut și, afară de aceea, nu e nici o dispoziție de lege, care să facă vr'o derogare.

În aceste sentimente, cari sunt ale noastre

ale tuturor, vă zic, domnule ministru, bine ați venit!

2. Răspunsul d-lui C. C. Arion.

Voiu căuta să merit atâta bunăvoință. Devotamentul meu către binele public îl voiu lua, d-le președinte, dela dv. și dela membri Comisiunii, cari, sacrificând interesele materiale, s'au devotat unei opere de mare însemnătate.

Istoria trecutului este chezășia viitorului. Descoperind și punând tot mai în evidență trecutul, întemeiem viitorul. Din bisericile, din ruinele, din mormintele, pe cari le îngrijiți și le dați la lumină, răsare gloria și sentimentul artistic, care n'a lipsit în trecutul nostru. Misiunea dv. e mare și frumoasă!

Sunt fericit deci, că vă pot aduce, d-le președinte, ca ministru și, în acelaș timp, ca vechiu prieten, omagiul meu. Permiteți-mi să spun, cu această ocazie, că vă sunt prieten de când eram copil. Și nu fără emoțiune îmi aduc aminte de via prietenie care a existat între dv. și părintele meu.

Termin, recunoscând că creditele Comisiunii trebuesc mărite și promit tot concursul pentru a întări opera utilă și fecundă a Comisiunii.

II

Sedința dela 1 Decembrie, sub președinția d-lui C. G. Dissescu, ministrul Cultelor și Instrucțiunii.

1. Cuvântarea d-lui Ion Kalinderu.

Domnule Ministru,

Sunt fericit să vă pot saluta aci! Această bucurie o împărtășim cu toții și vă mulțumim călduros pentru bunăvoința ce ați avut de a veni în mijlocul nostru. Prezența d-voastră ne e cu atât mai prețioasă, cu cât știm că totdeauna ați purtat un deosebit interes trecutului nostru național și că sunteți unul dintre puținii geloși ai conservării monumentelor noastre istorice. Inclinarea aceasta, atât de rară și laudabilă a spiritului d-voastră, pentru păstrarea cu sfințenie a rămășițelor trecutului nostru, ne-o explicăm, d-le ministru, întâiu prin împrejurarea fericită că sunteți născut pe valea Oltului, în partea țării cea mai bogată în amintiri și monumente

istorice, unde vă petreceți și acum o parte din viață. Ne-o explicăm, al doilea, prin în-deletnicirea intelectuală și profesională, care v'a făcut ca, cercetând originile vechiului drept românesc, să pătrundeți și în tezaurul trecutului bizantin, de care viața religioasă la Români a fost influențată într'un mod atât de binefăcător. Iar dovada cea mai recentă despre grija d-v. pentru păstrarea lăcașurilor dumnezeiești, am avut-o în scrisoarea ce ați binevoit a-mi adresa astă-vară, și, în urma ei, nu e decât îndreptățită nădejdea ce a născut în sufletele noastre că pe viitor se va putea lucra și mai mult pentru împlinirea misiunii. Zic aceasta, pentru că, dacă până acum nu s'a putut face atâta cât am fi voit sau cât s'a așteptat dela noi, cauza n'a fost numai lipsa de mijloace materiale. Predecesorii d-voastră, însuflețiți și dânsii de toată dragostea pentru trecutul nostru național, ne-au dat tot concursul în marginile posibilității și ale împrejurărilor timpului în care a urmat. Astăzi însemnătatea monumentelor istorice, fiind cu mult mai apreciată, sperăm că și fondurile ce veți binevoi a pune la dispoziție, vor fi mai mari. Mănăstirile mai cu osebire, de mult nu mai sunt privite numai ca loc pentru închinare, ci și ca lăcașuri în cari s'a lucrat cu vrednicie pentru conștiința și cultura națională. Prin felul zidirii lor, prin împodobirea lor cu minunate săpături, cu ciubuce împletite deasupra ușilor, iar pe dinăuntru cu frumoase icoane, cu odăjdii de stofe scumpe și grele, cu bogate cruci și alte obiecte de o execuție perfectă, vechile mănăstiri și biserici ne amintesc totodată epocile de înflorire estetică și ne stau drept pildă ale energiei și concentrării sufletești către cele sfinte. Au fost, din nenorocire, prea puține aceste epoci, cum puține au fost și cele de viață națională puternică, dar cu atât mai mult trebuie să împiedecăm pierderea comorilor ce ne-au rămas și să le păstrăm cu sfințenie. Astăzi, aceste monumente atât de scumpe, nu sunt vizitate numai de cercetătorii setoși de a scoate și oglindi, din ruinele sau din făptuirea și împodobirea lor, trecutul nostru! Artiștii se inspiră din frumusețea lor pentru înălțarea artei naționale, iar tineretul și bătrânii cu inima caldă, cari le vizitează, se înflăcărează în dragostea de neam și prind nădejdi nouă în viitorul țării.

După legea, în baza căreia există, Comisiunea Monumentelor Istorice nu e chemată să dea de cât avize. Pentru vremea când a fost înființată, adică acum 20 de ani, aceasta însemnă un pas înainte, domnule ministru; de atunci însă multe s'au schimbat și credem că o lărgire a atribuțiilor Comisiunii e necesară. Cu voia d-voastră, adaog chiar că

se impune, căci multe biserici se restaurau știrbindu-se caracterul construcțiunii și zugrăvelor! Mai ales pictura a avut mult de suferit, de oarece oricât a evoluat această artă, rezultă din tot ce ne-a rămas, că stilul bizantin a fost singurul care a prins rădăcini la noi, ca și la vecinii de aceeași credință. Acest stil e o comoară și artistică și religioasă, iar ca să rămână veșnic cu memoria sa, trebuie să-și păstreze puritatea și să nu mai cadă în schimbări regretabile, ca cele făcute de unii pictori, cari dorind să impună caracterul lor, s'au grăbit a o înlocui prin zugrăveli după moda occidentală.

Comisiunea, pentru a preveni această pornire, a trimis încă acum câțiva ani doi tineri în străinătate pentru studiul artei bizantine. E necesar ca aceste burse să fie menținute, iar numărul arhitecților în serviciul Comisiunii Monumentelor Istorice sporit și puși sub conducerea unui vrednic specialist ca d. Ghica-Budești; toate lucrările de restaurare ar trebui, apoi, concentrate într'un singur biou sau serviciu, cu personal ales și condus de Comisiune, al cărei număr de membri poate fi înmulțit pentru numeroase cuvinte.

În sfârșit, ar trebui să se dea Comisiunii o organizare care să-i permită o supraveghere riguroasă, atât cu privire la construcții cât și la pictură. Făcându-se aceasta, se va da un nou impuls cunoașterii Istoriei și se va îmbogăți izvorul nostru de viață națională.

2. Răspunsul d-lui C. G. Dissescu.

Cuvintele d-lui Kalinderu m'au atins! Tot ce s'a spus de d-sa va face parte din programul meu și pe care țin să-l execut. Mărturisesc că totdeauna am avut o dragoste pasionată pentru tot ce e trecutul țării. Vă încredințez că vin aci cu cea mai mare râvnă de a activa lucrările Comisiunii Monumentelor Istorice și sunt adânc impresionat că aci e o lucrare ce depășește cu mult cadrul birocratic. Vă rog, domnule Kalinderu, să-mi dați o copie după discursul d-voastră, unde sunt atinse toate punctele și vederile Comisiunii și cari toate vor fi aprobate de mine. Cu toate că s'a hotărât că în afară de limitele bugetare să nu se facă noi creațiuni, totuși voi face să se prevadă în buget toate punctele privitoare la organizarea serviciului tehnic. Constat cu bucurie și cu satisfacție că cu toții suntem pătrunși de același spirit în conducerea lucrărilor. Vă mulțumesc, domnule Kalinderu, cu emoție, și dorința mea este să trăiesc cu d-voastră luând parte totdeauna la lucrările acestei Comisiuni, chiar și când nu voi mai fi ministru.

1. Cu începere dela Ianuarie 1908 se va publica – sub direcțiunea Comisiunii Monumentelor Istorice și în editura Administrației Casei Bisericii – o revistă periodică numită *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*.

2. Acest Buletin va apare trimestrial și va cuprinde:

a) O parte științifică, în care se vor publica toți felul de monografii, studii, lucrări, comunicări și materiale de natură istorică, arhitectonică și artistică, privitoare direct și numai la monumentele noastre istorice;

b) O parte oficială, în care se vor publica rapoartele anuale ale Comisiunii, referatele arhitecților însărcinați cu conducerea și executarea lucrărilor de conservare și restaurare, precum și eventualele circulări, informațiuni și deciziuni ale Ministerului și ale Comisiunii.

3. Buletinul apare sub direcția membrilor Comisiunii, cari, împreună cu administratorul Casei Bisericii, alcătuiesc comitetul de redacție. El e pus sub îngrijirea secretarului Comisiunii, care e îndatorat să pregătească și să procure materialul necesar, să-l aducă la cunoștința comitetului de redacție și să supravegheze tipărirea lui.

4. Pentru ca publicațiunea să se prezinte cât mai sistematică și mai folositoare, se stabilește următorul program cu privire la felul lucrărilor ce va trebui să cuprindă Buletinul:

a) Monografii istorice, arhitectonice și artistice asupra

monumentelor noastre, monografii ce vor fi ilustrate și documentate cu reproduceri necesare de fotografii, desemnuri, acuarele etc.

b) Releveuri dela cele mai însemnate și caracteristice, din punct de vedere arhitectonic, monumente istorice.

c) Studii și lucrări unitare, asemenea ilustrate și documentate, bunăoară: asupra inscripțiilor din epoca lui Ștefan-cel Mare, Matei Basarab, Vasile Lupu, Constantin Brâncoveanu etc., asupra artei decorative, în sculptură și pictură, întrebuințată în bisericile și mănăstirile noastre în anumite epoci, asupra portretelor murale de ctitori: Domni, Doamne, Arhierei, Boeri, Jupânese etc., asupra picturii bisericești, asupra costumelor etc.

d) Materialuri: scurte fragmente, comunicări, însemnări și note de interes deosebit privitoare la monumentele noastre istorice;

e) Note bibliografice și critice asupra publicațiilor și periodicelor de specialitate;

f) În sfârșit, suplimente artistice, în culori, cari să înfățișeze biserici, mănăstiri, reproduceri de portrete murale, de picturi, de ornamentațiuni etc.

În cadrul lucrărilor înșirate mai sus se cuprind și acele privitoare la monumentele istorice din afară de Regat, întru cât aceste vor fi de origină românească – înălțate de Voevozii noștri sau în legătură directă cu trecutul nostru.

Redacția: la Administrația Casei Bisericii, București.

— Biroul Comisiunii Monumentelor Istorice —

ABONAMENTUL ÎN ȚARĂ ȘI STRĂINĂTATE:
PREȚUL A PATRU FASCICOLE PLUS PORTUL.*

Buletinul se găsește de vânzare la principalele

LIBRARII DIN BUCUREȘTI

prin cari se fac abonamente și se pot procura colecții complete din anii precedenți (afară de anul 1908).